

ALUTA

MUZEUL JUDEȚEAN COVASNA
Sfintu Gheorghe
KOVÁSZNA MEGYEI MÚZEUM
Sepsiszentgyörgy

**ALUTA
XIV-XV**

ALJIA
V2-MT

Coperta – A címlapot tervezte: *Baász Imre*

MUZEUL JUDEȚEAN COVASNA — SFĪNTU GHEORGHE
KOVÁSZNA MEGYEI MŰZEUM — SEPSISZENTGYÖRGY

ALUTA

XIV—XV

STUDII ȘI COMUNICĂRI
TANULMÁNYOK ÉS KÖZLEMÉNYEK

1983

MUZEUL JUDEȚEAN COVASNA — SFINTU GHEORGHE
ANUARUL MUZEULUI JUDEȚEAN COVASNA — SFINTU GHEORGHE
A SEPSISZENTGYÖRGYI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

COLEGIUL DE REDACȚIE — SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

SZÉKELY ZOLTÁN, redactor responsabil — felelős szerkesztő
GAZDA KLÁRA, KOVÁCS SÁNDOR, KOZÁK ALBERT, membri — tagok
ZÁGONI JENŐ, redactor — szerkesztő

Redacția — Szerkesztőség:
MUZEUL JUDEȚEAN COVASNA
4000 — Sf. Gheorghe
Str. 16 Februarie nr. 10
România

CUPRINS — TARTALOM

DEAC MARIUS Evenimente politice cu profunde semnificații teoretice și practice	7
ARDELEANU ION Rolul istoriei în educarea patriotică a oamenilor muncii	11
BARTÓK BOTOND Expoziția de bază factor de educare revoluționară a oamenilor muncii	19

ARHEOLOGIE, ISTORIE — RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM

BARTÓK BOTOND Contribuții la cunoașterea obiectelor din cupru și ceramică, a plasticii antropomorfe din așezarea neolitică de la Ariușd	27
SZÉKELY ZOLTÁN Cultura Tisa în valea Tîrnavei Mari	31
SZÉKELY K. ZSOLT O descoperire din epoca bronzului de la Sf. Gheorghe (Jud. Covasna)	43
SZÉKELY ZOLTÁN Așezarea din epoca bronzului de la Sînzieni (Jud. Covasna)	49
SZÉKELY K. ZSOLT Contribuții la dezvoltarea culturii Schneckenberg în județul Covasna	61
CSEREY ZOLTÁN Kisbacs falu társadalma a határország korában ● <i>Aspecte sociale din satul Bățanii Mici în perioada regimentelor grănicerești</i>	69
KOZÁK ALBERT Okirat az 1848—49-es szabadságharc idejéből ● <i>Document din timpul revoluției burghezo-democratice de la 1848—1849</i>	77

ETNOGRAFIE — NÉPRAJZ

GAZDA KLÁRA Alakos ábrázolás a népművészetben ● <i>Ornamentația figurală în arta populară</i>	89
SALAMON SÁNDOR Rétyi tájszótár (I-Ö, IV. közlemény) ● <i>Dicționar de dialecte din comuna Reci (jud. Covasna)</i>	119
BINDER PÁL — DEÁK SALA ANDRÁS Krizba helynevei ● <i>Toponimia localității Crizbav (jud. Brașov)</i>	135
TÖRÖK BRIGITTA A jelenkori és történeti adatok egybevetése Sepsibesenyő helynevei alapján ● <i>Confruntarea datelor contemporane și istorice pe baza toponimiilor din Pădureni (jud. Covasna)</i>	149

ȘTIINȚELE NATURII — TERMÉSZETTUDOMÁNY

- KOVÁCS SÁNDOR Invelișul vegetal din Cheile Virghișului (I.) ● *A vargyasi Mészkösziklaszoros növénytakarója (I.)* 165
- GUȚIU AURELIA Plantele medicinale din flora spontană a împrejurimilor orașului Sf. Gheorghe și utilizarea lor 175
- KOCS IRÉN Adatok a Rétyi Nyírben és Sepsiszentgyörgy környékén élő ormányosbogarak (Coleoptere) megismeréséhez ● *Contribuții la cunoașterea cuculionidelor (Coleoptere) din Mestecănișul de la Reci și din jurul orașului Sf. Gheorghe* 181
- MOLNÁR LIDIA A torjai Büdös hegy (Kovászna megye) moffetáinak madár- és emlősáldozatai ● *Păsările și mamiferele căzute victimă în mofetele de pe Muntele Puciosu (jud. Covasna)* 185
- MOLNÁR LIDIA A fenyőrigó (*Turdus pilaris* L. 1758) fészkelése a Rétyi Nyírben (Kovászna megye) ● *Date privind cuibăritul cocoșarului (Turdus pilaris L. 1758) în Mestecănișul de la Reci (jud. Covasna)* 191
- NAGY EDIT Benkő József botanikai szótárai a sepsiszentgyörgyi Matematika-Fizika Liceum Könyvtárában ● *Dicționarele botanice ale lui Benkő József aflate în fondul Bibliotecii Liceului de matematică-fizică din Sf. Gheorghe* 195

OCROTIREA ȘI VALORIFICAREA PATRIMONIULUI CULTURAL-NAȚIONAL — A NEMZETI KINCIS VÉDELME ÉS HASZNOSÍTÁSA

- MIKLÓS JOLÁNTA Catalogul cărților străine (sec. XVI) existente în patrimoniul jud. Covasna (p. I.) 203
- LAMBESCU GABRIEL Castelul Apor din Turia, considerații privind punerea lui în valoare din punct de vedere arhitectural și ca așezămint de cultură 217

NOTE — ADATKÖZLÉSEK

- HASZMANN PÁL Csernátóni adatok a székely határőrség történetéhez ● *Contribuții la istoricul regimentelor grănicerești secuiești, pe baza unor date din comuna Cernat* 233
- HASZMANN JÓZSEF A pestisjárvány áldozatai Petőfalván 1719-ben ● *Victime ale epidemiei de ciumă la Peteni (jud. Covasna) în anul 1719* 235
- HASZMANN PÁL A csernátóni múzeumrészeg mezőgazdasági szerszám- és gépkiallítása ● *Expoziția de unelte și mașini agricole la Cernat* 237

EVENIMENTE POLITICE CU PROFUNDE SEMNIFICAȚII TEORETICE ȘI PRACTICE

MARIUS DEAC

vicepreședinte al Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Covasna

Anul 1982 a marcat în întreaga noastră viață economico-socială, politică, două evenimente de importanță capitală pentru mersul înainte al construcției socialiste și comuniste: este vorba de Plenara lărgită a Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 1-2 iunie, în cadrul căreia secretarul general al partidului, tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU, a rostit o expunere de excepțională importanță pentru întreaga configurație, perspectivă a existenței noastre, relevând în același timp, într-un remarcabil spirit dialectic, științific, de mare sinteză, care caracterizează întreaga gândire politică, istorică, economică și socială a celui mai iubit fiu al partidului și poporului, trecutul glorios și prezentul socialist al patriei, al oamenilor de pe aceste meleaguri. Al doilea eveniment de hotărâtoare importanță care a avut loc în luna decembrie 1982, este Conferința Națională a P.C.R., marele forum comunist al țării, ale cărei hotărâri dau o nouă perspectivă luptei și muncii poporului nostru pentru îndeplinirea Programului partidului, a obiectivelor stabilite de Congresul al XII-lea, pentru creșterea și mai puternică a forței materiale și spirituale a țării. Raportul prezentat cu acest prilej de conducătorul partidului și națiunii, constituie o amplă și complexă analiză a etapei pe care o străbatem, un magistral program de acțiune pentru întregul nostru popor în opera istorică de edificare a socialismului și comunismului în România, o contribuție de inestimabilă valoare în dezvoltarea teoriei și practicii revoluționare mondiale, la triumful cauzei păcii în lume, al celor mai nobile idealuri care animă omenirea.

Profunzimea ideilor, a tezelor cuprinse în expunerea la Plenară și în Raportul prezentat Conferinței Naționale, spiritul lor înnoitor, revoluționar, pun puternic în lumină gândirea creatoare a secretarului general al partidului nostru, capacitatea sa pătrunzătoare de a înțelege, caracteriza și soluționa problemele economice, politice, ideologice și educative cardinale pentru dezvoltarea în continuare a patriei pe calea socialismului și comunismului, concepția sa științifică, revoluționară despre locul și rolul omului în edificarea noii societăți, puterea de sinteză în aplicarea creatoare a ade-

vărurilor și legităților general-obiective ale revoluției socialiste la condițiile economico-sociale istorice și naționale concrete din țara noastră, îmbogățind, astfel, cu noi concepte și teze teoria socialismului științific.

Secretarul general al partidului adresează tuturor membrilor societății – indiferent de locul lor de muncă, înflăcărate îndemnuri de a lupta cu fermitate pentru afirmarea noului în toate sectoarele de activitate. Numai acționând într-un asemenea mod, partidul nostru revoluționar este în măsură să-și îndeplinească în cele mai bune condiții răspunderea istorică, atât în dezvoltarea și modernizarea forțelor de producție, în perfecționarea continuă a relațiilor de producție și sociale, în formarea conștiinței socialiste a maselor, în afirmarea în întreaga societate a concepției revoluționare, materialist-dialectice despre lume și viață.

Oferind un model concret și strălucit de cutezanță în abordarea noului, expunerea la Plenară este un puternic imbold spre dezbateră deschisă și sinceră, eliberată de scheme prestabilite sau construcții apriorice, a problemelor noi ale vieții noastre economice și sociale, ale vieții internaționale, înțelese în evoluția lor complexă, uneori contradictorie.

Evocarea mărețelor înfăptuiri ce dau strălucire noii ere pe care revoluția și construcția socialistă au deschis-o în istoria milenară a poporului nostru, a drumului parcurs de la cel de-al IX-lea Congres al P.C.R. și pînă în prezent, trezește în inima și în conștiința fiecăruia dintre noi puternice sentimente de mîndrie patriotică, după cum și evocarea faptelor mărețe ale trecutului, ale istoriei patriei, conferă tăria morală și însuflețește în ducerea mai departe, în timp, a tot ceea ce înaintașii noștri au făurit cu eroism și patriotică dăruire. Tocmai de aceea se reliefează ca o direcție majoră de acțiune desfășurarea unei largi și bogate activități teoretice pentru cunoașterea istoriei patriei, pentru înțelegerea profundă a legităților dezvoltării societății și națiunii. Cu pregnanță, se subliniază în magistralul document – expunerea tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU – vechimea multimilenară a poporului român, păstrător al celor mai înalte virtuți ale înaintașilor săi, aspirația sa statornică pentru unitate, întemeiată pe conștiința originii comune, a unității de limbă, de cultură, de teritoriu, de interese economice.

Ilustrînd în mod strălucit concepția partidului nostru, a secretarului general al partidului despre unitatea dintre trecut, prezent și viitor, despre menirea istoriei de a sluji la făurirea unor sentimente puternice de atașament pentru patria socialistă, este pus în lumină faptul că mîndria națională, patriotismul socialist nu sînt opuse altor națiuni sau naționalități, ci, dimpotrivă, ele sînt înțelese în strînsă legătură cu dezvoltarea spiritului de prietenie cu alte popoare, de conlucrare și conviețuire a tuturor fiilor patriei, fără deosebire de naționalitate.

Raportul de o excepțională însemnătate prezentat Conferinței Naționale de către tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU, constituie o nouă și strălucită contribuție la îmbogățirea gîndirii noastre teoretice revoluționare, dezvăluind în mod aprofundat dialectica dezvoltării social-economice a societății românești și abordînd cu mare claritate obiectivele și sarcinile de viitor, esența problemelor pe care epoca contemporană le pune în fața omenirii. Este meritul de necontestat al tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU, care, cu clarviziunea sa recunoscută și înalta grijă pe care o poartă destinelor socialiste ale patriei, a prefigurat căile dezvoltării, ritmurile creșterii

economice, chiar în condițiile deosebit de complexe ale crizei economice mondiale, cu puternice fenomene de recesiune în majoritatea statelor lumii.

Cuprinzătoarea analiză științifică, materialist-dialectică, prezentată în cadrul Conferinței Naționale de secretarul general al partidului, cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în țara noastră, precum și celelalte documente prezentate spre dezbateri Conferinței Naționale, partidului, întregului popor, prevederile și orientările cuprinse în ele asigură consolidarea realizărilor obținute pînă în prezent în toate domeniile de activitate și, totodată, accentuează puternic laturile intensive ale dezvoltării țării în vederea realizării unei calități noi a muncii și vieții întregului popor.

Evenimente remarcabile, cu largi semnificații, Plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din 1-2 iunie 1982 și Conferința Națională a partidului, sînt adevărate pietre de hotar ale înaintării patriei pe drumul luminos al societății socialiste și comuniste.

ROLUL ISTORIEI ÎN EDUCAREA PATRIOTICĂ A OAMENILOR MUNCII

Conf. univ. dr. ION ARDELEANU,

membru corespondent al Academiei de Științe Sociale și Politice

Istoria ca știință a avut și are, în mod deosebit în perioada făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate, alături de alți factori, un rol principal în educarea oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, în spiritul dragostei și devotamentului față de patria scumpă – Republica Socialistă România.

În concepția Partidului Comunist Român, reflectată în mod pregnant în gândirea tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU, studierea istoriei ocupă un loc major în activitatea ideologică, ea fiind considerată nu numai ca un act de cunoaștere a trecutului omenirii, ci, dincolo de aceasta – și mai ales – ca puternic mijloc de educare politică, de formare și dezvoltare a conștiinței de sine, în spirit patriotic și revoluționar, a maselor, cu deosebire a tineretului.

Formarea omului nou, cu o înaltă conștiință socialistă, constructor devotat al socialismului, în spiritul patriotismului revoluționar, al dragostei de țară, de partid, de popor, al hotărârii de a servi întotdeauna și în orice împrejurări cauza socialismului, presupune o totalitate multilaterală de cunoștințe din toate domeniile, însușirea minunatelor cuceriri ale științei și cunoașterii umane, naționale și universale. Patriotismul socialist se bazează pe cunoașterea adevărului istoric, pe opțiune și motivație, exprimându-se prin adeziunea deplină a tuturor oamenilor muncii la patria comună, socialistă, la politica internă și externă a partidului și statului, prin hotărârea neștrămutată de apărare și dezvoltare a cuceririlor obținute în făurirea patriei socialiste. Convingerile patriotice, sentimentul patriotismului nu reprezintă valori înnăscute, ele se formează treptat în procesul educațional, sînt însușite printr-o suită de forme și mijloace politico-ideologice și cultural-educative. Patriotismul, ca fapt de conștiință, este unul dintre cele mai profunde și trainice sentimente, care și-a probat forța în existența seculară și milenară a patriilor, adevăr istoric confirmat pe deplin de experiența, de drumul glorios al poporului român de-a lungul istoriei sale.

Cunoașterea istoriei poporului român, a naționalităților conlocuitoare, constituie un factor important al dezvoltării conștiinței de sine a poporului,

al cunoașterii a ceea ce a fost înaintat, cu adevărat revoluționar în trecut, precum și a ceea ce a fost retrograd și trebuie combătut. Dezvoltând recunoștința și prețuirea față de strămoși, care, cu sacrificii și jertfe uriașe au apărut ființa națională a poporului, au purtat steagul luptei pentru libertate și neatarnare, pentru dreptate socială și națională, se sădește în conștiința oamenilor sentimentul răspunderii față de moștenirea înaintașilor, al hotărârii de a duce mai departe, în noile condiții istorice, făclia progresului și civilizației pe pământul României. Pătrunderea și însușirea marilor adevăruri ale istoriei pot asigura omului prezentului înțelegerea deplină a menirii sale. Învățămintele istoriei contribuie la realizarea de valori morale superioare, la educarea patriotică a oamenilor muncii în spiritul înaltelor principii de dreptate și echitate, de adevăr și obiectivitate.

Pornind de la adevărul istoric conform căruia contemporaneitatea unei națiuni reprezintă sinteza majoră a trecutului său, iar viitorul ei își are rădăcinile puternice numai în realizările prezentului, tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU a dat științei istorice perspectiva dialectică, revoluționară, a interdependenței și conexiunii evenimentelor. Cu dragostea de patrie și popor ce l-a caracterizat din fragedă tinerețe, cu respectul cuvenit față de înaintașii noștri, ancorat cu întreaga sa făptură în realitățile prezentului și cu gândul responsabil la viitorul țării, secretarul general se adresa tinerei generații cu minunatele cuvinte evocatoare: „*Avem un trecut cu care ne putem mândri. În condițiile grele, poporul nostru și-a păstrat ființa națională. În această parte a lumii el a fost un factor de progres și civilizație, și-a adus contribuția la mersul înainte, pe calea unei vieți mai bune. Iată de ce noi, comuniștii, cinstind pe cei care în trecut și-au dat viața pentru fericirea poporului, tragem din lupta lor învățăminte pentru prezentul pe care-l făurim și, totodată, pentru a pune bazele viitorului, educăm tineretul în spiritul dragostei și respectului față de lupta și munca înaintașilor. Numai așa tineretul nostru va învăța să ducă mai departe ceea ce au făurit înaintașii, ceea ce făurește generația de astăzi, să păstreze ca lumina ochilor și să întărească independența și suveranitatea patriei noastre*“.¹

Știința istorică are un considerabil rol educativ prin însuși caracterul său de instrument al cunoașterii umane. Studiul aprofundat al istoriei, expunerea ei științifică reprezintă prețioase posibilități de educare revoluționară a maselor largi și îndeosebi a tineretului. „*Nu se poate vorbi de educația patriotică socialistă fără cunoașterea și cinstirea trecutului, a muncii și luptei înaintașilor noștri*“², releva tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU în Expunerea la Plenara C.C. al P.C.R. din 1—2 iunie 1982. Adâncirea dragostei față de interesele patriei înseamnă cunoașterea și prețuirea dimensiunilor realiste, obiective ale trecutului, a valorilor și tradițiilor progresiste ale înaintașilor, legarea acestora cu realitatea contemporană, cu rezultatele deosebite obținute în anii socialismului, cu grija și răspunderea pentru viitorul comunist al patriei. Istoria este nu numai oglinda adevărată a trecutului poporului nostru, mai îndepărtat, ori mai apropiat, ci în ea se află

¹ NICOLAE CEAUȘESCU, „*România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*“, vol. I, București, Editura Politică, 1968, p. 463.

² NICOLAE CEAUȘESCU, *Expunere cu privire la stadiul actual al edificării socialismului în țara noastră, la problemele teoretice, ideologice și activitatea politică, educativă a partidului, prezentată la Plenara largită a C.C. al P.C.R., 1—2 iunie 1982*, Editura Politică, București, 1982, p. 15.

sprijinul, bogăția de experiență și izvorul nesecat pentru noua devenire a patriei socialiste. Ea este temelia solidă și certitudinea existenței și permanenței poporului român, reflectă puterea și capacitatea sa de rezistență, în ciuda tuturor vicisitudinilor vremurilor, valențele sale creatoare în domeniul vieții materiale și spirituale, situarea sa pe aceleași coordonate fundamentale ale evoluției societății omenești.

În utilizarea istoriei ca factor al educației trebuie să se releve atit faptele obiective, adesea anonime, cât și acțiunile unor personalități ale vieții politice și cultural-științifice care, într-un anumit moment concret istoric, au exprimat și au acționat în îndeplinirea năzuințelor de libertate și progres ale poporului român.

Dezvoltarea societății omenești are un caracter legic, obiectiv, ea este rezultatul dezvoltării forțelor de producție, a relațiilor sociale, a luptei de clasă, împotriva stăpînirii străine, a luptei pentru apărarea ființei naționale, pentru dreptate și libertate socială. În toate orînduirile sociale care s-au succedat, au existat și s-au manifestat o serie de legități general-valabile pentru întreaga societate, care au contribuit la dezvoltarea și afirmarea conștiinței comune a popoarelor, a națiunilor la dezvoltarea generală a științei și culturii, a conștiinței umane. Numai prin cunoașterea istoriei pot fi înțelese legitățile generale ale dezvoltării societății umane, se pot forma convingerile revoluționare ale maselor în spiritul concepției materialismului dialectic și istoric. Totodată, prin ilustrarea acestor adevăruri, întreaga activitate politico-ideologică contribuie la înțelegerea de către toți oamenii muncii a mersului obiectiv al evenimentelor, a faptului că în desfășurarea procesului revoluționar, inclusiv în construcția socialistă pot apărea și greutăți, insuccese, la păstrarea permanentă a convingerii ferme în idealurile înalte ale socialismului și comunismului.

Faptele istorice atestă cu putere că, timp de milenii pe teritoriul României s-au succedat toate orînduirile economice sociale cunoscute de omenire. Istoria unică a poporului român — așa cum sublinia secretarul general al partidului, tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU la Plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din 1—2 iunie 1982, trebuie să redea, în lumina materialismului dialectic și istoric, pe baza datelor, documentelor, a realității, viața, munca și lupta sa din cele mai vechi timpuri pînă în anii construcției socialismului. Subliniind această teză de excepțională valoare teoretică și politică, tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU arată: „Va trebui să avem o istorie unitară, care să redea corespunzător fiecare etapă de dezvoltare economico-socială, fiecare perioadă istorică și luptele sociale, activitatea politică, să caracterizeze, în lumina adevărului bazat pe fapte și documente, atit rolul claselor sociale, al poporului, cât și al diferiților conducători ai statului și personalități politice, științifice, culturale”¹. În conformitate cu această concepție, „istoria poporului român va trebui să cuprindă și istoria mișcării muncitorești, a Partidului Muncitoresc Social-Democrat, precum și a Partidului Comunist Român”².

Această concepție cu privire la studierea și cunoașterea istoriei unice permite relevarea dezvoltării obiective a poporului român, de-a lungul mile-

¹ NICOLAE CEAUȘESCU, *Expunere la Plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din 1—2 iunie 1982*, Editura Politică, București, p. 62.

² Idem.

niilor, ilustrarea activității mișcării muncitorești și socialiste, a Partidului Comunist Român în contextul vieții economice și social-politice a țării, integrată în istoria generală națională, în strânsă legătură cu activitatea celorlalte forțe revoluționare, democratice și progresiste, care au contribuit la dezvoltarea societății. Se realizează o unitate organică, dialectică, între faptele petrecute într-un timp mai îndelungat, dar care aparțin unui proces istoric lung, unic. În noua imagine în care este proiectată istoria patriei și partidului, marile probleme ale istoriei noastre sînt definite și apreciate într-o viziune unitară, în spirit revoluționar, în concordanță cu adevărul obiectiv. Prin aceasta istoria devine, tot mai mult, o bogată sursă de gîndire și înțelegere a fenomenelor economice și social-politice, dobîndește valențe majore în educația patriotică, revoluționară a maselor. Niciodată istoria nu s-a ridicat la adevăratele ei valențe de știință a studierii societății, niciodată momentele fundamentale, definitorii ale devenirii noastre nu au fost evocate, nu au căpătat asemenea dimensiuni, niciodată istoria nu a slujit mai bine ca mijloc de cunoaștere și apropiere între popoare și națiuni ca în perioada ce a trecut din 1965, începînd cu Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, cînd prin gîndirea și opera teoretică a tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU, ea a pătruns în patrimoniul național al marilor realizări ale științei românești.

Nu există moment de seamă al istoriei României din timpuri imemorabile și pînă în prezent asupra căruia secretarul general al partidului să nu-și fi spus cuvîntul realist, cugetat și autorizat.

Conceperea istoriei în spiritul profund creator conferă, de aceea, sensul cel mai deplin și mai rodnic direcționării științifice a prezentului și a viitorului, ținînd seama de antecedentele istorice, de tradiție, ca forță merită a sluji contemporaneității. „*Nimic nu se poate construi ignorînd trecutul!* – arată tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU. *Esențial este să se ia ce este bun și să se asigure o dezvoltare pe baze noi, în raport cu nivelul de cunoștințe la care a ajuns societatea într-un moment sau altul*”¹.

În opera magistrală a tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU nu au fost omise umbrele, eșecurile, limitele, privind unele evenimente sau personalități istorice, dar în același timp au fost înălțate la cotele lor reale trăsăturile definitorii, momentele fundamentale care au durat temelia trainică a istoriei naționale, începînd cu originea și vechimea poporului român, în vatra străbună a Daciei și pînă la bătăliile de clasă conduse de partidul comunistilor, pentru înfăptuirea revoluției și construcției socialiste, pentru făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate.

Istoria poporului român a înscris cu litere de aur numeroase adevăruri cu caracter de permanență, între care, atît ca prioritate, cît și ca însemnătate, se situează legătura indestructibilă cu locurile străbune, înrădăcinarea organică în glia strămoșească, persistența, fără clintire, în ciuda furtunilor și greutăților timpului, a oamenilor acestui pămînt.

Străvechea civilizație geto-dacă, simbioza daco-romană, continuitatea existenței poporului român în spațiul carpato-dunăreano-pontic, constituie caracteristici fundamentale ale istoriei noastre naționale. Acestea au ge-

¹ NICOLAE CEAUȘESCU, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 12, Editura Politică, București, 1976, p. 461.

nerat marile idealuri ale poporului român de dreptate și libertate socială și națională, de independență și unitate.

Istoria oferă concluzii și învățăminte despre marile procese ale dezvoltării societății, ale existenței popoarelor de-a lungul timpului, punând în evidență atât ceea ce a fost valoros, progresist și a servit mersului înainte al societății, cât și piedicile ce au apărut și care au întârziat sau îngreuiat progresul unor popoare, al unor națiuni. Împrejurările istorice, legate de migrația unor populații, apoi de existența dominației marilor imperii vecine — otoman, habsburgic și țarist — încercarea de rezolvare a unor conflicte de interese pe seama țărilor române (imixtiuni în treburile interne, războaie și ocupații militare, răpiri teritoriale) au întârziat dezvoltarea în anumite perioade a poporului nostru, formarea națiunii și a statului național unitar român. Aceste împrejurări vitrege nu au putut însă împiedica realizarea năzuințelor poporului român de a înfringe orice greutate și de a obține victoria, prin formarea sa ca națiune liberă și independentă, prin desăvârșirea unității național-statale, prin trecerea la făurirea societății socialiste.

Formarea și dezvoltarea principatelor românești — Țara Românească, Moldova și Transilvania — au avut loc în condiții deosebit de grele, ele și-au menținut existența statală, luptând împotriva dominației sale sau a tendințelor de dominație a celor trei mari imperii. Nepieritoare vor rămâne în memoria poporului nostru epopeea luptelor duse de Mircea cel Bătrîn, Ștefan cel Mare, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ioan Vodă cel Viteaz, unirea făurită la 1600 sub conducerea lui Mihai Viteazul.

Ca un simbol al dreptului istoric de a trăi liber și independent în vatra strămoșească, poporul român a reușit să înfăptuiască, sub domnia lui Mihai Vodă Viteazul, actul cel mai strălucit al evului mediu românesc, unirea politică a țărilor române în hotarele ce cuprindeau cea mai mare parte a teritoriului vechii Dacii. După realizarea acestui act politic, Mihai Viteazul se intitula în hrisoavele sale în îndreptățită demnitate: „...domn al Țării Românești, al Ardealului și a toată Țara Moldovei”. Tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU a restituit trecutului nostru substanța sa reală, relevând că țărănimea a reprezentat, timp de secole, seva istoriei românești, neconținut ascendent, istorie care s-a identificat cu însăși viața, făuririle, luptele și aspirațiile maselor țărănești, în acele vremuri expresia poporului român. Prin țărănime se continuă o viață străveche, a unuia și aceluiași neam pe propria glie, care-și poartă cu strălucire numele în lumea românească. Muncitorii ogoarelor au reprezentat principala forță socială de împotrivire față de împilatorii din interior, brațul vajnic de apărător al țării în fața dominației străine, păstrătoarea și purtătoarea pe noi trepte de valoare a avuției materiale și spirituale a poporului. „Țărănimea — sublinia tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU — a jucat rolul esențial, atât în luptele pentru dreptate națională și socială, pentru independență și producerea bunurilor materiale ale societății, cât și în conservarea limbii și îmbogățirea continuă a culturii românești”¹.

Ideile de origină comună și continuitate, care străbat ca un fir roșu întreaga gândire social-politică, de la cronicari și pînă la contemporaneitate, au constituit baza formării și dezvoltării conștiinței de sine a poporului

¹ NICOLAE CEAUȘESCU, „România pe drumul construcției societății socialiste multilateral dezvoltate”, vol. 13, București, Editura Politică, 1977, p. 35.

nostru, au înflăcărat sufletul și au întărit brațul fiilor neamului pentru alungarea celor ce-i primejduiau existența și libertatea. „Aceste sentimente — arată tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU — au continuat să se dezvolte și au triumfat o dată cu formarea statului național unitar în 1918, ca rezultat al destrămării Imperiului austro-ungar, al afirmării voinței libere, la Alba-Iulia, a maselor populare din Ardeal, care în mod unanim au hotărât unirea cu țara, unirea cu România”². Marile momente și evenimente revoluționare din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea — revoluția din 1821 și 1848, Unirea din 1859, cucerirea independenței de stat a României, Marea Unire din 1918 — sînt verigi ale aceleiași acțiuni unitare a tuturor românilor, pregătite ideologic și împlinite în împlinirea aceluiasi deziderat de independență și unitate națională deplină.

Din îndelungata și zbuciumata istorie a poporului român se poate trage concluzia, cu valoare general-obiectivă, că dominația și ocupația străină, oricît ar dura, nu pot împiedica manifestarea comunității de interese a unui popor, păstrarea specificului său, formarea și dezvoltarea națiunii libere. Cunoașterea acestei experiențe istorice contribuie la sădirea admirației și dragostei față de înaintași, la cultivarea sentimentului de demnitate și unitate națională, la formarea și dezvoltarea conștiinței responsabilității pentru realizarea chipului contemporan al patriei în care tot ceea ce a fost măreț și înaintat în trecut se îngemănează, într-un tot superior, cu noile idealuri socialiste și comuniste, la dimensiunile și posibilitățile deosebite ale prezentului. Descifrînd adevărul obiectiv al istoriei, al luptelor și jertfelor uriașe ale poporului român, ale generațiilor trecute, oamenii muncii își formează capacitatea de a înțelege mai profund poziția fermă, revoluționară a partidului nostru, de apărare și consolidare a cuceririlor revoluționare, a independenței și suveranității, de a ridica patria pe noi culmi de progres și civilizație.

Conceperea procesului istoric ca o rezultantă complexă, firească a evoluției societății românești în ansamblul său, conferă adevăratele fundamente ale înțelegerii apariției clasei muncitoare, a partidului său, ca o expresie obiectivă a realităților și cerințelor evoluției ascendente a poporului nostru. Este forța înnoitoare care, avîndu-și rădăcinile adînc ancorate în solul național, realizează în toate momentele esențiale ale istoriei moderne și contemporane a țării partea cea mai vie, cea mai dinamică și generatoare de sensuri a complexului divers și bogat al realității românești.

Partidul Comunist Român, prin întreaga sa luptă și activitate, a întruchipat idealurile cele mai înalte ale poporului de a trăi într-o societate clădită pe dreptate, de a fi liber și independent în patria moștenită de la străbuni. Asemenea mari idealuri, cultivate de mișcarea muncitorească și socialistă de la nașterea sa, au fost ridicate pe trepte superioare de orînduirea noastră socialistă.

Lecția istoriei generează dorința fierbinte de a nu precupeți nici un efort pentru apărarea și dezvoltarea cuceririlor revoluționare, de a duce pe noi piscuri pildele de patriotism ale înaintașilor. Sentimentul admirației pentru faptele și jertfele generațiilor trecute este dublat de sentimentul

² NICOLAE CEAUȘESCU, *Expunere la Plenara lărgită a C.C. al P.C.R., 1—2 iunie 1982*, Editura Politică, București, p. 14.

mîndriei de a înscrie în milenara carte de aur a patriei cea mai bogată pagină de înfăptuiri și transformări revoluționare. Manifestîndu-se și acționînd ca forță motrice, propulsoare a devenirii comuniste a țării, patriotismul socialist conferă maselor largi populare cutezanță de gîndire și acțiune, statornicie și optimism viguros, încrezător în viitorul luminos, sentimentul devotamentului față de patrie, partid și popor.

În condițiile de astăzi, patriotismul poartă amprenta epocii pe care o trăim, a participării conștiente a întregului popor la înfăptuirea neabătută a hotărîrilor partidului, a planului unic de dezvoltare economico-socială a țării. Adevăratul patriotism se găsește și se manifestă în acțiunea revoluționară nemijlocită pentru apărarea și dezvoltarea patriei, în participarea activă, responsabilă la înfăptuirea Programului Partidului Comunist de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism.

În munca politico-educativă desfășurată sub conducerea Partidului Comunist Român, pentru înțelegerea și cunoașterea de către toți oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate, a legităților generale, a contextului social-istoric național și internațional în care se realizează construirea societății socialiste, trebuie să se abordeze problematica complexă a făuririi noii orînduiri într-un spirit de analiză științifică, obiectivă, care exclude orice tendință de idealizare a socialismului, de absolutizare a ideii că trecerea la înfăptuirea societății socialiste înseamnă soluționarea de la sine a tuturor problemelor ridicate de ansamblul vieții social-economice și politice a țării.

Studierea istoriei permite cunoașterea legăturilor tradiționale, care au existat de-a lungul secolelor între popoare, în special între popoarele vecine, a relațiilor lor de solidaritate și într-ajutorare în lupta pentru cauza libertății și independenței, precum și a aspectelor legate de vechea politică de dominație și asuprire, promovată de marile imperii din trecut, de învrăjbită între popoare, cultivate de clasele exploatoare. Înfașurarea profund obiectivă și interpretarea justă, corectă, principială a datelor și faptelor istorice au o importanță esențială pentru lichidarea surselor de neîncredere și animozitate create de-a lungul timpului între popoare, pentru afirmarea aproprierii și colaborării între acestea. Tendințele de denaturare a datelor istorice, prezentarea lor subiectivă, eronată, în funcție de anumite conjuncturi sau potrivit unor interese unilaterale, nu slujesc cauzei prieteniei între popoare. Asemenea practici sînt străine principiilor materialismului dialectic și istoric, spiritului de dreptate și adevăr al clasei muncitoare, poziției ei realiste în valorificarea moștenirii trecutului.

Istoria poporului român s-a făurit în raport cu istoria altor popoare, aducîndu-și contribuția sa la crearea și îmbogățirea tezaurului civilizației universale. Atașamentul profund al poporului nostru pentru apărarea gliei strămoșești, a idealurilor de libertate și unitate, a fost dublat de permanenta sa aspirație spre promovarea egalității și conviețuirii pașnice între popoare. Poporul român este demn și mîndru pentru trecutul său istoric, pentru marile izbînzii pe planul construcției socialiste, un popor care se vrea respectat pentru că respectă munca și creația celorlalte popoare.

În concepția și practica partidului nostru, patriotismul se găsește într-o legătură dialectică cu respectul și prietenia față de celelalte popoare și națiuni. O asemenea concepție este izvorită din experiența istorică care

demonstrează cu putere că nu poți fi internaționalist dacă nu-ți iubești propria națiune, dacă nu lupți pentru eliberarea și progresul ei. După cum nu poți fi bun luptător pentru interesele națiunii tale dacă nu acționezi cu fermitate pentru dezvoltarea colaborării cu celelalte națiuni, pe baza deplinei egalități în drepturi și respectului reciproc.

Cunoașterea reciprocă, colaborarea și cooperarea pașnică, schimburile permanente de bunuri economice și spirituale, ajutor și sprijin în apărarea unei cauze juste, respingerea politicii de forță și de dominație sînt principalele învățăminte și adevăruri pe care trecutul istoric le pune în fața omenirii contemporane, pentru ca problemele actualei situații internaționale să se rezolve în direcțiile aspirațiilor fundamentale de pace și progres ale omenirii.

EXPOZIȚIA DE BAZĂ, FACTOR DE EDUCARE REVOLUȚIONARĂ A OAMENILOR MUNCII

Noile secții de istorie și etnografie din cadrul Muzeului Județean Covasna

BARTÓK BOTOND

În paleta de largă cuprindere a transformărilor ce s-au produs în viața politică, economică și socială a României socialiste, în ritmul și cotele înalte ale acumulărilor cantitative și calitative materiale și spirituale ale națiunii noastre socialiste, un rol, cu valențe educaționale bine conturate revin patrimoniului cultural național și implicit muzeelor-instituții științifice și educative. Oglinda propriei noastre existențe și deveniri pe trepte ale istoriei, patrimoniul muzeal are menirea de a face să cunoaștem și să recunoaștem ceea ce cu inspirație și experiență tradițională am creat și așezat în zidirea propriei noastre civilizații, făurind deopotrivă trainice „cărămizi” ce-și află locul, recunoscut și apreciat în zidirea civilizației universale.

Instituțiile muzeale prin patrimoniul de care dispun trebuie să prezinte unitatea dialectică dintre trecut, prezent și viitor să contribuie la formarea omului nou cu o conștiință înaintată, a unor puternice sentimente de atașament pentru patria socialistă, pentru pământul strămoșesc subliniind că mândria națională, patriotismul socialist sînt și trebuie înțelese în strînsă legătură cu dezvoltarea spiritului de prietenie cu alte popoare, așa cum a reieșit din Expunerea secretarului general al partidului, tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU la Plenara lărgită a Comitetului Central al P.C.R., din 1-2 iunie 1982. Precum toate marile instituții muzeale din Republica Socialistă România și Muzeul Județean Covasna din municipiul Sfintu Gheorghe, grație sprijinului acordat de organele de partid și de stat centrale și județene, a fost supus unei ample acțiuni de reorganizare, pe baza celor mai științifice și moderne metode de etalare prezentîndu-se la finalul acestei acțiuni precum o amplă frescă a istoriei, tradițiilor și luptei înfrățite a oamenilor muncii din țara noastră, ca de altfel și a celor ce trăiesc și muncesc pe meleagurile covășnene.

În cei cca 600 m² suprafață de expunere și peste 20 000 de exponate, secția de istorie se prezintă ca o reconstituire inspirată și veridică a trecutului acestui colț de țară, a cărui istorie se așază firesc în matca

marelui fluviu al istoriei întregului cuprins românesc, avînd ca linie directoare în conceperea de etalare concluzia profund științifică a tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU că „istoria omenirii, deci și istoria poporului român, este istoria dezvoltării forțelor de producție și a relațiilor sociale, istoria luptelor de clasă, al luptelor împotriva asupririi și dominației străine, pentru eliberarea națională și dezvoltarea de-sine-stă-tătoare, istoria înfruntării continue între vechi și nou”.¹

Vestigiile arheologice ne amintesc că istoria a început și pe meleagurile covășnene încă cu paleoliticul superior, continuînd apoi cu epoca neolitică din cadrul căreia se distinge cultura ceramicii pictate Ariușd, culturile epocii bronzului și apoi cu mărturiile epocii fierului care atestă prezența și în colțul sud-estic al Transilvaniei al dacilor cu puternicele lor cetăți de piatră de la Valea Seacă și Valea Zinelor-Covasna. Cultura materială avansată a dacilor este pregnant ilustrată prin obiectele de ceramică, metal, sau prin celebrele tezaure de argint de la Surcea-Covasna, și Sincrăieni-Harghita, care evidențiază totodată și avîntul creației lor artistice. Un loc central în cadrul expoziției îl ocupă momentele care amintesc de activitatea marilor conducători ai dacilor, Burebista și Decebal, cei care au durat în istorie statul centralizat și independent dac.

Epoca romană și-a pus amprenta și asupra acestor meleaguri, mărturie stau numeroase obiecte din ceramică, metale, descoperite în cele șase așezări, sau în cele patru castre romane de la Boroșneul Mare, Comolău, Brețcu și Olteni. Concomitent cu obiectele de factură romană în așezările amintite s-au descoperit și obiecte de certă proveniență dacică, semn că și aici dacii și romanii au conviețuit împreună.

Intr-adevăr, în perioada de după cucerirea Daciei de către romani s-a realizat simbioza daco-romană și a început formarea unui nou popor, bazat pe cele mai înalte virtuți ale dacilor și romanilor, poporul român,² adevăr istoric subliniat și de tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU, și care este amplu ilustrat de bogăția vestigiilor arheologice expuse. După retragerea romană și pe aceste meleaguri populația autohtonă, secol după secol va trăi și munci în spiritul tradițiilor anterioare, mărturie stînd în acest sens sute de exponate: unelte agricole și meșteșugărești, ceramică și obiecte cu însemne paleo-creștine de la Cernat, Tg. Secuiesc, Reci, Poian din secolele V-VI; cuptorul de ars oale din secolul al IV-lea de la Sf. Gheorghe; tiparele de podoabe, brăzdarul de plug, precum și vasele de lut de la Filiaș, Poian, Cristur din secolele VII-VIII; vasele de lut de la Filiaș și Poian din secolele IX-X.

Marile necropole de la Zăbala și Peteni vin să ateste faptul că spre sfîrșitul secolului al XII-lea au fost așezați și pe aceste meleaguri secuii, ceea ce înseamnă începutul unor strînse legături a acestora cu populația românească autohtonă. Atît în lupta pentru independență cît și pentru drepturi și libertăți sociale, populația românească și-a găsit în secuii un aliat remarcabil și devotat. Documentele de epocă surprind participarea secuilor la lupta antiotomană în oștile lui Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare și mai ales în cele ale lui Mihai Viteazul, care pentru fidelitatea și demnitatea lor, le va reda libertățile și drepturile știrbite de principii Transil-

¹ NICOLAE CEAUȘESCU, *Expunere la plenary largită a Comitetului Central al P.C.R.*, 1-2 iunie 1982.

² *Idem.*

vaniei, grăitoare fiind în acest din urmă sens, documentele din 3 octombrie 1599 și 9 februarie 1600 date de voievodul român, secuilor din scaunul Kézdi și Cașin. De asemenea istoria ne atestă că în marile răscoale țărănești din evul mediu, țărani români și secui s-au aflat alături, ca de altfel și faptul că sub conducerea lui Dózsa din Dalnic țărani români, maghiari, secui, sîrbi au aprins flacăra uneia din cele mai mari mișcări sociale din Europa de la debutul secolului al XVI-lea.

Unirea făcută sub domnia lui Mihai Viteazul exprima voința românilor de a avea un stat unitar propriu, prevestind formarea statului național unitar român de mai târziu, în 1918.

Numeroase documente, embleme de breaslă, steme de orașe, precum și obiecte din ceramică, sticlă, porțelan, metal, arme, unelte, ne vorbesc de dezvoltarea economică-impresionează din rîndul produselor meșteșugărești cele provenite din breslele de la Tg. Secuiesc și Sf. Gheorghe, precum și obiectele de sticlărie din glăjăriile de la Bicsad și Valea Zălanului, pe care l-a cunoscut acest ținut în perioada secolelor XVI–XVIII. Produsele gîndirii cărturarilor umaniști, Ioan Honterus, Constantin Cantacuzino, Miron Costin, Heltai Gáspár, Mikes Kelemen, Bod Péter, vin să sublinieze avîntul cultural național și local, ca o întregire firească a frescei economico-politico-sociale din veacurile XVII–XVIII. Mărturie ale eforturilor de cunoaștere și înțelegere reciprocă, ca și semn al interesului cărturarilor secui pentru români îl constituie Bod Péter, istoric din secolul al XVIII-lea, autor al unei lucrări despre români.

Revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu – deschizătoare de epocă modernă – o anunță pe cea din 1848–49 cu un profund caracter unitar pentru întregul cuprins românesc. Numeroase obiecte, arme, documente vorbesc de efervescența revoluționară a acelor vremuri, iar Blajul și Lutița, de dorul fierbinte de libertate, colaborare și frăție între neamurile Transilvaniei. În cuprinsul general al revoluției în Trei Scaune, s-a oragnizat o puternică rezistență armată revoluționară împotriva intervenției trupelor contrarevoluționare habsburgice și țariste, în cadrul căreia se remarcă figura revoluționarului Gábor Áron originar din Brețcu.

Unirea din 1859, Războiul de Independență din 1877–1878, desăvîrșirea statului național unitar român, ilustrate bogat și grăitor în muzeu, reprezintă tot atîtea momente cruciale în istoria poporului român. Față de mărețul act de la 1 decembrie 1918, în spiritul tradiționalelor sale legături cu poporul român, secuimea și-a manifestat adevărată adeziunea, gest care se alătură firesc altora asemănătoare, prin mesajul deputatului secui Fay citit în Parlamentul României întregite. Sînt legături care aveau să cunoască un impuls puternic prin activitatea Partidului Comunist Român, sub conducerea căruia oamenii muncii români și maghiari au purtat numeroase bătălii de clasă, s-au ridicat la luptă împotriva fascismului și războiului, luptă încununată prin istoricul act din 23 August 1944 și participarea României la războiul antihitlerist.

Suflul nou al transformărilor produse în perioada 1945–1947 și pe aceste meleaguri, va constitui în mod îndreptățit titlul articolului „Viață nouă în secuime”, apărut în ziarul local „Népi Egység”³ („Unitatea Populară”).

³ Ziarul „Népi Egység” („Unitatea Populară”), Sf. Gheorghe, 1947, nr. 258.

Ca și pentru alte județe ale țării, anii care au trecut de la Congresul al IX-lea au fost și pentru județul Covasna anii cei mai fertili ai dezvoltării sale. Așa cum o atestă și exponatele, „Epoca Ceaușescu” a însemnat pentru aceste meleaguri apariția unor mari platforme industriale cu numeroase unități – Întreprinderea de mașini agregate și subansamble auto, Întreprinderea de aparataj electric auto, Întreprinderea de prelucrare a maselor plastice din municipiul Sf. Gheorghe; Întreprinderea mecanică, Întreprinderea de izolatori, Întreprinderea de confecții, Întreprinderea de amidon din orașul Tg. Secuiesc; Întreprinderea de piese pentru tractoare, Fabrica de scaune din orașul Întorsura Buzăului – dezvoltarea intensivă a agriculturii, învățămîntului, culturii, chipul nou al orașelor și satelor.

Expoziția nu se termină cu ceea ce s-a împlinit pînă în prezent, ci deschide și perspectiva viitorului prin cele cîteva panouri care vorbesc despre mărețele direcții trasate de Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român. Astfel, în perioada 1980–1985 pe harta României și a județului Covasna vor apărea noi unități industriale, se va ridica gradul de automatizare a proceselor tehnologice, agricultura va fi înzestrată cu mașini agricole complexe cu mai multe operații, de mare randament, se vor construi noi așezăminte social-culturale. Învățămîntul va fi integrat tot mai organic cu cercetarea și producția, vor apărea noi orașe, așezările rurale vor cunoaște importante transformări pe tărîmul urbanistic și economic, iar nivelul de trai al oamenilor muncii va cunoaște o creștere importantă.

Pe o suprafață nu cu mult mai restrînsă, dar cu o mare varietate de obiecte autentice, secția de etnografie, vine la rîndul ei să prezinte în mod veridic, ocupațiile, meșteșugurile, portul, arta și tradițiile populare ale populației române și maghiare, care au conviețuit și conviețuiesc împreună de secole pe aceste meleaguri din sud-estul Transilvaniei. Simplitatea execuției, ingeniozitatea și varietatea uneltelor și obiectelor necesare unor ocupații ca pescuitul, vînătoarea și agricultura cu diversitatea muncilor pe care le include, vin să sublinieze practicarea acestora și pe aceste locuri. Alături de aceste ocupații, creșterea animalelor a fost, la rîndul ei, o preocupare a populației locale, obiectele, ustensilele, fotografiile, introducîndu-ne în atmosfera acestor îndeletniciri, ca de fapt și cea a prelucrării produselor agricole. Obiectele de uz gospodăresc – sărărițe, mițe, pirostri, vase din ceramică și metal – de la Covasna, Bățani, Biborțeni, Estelnic, ne amintesc de scopul final al ocupațiilor de bază, alimentația populației.

În privința meșteșugurilor sînt prezentate cele de prelucrarea lemnului – dulgheritul, timplăritul, dogăritul – a fierului, piatrăritului, prin unelte și produsele care au rezultat acestor activități. Olăritul a constituit un meșteșug înfloritor pe aceste meleaguri, mărturie stînd în acest sens obiectele din centrele de olărit de la Herculean, Etfalău, Brețcu, Calnic sau Aita Mare. Impresionează elementele de mobilier pictat realizate în centre ca Virghiș, Cernat, Racoșul de Sus, sau interiorul românesc din zona Întorsura Buzăului, ori cel maghiar de la Racoșul de Sus cu elementele componente ale acestora. Alături de aceste interioare se distinge cel de la Săcele, județul Brașov, care constituie o splendoare a artei execuției populare.

Produsele din piele și blană de la Vilcele, Zăbala, Tg. Secuiesc, Racoșul de Sus, fețele de masă, ștergarele, cîrpele de merinde de la Bodoș, Brețcu, Covasna, Araci, ne amintesc de meșteșugul prelucrării pieilor, blă-

nurilor și de industria casnică bazată pe prelucrarea fibrelor textile. Imaginea acestor meșteșuguri și industrii casnice, ca de altfel și a celorlalte prezentate, este completată de varietatea și bogăția uneltelor și ustensi-
lelor necesare practicării acestora.

Prezentarea vieții obștești constituie o preocupare aparte urmărindu-se prin ciclul vieții – copilăria, tinerețea, bătrânețea – surprinderea evoluției, gândirii, preocupărilor și muncii prestate de individ în toate aceste faze. Universul copilăriei prin obiectele confecționate, prin jocurile practice, prin îmbrăcămintea purtată, constituie un colț aparte al expoziției secției de etnografie. Un accent aparte se pune și pe faza tinereții și a bătrâneții, pe momentul firesc al nunții, un frumos car de zestre subliniază acest lucru. Frumoasele costume românești și maghiare caracteristice acestor meleaguri vin să sublinieze varietatea și frumusețea portului popular. Prezentarea unor obiceiuri legate de diferite sărbători, a plugului satului de la Harale, a lanțului pentru măsurat pământul de la Belani, vin să ne introducă în atmosfera vieții comunale.

Peregrinarea prin expoziția secției de etnografie se încheie prin prezentarea obiectelor executate de meșterii populari covășneni care au fost premiate în cadrul Festivalului național „Cîntarea României” și care oferă în continuare un cadru generos și pentru afirmarea în viitor a noi talente, dar mai presus de toate păstrarea autenticității tradițiilor și artei populare.

Prin noile sale secții de istorie și etnografie, Muzeul județean Covasna, în calitate de componentă a configurației culturale contemporane, va deveni prin relația permanentă cu publicul vizitator factor activ de informare și educație revoluționară. Credincios ideii de perfectibilitate a personalității umane în contextul social al zilelor noastre, Muzeul din Sf. Gheorghe a făcut eforturi de concepție și organizare necesare pentru îndeplinirea uneia dintre funcțiile primordiale ale instituțiilor muzeale moderne și anume aceea instructiv-educativă a tuturor categoriilor de oameni ai muncii.

**ARHEOLOGIE, ISTORIE
RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM**

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA OBIECTELOR DIN CUPRU ȘI CERAMICĂ, A PLASTICII ANTROPOMORFE DIN AȘEZAREA NEOLITICĂ DE LA ARIUȘD

BARTÓK BOTOND

Cercetările arheologice în așezarea neolitică de pe dealul Tyiszka de la Ariușd au continuat și în anul 1982, avînd drept scop continuarea unor investigații începute în zona cuptoarelor de ars ceramică încă din 1980. Cu această ocazie s-a urmărit cercetarea locuinței descoperite încă în cursul campaniei de săpături din 1981, descoperindu-se o serie de vestigii importante pentru cunoașterea culturii neolitice de la Ariușd. În cele ce urmează dăm descrierea obiectelor și a plasticii antropomorfe rezultate în urma cercetărilor întreprinse în 1982.

– Ac de cupru cu două spirale (pl. I, 1), descoperit lîngă peretele vestic al locuinței în stratul de arsură la o adîncime de 80 cm. Lungimea acului pînă la punctul de unde începe spiralarea este de 6,5 cm, lungimea celor două extremități a spiralelor 3,4 cm, lățimea între spirale 1 cm. Un ac asemănător, dar cu o singură spirală, s-a descoperit la Vădastra în strat de cultură Sălcuța¹, iar mai numeroase prin săpăturile din Bulgaria și publicate de V. Mikov². În privința acului de la Ariușd acesta este singular pentru așezările de tip Ariușd și poate fi încadrat pentru începutul fazei de tranziție Cucuteni A—B³. Acul de cupru de la Ariușd a fost confecționat prin batere și a servit probabil ca podoabă pentru păr.

– Vas miniatură (pl. I, 2), descoperit tot în nivelul locuinței, are corpul conic prezentînd doi butoni laterali perforați vertical situați pe registrul buzei. Este făcut din pastă bună și arsă brun roșcat deschis avînd diametrul gurii de 3,4 cm și o înălțime de 2,3 cm.

Probabil este un vas jucărie, deoarece nu-i putem atribui nici un alt rol, fiind prea mic pentru a-i putea presupune vreo întrebuințare în legătură cu cultul.

– Scaun miniatură (pl. I, 3), descoperit lîngă peretele sudic al locuinței modelat destul de sumar din pastă ușor zgrunțuroasă, arsă brun roșcat deschis. Prezintă două piciorușe scurte în partea posterioară, drept spetează două brațe ușor înclinate spre exterior, iar șezutul ușor adîncit. Din partea anterioară a șezutului lipsește un fragment, iar restul suprafeței aceleiași părți nu prezintă urme care ne-ar permite să afirmăm că ar fi existat două piciorușe și în față. Probabil că scaunelul a constituit o jucărie sau un obiect de cult la fel ca cel de la Hăbășești, dar care prezenta patru picioare și o spetează compactă⁴.

– Recipient miniatură (fragment) de formă dreptunghiulară (pl. I, 4), este modelat rudimentar din pastă ușor zgrunțuroasă, arsă brun roșcat deschis. Înălțimea recipientului este de 2,5 cm, lățimea 3 cm, iar interiorul păstrat spre latura îngustă ușor curbat. Probabil ca și vasul miniatură, recipientul a fost folosit și modelat ca jucărie.

– Figurină antropomorfă (pl. II, 1), modelată destul de sumar din pastă arsă cenușiu, are o înălțime de 8,3 cm. Capul s-a păstrat fragmentar (partea superioară lipsește) făcând corp comun cu trunchiul, bărbia este puternic ascuțită. Capul nu prezintă vreo indicație a ochilor sau a gurii, ceea ce corespunde datelor cunoscute pînă acum în legătură cu figurinele fazei Cucuteni A. Din dreptul feței păstrate, prin două linii incizate semi-circular, se disting două cioturi care constituie brațele. Trunchiul, de la brațe spre șolduri, se îngroașă ușor, picioarele se termină printr-un vîrf comun sau labă comună, care are forma unui mic suport circular. Fesele sînt proeminent reliefate, despărțite de o linie incizată vertical, trunchiul figurinei fiind ușor înclinat înainte.

– Figurină antropomorfă (pl. II, 2), modelată destul de sumar din pastă arsă roșu, avînd o înălțime de 8,7 cm. Capul face corp comun cu trunchiul, delimitarea dintre acestea fiind făcută printr-o linie aproape circulară siutată puțin deasupra umerilor.

Brațele sînt simple cioturi ușor ieșite din umeri. Trunchiul este plat și suplu, șoldurile făcînd corp comun cu picioarele. La fel ca la figurina antropomorfă descrisă mai sus, capul nu prezintă vreo indicație a ochilor sau a gurii, care încadrează și această figurină în faza Cucuteni A. Probabil ombilicul este acela care este indicat printr-o linie semicirculară cu partea deschisă spre baza figurinei.

Existența picioarelor este pusă în evidență printr-o linie continuă care împarte de la abdomen în jos figurina pe ambele fețe, inclusiv baza în două registre. Pe picioare și în regiunea abdomenului se întîlnesc linii incizate orizontal, iar fesele sînt indicate prin două proeminente în formă de boabe.

Din cele prezentate reiese că și purtătorii culturii neolotice de la Ariușd au utilizat – și probabil confecționat prin batere – ace de cupru, ca de altfel și prezența în așezarea de la Ariușd a unor obiecte miniaturizate din lut, care vin să se alăture celor descoperite în cursul săpăturilor anterioare, precum și existența plasticii antropomorfe pentru perioada de sfîrșit a fazei Cucuteni A, care a constituit și obiectul unor cercetări mai vechi pentru arheologii de la Muzeul județean Covasna.

Kivonat

A szerző bemutat néhány érdekes tárgyat az 1982-es erődsi ásatások anyagából: idolk, réz-hajtű spirális díszítéssel, minatür-edények, játék tárgyak. A talált tárgyak közül figyelemre méltó a spirális-díszes réztű, amely egyedi darab az erődsi ásatások gazdag anyagából.

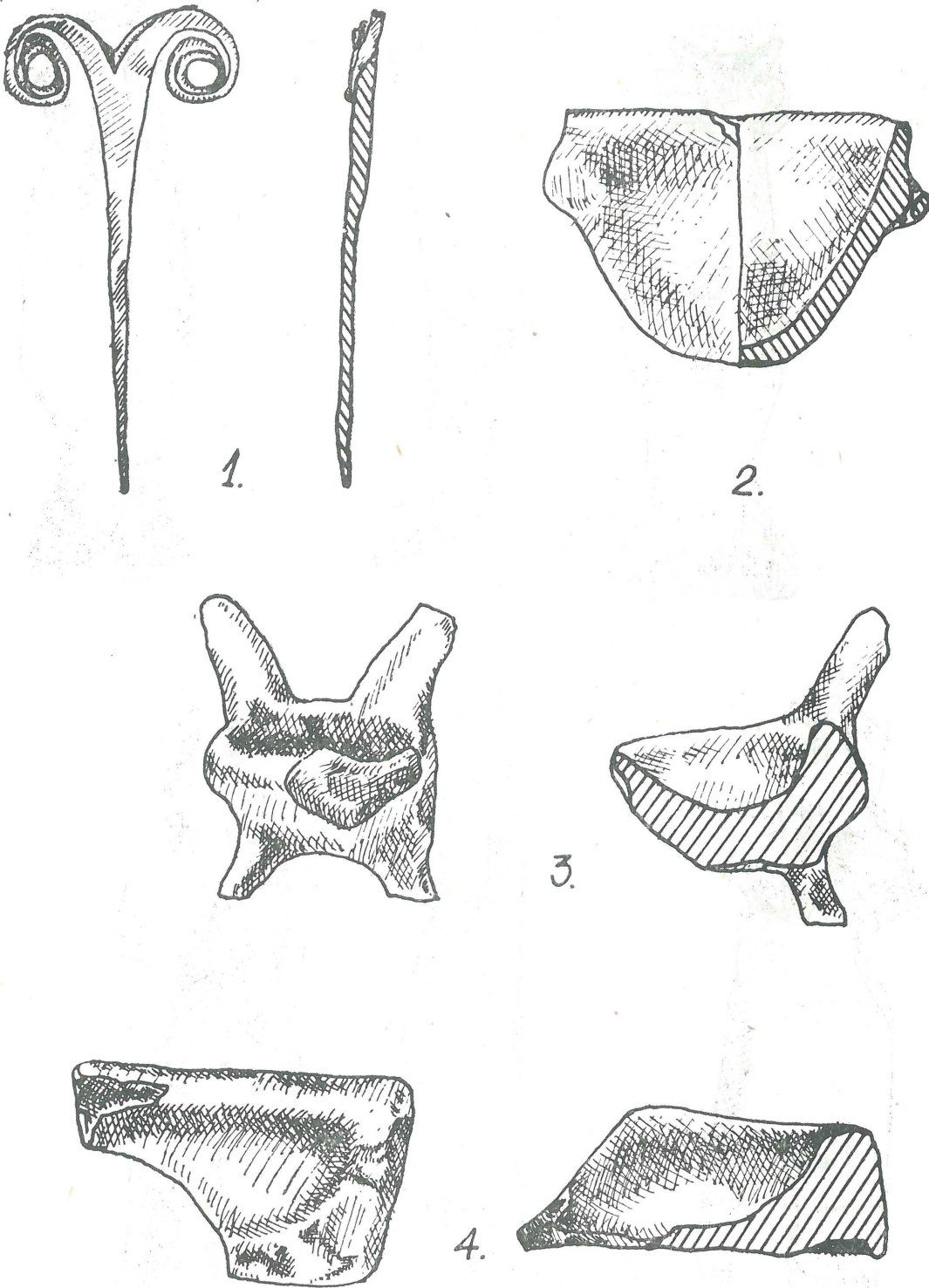
BIBLIOGRAFIE

¹ CORNELIU N. MATEESCU, *Săpături arheologice la Vădastra. În Materiale și cercetări arheologice*, vol. V, Editura Academiei R.P.R., 1959, p. 71.

² Ibidem.

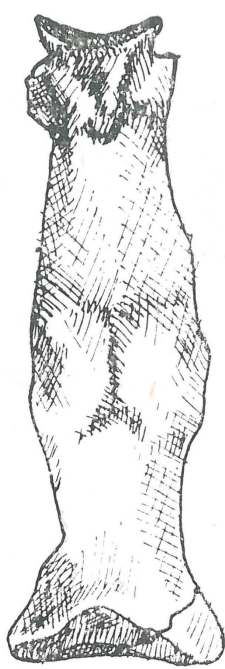
³ F. LÁSZLÓ, „*Dolgozatok*”, Cluj, 1911, t. II, p. 224.

⁴ *Hăbășești — Monografie arheologică*, Editura Academiei R.P.R., p. 468.

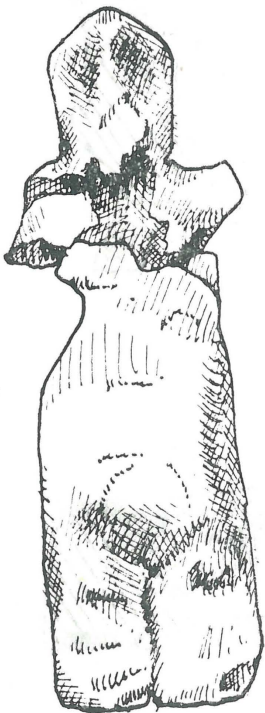
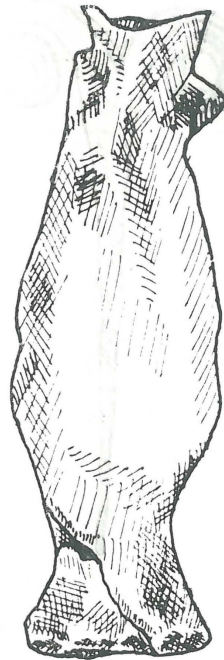
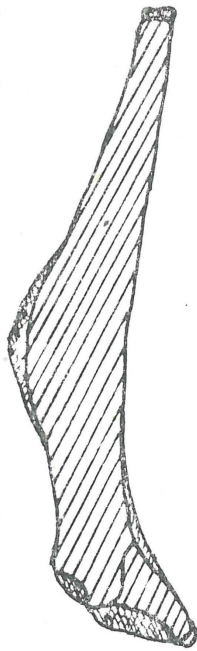

PLANȘA 1

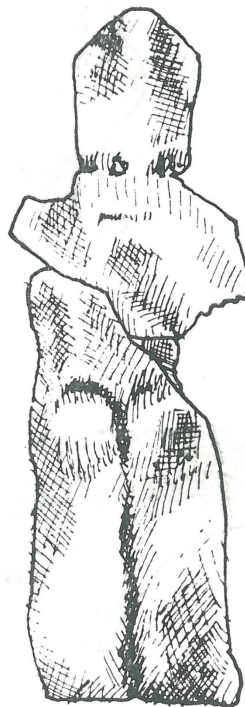
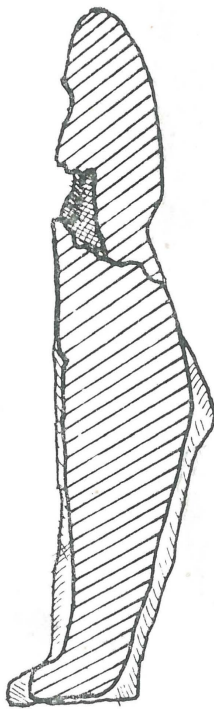
1. Ac din cupru, cu două spirale; 2. Vas miniatură; 3. Scaun miniatură; 4. Recipient miniatură (fragment).

5.

6.

PLANȘA 2

5. Figurină antropomorfă; 6. Figurină antropomorfă.

CULTURA TISA ÎN VALEA TÎRNAVEI MARI

SZÉKELY ZOLTÁN

La capătul sudic al oraşului Cristuru Secuiesc (jud. Harghita), drumul care traversează râul Tîrnava Mare peste un pod, duce la Băile Fîntîna Sărată, aşezate într-o vale laterală. Pe partea stîngă a drumului este un bot de deal situat în direcţia est-vest între pîraiele „Pîriul Cetăţii” şi „Pîriul Fîntînei Sărate”. Pantele botului de deal spre nord şi vest sînt piezişe, la est este o pădure, spre sud este mai lentă.

Pe platoul acestui deal în anul 1965 Muzeul din Sf. Gheorghe, în colaborare cu Muzeul din Cristuru Secuiesc, a făcut o cercetare, fiind descoperită o aşezare neolitică peste care s-au suprapus încă două aşezări, una din La Téne-ul dacic şi cealaltă din epoca prefeudală sec. VII—VIII¹.

În cele ce urmează ne vom ocupa numai cu resturile de cultură materială care provin din neolitic.

Platoul botului de deal aproape de marginea ei nordică, în direcţia est-vest a fost secţionat cu un şanţ lung de 70 de m, lat de 1 m şi adînc de 1—1,20 m (fig. 1). Şanţul a avut următoarea stratigrafie: sub pămîntul arat gros de 30—40 cm a fost un strat de culoare brună, gros de 20—30 cm. La Téne dacic urmat de un alt strat de culoare mai închisă, sub care a fost sol virgin, lut galben.

La capătul vestic al şanţului, în casetele nr. 2—3, au fost găsite resturile a două bordeie din neolitic.

Perpendicular la şanţul nr. 1, a fost executat în direcţia nord-sud un şanţ lung de 50 m, la capătul lui nordic a fost găsit un bordei din neolitic. Descrierea bordeielor descoperite:

S.I. Cas. 2. Bordeiul nr. 1.

Dimensiunile bordeiului au fost stabilite de suprafaţa acoperită de fragmente de vase şi de culoarea diferită a umpluturii bordeiului. În colţul nord-vestic al bordeiului a fost vatra circulară din care s-au păstrat cîteva pietre. Forma bordeiului a fost dreptunghiulară cu dimensiuni: 6,5 m x 5,25 m. Urme de pari nu au fost găsite (fig. 2). Inventarului bordeiului îi aparţin multe fragmente de vase, un nucleu de cremene, o bucată dintr-o bară de cupru şi o năsture de cupru.

S.I. Cas. 3. Bordeiul nr. 2.

Bordeiul a fost deranjat de o locuinţă prefeudală şi de două gropi dacice, s-a păstrat intactă numai vatra de formă circulară făcută din pietre. În jurul vetrei au fost fragmente de vase şi multe scoici (fig. 3).

La sud de acest bordei, în șanțul nr. 2, în caseta nr. 1, la adâncime de 0,40 m, un alt bordei din neolitic a fost deranjat de un bordei prefeudal din sec. VII–VIII. Dimensiunile nu s-au putut stabili. În umplutura bordeiului neolitic în afară de fragmente de vase a fost găsită o bucată de cupru, material brut (Pl. III, 11).

Pe podeaua locuințelor s-au găsit numeroase fragmente de vase, din care nu s-a întregit nici un vas. Din materialul ceramic, prezentăm fragmente de vase care reprezintă următoarele tipuri:

1. Vase cu picior înalt, ars cărămiziu, prevăzut cu găuri ovale, cupa este prevăzută cu butoni perforați orizontal (Pl. I, 1).
2. Vase cu picior scund, perforat orizontal sub baza cupei (Pl. I, 2).
3. Vas cu picior plin în lungime de 3 cm și 3 cm gol (Pl. I, 3, III, 4).
4. Vase cu corp globular cu gît cilindric, pe pîntec unele au butonul perforat orizontal (Pl. II, 2).
5. Vase de formă rectangulară din care s-au păstrat o bucată din margine și din colțul vasului, decorate cu un șir de alveole (Pl. I, 6-7).
6. Vas cu picioare mici (Pl. I, 8).
7. Vas mare cu gît cilindric decorat cu un șir de alveole și pe pîntec prevăzut cu urechiușe orizontale (Pl. III, 1).
8. Strachină cu buza răsfrintă înăuntru, decorată pe umăr cu caneluri plate oblice (Pl. III, 5).
9. Vase cu gît înalt cilindric, cu corp bombat. Sub buză se află buton plat perforat orizontal (oale de lapte, Milchtopf) (Pl. I, 9-11).
10. Vas mic cu corp conic spre fundul plat (Pl. II, 8, Pl. III, 3).
11. Vase mici cu buza ușor evazată în afară și pe pîntec prevăzută cu butoni (Pl. II, 3-6).
12. Vase cu buza dreaptă pe gît prevăzute cu buton plat sau cu urechiușe groase perforate orizontal (Pl. II, 4-5, 10).
13. Vas cu corp îngust și lung, cu fund plat (Pl. II, 9).
14. Vas mare cu buza lobată (Pl. III, 1).

În afară de acestea s-au mai găsit următoarele fragmente de vase:

1. Fragment dintr-un vas cu colț tras în sus (Pl. III, 2).
2. Fragment de vas cu decor meandric (Pl. III, 10, IV, 2).
3. Fragment dintr-un vas cu gît înalt cu decor meandric din benzi incizate (Pl. III, 9, IV, 1).
4. Fragment de vas cu decor făcut cu unghii în formă de spic (Pl. III, 6).
5. Fragment din buza unui vas pictat cu negru brun pe fond alb (Pl. III, 8, IV, 3).
6. Fragment din buza unei strecurători (Pl. III, 7).
7. Jumătatea unui tub de lut prevăzut cu un buton (Pl. IV, 4).

Unelte de lucru sînt reprezentate printr-un nucleu de obsidian, de andezit și lame din cremene. Din aramă sînt un fragment de ac (Pl. III, 12) și o năstură rotundă (diametrul 2,7 cm), perforată, prevăzută pe interior cu o urechiușă (Pl. III, 13) și o bucată de aramă, care face parte din materialul brut (Pl. III, 11).

Vasele sînt făcute din pastă bună, amestecată cu cioburi pisate și arse în culoare cărămizie brună. În ceea ce privește tipurile de vase, analogii pentru ele, le găsim în vasele descoperite în așezarea din neoliticul tîrziu de la Reci (jud. Covasna) și în vasele din cimitirele de la Pusztaióvárháza și Tiszapolgár-Basatanya din Republica Populară Ungară.

Vas cu picior înalt prevăzut cu găuri ovale este cunoscut de la Reci² și din cimitirul de la Tiszapolgár-Basatanya³. Pentru vasul cu picior mai scund analogii avem în materialul ceramic al cimitirelor de la Tiszapolgár-Basatanya⁴, Pusztaióvárháza⁵, dar este frecvent și în așezările culturii Ariușd, unde sînt pahare cu picior⁶. Este prezent și vasul globular cu gît cilindric, ca și vasul rectangular (cunoscute de la Reci⁷ și de la Bodrogkeresztur⁸. Vasul cu 4 picioare mici este cunoscut din cimitirul de la Tiszapolgár-Basatanya⁹. Vasul mare cu gît cilindric, prevăzut cu urechiușe și decorat cu alveole este cunoscut din cultura Ariușd¹⁰. Tot în cultura Bodrogkeresztur trebuie căutată analogia pentru vasul cu buza răsfrîntă înăuntru și decorat cu caneluri oblice. Vasul cu gît înalt cilindric și cu corp bombat este cunoscut din cimitirele de la Pusztaióvárháza¹¹ și de la Tiszapolgár-Basatanya¹². Vasele mici de diferite forme, de sac, de cupă, sînt frecvente în așezarea de la Reci¹³ și din cimitirele de la Pusztaióvárháza¹⁴ și Tiszapolgár-Basatanya¹⁵.

Pentru vase cu margini lobate cu colțuri trase în sus, analogii deocamdată din așezări și cimitire din neoliticul tîrziu nu cunoaștem, această formă este însă destul de frecventă în epoca bronzului.

În ceea ce privește ornamentarea vaselor pe un fragment de buză dintr-un vas mare de tip cultura Ariușd s-a păstrat pictura pe fond alb dungi de culoare brună, decor folosit în faza A-B și B a culturii Cucuteni-Ariușd¹⁶. Decorul meandric din bronz incizate umplute cu pătrățele este ornamentare cunoscută la vase din cimitirul de la Pusztaióvárháza¹⁷.

Dintre obiecte din metal acul de aramă este frecvent în cimitirele de la Tiszapolgár-Basatanya¹⁸, exemplarul găsit este fragmentar. Materialul brut arată că prelucrarea cuprului a fost făcută de către localnici.

La încadrarea cronologică a așezării ne servește materialul ceramic, care din punct de vedere al formelor și al decorului format din benzi cu cîmpul liber sau acoperite cu hașuri, este caracteristic culturii Tisa în fazele Tiszapolgár și Bodrogkeresztur. Prezența în aceeași locuință a acestei culturi a unui fragment de vas pictat, care aparține culturii Cucuteni-Ariușd din faza A-B sau B, arată sau contemporaneitatea celor două etape ale culturilor Ariușd și Tisa sau pătrunderea mai tîrzie a acestei ultime.

Așezarea de la Cristur semnalată prima dată dovedește că purtătorii culturii Bodrogkeresztur pătrunși pe valea Mureșului s-au stabilit și în Valea Tîrnavei în această regiune. Prezența ceramicii Cucuteni-Ariușd din faza A-B și B în așezările de cultură Bodrogkeresztur de la Reci¹⁹ și de la Cristur dovedește că stabilirea purtătorilor culturii Bodrogkeresztur în sud-estul Transilvaniei s-a făcut atunci cînd cultura Ariușd era în etapa ei de dezvoltare finală și nu în fază de mijlocie de dezvoltare; prin urmare nu se poate vorbi în sud-estul Transilvaniei de un sincronism între Cucuteni A-Ariușd și cultura Tiszapolgár cum crede I. Bognar Kutzián²⁰. La Reci au fost găsite și resturi de cultură Coțofeni, ceea ce ne îndeamnă să presupunem – cel puțin parțial – sincronism între cultura Bodrogkeresztur și

faza de început a culturii Coțofeni²¹. Deocamdată însă nu avem date destul de convingătoare pentru dovedirea acestei păreri, materialul de cultură Coțofeni fiind descoperit la Reci în groapă din apropierea unei locuințe aparținând culturii Bodrogkeresztur, acest fapt însă nu exclude sincronismul între aceste două culturi. Ceașca Coțofeni găsită la Valea Rea împreună cu vase de cultură Bodrogkeresztur este însă un argument în plus în favoarea părerii mai sus-menționate²².

BIBLIOGRAFIE

- ¹ Z. SZÉKELY, în SCIV, II, t. 21, 1970, 202.
- ² Idem, în SCIV, I, An XV, 1964, 122, fig. 2/3.
- ³ I. BOGNÁR KUTZIAN, *The coppe age cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, 1963, Pl. XXI, 6, XL.
- ⁴ Idem, i.c. pl. CXXXVII, tip, c, d, e.
- ⁵ J. HILLEBRAND, *Das Frühkuperzeitliche Gräberfeld von Pusztáistvánháza*, Arch. Hung. IV, 1929, Pl. VII, 8.
- ⁶ M. ROSKA, *A székelyföld őskora Emlékkönyv*, 1929, fig. 9.
- ⁷ Z. SZÉKELY, o.c., fig. 2/2; 2/8.
- ⁸ P. PATAY, *A Bodrogkereszturi kultúra temetői*, Rég. Füz., II, 10, Pl. V, 7.
- ⁹ I. BOGNÁR KUTZIAN, o.c., Pl. XVIII, 6.
- ¹⁰ Z. SZÉKELY, *Materiale și cercetări*, arch. III, 1957, 153, fig. 5/4.
- ¹¹ J. HILLEBRAND, o.c., fig. 10/3, Pl. VII, 7.
- ¹² I. BOGNÁR KUTZIAN, o.c., Pl. XXIII, 1, VI, 3-4.
- ¹³ Z. SZÉKELY, c.c. 10, 2/4-7.
- ¹⁴ J. HILLEBRAND, o.c., Pl. VII, 1, 3-6.
- ¹⁵ IDA BOGNÁR KUTZIAN, o.c., XL 5.
- ¹⁶ H. SCHMIDT, *Cucuteni 1932*, XIII, Istoria României I, 1960, 65-67.
- ¹⁷ J. HILLEBRAND, o.c., Pl. V, 2.
- ¹⁸ I. BOGNÁR KUTZIAN, o.c., Pl. CX, 6.
- ¹⁹ Z. SZÉKELY, o.c., 124, fig. 4.
- ²⁰ I. BOGNÁR KUTZIAN, o.c., 542.
- ²¹ Z. SZÉKELY, în SCIV 3, t. XXXX 19, 1978, 423-428.
- ²² N. VLASSA, *Contribuții la cunoașterea culturii Bodrogkeresztur în Transilvania*, SCIV, 1964, 3, t 15, 358.

Abstract

On the boundary of Cristuru Secuiesc (Harghita Region) on the top off a hill, named "Poala Bradului" it was discovered a settlement belonging to the later Neolithic period.

On this were superposed two settlements, one of them belonging to Dacic La Tène period, the other to the early period of feudalism VII—VIII. centuries.

There were complitely discovered two rectangular shaped cottages and a square shaped one which was disturbed by an other hause belonging to the early period of feudalism.

It was concluded on the bases of the ceramics findings that the settlement belongs to the Tisa Culture-stage Tiszapolgár Bodrogkeresztur.

It is the first settlement which certifies the penetration of the bearers of this culture in Transilvania and in the valley of Tirnava Mare.

A painted vessel fragment from Ariuşd culture shows that this culture was at its final development period.

LIST OF FIGURES

1. The plan of the excavation in Cristuru Secuiesc, Poala Bradului.
2. The plan and the profile of the first cottage.
3. The plan and the profile of the second cottage.
- Pl. I-IV. Vessel fragments and copper objects from cottages 1-3.

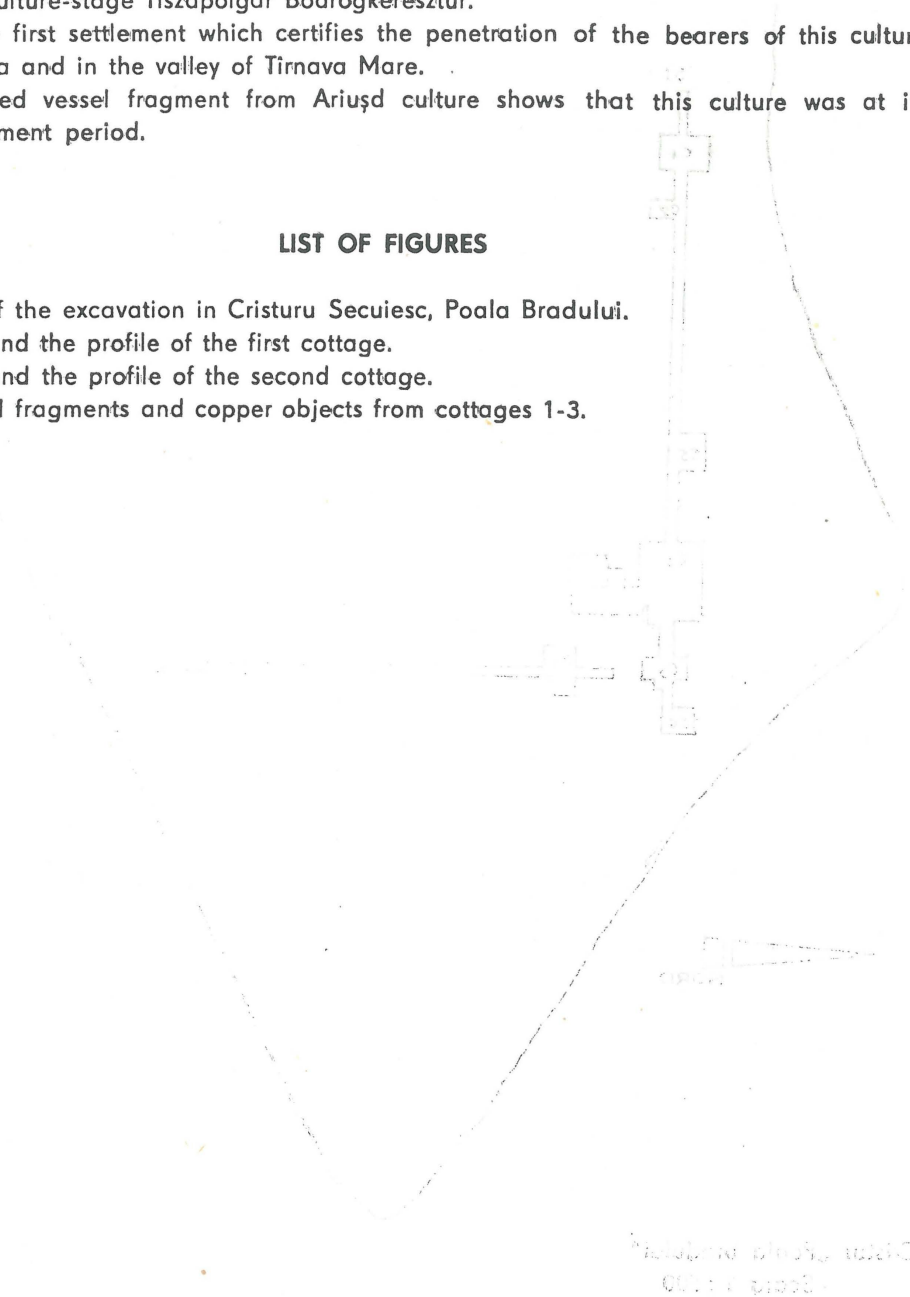
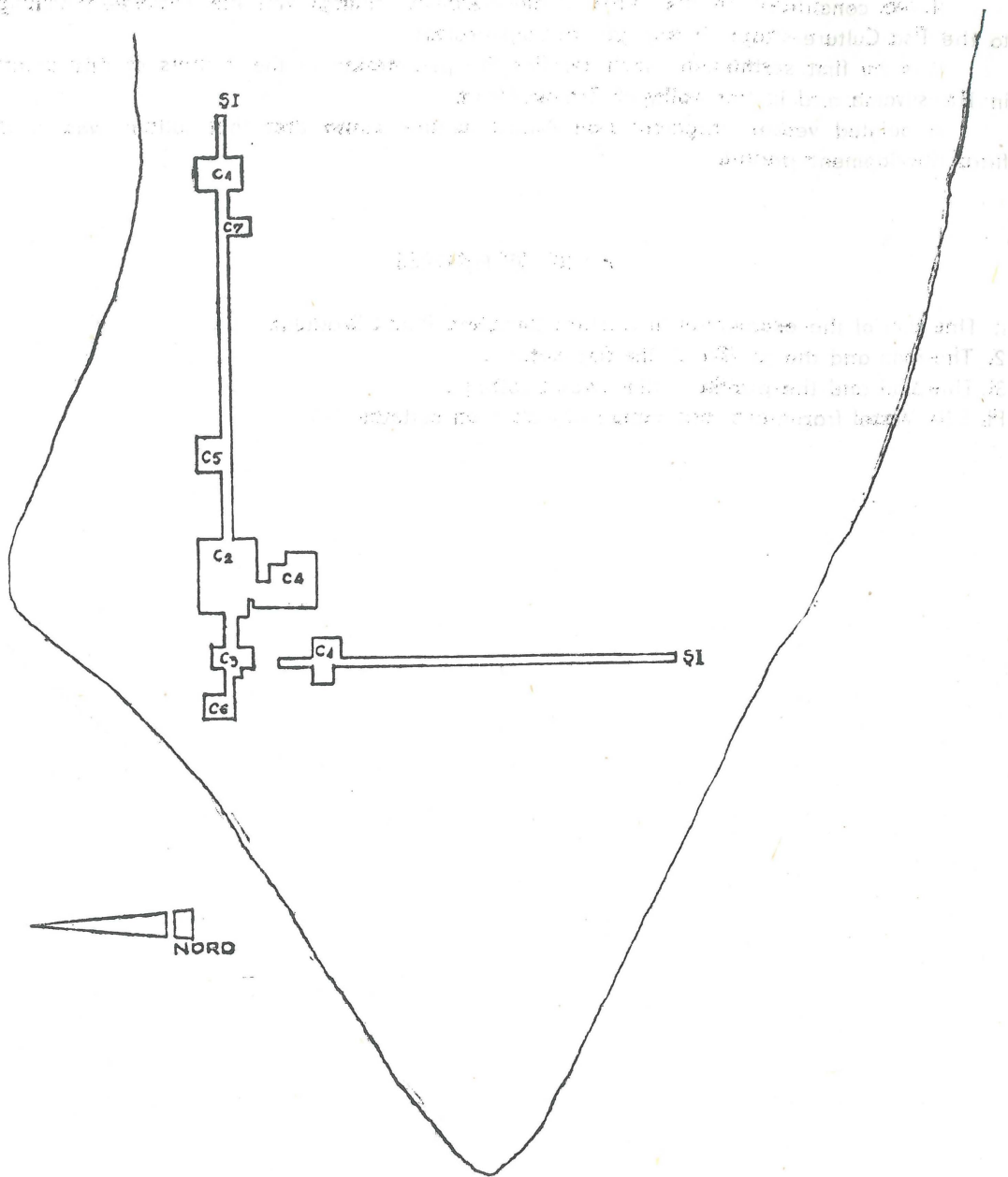
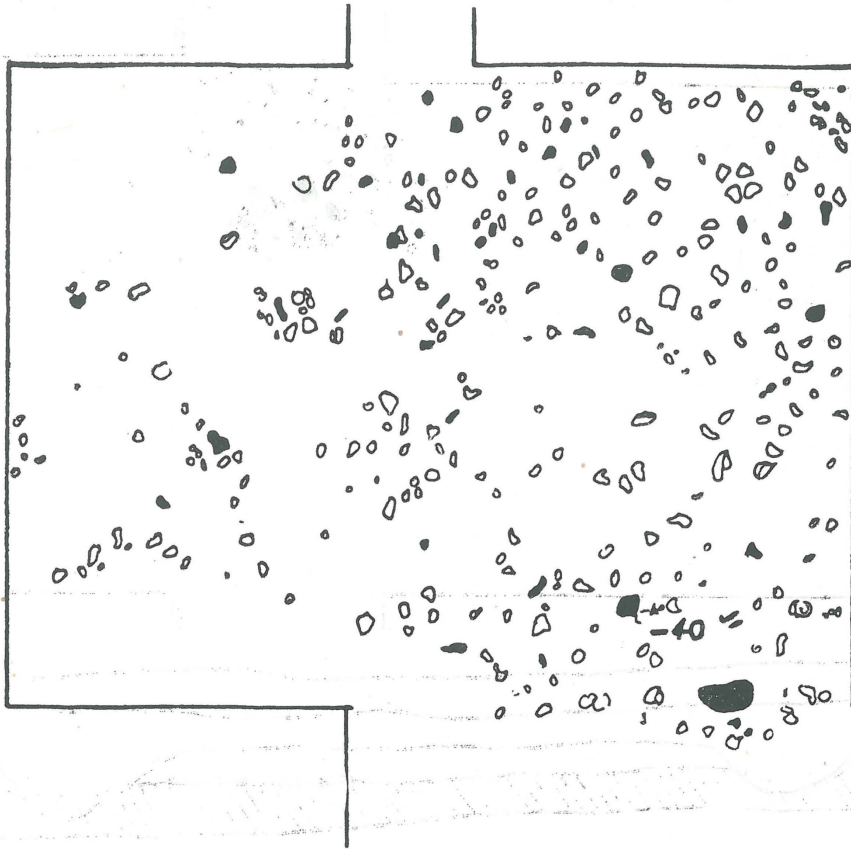

Fig. 1. Plan of the excavation in Cristuru Secuiesc, Poala Bradului.

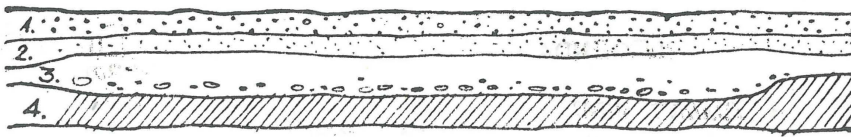

Cristur „Poala bradului”
Scara 1 : 500

Fig. 1. Planul săpăturii la Cristuru Secuiesc la Poala Bradului.

↻ Nord

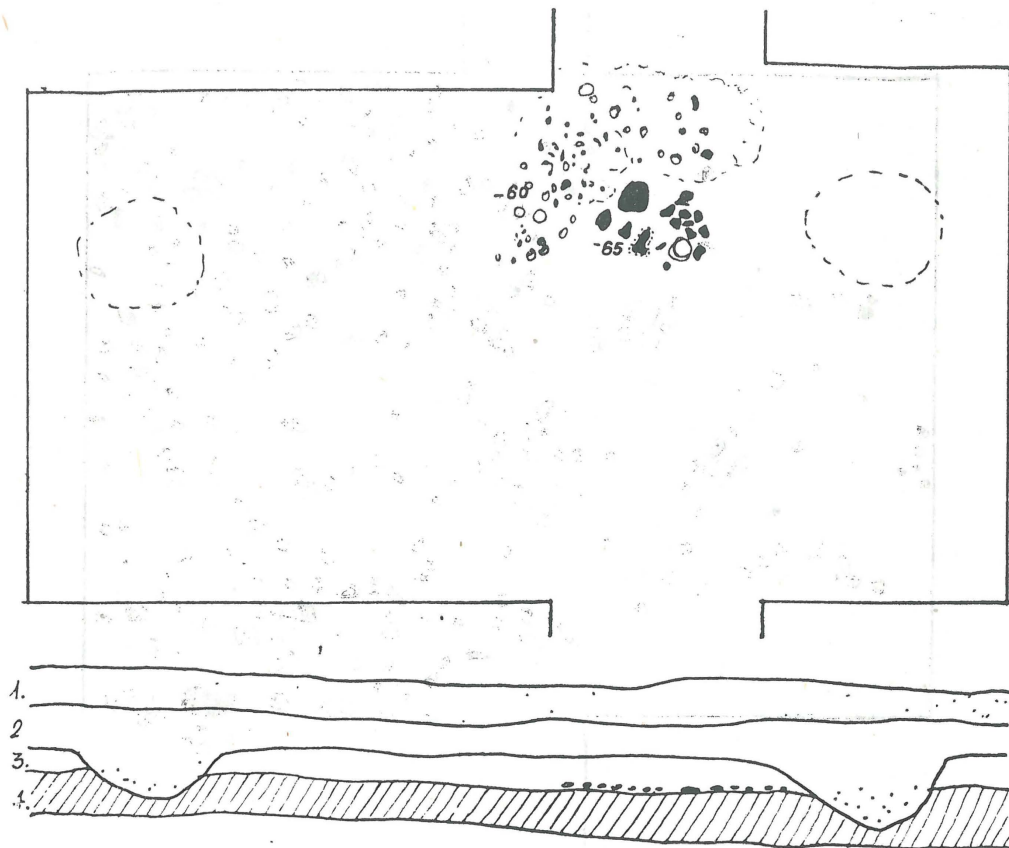
LEGENDA

1. PĂMIÎNT ARAT
2. STRAT LA ȚENE
3. UMPLOTURA BORDEIULUI
4. SOL VIRGIN (LUT)

○ MATERIAL CERAMIC
 ● PIAȚRĂ

0 1m

Fig. 2. Planul și profilul bordeiului nr. 1.

LEGENDA

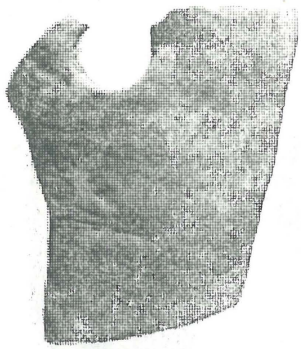
- 1 PAMINT ARAT
- 2 STRAT LA TÈNE
- 3 STRAT NEOLITIC
- 4 SOL VIRGIN

- ☐ șolci
- CIOBURI
- OS
- PIETRE

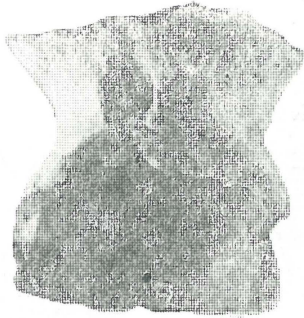
NORD

0 1m

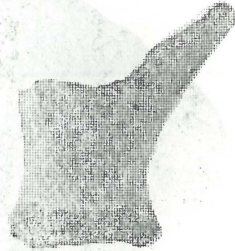
Fig. 3. Planul și profilul bordeiului nr. 2.

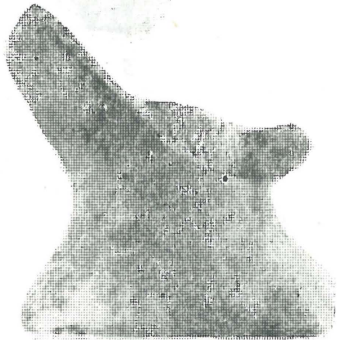
1

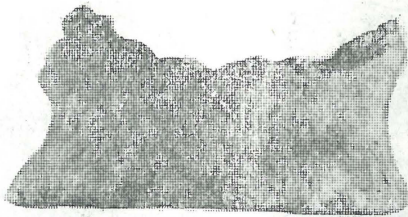
2

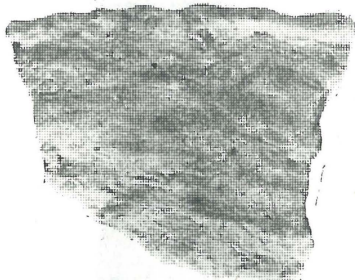
3

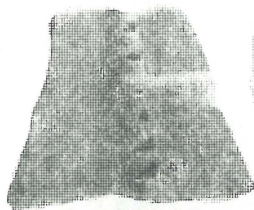
4

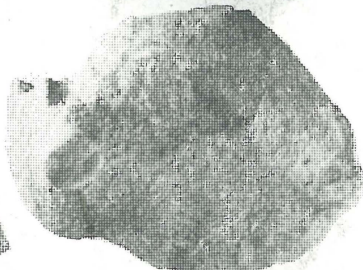
5

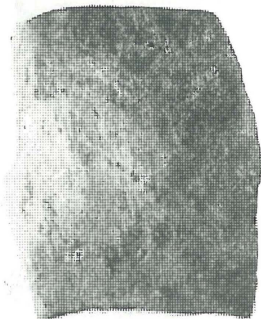
6

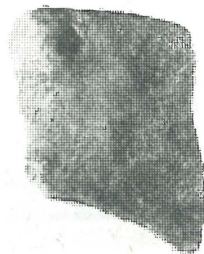
7

8

9

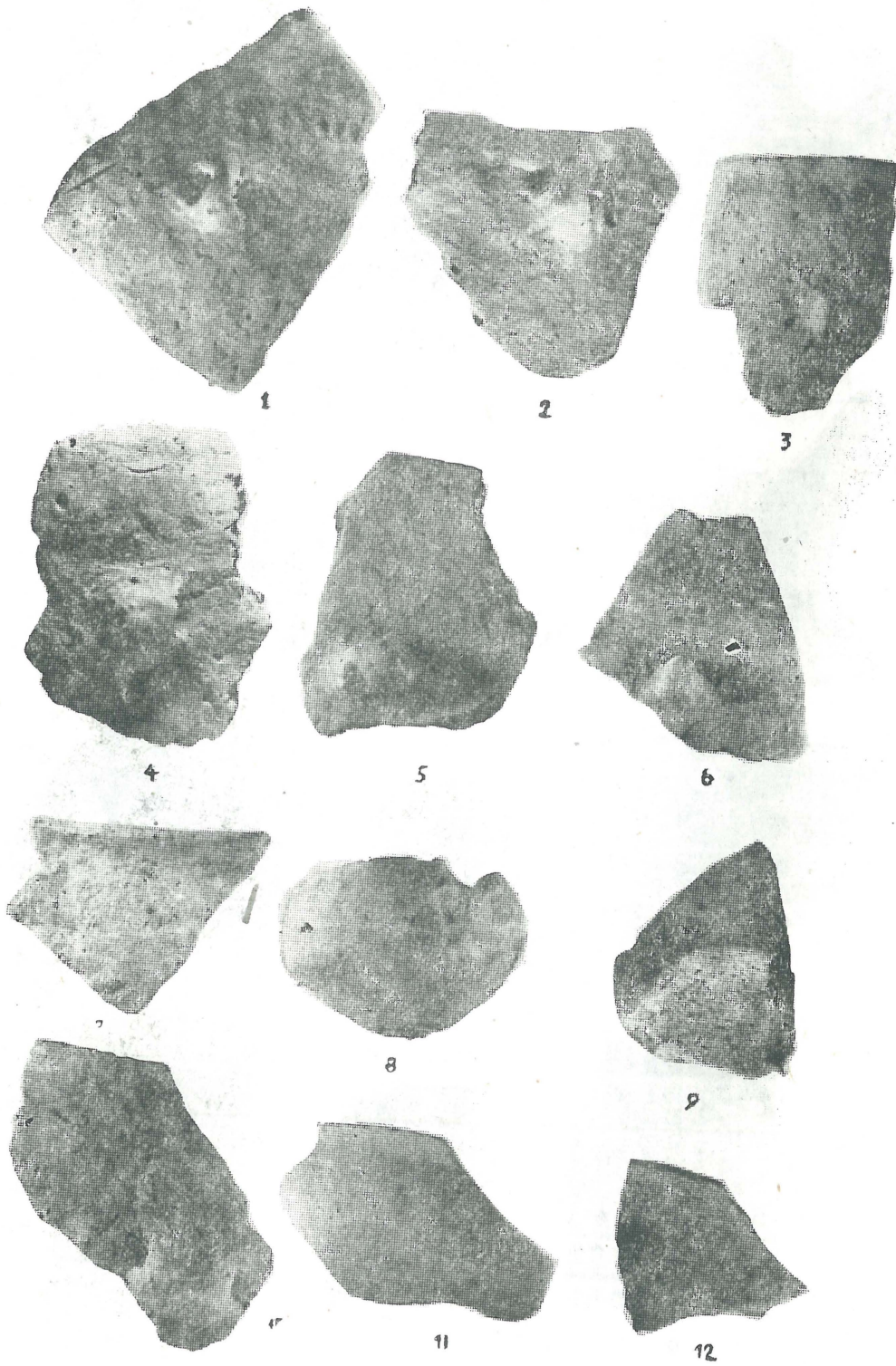

10

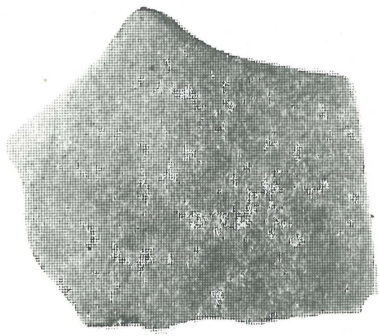

11

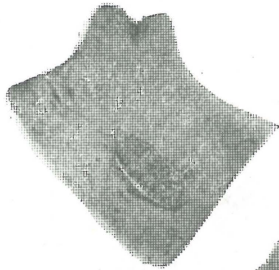
PLAŢA I

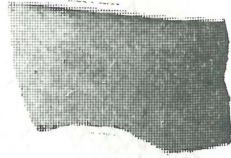
PLANŞA II

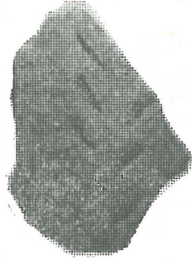
1

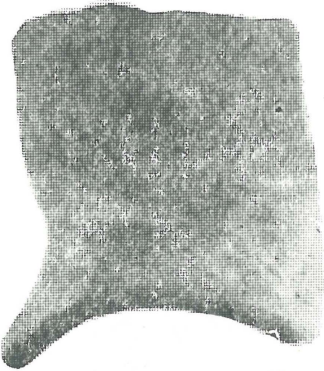
2

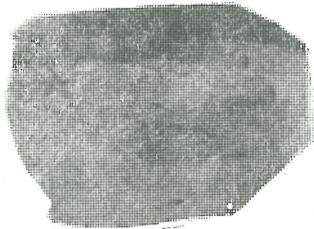
3

6

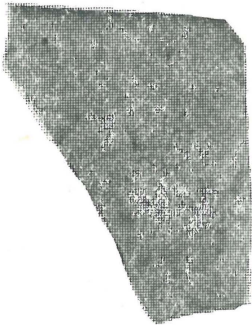
4

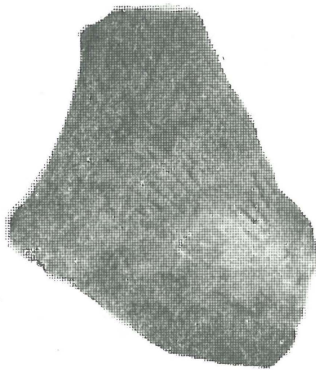
5

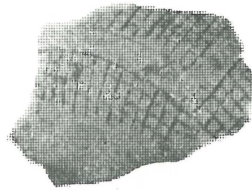
7

8

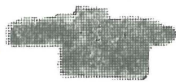
9

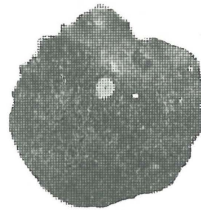
10

11

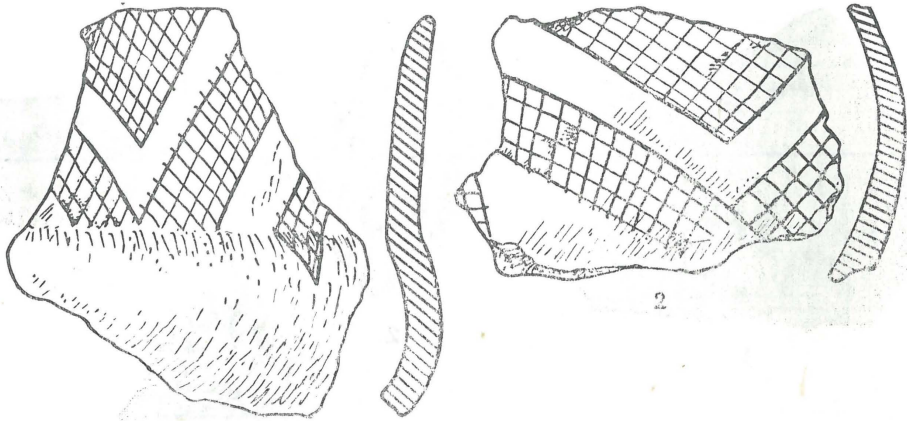

12

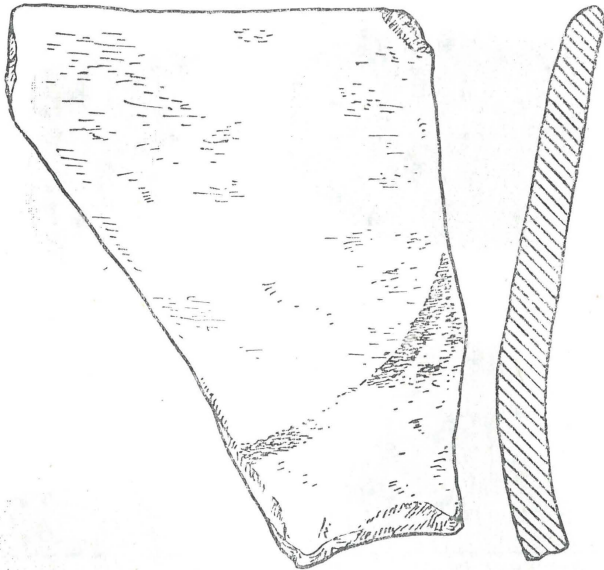

13

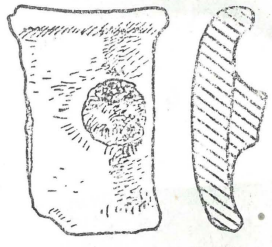
PLANŞA III

2

5

4

PLANŞA IV

O DESCOPERIRE DIN EPOCA BRONZULUI DE LA SFÎNTU GHEORGHE (JUD. COVASNA)

SZÉKELY K. ZSOLT

În luna aprilie 1981, muncitorul Dobos Béla, de la I.M.A.S.A. din municipiul Sfîntu Gheorghe, a adus la muzeu cîteva fragmente de vase pe care le-a găsit pe malul Oltului. În urma acestei sesizări a fost cercetat locul unde s-au descoperit fragmente de ceramică.

Municipiul Sfîntu Gheorghe este situat pe ambele maluri ale Oltului. Pe malul stîng, care este o terasă ridicată, drumul asfaltat duce la Braşov, iar malul drept, care este mai jos, fiind teren de inundaţie al râului, a fost folosit ca fineaţă şi pentru asigurarea scurgerii apei revărsate (în anul 1974 s-a construit un dig de pămînt). În primăvara anului 1981 Oltul s-a revărsat, inundînd terenul pînă la dig, formînd un braţ lateral al râului. Muncitorul mai sus-amintit, împreună cu un prieten al lui, pescuind în acest braţ lateral a observat o platformă pătrată, acoperită cu lespezi mari de piatră. Ridicînd pietrele, sub ele a găsit cîteva fragmente de vase de lut pe care le-a luat şi le-a donat muzeului.

În urma cercetării pe care s-a mai făcut, s-a constatat că platforma a fost la distanţa de 57 m de la malul râului în mijlocul unui braţ lateral, care s-a format în urma revărsării Oltului, scobind albia pînă la nisipul fin. Locul descoperirii a fost vizavi cu fosta moară Veres.

Malul braţului de rîu a avut următorul profil; sub stratul de pămînt gros de 20–30 cm, a fost un strat de prundiş cu pietre de 140 cm urmat de nisip fin. Platforma a fost pe mijlocul apei, la o adîncime de 170 cm, măsurată de la piatra cu care a fost acoperită şi care nu a fost mişcată. În interiorul platformei a intrat apa, ridicînd piatra sub care a fost găsit un cadru de lemn făcut din patru scînduri despicate şi legate prin jgheaburi. Dimensiunile: 80 x 76 cm, grosimea scîndurilor a fost 6 cm, lăţimea 40 cm. Pe latura sudică capetele estică şi vestică ale scîndurilor au fost cu 20 cm în afară de cadru (fig. 1). La fund a fost numai nisip. Orientarea: nord-sud. În interiorul platformei, pe partea sudică au fost fragmentele de vase, dar ele au fost găsite şi în partea nordică. Exterior cadrul de lemn a fost înconjurat cu mari bolovani de piatră.

Inventarul găsit în platformă consta numai din fragmente de vase, care în majoritate au fost scoase de descoperitori. Din acestea a fost întregit un vas şi pe jumătate un alt vas, în rest sînt numai fragmente de la alte vase,

Vasul întregit este făcut cu mîna din pastă bună și arsă în culoare brun-negru, are gît cilindric, pîntec bombat subțiat spre fundul plat, fără decor. Dimensiunile: înalt de 16 cm, diametrul gurii 7 cm, al fundului 6 cm (fig. 2/3).

Vasul celălalt este lucrat cu mîna din pastă bună, arsă în culoare sură închisă, are pîntecul bombat și fund plat, gura este lipsă. În jurul gîtului sînt așezate cîte trei pastile de lut de la care pornesc pînă la fund linii incizate vertical (fig. 2/1-2).

Majoritatea fragmentelor de vase sînt bucăți nedecorate din corpurile diferitelor vase făcute cu mîna din pastă bună, arsă în culoare brun închisă.

Sînt și fragmente decorate. Un fragment este ornamentat cu un șir de puncte asociat cu împunsături făcute cu vîrfurile unui bețișor (fig. 2/5). Un alt fragment este decorat cu linii incizate vertical, urmate de puncte împunse sub care se află două linii incizate orizontale, de care se leagă triunghiuri incizate umplute cu hașuri verticale (fig. 2/7).

Din două vase făcute cu mîna din pastă bine arsă de culoare brun închis, s-au păstrat fragmente de margini și bucăți din corpul vaselor. La primul vas sub buză este un decor incizat în formă de spic (fig. 2/4). Vasul celălalt a avut toartă și a fost decorat cu un ornament de bandă umplut cu linii incizate vertical (fig. 2/8-10).

Încadrarea cronologică a acestei construcții de lemn întîmpină greutăți, nefiind cunoscute analogii corespunzătoare. Pe malul stîng al Oltului, fiind teren de inundație, omul în epoca preistorică nu s-a stabilit. Așezările din diferitele epoci le găsim pe malul celălalt, de unde cunoaștem resturi de cultură materială începînd în neolitic (cea mai veche este cultura Criș), avînd continuitatea culturilor pînă în feudalismul timpuriu (sec. XI-XII e.n.). Platforma a fost găsită „în situ”, iar fragmentele de vase găsite în ea sînt preistorice. Astfel de construcție făcută din lemn, înconjurată cu bolovani de piatră și acoperită cu lespezi de piatră, deocamdată nu o putem lega de nici o cultură și nici destinația ei nu este clară. Deși a fost găsită o bucată de os uman, o tibie (fig. 2/6) sigur nu putem afirma că a fost un mormînt de incinerare, fiindcă fragmentele de vase au fost scoase din apa intrată în platformă, acoperind fundul cu nămol, astfel nu s-au putut face observații corespunzătoare. Materialul ceramic este singurul care ne poate ajuta la încadrarea cronologică.

Vasul decorat cu pastile și cu incizii, precum și fragmentul cu decor de împunsături, are analogii, în ceramica culturii Coțofeni¹. Elementele de decor cu linii incizate, împunsături, triunghiuri cu hașuri sînt caracteristice pentru cultura Schneckenberg², dar sînt folosite și în cultura Ciomortan³. Vasul cu gît cilindric este un tip de vas cunoscut din perioada timpurie a epocii bronzului⁴.

Pe baza materialului ceramic, cu toate că avem puține fragmente, credem că este suficient pentru datarea acestei descoperiri interesante, ea aparținînd epocii bronzului în etapa ei de început. Problema epocii bronzului în această regiune, cu toate că în ultimii ani au fost făcute multe cercetări, fiind depistate și noi culturi, este departe de a fi rezolvată. Epoca bronzului din această regiune se poate rezolva numai dacă luăm în considerare dezvoltarea culturilor din epoca bronzului din regiunile limitrofe și influența și legăturile lor cu sud-estul Transilvaniei⁵.

NOTE

- ¹ A. ULANICI, *Așezarea de tip Coțofeni de la Braneș*, Muzeul Național, II, 1975, București, fig. 7/1; P. ROMAN, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, pl. 58/1.
- ² A. PROX, *Die Schneckenberg Kultur*, 1941.
- ³ Z. SZÉKELY, *Cultura Ciomortan*, Aluta, 1970—1973.
- ⁴ A. PROX, o.c., pl. II/17.
- ⁵ E. ZAHARIA, *Probleme ale epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, Aluta, 1970, 63-67.

LISTA FIGURILOR

1. Cadrul de lemn descoperit la Sfântu Gheorghe.
2. Fragmente de vase descoperite în interiorul cadrului de lemn.

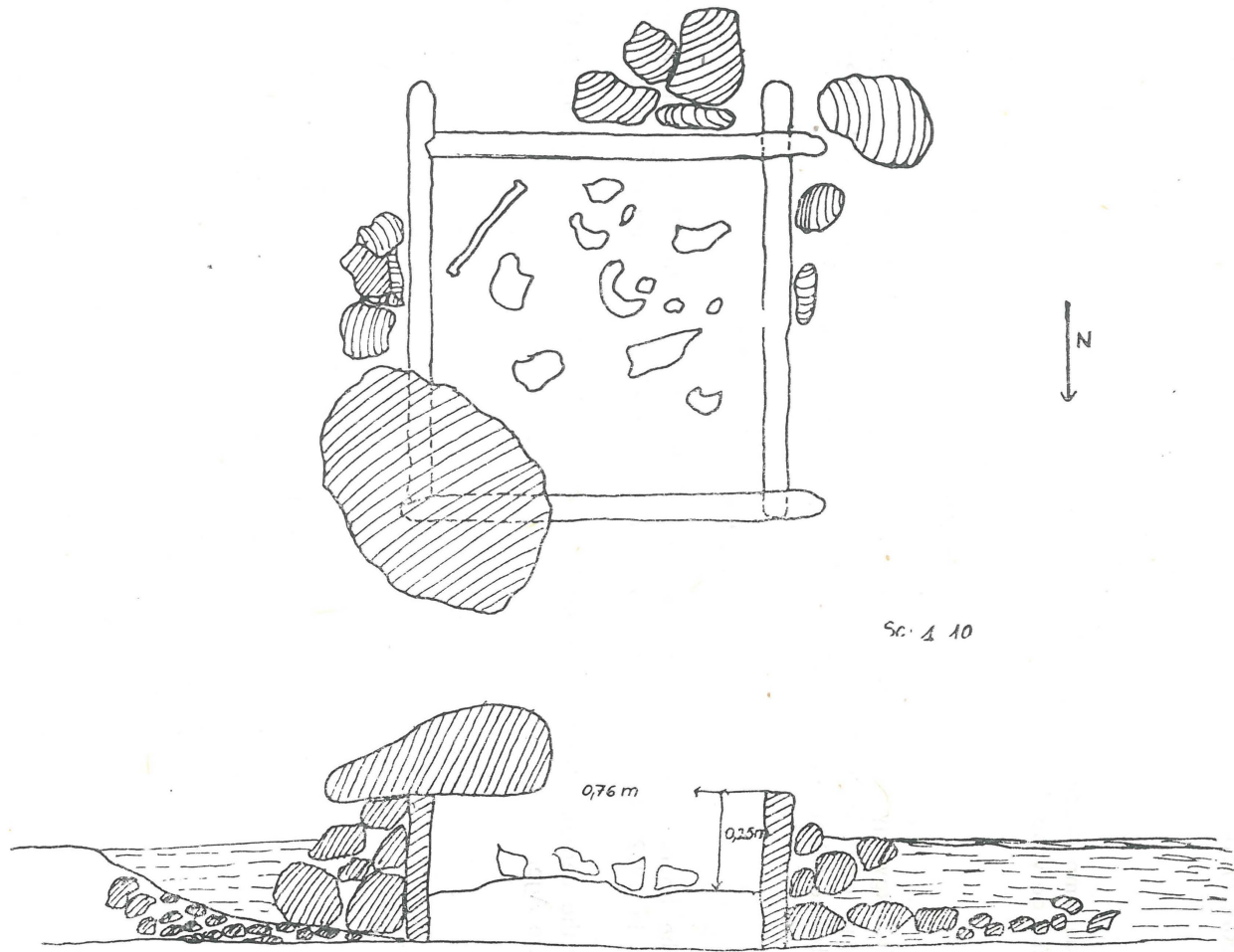
Kivonat

Sepsiszentgyörgy municípium határában, az Olt folyó jobb partján az áradás 1982-ben egy lapos kövekkel befedett, fából készült, négyszögletű keretet mosott ki. A keret a benne talált edénytöredék alapján a kora bronzkorba tartozik.

Abstract

On the boundary of Sf. Gheorghe, on the right bank of the Olt river during the inundation in 1982, it was brought to light a squared wooden frame covered with flat stones.

After the ceramic fragments found in the frame the whole discovery belong to the early Bronze Age.

Sc. 1 10

Fig. 1. — SF. GHEORGHE — Malul drept al Oltului

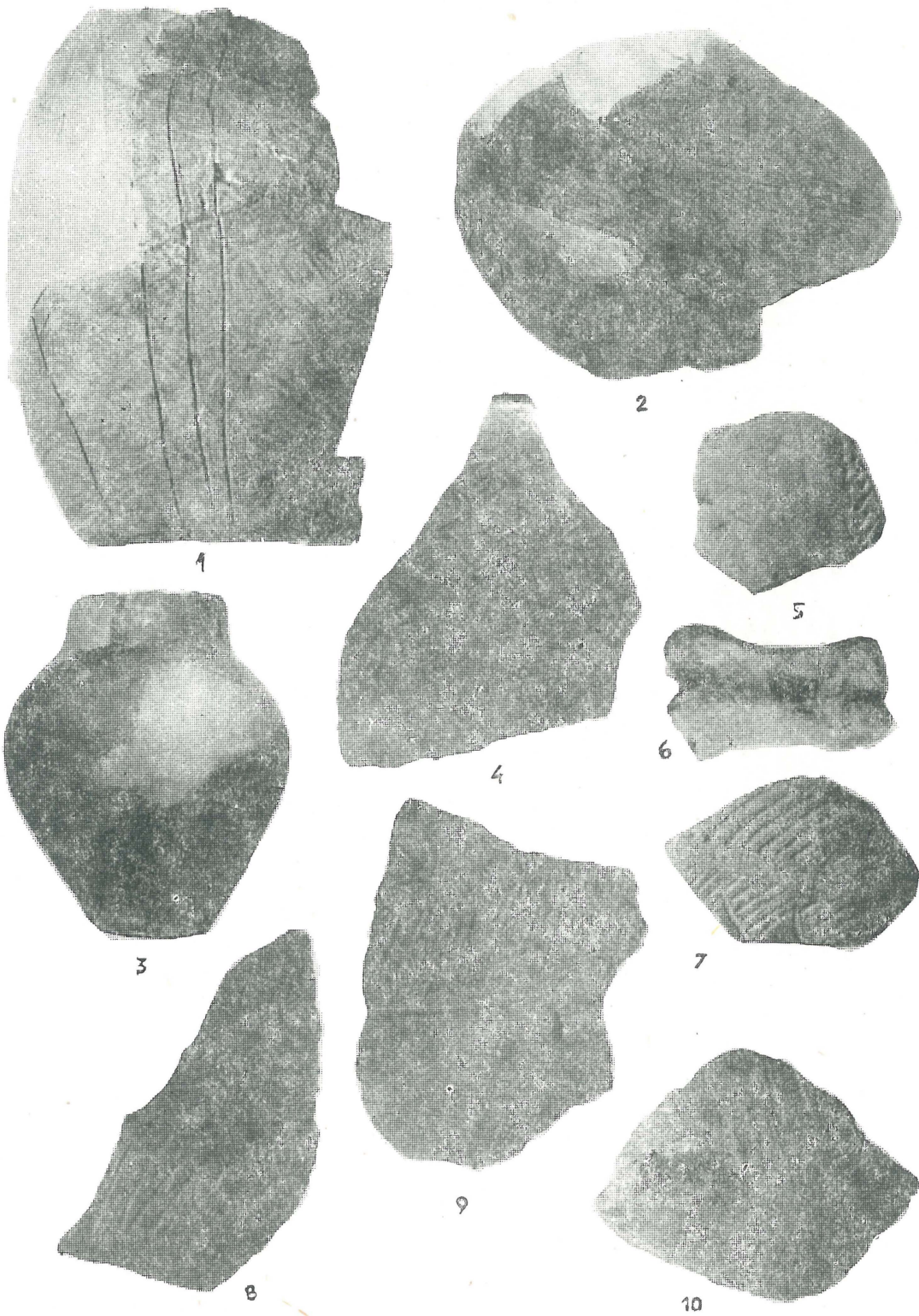

Fig. 2

AȘEZAREA DIN EPOCA BRONZULUI DE LA SÎNZENI (JUD. COVASNA)

SZÉKELY ZOLTÁN

Comuna Sînzieni este situată la nord de orașul Tg. Secuiesc, în valea Casinului, la poalele muntelui denumit „Perkő”. Pe vârful acestui munte — pe baza unui document scris — la începutul mileniului al II-lea e.n., a fost construită o cetate feudală regală¹. B. Orbán, în secolul trecut, printre celelalte cetăți ale județului, a cercetat și acest obiectiv, constatînd unele urme de valuri, pe care le-a atribuit lucrărilor de fortificații provenite din epoca feudală, menționînd și documentele istorice referitoare asupra cetății².

În anul 1974, conform planului de cercetare al Muzeului din Sf. Gheorghe, direcțiunea muzeului a făcut săpături pentru a stabili forma cetății și a o încadra just cronologic.

Muntele „Perkő” avînd cota 837, are forma ovală alungită în direcția est și vest cu laturile piezișe spre est-vest și sud, numai spre nord latura este mai lentă, întărită cu un val de pămînt. La capătul estic și vestic ale platoului, terenul este mai ridicat, la cel estic se află o capelă de formă rotundă și o clopotniță din lemn; iar la capătul vestic se văd resturile unei alte capele ale cărei ziduri de fundație sînt acoperite de pămînt (fig. 1).

Cercetările au fost începute pe promontoriul estic cu un șanț lung de 65 m (Ș.I.), executat în direcția nord-est, sud-vest secționînd terenul între rotunda și clopotnița. La o odîncime de 30 cm a fost atins solul virgin, stînca nativă. În stratul de pămînt de culoare castanie, gros de 25–30 cm. au fost găsite sporadic cîteva fragmente de vase, margini din buze, funduri, bucăți din vase aparținînd epocii feudalismului timpuriu (fig. 7/7-9). Perpendicular pe acest șanț, în direcția estică și sudică, au fost făcute încă două șanțuri (Ș.I-A și Ș.I-B), care au arătat aceeași stratigrafie, cu foarte puține fragmente de vase aparținînd epocii bronzului.

Un alt șanț (Ș.II), a fost executat în direcția est-vest, lung de 17 m, lat de 1 m și adînc de 1,10 m. Sub humusul gros de 20–30 cm a fost un strat de cultură de culoare castanie, gros de 0,20–0,80 m plin cu pietre, urmat de solul virgin și de stînca nativă. În stratul de cultură au fost găsite fragmente de vase, un prîsnel de lut și un ac de bronz (fig. 6/11-12).

La marginea nordică a platoului a fost secționat valul cu un șanț (Ș. III) lung de 7 m lat de 1 m, adînc de 0,80–1 m. Sub stratul de vegetație gros de 5 cm a fost un strat de nisip de culoare castanie gros de 0,25–0,45 m amestecat cu pietre mari, urmat de un alt strat de nisip de culoare mai închisă și de stîncă nativă. În stratul de nisip cu pietre au fost găsite cîteva fragmente de vase din epoca bronzului (fig. 3).

Perpendicular pe rotunda în direcția nord-sud a fost executat un șanț lung de 8 m, lat de 1 m și adînc de 1,10 m (Ș. IV). Sub humusul gros de 20 cm, amestecat cu pietre a fost un strat de pămînt negru gros de 90 cm, urmat de stîncă nativă. În stratul de pămînt negru au fost găsite fragmente de vase decorate cu inciziuni, o toartă de bandă dintr-un vas din epoca bronzului.

Rotunda a fost secționată în direcția est-vest cu un șanț lung de 17 m, lat de 1 m și adînc de 0,45–0,60 m, care a arătat următoarea stratigrafie: (Ș. V). În interiorul clădirii stratul de moloz gros de 40 cm, a fost urmat de pămînt negru. În afară de clădire, sub stratul vegetal gros de 4–6 cm a fost un strat de pămînt de culoare neagră gros de 0,20–0,30 m, urmat de nisip aluvional. În stratul de pămînt au fost găsite două fragmente de vase dacice (fig. 7/6).

Partea vestică a terenului a fost secționată în direcția est-vest cu un șanț lung de 43 m, lat de 1 m, adînc de 0,25–0,50 m (Ș. VI). Sub stratul de vegetație gros de 5 cm a fost un strat de nisip de culoare galbenă urmată de stîncă nativă. În stratul de nisip au fost găsite cîteva fragmente de vase din epoca bronzului.

Săpătura nu a dat o stratigrafie sigură, fiind de pe platou, stratul de cultură spălat la vale sau adunat la un loc, astfel grosimea lui varia între 0,20–0,80 m. În stratul de cultură, materialul ceramic provenit din diferite epoci a fost amestecat și la număr a fost destul de puțin, dar sînt date suficiente pentru stabilirea etapelor în care omul s-a așezat pe acest loc. Pentru încadrarea lor cronologică ne servesc fragmentele de vase și un ac de bronz găsit în șanțuri. Acestea sînt următoarele:

Un singur fragment dintr-un vas făcut cu mîna din pastă amestecată cu nisip fin, bine ars, de culoare neagră, prevăzut cu buton perforat orizontal, decorat cu inciziuni adînci în forme de semicerc aparține neoliticului, culturii Ariușd (fig. 6/1).

Grupei a doua îi aparțin fragmente din diferite tipuri de vase făcute din pastă fină amestecată cu nisip, arsă bine, de culoare brună. Un fragment de buză este prevăzut cu o manșetă (fig. 6/2). Sînt fragmente de buze cu marginea întărită și ușor evazată (fig. 6/3-7). Trei fragmente sînt din cupe prevăzute cu urechiușe, care sînt așezate pe gît (fig. 7/2-4). Cana este reprezentată prin fragmente de margini și prin toarte în bandă. A mai fost găsit și un fragment de toartă tubulară (fig. 7/5).

Fragmentele de vase sînt cu și fără decor. Decorul constă din creștături pe buze (fig. 6/5), brîu crestă (fig. 7/1), linii incizate, împunsături făcute cu vîrfurile unuia bețișor în formă de spic (fig. 6/8) și din linii incizate paralele (fig. 6/9).

Uneltele de lucru sînt reprezentate printr-un nucleu de andezit cu urme de lovire, de un prîsnel de lut bitronconic și de un ac de bronz (fig. 6/10).

Materialul ceramic mai sus prezentat este puțin, dar este caracteristic pentru epoca bronzului. Vase cu buza prevăzută cu manșetă sau cu margine întărită sînt cunoscute din așezarea de la Virful de Stejari de la Miercurea Ciuc³, iar cupe cu urechiușe din așezarea de la Piatra de Veghe, Sf. Gheorghe⁴. Elementele de decor ca creștături, briul creștat, linii paralele incizate sînt ornamente cunoscute din așezarea de la Schneckenberg⁵, ca și vasul cu toarta tubulară⁶.

Lipsește unele forme ca străchinile plate, askos, bliduri, dintre ornamente decorul cu șnur. Lipsa lor însă se poate atribui faptului că așezarea nu s-a păstrat intactă, a fost deranjată sau că reprezintă o fază finală a acestei culturi în care aceste tipuri de vase deja au dispărut. Acul de bronz cu capul conic este lung de 12,7 cm, gros de 0,1–3 cm. Acest tip de ac este cunoscut de la Rotbav din mediul de cultură Schneckenberg⁷, apare în bronzul timpuriu⁸ și este în folosință și pînă în prima vîrstă a fierului⁹. Pentru datarea unui complex arheologic nu prezintă interes.

Formele de vase, precum și elementele de decor folosite ne îndeamnă ca să atribuim așezarea purtătorilor culturii Schneckenberg. Materialul ceramic și uneltele de bronz caracteristice pentru epoca bronzului timpuriu ne îngăduie ca așezarea s-o încadrăm în cultura Schneckenberg. Acest fapt se mai confirmă și de descoperiri mai vechi. Pe platou între Căpilna și Clopotnița în 1942 cu arat au ieșit la iveală patru topoare de bronz cu gaura de înmănușare¹⁰, iar în anul 1965 pe panta estică a movilei cu ocazia exploatării pietrei au fost descoperite două topoare, un topor plat¹¹ și un topor cu brațele în cruce. Toporul cu gaura de înmănușare precum și toporul plat de bronz sînt cunoscute din așezarea de la Sf. Gheorghe¹².

Faptul că în val printre pietre au fost găsite fragmente de vase din epoca bronzului nu lasă nici o îndoială că valul aparține acestei epoci. Așezările purtătorilor culturii Schneckenberg cunoscute în valea Oltului (Sf. Gheorghe – Piatra Veche – Miercurea Ciuc – Jigodin), au fost situate tot pe vîrfuri de munte, fără să fi fost dovedită întărirea lor cu val și șanț, acestea fiind deranjate de exploatarea pietrei. Nici poziția așezării, nici fortificarea cu val nu contrazice faptul ca așezarea s-o atribuim purtătorilor acestei culturi.

Partea de jos a unei cești dacice (cățui), precum și un fragment de vas făcut la roată din pastă fină arată că un timp scurt și dacii s-au stabilit pe vîrfurile muntelui Perkő (fig. 7/6).

În Ș. nr. I, au fost găsite fragmente de margini, funduri și bucăți din corpul vaselor făcute la roată din pastă bună, arsă în culoare brun-cărămizie, care aparțin epocii feudalismului timpuriu (fig. 7/7-9). Acestea sînt vase borcane pentru care analogie o găsim în ceramica descoperită în așezarea din sec. XI–XIII, de la Tiszaeszlár-Bashalom din Ungaria¹³ și în cimitirul din sec. al XII-lea de la Zăbala¹⁴.

Rotunda, după inscripția care se află pe cadrul ușii intrării, a fost construită în anul 1686, prin urmare nu aparține unei perioade timpurii, ca celelalte rotunde cunoscute din sud-estul Transilvaniei; datarea acestora sînt însă în discuție, cercetătorii fiind de diferite păreri.¹⁵

Fragmentele de vase provenite din secolul al XI–XIII-lea găsite numai în șanțul nr. I, pot fi legate însă de o construcție din care s-au păstrat

numai câteva pietre din zidul scos care a fost găsit la capătul estic al Ș. nr. V, în afară de rotundă și de care se poate lega și stratul gros de moloz găsit în interiorul rotundeii.

Capela cealaltă descoperită la capătul vestic al promontoriului are o absidă poligonală. Dimensiunile: 7,95 x 4,75 m, măsurate pe interior. Grosimea zidului 0,70 m. Nu a fost găsit material arheologic care ar fi putut servi pentru încadrarea ei cronologică. După Orbán a fost construită de Mikes Antal care a murit în anul 1819¹⁶, prin urmare, provine de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, începutul secolului al XIX-lea și absida nu este în formă de semicerc cum este prezentată la Orbán¹⁷.

În ceea ce privește cetatea feudală regală menționată de documente s-a putut constata că în epoca feudală pe acest loc cetatea de piatră nu a fost construită, iar dacă a fost făcută o cetate de lemn, urmele ei nu au fost găsite. Credem că cetatea – dacă în adevăr a existat – trebuie căutată în altă parte.

NOTE

¹ SZÉKELY *Okl.* I, 1972, 8, 17.

² B. ORBÁN, *A Székelyföld leirása, III*, 1867, 109-113, n. 1, 2.

³ Z. SZÉKELY, *Așezările de la Virful cu Stejar și de la Piatra de Veghe*, Studii și comunicări, Muzeul Sf. Gheorghe, 1973, pl. I, 4, 5.

⁴ Idem, Pl. VII, 6-8.

⁵ A. PROX, *Die Schneckenbergkultur*, 1941, Pl. VIII, 3-8, Pl. XVI, 5.

⁶ Idem, o.c., Pl. X, 10.

⁷ Z. SZÉKELY, *Prelucrarea metalelor la începutul epocii bronzului în Transilvania*, SCIV II, t. 21, 1970, 205.

⁸ E. SCHUBERT, *Studien zur frühen Bronzezeit an der mittleren Donau, 54 Bericht der Römisch—Germanischen Kommission*, 1973, 80-89, Pl. 10/1.

⁹ Z. SZÉKELY, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, 1966, 25, Pl. VIII, 5.

¹⁰ Z. SZÉKELY, *Évkönyv*, 1955, 9-10, fig. 2/1-3.

¹¹ Z. SZÉKELY, *În SCIV 2*, t. 21, 1970, 202.

¹² M. ROSKA, *În Emlékkönyv*, 1929/281, fig. 28/3-4; Z. SZÉKELY, o.c., fig. 1-10.

¹³ J. KOVALOVSKI, *Településásatások, Tiszaeszlár-Bashalmon*, Budapest, 1980, Pl. 30/8.

¹⁴ Z. SZÉKELY, *Necropola din epoca feudalismului timpuriu de la Zăbala*, sub tipar.

¹⁵ G. MOLNÁR, *A középkori Magyarország rotundái*, Budapest, 1972, 59, n. 272; Z. SZÉKELY, *În Aluta*, 1974—1975, 61, 67, fig. 7.

¹⁶ J. PÁLMAI, *Háromszék vármegye nemes családai*, Sf. Gheorghe, 1902, 307.

¹⁷ B. ORBÁN, o.c.

Kivonat

Szentlélek község (Kovácsna megye) határában a Perkő nevű dombon kora bronzkori, a Schneckenbergi műveltséghez tartozó sánccal megerősített település került elő. Az oklevelekben szereplő kora középkori vár létezését az ásatások nem igazolták.

Abstract

On the boundary of Szentlélek village (Covasna region) on the hill named "Perkő" a settlement was discovered belonging to the Bronze Age to Schneckenberg civilization, which was fortified by a mound.

The existence of the early Middle Aged castle found in the documents was not justified by the excavations.

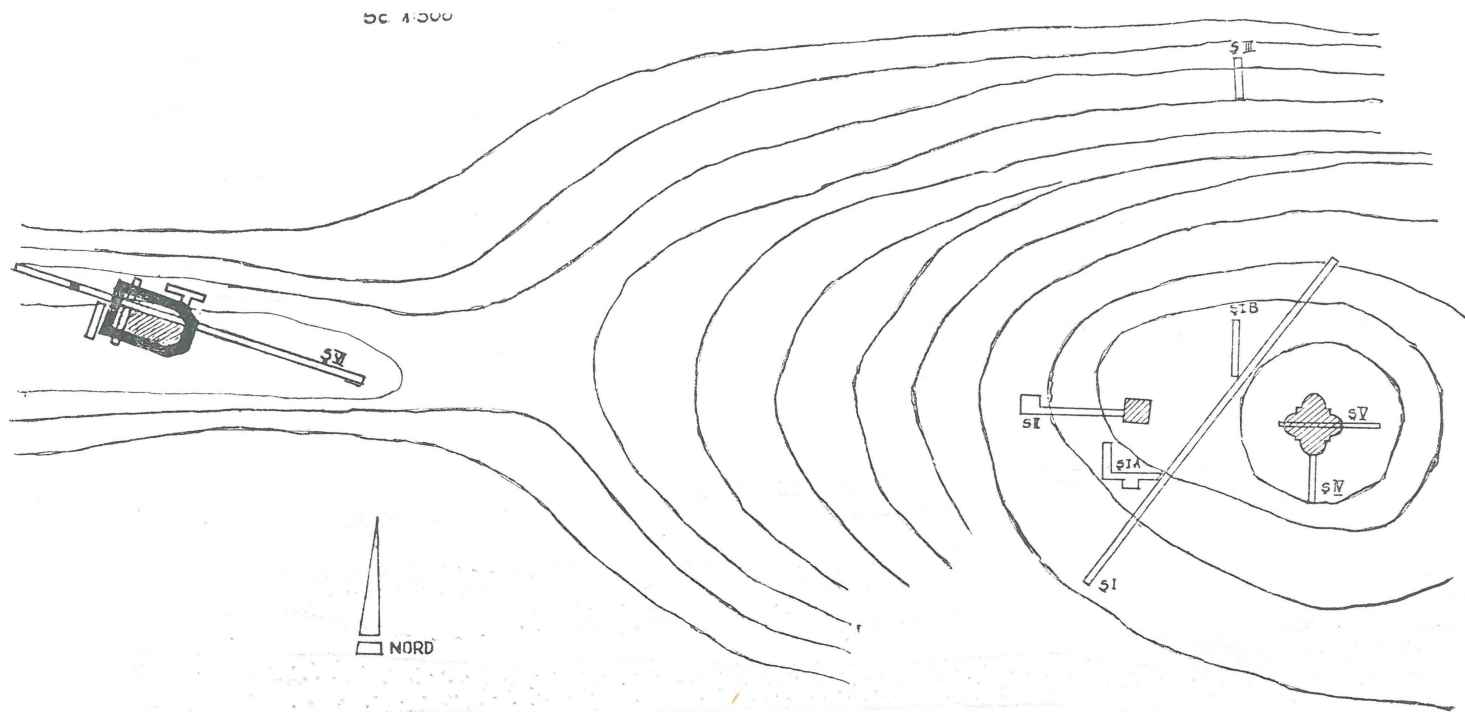
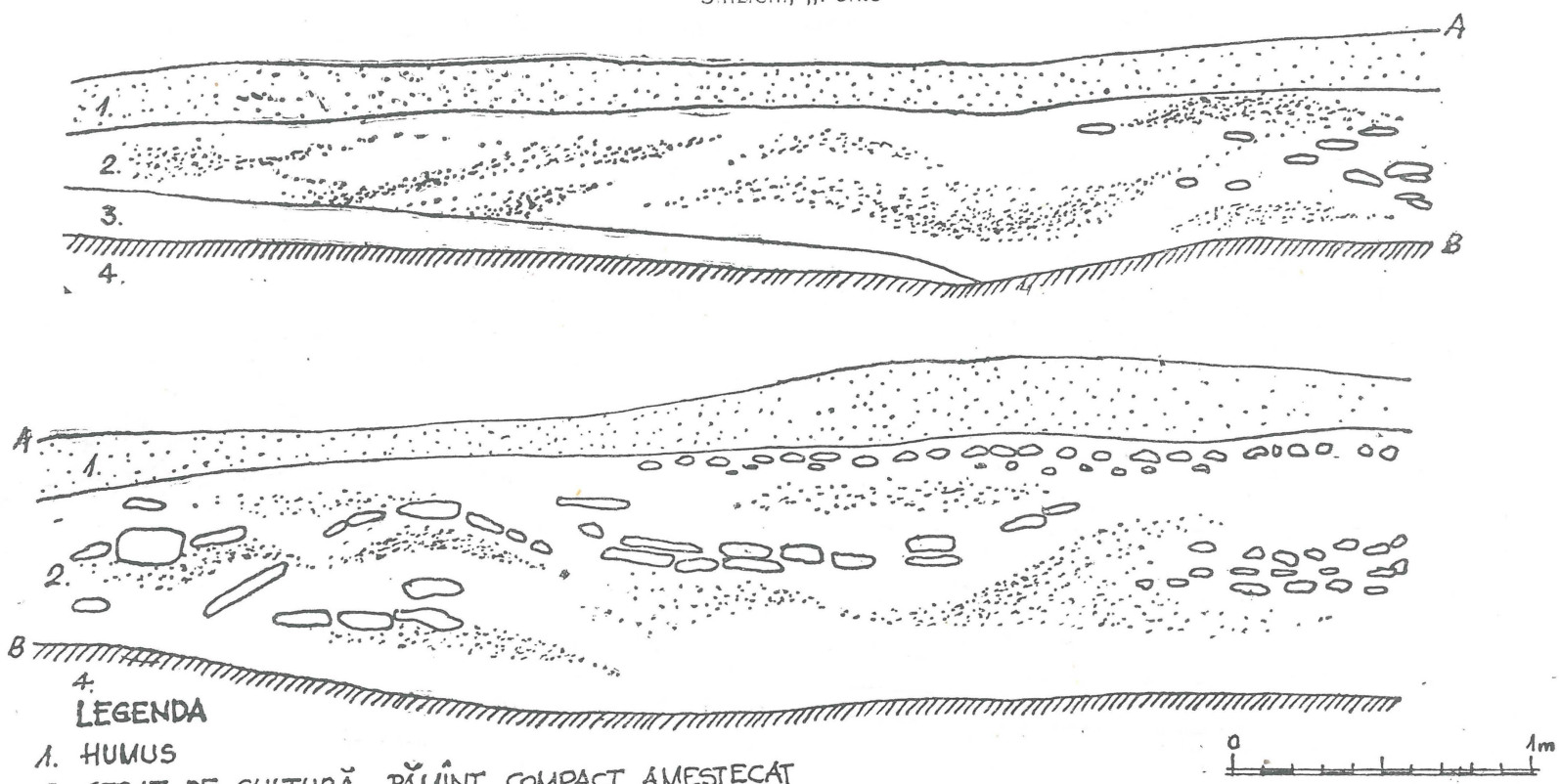

Fig. 1. Planul săpăturii de la Perkő.

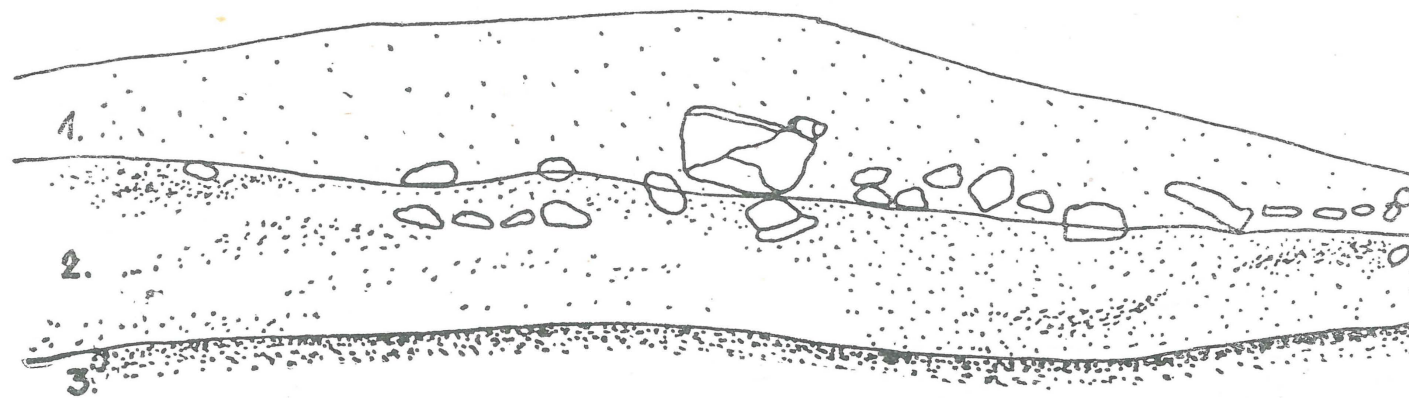
Sinzieni, „Perkő”

- LEGENDA**
- 1. HUMUS
 - 2. STRAT DE CULTURĂ, PĂMÎNT COMPACT AMESTECAT CUIPIETRE.
 - 3. STRAT VIRGIN
 - 4. STÎNCĂ

Fig. 2. — Profilul șanțului II. peretele nordic

Sînzieni, „Perkő — Ş III peretele vestic

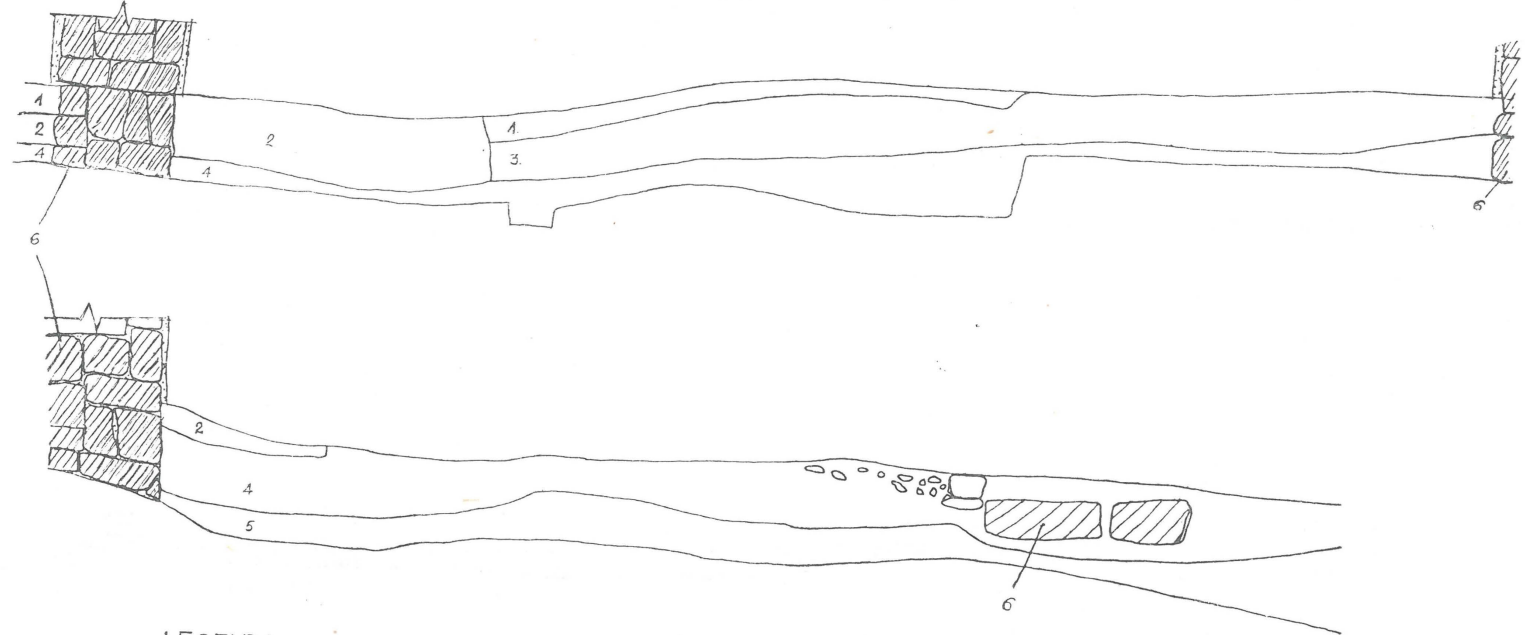
Legenda

1. Nisip cu pietre
2. Nisip de culoare închisă
3. Stîncă

Fig. 3. Profilul şanţului III.

Sinzieni, „Perkő” — Ş. V. peretele sudic

- LEGENDA
- 1. STRAT DE PĂMÎNT
 - 2. MOLOZ
 - 3. MOLOZ AMESTECAT CU PĂMÎNT
 - 4. PĂMÎNT NEGRU
 - 5. NISIP ALUVIIONAL
 - 6. ZID DE PIATRĂ

Fig. 4. Profilul şanţului V.

Sinzieni, „Perkő”
Sc. 1 : 500

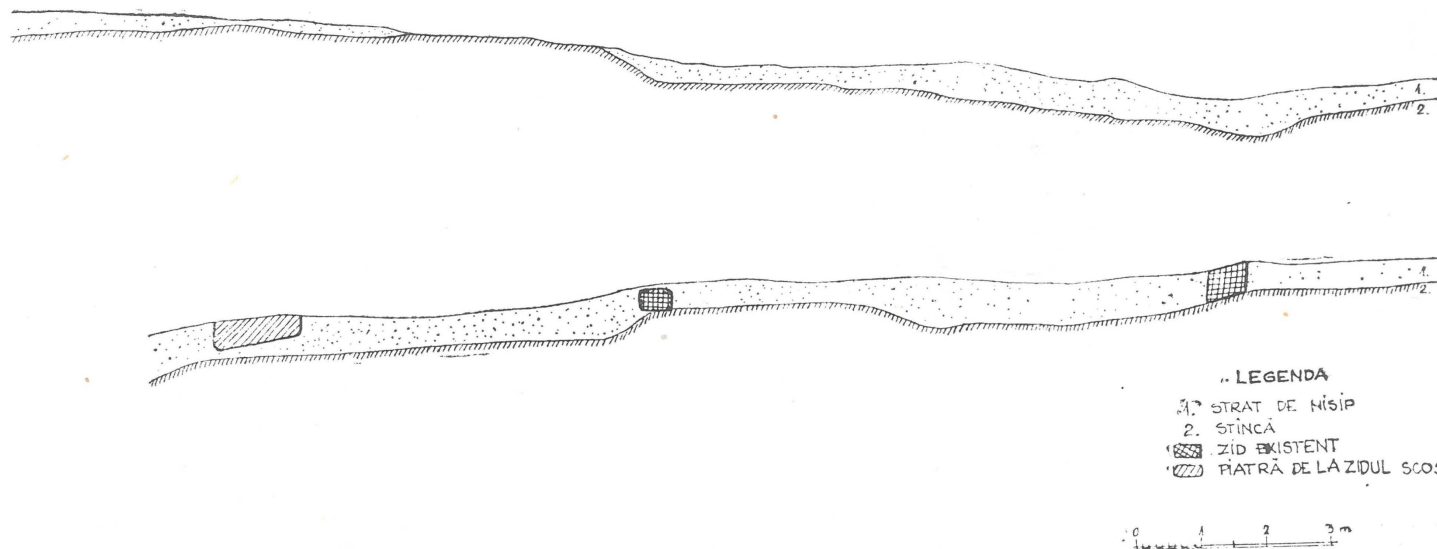

Fig. 5. Profilul sudic al șanțului VI.

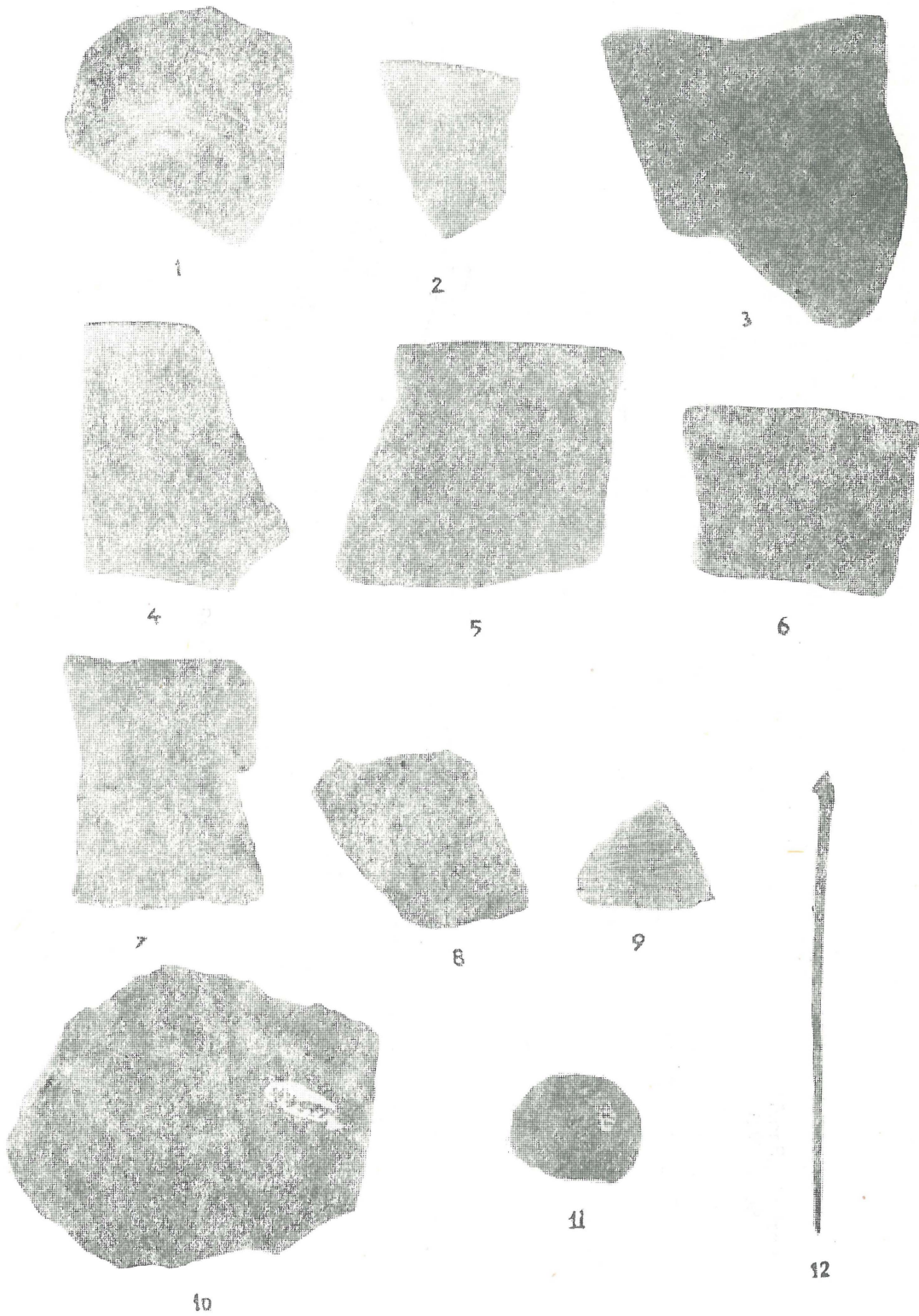

Fig. 1. Fragment de vas din neolitic; 2—9. Fragmente de vase din epoca bronzului; 10. Nucleu de andezit; 11. Prîsnel de lut; 12. Ac de bronz.

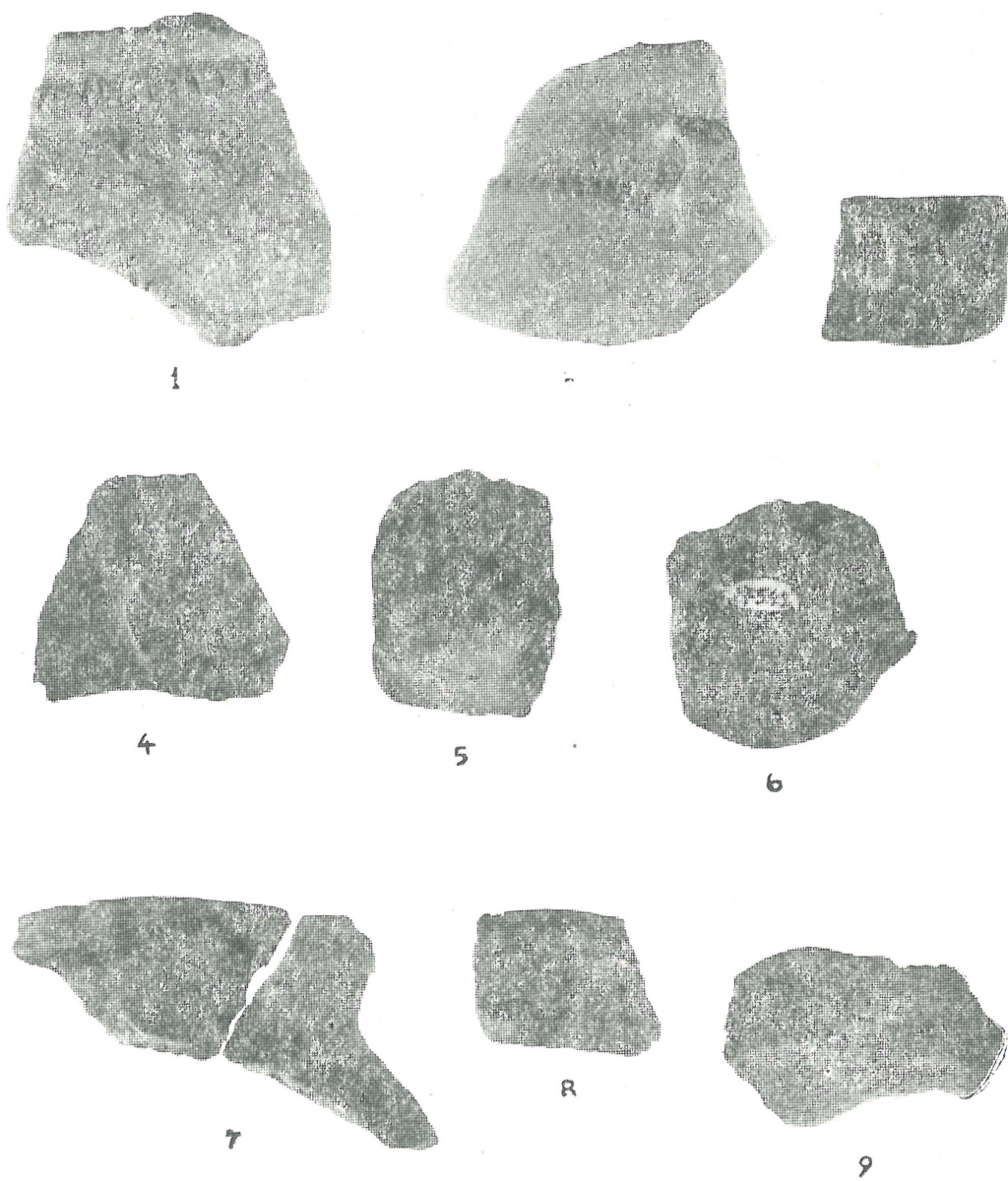

Fig. 7. 1-5. Fragmente de vase din epoca bronzului; 6. Ceașcă dacică; 7-9. Fragmente de vase din feudalismul timpuriu.

CONTRIBUȚII LA DEZVOLTAREA CULTURII SCHNECKENBERG ÎN JUDEȚUL COVASNA

SZÉKELY K. ZSOLT

Începutul epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei, unde este situat și județul Covasna, a format obiectul de cercetare al mai multor cercetători¹. În ultimii ani, unele descoperiri întâmplătoare și câteva săpături sistematice au contribuit la cunoașterea mai bună a acestei perioade a epocii bronzului, a culturilor care sînt atestate în această regiune.

Pe baza cunoștințelor actuale, cultura Coțofeni și cultura Schneckenberg sînt considerate culturi ale începutului epocii bronzului. Cultura Coțofeni este cunoscută mai mult din descoperiri întâmplătoare, dar au fost găsite resturi de cultură materială și la săpături sistematice, făcute la Reci, Malnaș Băi și altele; la așezări neolitice, aparținînd complexului de cultură Ariușd și Ariușd – Bodrogkeresztur². Cultura Schneckenberg este mai bine cunoscută, așezările acesteia fiind cercetate în valea Oltului în mai multe puncte, la Sf. Gheorghe – Piatra de Veghe, Ariușd (jud. Covasna), la Miercurea Ciuc – Jigodin și la Lelicieni (jud. Harghita), iar date despre ritul de înmormîntare s-au descoperit recent la Moacșa–Eresteghin și la Sînzieni³. În afară de acestea, așezarea descoperită la Sînzieni⁴, și un mormînt în cutie de piatră, găsit recent la Turia – au îmbogățit lista descoperirilor aparținînd culturii Schneckenberg. Aceste descoperiri au furnizat noi date privind dezvoltarea culturii Schneckenberg pe raza județului Covasna.

Așezările purtătorilor culturii Schneckenberg, de obicei sînt situate pe promontorii, sau pe platoul movilelor. La Sînzieni au fost descoperite așezările acestei culturi în două puncte: Primul se află la capătul nordic al comunei, pe partea stîngă a drumului care duce spre Valea Seacă, în Valea Casinului. Malul drept al pîriului este o terasă ridicată, cunoscută sub denumirea de „Polyvár”. Pe acest loc este o așezare aparținînd culturii Ariușd dar tot aici s-au stabilit și purătorii culturii Schneckenberg, după cum arată fragmentele de vase, decorate cu brîu în relief și cu șnur (fig. 1/2-3). Dintre uneltele de uz casnic este de menționat un cuțit curb din piatră (fig. 1/1). Locul fiind teren agricol, stratul de cultură din epoca bronzului a fost deranjat și forma locuințelor nu s-a putut stabili. Deocamdată este singura așezare cunoscută pe teritoriul județului Covasna, care se află pe un teren mai puțin ridicat, pe terasa unui pîriu și nu pe un promontoriu sau pe platoul unui pisc de munte.

Punctul al doilea se află pe platoul muntelui „Perkó”, care pe partea nordică a fost întărit cu un val de pământ, făcut din pietre și nisip. Urma șanțului nu s-a putut observa. Prima așezare este mai timpurie, mai mult faza A a culturii Schneckenberg, după cum arată materialul ceramic descoperit. Așezarea a doua este mai târzie, pe baza ceramicii și a uneltelor de bronz descoperite (topoare cu gaura de înmănușare, daltă cu margini ridicate, ac de bronz cu cap conic), se încadrează într-o etapă finală a dezvoltării acestei culturi.

În ceea ce privește ritul de înmormântare al purtătorilor culturii Schneckenberg, a fost înhumația în poziția chirchită în cutii făcute din lespezi de piatră. Mormintele sînt plane, situate în cîmp, sau pe movilă sub tumuli.

Mormîntul recent descoperit la Turia se află pe terasa pîrîului Turia. Descrierea lui: locul de descoperire este situat pe malul stîng al pîrîului Turia, o terasă plată, actual pământ agricol, care este cunoscută sub denumirea de „Județ”, aparținînd această parte a comunei fostului județ Alba, pînă în anul 1886. Spre pîriu, panta terasei este mai lentă și este teren agricol, ca și terasa. Pe marginea terasei este un drum de cîmpie, din care se ramifică spre nord un alt drum vizavi cu turnul bisericii din Turia de Jos. La întîlnirea acestor două drumuri, la 12 m de la marginea drumului și la 250 m de pîrîul Turia, a fost găsit un mormînt făcut din lespezi de piatră (Kistengrab). Mormîntul fiind descoperit de localnici în anul 1981, parțial a fost deranjat, fiind băgare în cutie paie, după care mormîntul a fost acoperit cu pământ. În anul 1982 am căutat acest mormînt, efectuînd un șanț de cercetare. Cutia orientată nord-sud a fost construită din patru plăci întregi de gresie, groase de 5–8 cm, cele laterale cu dimensiuni de 142 x 58 cm, iar cele de la capetele cutiei de 55 x 41 cm (fig. 3/2). La fund nu a fost placă de piatră, părțile componente ale cutiei fiind așezate în nisip. Dimensiunile cutiei: interiorul 91 x 43 cm, iar exteriorul 142 x 60 cm (fig. 2/1-2). Capacul făcut dintr-o singură placă, a fost sfărîmat în bucăți și căzut în cutie la adîncimea de 40 cm, măsurat de la marginea de sus a cutiei. Peste ele au fost puse paie și pământ. În colțul sud-estic al cutiei, la o adîncime de 30 cm, a fost găsit un vas de lut, un askos (fig. 3/1). Fragmentele de oase găsite nu au furnizat date suficiente pentru a stabili poziția scheletului. Capul se pare că a fost spre sud, cu fața spre est, iar trupul în poziție chirchită. Vasul găsit în mormînt este o cană de tip askos (vas rață). Are toarta lată, gura tăiată oblic, gîtul cilindric și corpul bombat, fără decor. Este înalt de 8,7 cm, diametrul gurii de 6,5 cm și al fundului de 4 cm (fig. 3/1). În umplutura mormîntului au mai fost găsite fragmente din fundul unui alt vas-askos mai mare, care a fost spart de primii descoperitori și aruncat înapoi în cutie, împreună cu pământ.

Ritul de înmormîntare în cutie făcută din lespezi de piatră cu inventar de vase de tip askos este caracteristic pentru cultura Schneckenberg–Glina III. Vasul-askos este de același tip ca și cele descoperite la Sinzieni, tot într-un mormînt de piatră, aparținînd culturii Schneckenberg⁵. Așezarea acestei culturi deocamdată nu este cunoscută, dar nu este exclus, că se află tot pe această terasă, după cum și la Sinzieni, așezarea a fost pe terasa pîrîului Casin.

În ceea ce privește originea, geneza și dezvoltarea acestei culturi, au fost emise diferite păreri și discuții, care nici acuma nu sînt definitiv închise. A. Prox⁶, care după H. Schroller⁷ a publicat materialul acestei culturi din Țara Bîrsei, crede că cultura Glina III și cultura Schneckenberg sînt două culturi diferite. I. Nestor consideră că acestea aparțin unei singure culturi⁸. De aceeași părere este și Gh. Bichir⁹, iar M. Garașanin presupune un sincronism între Bubani – Hum III și Glina III – Schneckenberg¹⁰, și consideră pe toate acestea aparținînd începutului epocii bronzului, pe ambele tratîndu-le ca aceeași cultură. Despre materialul ceramic de la Gesprengberg, I. Bona crede că nu aparține culturii Schneckenberg, ci mai mult are legătură cu cultura Hatvan din Ungaria¹¹. Păreră lui I. Bona este bazată pe faptul că în materialul ceramic de la Dealul Melcilor (Schneckenberg), lipsesc vasele cu gura de pîlnie, care sînt împreună la Gesprengberg cu ceramica caracteristică de la Schneckenberg. Săpătura executată de Gh. Bichir la așezarea de la Cuciulata, unde au fost observate două nivele, a clarificat această problemă, fiind dovedit că această formă de vas se găsește și în nivelul II, dar într-o formă mai dezvoltată¹². În regiunea cursului superior al Oltului, la Jigodin – Miercurea Ciuc și la Lelicieni au fost descoperite așezări care au fost considerate ca aparținînd culturii Schneckenberg. P. Roman le consideră pe acestea că reprezintă o cultură aparte, care este contemporană cu etapa Schneckenberg B, fiind legate de grupa Miloștea și de grupa ceramicii cu șnur din Europa Centrală¹³, iar Z. Székely crede că este numai o variantă locală, sau o etapă de dezvoltare a culturii Schneckenberg¹⁴.

Păreră generală a specialiștilor este că, la formarea culturii Schneckenberg, în afară de elemente pătrunse din afară, din răsărit, au contribuit culturile Foltești și Cernavodă¹⁵ și deplin formată a pătruns în sud-estul Transilvaniei¹⁶. Așezarea de la Zăbala poate fi considerată ca o fază de cultură Preschneckenberg, ceea ce permite și emiterea părerii că cultura Schneckenberg s-a format deplin în regiunea sud-estului Transilvaniei¹⁷. P. Roman contestă influența unei ramuri a curentului etnocultural sudic pe care o acceptă I. Bona¹⁸. E. Zaharia, pe baza unor elemente de decor comune ale culturilor Glina – Schneckenberg și Monteoru, presupune că acestea au avut și un fond comun încă necunoscut, necercetat; ca fond principal și de formare, consideră însă pentru cultura Schneckenberg, cultura Foltești, iar pentru cultura Monteoru, fondul Coșereni din Muntenia, Zăbala din Transilvania și Mîndrișca din Moldova¹⁹. Unele forme de vase și elemente de decor din grupa Zăbala, precum și materialul de cultură Schneckenberg, descoperit în județ, ne permit să emitem părerea că în afară de influența din răsărit și sud, fondul local a avut un rol important, iar aspectele materialului ceramic arată diferite faze de dezvoltare, care par să confirme părerea că formarea ei definitivă s-a făcut în această regiune.

Din cele relatate mai sus, reiese că problema genezei și a etapelor de dezvoltare ale culturii Schneckenberg în sud-estul Transilvaniei încă este departe de a fi elucidată. Aceasta se vede din faptul că descoperirile aduc noi contribuții la cunoașterea dezvoltării acestei culturi și legă-

turile ei cu culturile din regiunile învecinate. În lucrare au fost prezentate numai unele probleme care sînt în discuție în legătură cu cultura Schneckenberg și noile descoperiri, care pot contribui la elucidarea problemei începutului epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei.

NOTE

- ¹ GH. BICHIR, *Beitrag zur Kenntnis des frühen Bronzezeit im südöstlichen Transilvanien und in der Moldau*, Dacia, N.S. VI, 1962, p. 87-89.
- ² Z. SZÉKELY, *Așezările de la Vîrful cu Stejar și de la Piatra de Veghe*, Studii și comunicări, Muzeul Sf. Gheorghe, 1973, p. 125-135.
- ³ Zs. K. SZÉKELY, *Date noi privind ritul de înmormîntare al culturii Schneckenberg în județul Covasna*, Aluta, X-XI, 1978—1979, p. 39-46.
- ⁴ Z. SZÉKELY, *Așezarea din epoca bronzului de la Sinzieni*, Aluta, 1982 (sub tipar).
- ⁵ Zs. K. SZÉKELY, o.c., fig. 1.
- ⁶ A. PROX, *Die Schneckenbergkultur*, 1941, p. 15-16, 85-87.
- ⁷ H. SCHROLLER, *Die Stein und Kupfern Siebenburgens*.
- ⁸ I. NESTOR, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, in 22. Ber. R.C.K., 1933, p. 69-73; și *Istoria României I*, p. 98-99.
- ⁹ GH. BICHIR, o.c., p. 105.
- ¹⁰ M. GARAȘANIN, *Beiträge aus Serbien Zur Frühbronzezeitlicher chronologie Mittelcurapas*, Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit, Nitra, 1958, extras, p. 142-143.
- ¹¹ I. BONA, *Opponensi vélemény Dr. KALICZ NÁNDOR: Északkelet Magyarország kora-bronzkora és kapcsolatai c. kandidátusi disszertációjáról*, in Diss. Arch. 1962, p. 45.
- ¹² GH. BICHIR, o.c., p. 94.
- ¹³ P. ROMAN, P. JÁNOS, C. HORVÁTH, *Cultura Jigodin, cultura cu ceramică șnurată în estul Transilvaniei*, SCIV 4, t. 24, 1973, p.559-574; P. ROMAN, *Substratul cultural al bronzului tracic*, Acta Hargitensia, 1980, p. 18.
- ¹⁴ Z. SZÉKELY, în Studii și comunicări, 1973, Muzeul Sf. Gheorghe, p. 125-128.
- ¹⁵ *Istoria României I*, 1960, p. 98.
- ¹⁶ GH. BICHIR, o.c., p. 107.
- ¹⁷ Z. SZÉKELY, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, SCIV 3, t. 22, 1971, p. 389-391.
- ¹⁸ P. ROMAN, *Substratul cultural al bronzului tracic*, Acta Hargitensia, 1980, p. 17.
- ¹⁹ E. ZAHARIA, *Despre începutul culturii Monteoru*, Aluta, X-XI, 1978—1979, p. 36.

CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF SCHNECKENBERG CULTURE IN COVASNA REGION

Abstract

The author expounds his ideas connected with a recently discovered stone-cup-board grave in Turia. This grave belongs to Schneckenberg culture. This discovery gave a good reason to the author to deal with the evolution and the stages of the progress of this culture, and he states, that this question hasn't been cleared yet.

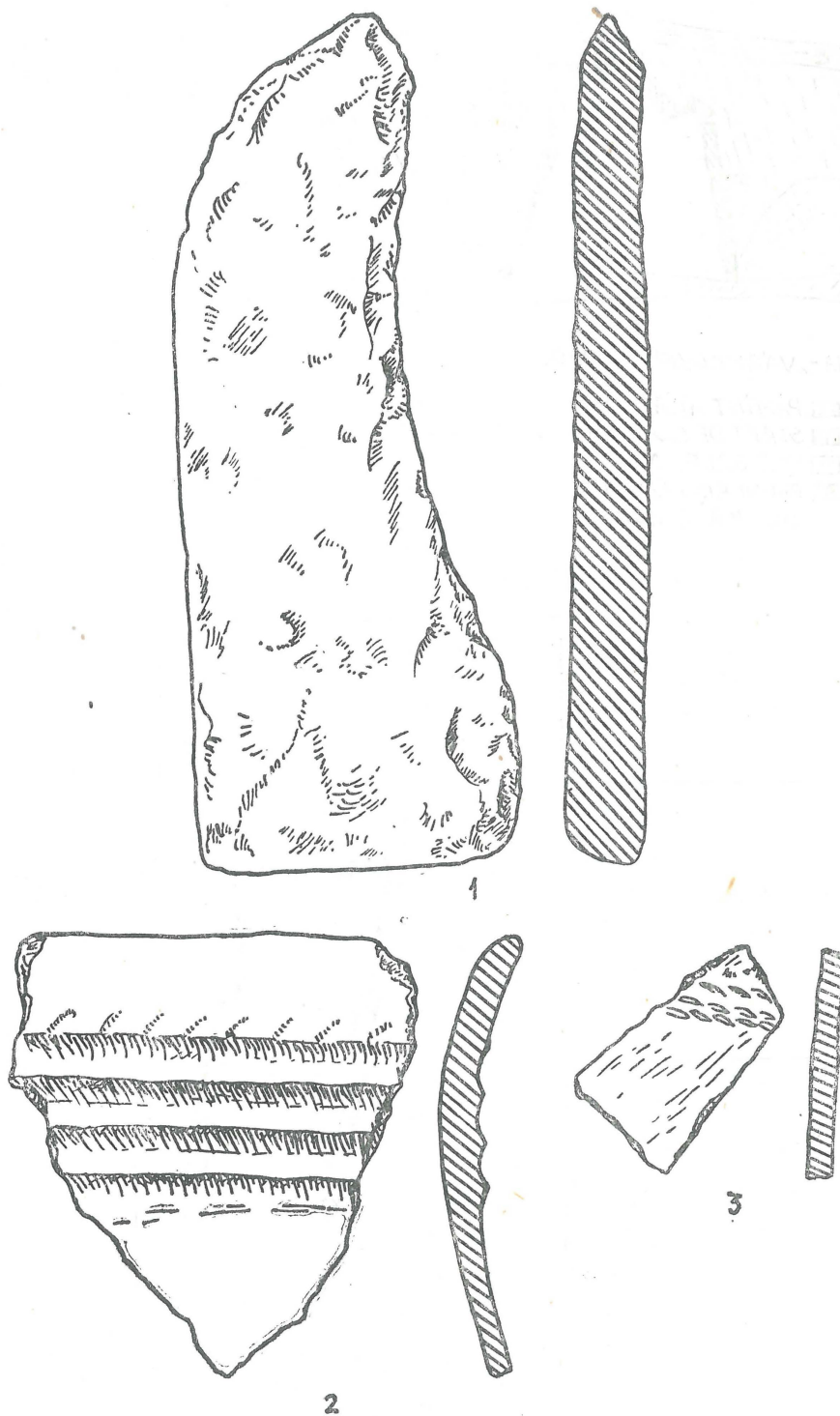
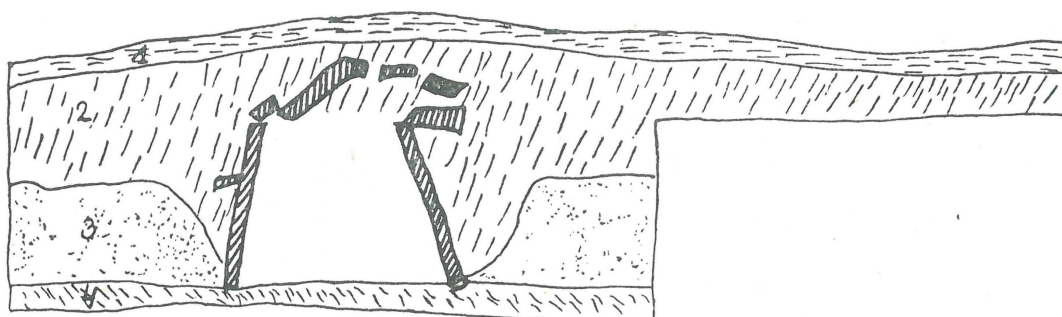

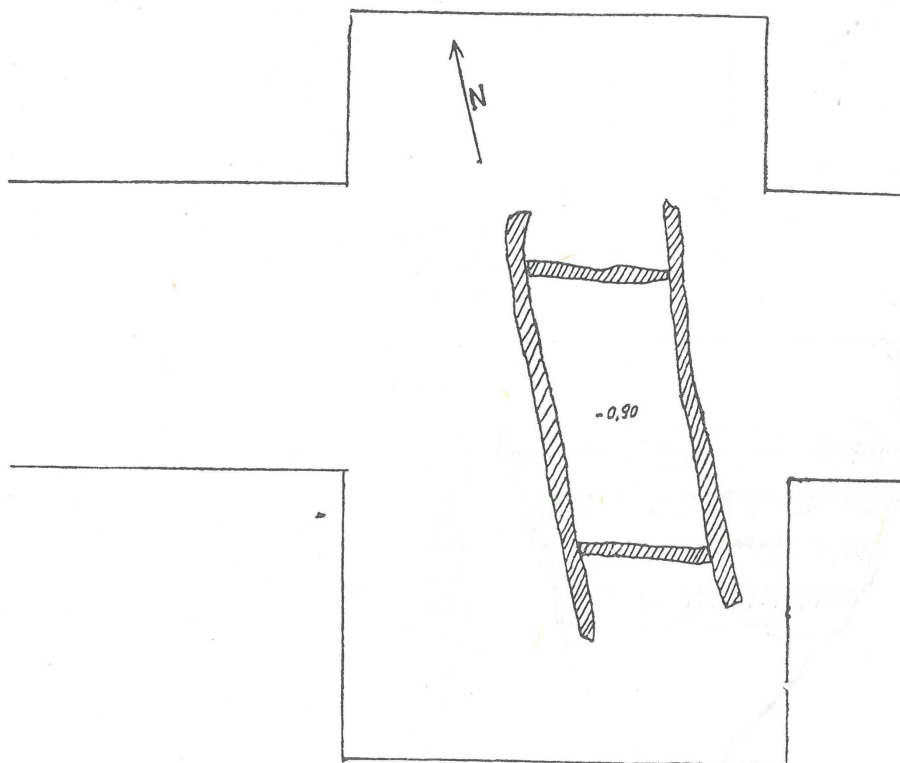
Fig. 1/1. Cuțit curb de piatră de la Sînzieni.
2. Fragment de ceramică de la Sînzieni.
3. Fragment de ceramică de la Sînzieni.

TURIA-„VĂRMEGYE” - PROFIL SUDIC

- 1 PĂMÎNT ARAT
 - 2 STRAT DE CULOARE ÎNCHISĂ
 - 3 LUT GALBEN
 - 4 PRUNDRIȘ ALLUVIAL
- SCARA 1 100

1

TURIA-„VĂRMEGYE”
PLANUL SECȚIUNI
SCARA 1 100

2

Fig. 2/1. Profilul sudic al mormîntului de la Turia.
2. Planul mormîntului de la Turia.

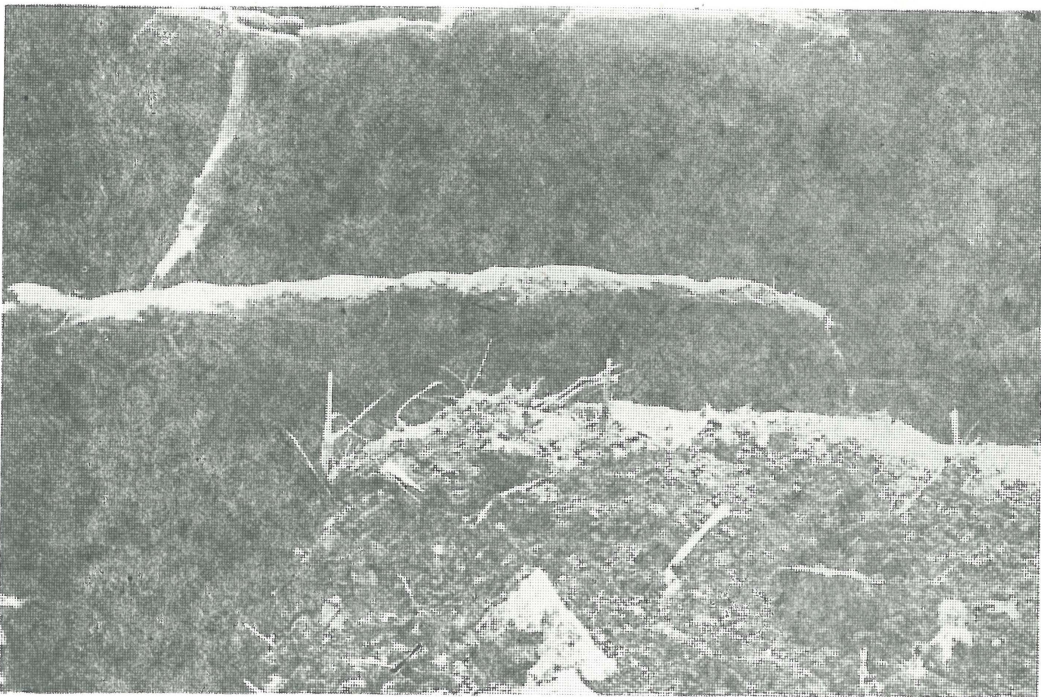
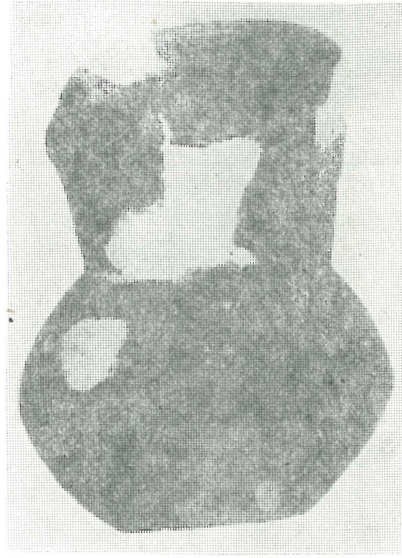
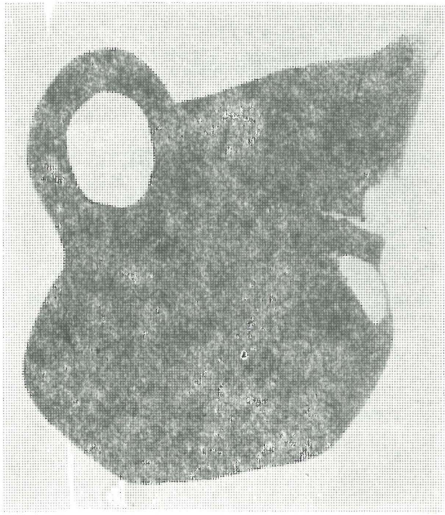

Fig. 3/1. Vas-askos din mormintul de la Turia.
2. Mormintul de cutie din piatră de la Turia.

KISBACON FALU TÁRSADALMA A HATÁRŐRSÉG KORÁBAN

CSEREY ZOLTÁN

A falu nagy fia – Benedek Elek – meglehangú, szép költői képben írja le Kisbacon földrajzi beilleszkedését az erdővidéki tájba: „Az én falum szinte félve húzódik meg a Barót-patak jobb és balpartján, igen szűk völgyecskében. Észak, Kelet s Dél felől szelíden, csendesen emelkedő hegyek karimázzák... Egy hosszúkö tál, melynek kicsorbult egyik vége, ebben a tálban egy csudaszép bokréta: ez az én szülőfalum”.¹

Közigazgatásilag Kisbacon Bardóc-fiúszékhez tartozott. Egyed Ákos tipológiája szerint Kisbacon 1848-ig a vegyesfalvak, ezen belül is a határőrjobbágyfalu típusához tartozott.² Társadalmi struktúráját tekintve, tehát tagolt volt: egymás mellett élt, de külön közösséget alkotott a katonarend, a jobbágyság.

1766-ban nem sokkal a határőrség felállítása után készült kimutatás, 48 katonarendi mellett 12 nem katona (provinciálista) családot tartott nyilván.³ A szabad-katonaelem létszáma tehát négyszerese volt a provinciálistának. A határőrség bevezetése után eltelt évtizedek folyamán a katonacsaládok száma igen csak megsaporodott. 1828–1839 között a gyalogosok száma 60-ra emelkedett, a lovaskatonai életforma szilárdabb anyagi bázist feltételezett, ez a magyarázata annak, hogy a huszárelem részaránya rop-pant alacsony, mindössze 4 huszárcsalád élt a faluban. A 60 gyalogrendi katonából 31-en a Benedek nemzetséghez tartoztak, a többiek családi megoszlása a következő volt: Vajnák haton, Veressek négyen, Bodák hárman, Gálok hárman, Lakatosok hárman, Vinciek ketten, Benkők ketten, valamint egyedüliek a Balló, Bakó, Keresztes, Tölcséres, Putnoki és Sigmund családok. A négy huszárkatona közül hárman Benedekék voltak: Benedek Sámuel, Benedek Jeremiás, Benedek István, valamint Sigmund Lajos. A határőrségi összeírások a faluközösség többi összetevőiről, a nemesekről, valamint a jobbágyokról és zselléerekről nem szólnak, ezért statisztikailag nehéz ezekről pontos képet alkotni. Mindenesetre annyi bizonyos, hogy főnemesek itt nem laktak. Az egy-két jobbágyos, néhány zsellért tartó gazdacsaládok képviselték Kisbaconban a kiskisnemesek rendjét, akik társadalmi hovatartozásukban nem szigetelődtek el a falutól, annak szerves részét képezték. Ilyenek voltak: Benedek Sámuel, Benedek András, Benedek Máté, Benedek Áron, Benedek Dániel, Gál József, Gál Sámuel és Gál András.

A székely határőrség 1764-ben történt erőszakos életrekeltése nem került el Erdővidéket sem. A gyalogosokat, a Kézdivásárhelyen székelő II. székely gyalogezredhez, a huszárokat a Sepsiszentgyörgyön levő huszárezredhez osztották be. A kisbaconi gyalogkatonák a Telegdi-Baconban, Baróton, Szárazajtán vagy Bibarcfalván székelő III. századhoz tartoztak, a telegdi-baconi, szárazajtai, bodosi, sepsibaconi és magyarhermányi gyalogosokkal együtt, míg a huszárok a Nagyajtán levő huszárszázadba kaptak besorolást. A Habsburg uralom nem csinált titkot abból, hogy a határőrség felállításának egyik fő célja az ország egyetemes véderejének a növelése, de szükség esetén a határőrséget az ország határain kívül is használni szándékozott.

Az osztrák–török valamint a francia háborúkban a többiek mellett kisbaconi katonák is hullatták vérüket egy számukra idegen hatalom nagyra-vágyó törekvéseinek eszközeként.

A katonacsaládok gazdasági helyzetére világítanak rá a családfő elhunytakor, a katonaság utasítására a hitések által készített vagyoni leltárak. A törökkel való hadakozásban 1792-ben odaveszett Tőke István gyalogkatonának például ezek voltak az ingó és ingatlan jószágai: öt szarvasmarha, egy ló, egy szekér, 11 darab szántóterület, három kaszáló. Az özvegy és árvái kénytelenek voltak eladni az állatokat és a szántóföldek egy részét, így maradt nekik: egy bennvaló rajta két házzal és csűrrel, 7 darab szántóföld és 3 apró kaszáló. Az elhalt régi adósságai is az örökösökre maradtak: a papnak 3 rénes-forint, Benedek Pálnénak 11 rénes-forint és Benedek Juditnak 6,72 rénes-forint.

A végrendelet nélkül 1831-ben meghalt Benedek Antal özvegye, két fia és egy lánya örökölték: Egy bennvalót a középszerben fából épített cserepes házzal, szalmafedezésű csűrrel és istállóval, két pusztatelket, hét darab szántóföldet (összterületük 3 köből 13 véka), két zálogos szántóföldet, három darab kaszálót, egy zálogos kaszálót, egy szekeret és egy ekét, két ökröt négy köből búzát, egy új nyestes subát, viseletes zekét, egy gyolcs-rokolyát, két előruhát kendervászonból, egy csergét, egy ágytakarót, két derékaljat három huzattal, egy zárosládát, egy fejszét, egy láncot és ötven forint készpénzt.

A FALUKÖZÖSSÉG ÖNKORMÁNYZATA

A faluközösség önellátásra alapult gazdálkodása, a falus felek kölcsönös egymásra utaltsága, a föld közös birtoklása létrehozta az öngazgatásnak és önkormányzatnak a fórumait. Az önkormányzat lényeges vonása az, hogy a vele élő társadalmi alakulat maga állít vezetőt: a bírót és esküdteket. Kisbaconban egymás mellett éltek a katona illetve széki igazgatás alá tartozó családok. A katonaelem túlsúlya lényeges erőltelődést eredményezett a vezetés terén. A bírók főképpen a katonarésről kerültek ki. 1775–1820 közötti időszakot vizsgálva megállapítható: leszámítva 1813–1817 közötti éveket, amikor mindkét résznek külön bírója volt, a falubíró a katonák közül került ki. A bíró segítője a kisbíró vagy polgár a katonák mellett a provincialisták képviseletét biztosította a falu vezetésében. A rendek közötti elkülönülést példázza az is, hogy a katonabíró helyett gyakorta használják a szabadbíró megjelölést. A bíró és polgár tevékenységéért fizetés nem

járt, viszont adójukba a falu jövedelméből juttattak, természetesen nem egyformán, hanem a tisztség fontosságának mértékében. Ha a bíró adójába négy forintot, a polgárnak csak egy forintot pótoltak.

A faluközösség vezetésében a bírák mellett a hiteseknek vagy esküdteknek jutott szerep. Számuk változó volt: 1805-ben ötön, 1806-ban négyen, 1819-ben haton viseltek hitesi tisztséget. 1806-ban a hat hites közül három katonai, három pedig jobbágyrészről került ki.

A katonai hatalmat, a katonabírákon kívül a századparancsnokság által kinevezett káplárok képviselték. Hatáskörük általában kimondottan katonai jellegű feladatok végrehajtásának ellenőrzésében érvényesült. A katonai hatóság, a katonai szervezethez tartozó faluközösség minden határozatát ellenőrzi, választott szerveit jóváhagyja, sőt sokszor nyíltan beavatkozik a falu belső életébe.⁴ 1795-ben ez olvasható a falu jegyzőkönyvében: „Június 20-án a nemes kompánia parantsolatjából kimenvén a hitesség a kisbaconi malom gátjához...” 1799-ben a századparancsnokság utasítására a hitesség két személy konfliktusában hoz határozatot, de a katonai vezetés beleavatkozott a falu mészárosának szerződésébe és elbocsájtása ügyébe is. Az elhalt családfő vagyonának felleltározása szintén katonai parancsra történt. Az alávetettség mértékét mutatja Suchárd kapitány 1824-es utasítása, mely szerint a kisbaconi hitesek április 14-én, július 30-án és november 14-én jelentéstételre kötelesek voltak megjelenni a századparancsnoknál. Leopold kapitány 1832-ben a falusi ügyvitelt ellenőrizve megparancsolta, hogy 24 órán belül a következő jegyzőkönyveket fektessék fel: a falugyűlések végzéseiről, a bevételekről és kiadásokról, a felsőbbség parancsolatairól és végül a civil fórumon hozott ítéletekről. Ez alkalommal a falu pénzügyi alapjainak gondosabb kezelésére és nyilvántartására is felhívja a figyelmet. A nyomaték kedvéért a bírót és jegyzőt kemény büntetéssel fenyegetik.

A falu bevételi és kiadási elszámolásait évenként ellenőrizték: katonai részről a századparancsnok, civil részről a Bardóc-széki ülnök. A fenti példák is igazolják, hogy a határőrség korában a falu életében a vezető szerepet a katonai igazgatás gyakorolta, a falusi előljáróság másodrangú intézménnyé süllyedt, szerepköre leszűkül.

KISBACON POSTASZER SZOLGÁLATÁRÓL

A határőr családok súlyos katonai szolgálatot teljesítettek. A gyalogezredhez tartozó családokból az apa és mindegyik fia, a huszárcsaládoknak csak egy tagja szolgált. A katonai terhek hordozása az egyes családok vállát nyomta. A katonák kötelesek voltak résztvenni a határok őrzésében, ez pedig évenként mintegy ötven napot tett ki, e mellett időnként fegyvergyakorlatokon vettek részt, háború esetén pedig külföldre is kivitték őket⁵. A katonarend életét mindezek mellett az úgynevezett postaszér szolgálat keserítette meg. Nemcsak a tiszti szállások és istállók felépítéséhez és karbantartásához szükséges minden fajta munkát végzik, de az azokhoz szükséges anyagokat is ők készítik elő és fuvarozzák a megjelölt helyre. A század- és ezredparancsnoki irodák és a tisztek tűzifa ellátása is őket terheli. Szádeczky írja, hogy a határőrség szervezésekor, az előfogat adása

és más közmunkák alól felmentették a katonákat, kivéve a vár és sánc erősítési munkálatokat, utak és hidak javítását.⁶ A határőri élet gyakorlata azonban azt mutatja, hogy a postaszér szolgálat rendkívül széles síkon mozgott. Az ezred vagy századparancsnokság kénye-kedve szerint küldözte a katonákat a legkülönbözőbb feladatok végrehajtására.

Kisbaconban a közterhek viselésében a huszárrenden lévők a gyalogosokkal szemben bizonyos előnyöket élveztek. A megterhelő, általában igás állatokat igénylő munkákból, lényegesen kevesebb háruult rájuk mint a gyalogosokra. Míg a gyalogosok közül több személy 1828–1839 között 18–20-szor is teljesített postaszér szolgálatot, addig a négy huszárkatona összesen hétszer volt postálkodni. Az utóbbiak közül Benedek Jeremiás egyetlen napot sem töltött ingyen munkán, Benedek Sámuel egyszer Nagyajtára a ménlőistállóhoz irányították, egy alkalommal cserepet szállított Brassóból Kézdivásárhelyre, végül egy napot Sepsiszentgyörgyön a huszárezrednél dolgozott. Benedek István – Benedek Elek nagyapja – cserepet vitt Brassóból Kézdivásárhelyre, megint egyszer követ fuvarozott Sepsiszentgyörgyre a huszárezred részére. Sigmond Lajos is csak kétszer volt postaszérben.

A postálkodás terhét a gyalogkatonák sem viselték egyformán. A faluközösség vezetői – a bíró, polgár, jegyző és megyebíró – hivatalos felmentést kaptak tisztségük idejére. Az altszti rangfokozatban levő katonáknak is kedvezményük volt, kevesebbet szolgáltak mint a közkatonák.

Az alábbiakban közöljük a legtöbbször kiírányított gyalogkatonák névsorát:

Vajna László	1828–1839	17
Benedek Sámuel	1828–1839	17
Benkő Sámuel	1828–1838	18
Benedek János	1828–1838	22

A szolgálat teljesítésében nagy egyenlenségek uralkodtak: Míg a vizsgált tíz év átlaga 12–14 volt, addig Benedek Jánost 22-szer kényszerítették postaszérbe menni. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tény sem, hogy a postálkodásra küldött személy nagyon sokszor egy nap alatt nem járhatta meg az utat, a távolabbra irányított fuvarok sokszor két-három napot is eltartottak. A katonai vezetés nem kimélte az özvegyen maradt katonafeleséget sem. Benedek János özvegyét például 1836-ban Sepsiszentgyörgyre a huszáregimenthez küldték dolgozni, Szárazajtára pedig a katonai épülethez tapasztani.

Az évenkénti postálkodás mennyisége növekvő tendenciát mutat. Míg 1812-ben Kisbacon falu mindössze 14 közmunkaszert teljesített, addig 1818-ban 57-et, 1821-ben ez a szám már elérte a 90-et.

A postaszér főleg ökrökkel történt, mert ez volt a legelterjedtebb igavonó állat. Jellemző volt az is, hogy összetársulva 2–3, ritkábban 4 személy, közösen indult a sokszor több napot tartó útra.

A távolságokat állomásokra (stációk) és mérföldekre is felosztották: Telegdi-Bacontól Kézdivásárhelyig vagy Brassóig 3 stáció és 6 mérföld volt; Barót és Hétfalu között szintén 6 mérföld, míg Vargyas és Kézdivásárhely közti távolságot 8 mérföldnek számították.

Szokásban volt a postálkodás terhét pénzzel megváltani. 1822-ben, amikor az egész falu marhája láb- és szájfájásban szenvedett és tilos volt velük a falu határát elhagyni, mindazok a személyek akik akkor estek a szerűkkel, más faluból kényszerültek fuvarosokat fogadni. Benedek József, Benedek Zsigmond, Benkő József, Benkő Sámuel, Benedek István és Boda Sándor 1822. május 19-én a fülei erdőből Kézdivásárhelyre irányuló mész elszállításáért 3,24 forintot fizettek a fogadott fuvarosoknak. Az igen fárasztó, több napig tartó szekerezést nem vállalók is inkább megfizették a fuvar díját. Boda István, Benedek Pál és Vintzi István 1824-ben Kisbaconból Kézdivásárhelyre az ezredparancsnoki épülethez szállítandó $\frac{3}{4}$ öl tűzifa beszerzésére és elszállítására 3,36 forintot fizettek. Benedek Dániel is, 1825-ben $\frac{3}{4}$ öl felvágott tűzifát vásárolt, melyet fogadott fuvarosok vittek Bikfalváról Úzonba az őrség számára.

Soron kívüli postálkodással is találkozunk. Benkő József 1817-ben Brassóból cserepet szállított Kézdivásárhelyre s noha nem volt soron, „szorultságból kellett mennie”. Benedek Zsigmondot 1824-ben Nagyajtára a huszártiszti lakás kőpincéjéhez földásásra küldték „ekkor a szolgálat őt nem találta, de a többiek komandón és ordináncon voltak”.

A lovaspostaszert főleg személyszállításra használták. Tisztek, katonai előljárók, orvosok, lovasfogattal, illetve nyerges lovon közlekedtek. Kevés volt a lovas fogatok száma, ezért a lovasgazdák gyakran kívül is kényszerültek szolgálatba állani. Benkő Józsefet, 1823-ban Brassóba küldték, hogy onnan Telegdi-Baconba hozza a katonai összeírásra érkező tábornokot, annak ellenére, hogy ő már előzőleg szerét teljesítette, mivel más lovas embert hirtelen nem találtak, a parancsot teljesíteni kellett. Benedek János 1825-ben a falusi parancsnokot vitte lovasszerrel Kisbaconból Hétfaluba a határátkelő állomás ellenőrzésére „Benedek János postával nem tartozott, csak, hogy más lovas nem volt, azért kellett mennie”. Benedek József is 1831-ben szeren kívül vitte vissza az orvost Barótra, miután a kisbaconi gyermekeket beoltotta, azért „mert másnak lova hirtelen nem találtatott”.

A postaszerbe járás döntő többségét képező munkálatok – építőanyagok, fegyverek, muníció, a gyakorlatozásra behívott személyek podgyásának a szállítása stb. – ingyen történt. Egyetlen alkalommal járt volna bizonyos fizetség, 1818-ban a Kézdivásárhelyi Nevelőiskola Ház építésénél teljesített fa- és mészfuvarokért, amikor a kapnivaló 16,25 forintot a kisbaconi katonarendiek felajánlották az iskolaépítés hasznára, ez a nagylelkűség viszont minden bizonnyal felső sugallatra fogant.

Fizetett fuvar csak személyszállítás esetében járt. Benedek Antal és Benedek Márton 1810-ben Márton főhadnagyot Kézdivásárhelyre 2 krajcár fizetségért vitték. Benedek Sámuel 1811-ben az ellenőrzésre érkezett tábornokot Barótról Középjárára 3 krajcárért vitte.

Néhány példával szeretnénk bemutatni a leggyakoribb és legtöbb fogatot, illetve munkaerőt igénylő szolgálat helyét és mennyiségét: Évenként felkeresték különböző küldeményekkel Kézdivásárhelyen az ezredparancsnoki székhelyet. Innen katonai felszereléseket hoztak: muníciót, fegyvereket, egyenruhát és katonai előljárókat hordoztak a század- és ezredparancsnokság között. 1818–19-ben a Kézdivásárhelyi Nevelőiskola Ház szükségére 47-en meszet szállítottak a vargyasi erdőből, tízen pedig cseredeszkrét és gerendákat fuvaroztak Telegdi-Baconból. 1820–21-ben az építkezések foly-

tatásához 34-en szállították a meszet. A nagyszabású építkezést azonban nemcsak munkáskézzel, de igen jelentős pénzüsszeggel is támogatni kellett. „Az elmúlt 1818 esztendőben bizonyos summa pénz repartizáltatván a kisbaconi gyalog- és huszárkatonaságra, azaz 150 rénes-forintokat három szakaszban beadjanak esztendő alatt, a Kézdivásárhelyen épülendő Nevelő Iskolaház számára. Mely summa pénzt a szűk idők terhes volta miatt elnyomorodott szegénységünk kipótolni különben nem lehet, hanem minden renden lévő falusi lakósokkal egyetértésből az úgynevezett Gát és Kövecsesnek egy része a Gergely fiak kertje végében licitációra bocsájtatott örök áron és a legtöbbet ígérő nemes Benedek Áron úré lett a hely, 337 rénes-forint megigérése után, oly előre lett feltételek mellett, hogy esztendőre mind megadja, három szakaszban, mely alkalmatossággal 55 rénes-forintokat által is adott a közönség előtt. A többi 282 rénes-forintot meg nem adta, melyre nézve azt mondta, hogy a megadott 55 forint is vesszen a falunak, a kontraktust töröljék el, csakhogy a többi hátralévő sumát többé ne kérjék. Ennél fogva a közönségnek maradott 55 rénes-forintja. Csakugyan, hogy a kára valamit pótlódjék Benedek Áron úrnak, mikor az Úr Isten makkot ad tíz számból álló sertést makkbér fizetésen kívül kibocsájtani tetszett a kisbaconi közönségnek“. Mint látható a katonai vezetés a közösség erejét meghaladó követelésektől sem riadt vissza.

Sepsiszentgyörgy, a huszárezredparancsnoki székhely is a gyakori munkaadók közé sorolható. 1820–21-ben 37 szekér szállította Zalánból a meszet a huszárpáncsnoki székházhoz. 1836-ban nagy erővel segédkeztek a katonai építkezéseknél, de a református templom tatarozási munkálataiban is részt vettek.

A Bölönben állomásozó I. gyalogszázad tiszti házának építésénél 1822-ben 33 szekér téglát, 44 szekér faragott cserefát, az apácai erdőből pedig 2 szekér meszet szállítottak és 10 fuvar követ hoztak a bölöni határról. 1823-ban 26 szekér követ, 17 szekér homokot a környékről és 9 szekér cserepet Hóltövényből szállítottak, 11 szekér pedig a régiből az újlakásba való átköltözésben segítkezett. Még 1824-ben is az erőket a bölöni tiszti kúriához összpontosították, 8 fogat a költözést végezte, 29 szekér pedig földet és követ szállított az új épület környékének a rendbetételére.

Időközben a III. század parancsnoki központjává váló Szárazajtán 1828-ban az épülő lóistállónál tíz személy dolgozott, mások Telegdi-Baconból téglát fuvaroztak, megint mások a tiszti sütőkemence körül földet ástak és tapasztottak, a gyakroló lövöldéhez (lövőkás) homokot vittek. 1829-ben folytatták a megkezdett munkát, hét személy homokot fuvarozott a lövöldéhez, négyen vágott tűzifát vittek a kancellária számára. 1830-ban ugyan ide nyolc személy homokot fuvarozott, nyolc pedig tűzifát az irodaház részére, de Kisbaconból puskaagynak való fát és a Szárazajtára kirukkoló legények kenyérét is ők szállították. 1832-ben tízen tűzifát, ötön földet hordtak, öt személy pedig az iroda épületét tapasztotta. 1834-ben a nyolcnapos gyakorlatra behívott katonák csomagját hét szekér vitte Szárazajtára.

1829-től Nagyajtára az erdővidéki huszárok székhelyére is dolgozókat irányítottak. Kilenc személy munkálkodott a huszárkapitányi kőpince földésésánál és a föld elszállításánál. 1830-ban téglát fuvaroztak Földvárról, 1832-ben az épülő ménlóistállónál 38-an dolgoztak, a hídépítéshez pedig 25-ön fuvarozták a faragott cserefát. 1833-ban a nagyajtai hídnál 22-en szorgoskodtak, mások a huszártiszti lakáshoz cserefát szállítottak.

A kiszállások gyakori végpontja Hétfalu volt, ahová a határátjáró őrzésére kivezényelt erdővidéki katonák számára élelmet szállítottak, de többnyire is Zabratóba irányították őket, ahol út, palló és hídjavítási munkálatokat végeztek.

A megterhelő munkák sokaságát nem meríthetjük ki anélkül, hogy ne szóljunk az igencsak meghonosodott tiszti és katonai épületek tűzifa ellátásáról. Ellentétben a többi szolgálattal, ez egyformán kötelező volt a katonarendiekre és a civil lakosságra is. A megkívánt famennyiség felosztása a katonák és a civil lakosság között, a falvakban élő két kategória számarányának megfelelően történt. 1766-ban a kisbaconi 48 katona és 12 provincialista családra 18,5 öl fát róttak ki, ebből 14,5 öl a katonákat, 4 pedig a civileket sújtotta. Győrfi strázsamesternek 1820-ban 25 személy $6\frac{3}{4}$ öl tűzifáért és 1821-ben 8 személy $3\frac{1}{2}$ öl fáért egy fillért sem kapott. 1833-ban és 1834-ben Szárazajtára a századparancsnoki iroda részére fuvaroztak 19-en $4\frac{3}{4}$ öl tűzifát, 1835-ben ugyancsak a kancelláriának 15 személy $3\frac{3}{4}$ öl fát szállított, 8 személy pedig Telegdi-Baconba a hadnagy számára 2 öl fát fuvarozott, az utóbbi esetben bérfizetés ellenében. 1837-ben Dónáth kapitánynak pénzért $8\frac{1}{2}$ öl fát szállított. Az általános szokás az volt, hogy egy fuvar $\frac{1}{4}$ öl fával terheltek meg. A fát a falu közterdejéből hordták, fogyasztván ezáltal a komunitás egyik ősi vagyionát.

A provinciálisták elégedetlenségüket azzal igyekeztek kifejezésre juttatni, hogy megpróbálták kibujni az igazságtalanul rájuk terebélyesedő katonai uralom alól. 1834-ben Benkő Jánosné és Veres András nem hajlandó fát fuvarozni az uzoni parancsnoki épület számára, mert az egyik papnak az anyja, a másik pedig jószágtalan. Putnoki József Kisbacon katonabírája képtelen határozni az ügyben, a századparancsnokságtól várva a döntést. Leopold kapitány válasza, noha hangsúlyozza, hogy Benkő Jánosné tulajdonképpen társadalmi hovatartozásából eredően fel lenne mentve mindenféle szolgálattól, azonban a falu összes közjait élvezzi, ezért kötelessége ebből a tehertételből is kivenni a részét. Hasonló megokolással utasították el Veres András panaszát is.

* * *

Kisbaconban is mint határőrterületen kettős igazgatás dívott: a széki vezetés és a határőrparancsnokságé. Az előbbi jelenléte alig észlelhető, míg az utóbbi az erősebb tudatában hatáskörét átlépve beleavatkozik a falu öngazgatásának belső ügyvitelébe, a községi rendtartás olyan területeibe is, melyek a széki igazgatás jogkörébe tartoznának. A katonai intézmény tekintélye a falu életében vitathatatlan. A személyi konfliktusok elsimításában is gyakran csak ez a szerv képes rendet teremteni. A katonaság soraiba tartozó családok személyi szabadságukért súlyos vámot fizetnek. A kimonodottan katonai befogottság mellett és talán nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy még ennél is nyomasztóbban hatott a katonai jellegű közmunkák sokasága, melyek részint a polgári lakosságra is kötelezőek voltak. Leginkább olyan feladatok hárultak rájuk, amelyek véghez vitelére igavonó állatokra volt szükség. Nemcsak saját maguk, de állataik élelmezéséről is nekik kellett gondoskodni még szolgálatuk idején is. A kiküldetések nem korlátozódtak a század területére, hanem a két ezredparancsnokság a hatáskörébe tartozó vidékek bármely pontjára kiharancsolhatták őket a legkülönbözőbb

megbizatásokkal. Nemhogy megfizették volna szabadidejük elpocsékolását, de anyagi lehetőségeiket meghaladó pénzügyi áldozatok követeléseitől sem riadtak vissza. A bécsi udvar költségvetési fukarságát pedig a többszörösen elnyomott székely katonának kellett kipótolnia. A szolgálat súlyát nehezítette az is, hogy élt még az emlékezetekben, hogy erőszakkal és megfélemlítéssel kényszerítették fegyverbe őket. A rájuk nehezedő idegen uralom a legfontosabb ellentét kialakulásának volt az előidézője.

A sokféle idő és energiaigényes szolgálat mellett, minden katonának gazdasága is volt. Függetlenül a katonai befogottság mértékétől, családjának biztosítania kellett a mindennapi falatot. A megélhetés egyetlen forrását pedig csak a kemény munka jelentette, nem csoda tehát, ha a megmaradt szabadidejüknek minden percét a föld megművelésére, állattartásra, gazdasági szerszámok készítésére, erdőlésre kellett fordítaniuk.

JEGYZETEK

A tanulmány szemléletében igazodik IMREH ISTVÁN: *A rendtartó székely falu*, Bukarest, 1973, című munkájához, a továbbiakban ezért erre nem hivatkozom.

A dolgozat magvát képező adatokat a Benedek Elek Emlékház tulajdonában lévő faluközösségi jegyzőkönyvekből és határőrségi parancsolatok protokollumaiból merítettem, melyért ezúton is hálás köszönetet mondok Bardóc Júliának.

— Kisbacon falusi törvénykezéséről való protokollum 1771—1797.

— Kisbacon jegyzőkönyve 1829—1839.

— Kisbacon falvának a Nemes Bardóc-széki Tekintetes Continua tábláról jövő parancsolatokról való protokolluma 1771—1802.

— Compagnia III parancsolatokról való protokolluma Kisbaconnak 1803—1826.

— Parancsolatok protokolluma Kisbacon 1829—1836.

¹ BENEDEK ELEK: *Édes anyaföldem*. Bp. 1979, 16. l.

² EGYED ÁKOS: *Falu, város, civilizáció*. Bukarest, 1981, 45. l.

³ *Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. Háromszék irattára*, 167. csomag, 1766. okt. 20-i dckumentum.

⁴ EGYED PÉTER: *Intézmények, erkölcsök és személyes szabadság a székely társadalomban*. Korunk, 1979, 11. sz., 919. l.

⁵ EGYED ÁKOS: *Háromszék 1848—1849*. Bukarest, 1978, 14—15. l.

⁶ SZÁDECZKY LAJOS: *A székely határőrség szervezése 1762—64-ben*. Bp., 1908, 196. l.

ASPECTE SOCIALE DIN SATUL BĂȚANII MICI ÎN PERIOADA REGIMENTELOR GRĂNICEREȘTI

Rezumat

În lucrarea de față sînt prezentate cîteva aspecte din viața grănicerilor din Bățanii Mici, rolul deținut de elementul militar în viața și autoconducerea localității la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea. Populația militară era mult superioară numeric celei civile, ceea ce denotă și poziția conducătoare a acesteia în viața obștească. Judele satului era ales, în marea majoritate a cazurilor, din rîndul militarilor, comandantii companiei din care făcea parte și Bățanii Mici se amestecau chiar și în treburile interne ale satului. Forurile civile aveau rang secundar în organizarea și conducerea localității.

Grănicerii erau supuși la grele prestații militare. Viața lor era îngreunată pe lîngă toate acestea de „serviciul poștal”, ceea ce însemna că pe lîngă toate muncile necesare construirii lăcașurilor ofițerilor, a grajdurilor și întreținerea acestora, erau siliți să transporte și să pregătească și materialele folosite la aceste munci. Cădea, de asemenea, în sarcina lor aprovizionarea cu lemne de foc a oficiilor companiei, regimentului și a cfițerilor.

OKIRAT AZ 1848–1849-ES SZABADSÁGHARC IDEJÉBŐL

KOZÁK ALBERT

A sokoldalúan fejlett személyiség fejlődése bonyolult nevelő ráhatások eredménye. Ebben a sokrétű folyamatban a történelem jelentős szerepet játszik a tudományos világnézet kialakításában és a történelmi tudat formálásában. Adatgazdagsága, gondolati és érzelmi tartalma által igen fontos helyet foglal el a nevelési folyamatban.

A helyi adatok megismerése közelebb hozza az egyénhez az országos és egyetemes történelmi vonatkozású eseményeket, fejleszti érdeklődését, fokozza vonzalmát a minél teljesebb megismerés iránt. Ezek az adatok, mivel egy szűkebb közösség közvetlen környezetéből származnak, nagyobb érzelmi hatást gyakorolnak a személyiségre, fokozzák a történelem meggyőző erejét, erkölcsi-nevelő hatásukkal a szocialista hazafiság szellemében való nevelés fontos eszközei.

Az utóbbi időszak rendkívül gazdag adatismertetésével, ezek feldolgozásával és közzétételével halmozta el a történelmi múlt eredményeit megismerni igyekvőket. Számos olyan kiadvány – tudományos, népszerűsítő, szépirodalmi, képzőművészeti – került az olvasók kezébe, melyben egyre gyakrabban kerülnek bemutatásra a helytörténeti adatok, ezáltal alkalmat adván az alaposabb, teljesebb megismerésre.

Íme néhány gondolat, melynek kapcsán érdemesnek tartjuk az ilyen irányú kutató munka fokozását, a feltárt anyagok ismertetését és ezáltal elmélyíteni a hazai történelmi események megismerését.

* * *

Czetz János tábornok az 1848–1849-es szabadságharc kiemelkedő alakja, fontos szerepet játszott az erdélyi eseményekben, mint Bem József hadjáratának egyik szervezője, a katonai-hadi események irányítója. Levéltári dokumentumok után kutatva, a Sepsiszentgyörgyi Múzeum könyvtárában előkerült egyik rendelete, melyben az 1849 júniusi, brassói és háromszéki eseményekre utal. Mivel a helyi önvédelmi harc levéltárát a cári csapatok 1849 nyarán Sepsiszentgyörgyön megsemmisítették, Kolozsváron és más helyen megmaradt anyag utólag elveszett, érdemesnek tartjuk mind e dokumentum szövegét, mind az idézett eseményeket ismertetni.

Nyílt rendelet

Nagy Dani őrnagy számára, ki ezennel megbízatik – miután Gál Sándor ezredes úrtól vett utasításoknak megfelelt legyen – azonnal Bem tábornagy és fővezér úrhoz sietni, ötöt a Brassónál és Háromszéken történt eseményekről mint szemtanú felvilágosítandó. Meghagyatik az illető katonai és térparancsnokságoknak, hogy ezen cél elérhetésére minden lehető segedeszközökkel legyenek. Kelt Kolozsvár június 27-kén.

Czetz János
tábornok¹

Az 1848–1849-es szabadságharc idején Háromszéken az események sajátos, önálló úton fejlődtek tovább, ez a folyamat a Habsburg-ellenes népi önvédelemhez, fegyveres felkeléshez vezetett. Azonban a forradalom általános helyzete, a téli és tavaszi sikeres hadjárat ellenére, egyre kilátástalanabbá vált.

A bécsi udvar meggyőződésén arról, hogy a maga erejéből nem tudja a forradalmat, a szabadságharcot belátható időn belül elfojtani, 1849 április 26-án hivatalosan is kérte az orosz haderő segítségét. Válaszként a cár május 24-én elrendelte a Havasalföldön és Moldvában, valamint az Ukrajnában állomásozó orosz csapatoknak az intervenció megindítását², Czetz János figyelmeztette a parancsnokokat, hogy értesülései szerint az osztrák haderő, valamint a cári intervenciók hadsereg május 30-án fog támadni a Tömösi-szorosnál és Besztercénél.³ A támadás június 18–19-én be is következett.

Gál Sándor főparancsnok az eseményekről, június 20-án, Kézdivásárhelyen kelt, s Udvarhelyszék kormánybiztosához küldött jelentésben a következőképpen ír:

„Határainkon az orosz mozgalmak már megkezdődtek. Tömösi-szorosnál tegnap már huzamos harc folyt, hol az ellenség visszaverették. Az Ojtozi-szorosnál is már nagy erő mutatkozik. Én Csík- és Háromszéken a kellő intézkedéseket megtettem... egy mozgó honvéderővel, amely 1000 gyalog, hétszáz lovas és hat ágyúból áll, akármelyik székelyföldi szoros megtámadtassék, azonnal megjelenni sietek. Jelenleg az Ojtozi-szoros irányában állok, mivel ez fenyegettetik”.⁴

Június 19-én Tömösnél megindított támadást több rendben is visszaverte a Kiss Sándor ezredes által vezetett hadosztály, melyben, főleg a korábbi ütközetekben megedződött, háromszékiek is nagy számban szolgáltak.

20-án, hajnali 4 órakor támadtak a cári csapatok, amelyeket négy alkalommal vertek vissza, de aztán a csata elveszett. Ezáltal, az ellenség előtt megnyílt az út Brassóba, s azt el is foglalta. De közben a felbomlott VI. hadosztály egy kis része Tóth Samu százados parancsnoksága alatt a brassói Fellegvárba vonult fel 4 ágyúval, míg a többség Háromszék és Udvarhelyszék felé húzódott vissza. A Tömösi szorost védő háromszéki zászlóaljából több mint 300 közlegény és tiszt halt meg, s a sebesültek száma legalább 200-ra tehető; a fogságba esett védők száma 150 lehetett, köztük volt a sebesült Kiss Sándor ezredes is.⁵

A Tömösi- majd a Törösvári-szorosok védelmének a kényszerű feladása fontos mozzanata a korabeli hadieseményeknek, ugyanis, mivel sem Bem,

sem pedig Gál Sándor nem nyújtottak megfelelő segítséget, a védők kénytelenek voltak a szorosokat feladni. A brassói vár bevétele után a cári csapatok kihasználva a kedvező alkalmat tovább folytatják útjukat a háromszéki ellenállási góc felszámolására és a kézdivásárhelyi hadiipari központ megsemmisítésére. Június 23-án a székely előőrs Kökösnél tartóztatta fel az ellenséget, majd 1500 főnyi gyalogos, félszázad huszár s két ágyúval felszerelt tüzérség érkezett. Gábor Áron személyesen irányította a tüzérséget; a gyalogság és huszárság azonban olyan kevés volt, hogy az ellenfél nyomását tovább nem bírta és meghátrált.⁶

Ezt követően 24-én a cári csapatok elfoglalták Sepsiszentgyörgyöt, majd 25-én Kézdivásárhelyt, az Ojtozi-szoroson betört haderő egyesülve a dél-nyugatról érkezővel, feldúlta a kézdivásárhelyi hadi gyárakat.

Június 25-én a Tusnádi-szorosnál Gál Sándor nyílt parancsot intézett a „Székely Nemzethez”, amelyben elrendelte, hogy minden 30 éven aluli fegyverfogható férfi siessen a Nyerges-tető alatti táborba, hogy az ellenséget kiűzhessék egy sikeres ellentámadás megindításával: „Hol táborommal megjelenek, keljen fel a nép fejszével, kaszával, lándzsával... Jelszavunk, inkább becsületesen halni, mintsem gyáván élni!”⁷

Íme azon események, melyekről Nagy Dani őrnagy tájékoztatta Bem Józsefet. Mennyire fontos volt a küldetés bizonyítják a következő időszak harcai is. A nép ismét bebizonyította, hogy szabadságáért mindenre képes, újra csatarendbe állt, július közepére újra összeállt a székely haderő, hogy a harcot tovább folytassa, Bem utját virággal szórták tele, amikor július közepén seregével ismét bevonult Háromszékre.⁸ De sajnos az eseményeket már nem lehetett feltartóztatni, a szabadságharcot a reakció elfojtotta.

*

Czetz János 1822 június 8-án született Gidófalván (Kovászna megye). Édesapja a II. székely huszárezred kapitánya volt, első szülött fiát is katonai nevelésben kívánta részesíteni. Már tizenhárom éves korában Bécsbe került. A wienernerustadi katonai akadémián sajátította el a haditudományokat. Bécsben számos, fényesnél-fényesebb lehetőség adódott számára, mégis visszavágyott hazájába. Marosvásárhelyt kapott hadnagyi beosztást a „császári és királyi Tursky lovag serezhadnagyban”. Itt, 1844-ben írta meg Magyar Hadnyelvtan című munkáját, melyben a következőképpen ír:

„Jeles katonáim! Utánam! Én derék seregek elején leszek s bízik benne, hogy próbált vitézségtek által diadalmat nyerünk. Ellenségünk számos és erős ám, de mutassuk meg neki, hogy bátorsággal felülhaladjuk!”⁹

1846-ban Bécsbe helyezték. Itt érte az 1848-as szabadságharc kezdete. A forradalmi megmozdulások hírére hátat fordított a császári hadseregnek és a forradalom szolgálatába állt. Századosi majd őrnagyi rangot kapott. Amikor Bem tábornok megérkezett Erdélybe, Czetz János lesz a jobb keze. Decemberben már alezredes, 1849. március 29-én Bem javasolja, hogy ezredessé léptessék elő, majd amikor Bem a Bánátba kerül, az erdélyi főparancsnokságot átadja Czetz Jánosnak és „generálisi hivatalra” terjeszti fel, addigi hű szolgálataiért és a csatatéren szerzett érdemei elismeréséül. Rátermettsége, nagyszerű szervezési készsége, önfeláldozó munkája az erdélyi forradalmi hadsereg újjászervezésében, a szétszórt erők újraegyesítésében fontos szerepet kaptak.

A szabadságharc elfojtása után Czetz János honvéd tábornokot az aradi véstörvényszék kötél általi halálra ítélte. Felségsértés vádjával, rebellióval, felforgató tevékenységgel vádolták, elkobozván javait is.

1850 tavaszáig bujkált, katonái rejtegették, majd urasági inasnak álcázván magát Pesten és Bécsen át Hamburgba emigrált. Ott írta meg, német nyelven Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849 (Bem erdélyi hadjárata 1848–1849-ben, Hoffmann und Campe cég kiadása, Hamburg, 1850) című munkáját. Majd Párizsba vitte útja, hol tagja lett a magyar emigránsok első választmányának. 1851-ben egyik aláírója annak az emlékiratnak, amelyet a francia kormánynak adtak át, tiltakozván Magyarországnak az osztrák birodalomba való bekebelezése ellen.

Habár a forradalmár Czetz János soha nem mond le álmáról, hogy a forradalom győzedelmeskedni fog, a sok megpróbáltatás és kilátástalanság lassan kiábrándulttá teszik.

Egy spanyolországi útja során Sevillában ismerkedik meg de Rosas tábornok, argentin nagykövet lányával, akit 1860-ban feleségül vett, majd 1861-től Argentínában telepedett le.

Új hazájában, Dr. Juan Czetz földmérnöki diplomát szerez. Az ő nevéhez fűződik Argentína topográfiajának elkészítése. Közreműködik az argentin hadsereg fejlesztésében, megszervezi a katonai térképészeti intézetet és részt vesz Argentína első katonai Akadémiájának, a Collegio Militar létrehozásában is.

1896-ban vonult nyugdíjba. Hazájától távol sem feledkezett meg szülőföldjéről, állandó levelezésben áll barátaival, az emigrációban levő forradalmárokkal. Még aggkorában is, 1902 októberében Buenos Airesből arra int, hogy lényeges kérdés marad „a románokkal és a balkáni szláv népekkel való kiegyezés...”¹⁰

Mozgalmas, fordulatokban gazdag életútja 1904 szeptember 6-án ért véget.

JEGYZETEK

¹ Sepsiszentgyörgyi Múzeum Könyvtára, 1848–1849-es okiratgyűjtemény.

² EGYED ÁKOS, *Háromszék 1848–1849*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979, 214. oldal.

³ Kolozsvár-Napocai Állami Levéltár, Udvarhelyszék levéltára, 938/1849.

⁴ u.o. 1339/1849.

⁵ EGYED ÁKOS, i.m., 214.

⁶ EGYED ÁKOS, i.m., 215.

⁷ Sepsiszentgyörgyi Múzeum Könyvtára, 1848–1849-es okiratgyűjtemény.

⁸ BAKK ENDRE, *Szentkatolnai, Kézdivásárhely és az ottani Jancsó családok története*, Kézdivásárhely, 1896, 400. oldal.

⁹ NEMESKÜRTY ISTVÁN, „Kik érted haltak szent Világszabadság!” *A negyvennyolcas honvéd hadsereg katona forradalmárai*, Magvető Zsebkönyvtár, Budapest, 1977, 38 oldal.

¹⁰ NEMESKÜRTY, i.m., 423. oldal.

BIBLIOGRAFIA

1. VICTOR CHERESTEȘIU, CORNELIA BODEA, BUJOR SURDU, CAMIL MUREȘAN, CONSTANTIN NUȚU, ACAȚIU EGYED, VASILE CURTICĂPEANU: *Din istoria Transilvaniei*, vol. II., Editura Academiei R.P.R., București, 1961.
2. *Revoluția de la 1848 în țările române*, Culegere de studii, Editura Academiei R.S.R., București, 1974.
3. *Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania*, vol. I. Editura Academiei R.S.R., București, 1977.
4. ORBÁN BALÁZS, *A székelyföld leírása*, III. kötet, Pest, 1867.
5. NEMESKÜRTY ISTVÁN, „Kik érteid haltak szent Világszabadság!” *A negyvennyolcas honvéd hadsereg katona forradalmárai*, Magvető Zsebkönyvtár, Budapest, 1977.
6. NAGY SÁNDOR, *Háromszék önvédelmi harca, 1848—1849*, Kolozsvár, 1896.
7. EGYED ÁKOS, *Háromszék 1848—1849*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.
8. BAKK ENDRE, *Szentkatolnai, Kézdivásárhely és az ottani Jancsó családok története*, Kézdivásárhely, 1896.

**DOCUMENT DIN TIMPUL REVOLUȚIEI BURGHEZO-DEMOCRATICE
DE LA 1848—1849***Rezumat*

Czetz János, unul dintre reprezentanții de seamă ai revoluției burghezo-democratice de la 1848—1849, într-un ordin emis la Cluj la 27 iunie 1849, îl trimite pe maiorul Gál Dani la generalul Bem, ca să-l înștiințeze despre evenimentele din iunie 1849, petrecute la Brașov și în Trei Scaune, unde armata revoluționară a dus lupte grele cu trupele țariste, care au venit să înăbușe rezistența revoluționară. În continuare sînt prezentate în lucrare cîteva date biografice ale generalului Czetz, care pînă în ultimele clipe ale vieții sale, a servit cauza revoluției.

REGISTRUM

1. VICTOR CHERESTIȘTI, CORONĂ A BOERĂ, LĂCĂȘ BUCUREȘTI, CALĂDĂ MĂRȘĂLĂ
CONSTANTIN NIJULI, ACĂȘI, BUCUREȘTI, CALĂDĂ MĂRȘĂLĂ

1. Rev
2. Rev
3. Rev
4. Rev
5. Rev
6. Rev
7. Rev
8. Rev
9. Rev
10. Rev
11. Rev
12. Rev
13. Rev
14. Rev
15. Rev
16. Rev
17. Rev
18. Rev
19. Rev
20. Rev

1. Rev
2. Rev
3. Rev
4. Rev
5. Rev
6. Rev
7. Rev
8. Rev
9. Rev
10. Rev
11. Rev
12. Rev
13. Rev
14. Rev
15. Rev
16. Rev
17. Rev
18. Rev
19. Rev
20. Rev

nyilt rendelet

Vagy Dani ösregg, csomán hi
 mennel megörökölt mintán a
 Gal Gábor, emíde, urkál, pót
 ntársáknak megfélélt kéje
 azonnal Remi allátó Nagy
 is fűvezér, urka, urkál, allát
 a Brazónát is) Károlyfőúr
 körkint, eseményekről mint
 fremban, felvilágosítandó.
 Meghagyást az illető társ
 nek, is King urkál, urkál,
 nat, hogy, egy, vil, urkál,
 re minden, lehetsé, segéd,
 közzel, legyenek. Feltétl
 lovai, január 27. 1891

1891
 Remi Gal Gábor megörökölt mintán a
 az a társáknak megfélélt kéje
 azonnal Remi allátó Nagy
 is fűvezér, urka, urkál, allát
 a Brazónát is) Károlyfőúr
 körkint, eseményekről mint
 fremban, felvilágosítandó.
 Meghagyást az illető társ
 nek, is King urkál, urkál,
 nat, hogy, egy, vil, urkál,
 re minden, lehetsé, segéd,
 közzel, legyenek. Feltétl
 lovai, január 27. 1891

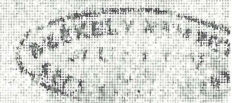
Gál Gábor

Remi Gal Gábor megörökölt mintán a
 az a társáknak megfélélt kéje
 azonnal Remi allátó Nagy
 is fűvezér, urka, urkál, allát
 a Brazónát is) Károlyfőúr
 körkint, eseményekről mint
 fremban, felvilágosítandó.
 Meghagyást az illető társ
 nek, is King urkál, urkál,
 nat, hogy, egy, vil, urkál,
 re minden, lehetsé, segéd,
 közzel, legyenek. Feltétl
 lovai, január 27. 1891

Latta o' kirjassuun... Jordan
 Jունի 29. 877 areti-poyes
 neysecurlanti: noyfor
 aaruo Gane
 Jotubog alarruri taji
 Latta veivarkely Luimon
 30 kuu 1877 J AX elafoge
 Raport walled niptan
 hiattilynd'o.
 Maron basan. Gernyong
 Gernyong - Jeking 1/14
~~...~~

Latta...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...

Latta...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...

**ETNOGRAFIE
NÉPRAJZ**

ALAKOS ÁBRÁZOLÁS A NÉPMŰVÉSZETBEN

GAZDA KLÁRA

A népművészet a parasztság, illetve a számára dolgozó falusi és városi mesterek hagyományos tárgyalkotó művészete: a körébe tartozó darabokat széppé az anyaguk, formájuk, arányaik, kivitelezési módjuk és díszítményük rendeltetéssel összefüggő összhangja teszi. E tárgyak művességének egyik szembeötlő tényezője a díszítmény. Díszítőelemeik javarésze nemzetközi elterjedtségű, az egyes motívumok adott időszakban való megléte vagy hiánya, megjelenési formája, alkalmazási módja, aránya, színezése, szerkezetbe illesztése azonban már táji-etnikai vonás is lehet. A román népművészet például mindmáig megőrizte a régies mértánias mintakincset, a magyarban, e régi réteg mellé, néhány évszázada több műfajban felzárkózott a reneszánsz eredetű virágornamentika. Az alakos ábrázolás, mint Európa bármely más népénél, mindkettőben ritka. Jelen dolgozat a Sepsiszentgyörgyi Múzeumban és annak gyűjtőterületén található alakos ábrázolású tárgyak értelmező bemutatására vállalkozik.¹

KULTIKUS HÁTTÉRŰ ALAKOS ÁBRÁZOLÁSOK

Az őskőkori művészetig visszanyúló, s azt csaknem teljesen uraló² alakos ábrázolások eredetileg a nemzetségi társadalomban élő ember világnézetének szerves kivetítődései voltak: őskultuszát, totemisztikus képzetét fejezték ki, vagy vallásos jelképeihez kapcsolódtak,³ s ennek megfelelően mágikus tárgyakon jelentek meg, melyekkel az ember a vélt természetfölötti erőket próbálta befolyásolni. A szarvas-motívum például Kelet Európa és Észak-Ázsia népeinél a napot, a tajgalakóknál az egész világmindenséget – eget, égitesteket – jelenítette meg, míg a dél-szibériai népeknél a ló töltött be hasonló szerepet.⁴ A madár és a képzeletbeli, sasra emlékeztető griff szintén napjelenkép volt; a vízimadár a vízelemet testesítette meg és primitív elképzelés szerint madár alakot öltött a testből kiszálló lélek, sőt a voguloknál némelyik isten is.⁵ A kígyó, sas, lúd, medve és nő alakja a termékenység képzetével társult,⁶ s az emberábrázolás bálványként szolgált az ősök hazatérő lelke számára⁷, vagy magát a mágikus szertartást örökítette meg. E képzeletek feledésbe merülésével a mitológiai motívumok elveszítet-

ték eredeti jelentéstartalmukat, dekoratív mértánias ábrákká stílizálódtak, majd „a magas kultúrákban kialakult növényi ornamentika erre a rétegre rétegződött rá”.⁸

Elhomályosult jelentéstartalmú, de különféle analógiák szerint értelmezhető alakos ábrázolások népművészetünkben ősi foglalkozásokkal, vagy kultikus cselekvésekkel kapcsolatos tárgyfeleségeken ismerhetők fel. Ilyen például a szarvasagancs porszarú, a vadászat kelléke⁹, mely a vaskorból örökölt geometrikus ábrázolási hagyomány szerint jeleníti meg a varázsló embert¹⁰, vagy magát a varázslás szertartását: a rákarcolt, karcsú háromszögekből és koncentrikus körökből kialakított emberalakok áldólag tárják kétfelé karjukat¹¹, vagy körívesen kapcsolódva mágikus körtáncba fogóznak (1. ábra). Az egyik lőporszarun a napkorongot jelképező svasztikát elnagyoltan ábrázolt madarak veszik körül. A halottkultusszal kapcsolatos – Erdővidéken és Alsóháromszéken a magyaroknál általános, de a bölöni románoknál is megtalálható – faragott cserefa sírjelek, a fejfák ugyancsak elhomályosult jelentéstartalmú, mértánias emberábrázolások: erre utalnak emberi testrészeket, főként a fejet jelző alkotórészeik és azok megnevezései, testarányokat betartó méreteik, nemre, életkorra, társadalmi helyzetre, esetleg foglalkozásra és a halál okaira vonatkozó elemeik.¹² Hasonló stílizálás eredményei az árapataki és erődsdi románok és magyarok temetési zászlói: fiatal leányhalott számára guzsalyenyelen kendőkből feketeruhás vőlegényt, legénynek fehérruhás menyasszonyt alakítottak ki, főként azok fejét hangsúlyozva. De a fejfák jelentéstartalmára utal a kézdimartonfalvi Bogdán család galambbúgos nagykapuja egyik lábán található síkábrázolású nőalak, melynek tagolása: mell, gyöngy, füzér, nyak, köralakú fej tetején tulipánnal, a gombos fejfákra emlékeztet¹³ (3. ábra). Stílizált emberalakot sejtünk több, román és magyar telek kapusában. Valószínűleg e tárgycsoportba tartoznak a magyarok kopjafaszerűen faragott házcúcsdíszei is.¹⁴ Mind a feifa, mind a kapus és háztetődísz eredetileg az őskultusszal kapcsolatos bálvány lehetett.

Egy nagyborosnyói fejfa stílizált madárlakban végződik (4. ábra). E motívum a hasonlóan elképzelt, testből kiszálló emberi lélek ókori megjelenítésére vezethető vissza.¹⁵ Talán hasonló mágikus értelemmel kerültek a háztetők ormára a cserépmadár – házcúcsdíszek előképei¹⁶ és az Európa-szerte elterjedt őskori sárkányos (lófejes) házoromdíszek.¹⁷

Más, eredetileg szintén a halottkultusszal kapcsolatos tárgyakon is előfordul az ember – vagy a madárábrázolás. Így az ácsolt kelengyészládán (5. ábra), melynek középkori elődei egyszersmind koporsóul is szolgáltak¹⁸, s az emberi kéz motívumát¹⁹ őrizte meg az egykor halotti ünnepekhez kapcsolódó írott tojás.²⁰ A vagdalásos, laposöltéses, oldalnézetű madaras hímzések a magyar folklórterület egyes pontjain halottaslepedők.²¹ Érdekes végigkövetni az alapjában véve kultikus rendeltetésű figurális sütemények változó rendeltetését: a madár alakú peracet a kilyéni magyarok halottaik emlékeztetére, vagy fájós fülük gyógyítására a temetőkertbe dobták, vagy a koldusnak ajándékozták. Ugyanezt megyeszerte a téli napforduló alkalmával kolindáló gyermekeknek és a tavaszi napéjegyenlőségkor házról-házra járó pásztoroknak adták a szerencsekívánás viszonzásául. A kultikus eredetű emberalakú pogácsát²² párosával összekötözve, mintegy vágyai előrevetítéséként, a szerelemes legény ajándékozta választottjának Esztelneken, s ha-

sonlóként, szerelmi jelkép volt megyszerte a baba és szív alakú pogácsa és a románságnál az emberalakú préselt sajt (6. kép). Az állatalakoskodók maszkjaikkal eredetileg a vélt sötétség-démonokat szándékoztak elriasztani és a termékenységet biztosítani; ezek maradványa az erdővidéki, szoborszerűen faragott kecskefej (8. ábra). A halál, sötétség, betegség képzete tehát szorosan összefonódott; az alakos ábrázolások rendeltetése egykor az embert segíteni azok démonainak legyőzésében, az egészség és termékenység biztosítása. A cserépsípek gyakran madár- vagy lóalakúak, s ez talán összefügg a síp egykori, a gyermekmondókában is jelzett²³ gyógyító szerepével. Az írott tojás *ludtalpas, ráklábas, szárnyas, békafejes, békahátas, bankahátas, bankafejes, berbécsszarvas* stb. motívumai²⁴ bizonyára annak kultikus szerepével függenek össze. A kígyó szintén írott tojásokon és pásztorfaragásokon: botokon, fakanalakon jelenik meg, s ábrázolása néphitbeli varázs-, illetve gyógyítóerejével és az Euráziában általános kígyótisztelettel magyarázható.²⁵ Ha a pásztorokodás ősiségére gondolunk, feltételezhetjük, hogy címerszerű tárgyaira, a pásztorbotokra eredetileg gonoszelhárító, esetleg termékenység-biztosító célzattal faragtak állat-, főként madárfejeket.²⁶

A XVIII–XIX. században keletkezett, napjainkig fennmaradt népi alakos ábrázolásoknak azonban már aligha van közülük a mágiához: alkotóit inkább a zsánerképszerű megjelenítés szándéka vezette, amikor kibontakoztatták az anyagban rejlő lehetőségeket, arcokká, alakokká formálták a kidudorodó csomókat, a tárgyak előreugró részeit, s a díszítés szándékából nyultak a hagyományos mintakincshez. A továbbiakban ezek formavilágát mutatom be.

ÁLLATÁBRÁZOLÁSOK

A fémmunkák kivételével minden, a Múzeumban képviselt műfajban fellelhetők. Főként a pásztorok munkáin: pásztorbotokon, kanalakon gyakoriak, de kerámiatárgyakon: háztetődíszeken, dohánytartókon, tányérokon, csempéken sem ritkák. Elsősorban a madaras ábrázolás az elterjedt, de előfordul a szarvas, s jóval ritkébbak a más vad – és háziállat ábrázolások.²⁷ A gyakoribb előfordulás nagyobb ábrázolási hagyományra vall, ami egyúttal a motívum természeti mintától való eltávolodásával, stílizálódásával és széleskörű elterjedésével is összefügg. Ugyanakkor az egyszeri ábrázolások kiindulópontja a közvetlen, természeti mintakép; ez esetben a stílizálás egyénibb jellegű.

Madárábrázolások

A madaras minta térben és időben nagy utat járt be: mintegy négyezer évvel ezelőtt tűnt fel az asszír-babilónoknál, ahonnan perzsa közvetítéssel kelet–nyugati irányban szétsugárzott.²⁸ Nálunk mind síkábrázolások, mind szoborszerűen megmintázott változata ismert.

A síkábrázolások madármotívumok lehetnek mértániasak és szabadrajzúak. A mértániasak alapja az anyag szerkezetét tiszteletben tartó díszítő technika; ezek szorosan a textiliákhoz tartoznak. A magyar népművészetbe

a XV–XVI. században a takácsok révén kerültek be, akikre közvetlenül vagy közvetve reneszánsz mintakönyvek hatottak.²⁹ A XVIII–XIX. századi vagdalásos laposöltéses varrottasoknak³⁰ csaknem kizárólagos mintái (10. ábra), míg a fonott keresztszemes darabokon ritkák – az árapataki mintakincsnek³¹ csupán 6,5 0/0-át teszik ki – de annál változatosabbak. Főként széldíszítményeken foglalnak helyet, vagy a főmintában mellékszereplőként, a főmotívum szerepét csak az esetek 2,5 0/0-ában töltik be. Kerülhetnek a kettőt elválasztó csíkra is. E madarak faja többnyire nem határozható meg: csupán egyharmaduk ábrázol nagyfarkú pávát – ez a motívum a XV. századi perúgiai szöttesekig vezethető vissza³² – és egy változatuk a keresztény egyháztól eredő, fiait vérevel tápláló pelikán-motívum³³. Utóbbi esetében az oldal- (a teste) és szembenézet (a szárnya) keveredik, az összes többi ábra oldalnézetes. A mértánias madárábrázolások rendszerint növényeket megjelenítő mértánias mustrákkal kapcsolódnak: a termékenység szimbólumaként a hátukból vagy a farkukból leveles ág sarjad, vagy, csaknem három évezredes hagyomány szerint páronként veszik közre a termékenység fáját ábrázoló stílizált növényt.³⁴ Egymáshoz viszonyítva a madarak hol sorosan, hol párosan, hol egy rombusz csúcsain helyezkednek el.

A természeti formákat inkább megközelítő szabadrajzú síkábrázolást több anyagféleség (csont, kéreg, fa, agyag, textil) és több, azokhoz alkalmazkodó kidolgozási mód (karcolás, festés, mély- áttöréses- és domborúfaragás, öltés) lehetővé teszi. Előfordul lőportartón, bibarcfalvi nyirkaféreg sőtartón és különösen otthonos ez a leveles ágakkal összesimuló oldalnézetes mustra a nagyajtai karcolt (11. ábra) és a kézdivásárhelyi írókás és ecsetfestéses bokályokon. Megjelenik a madár kecsesen hajló virágindán ülve egy imecsfalvi XVIII. századi festett ládán, majd virágkoszorú közepén a pürkereci bútorfestő asztalosok munkáin, avagy párosával szembefordulva nemegy saroktéka párkányzatán, a Bereczki Zsigmond készítette küsmödi-csempék festett koszorúinak összehajló ívén és minden hatodik szabadrajzú varrottas virágtövet közreévő rugalmas indáin. A fiait vérevel tápláló pelikánt Kiss Ernő 1848-as tábornok-vértanú nyergének csontborításán láthatjuk viszont. A szétterjesztett szárnyú sast egy csíkménasági pásztor 1931-ben háromszor karcolta rá botjára, s egy uzoni művészkedő ember egy merítő kanál nyelére faragta rá csipkeszerűen.

Szoborszerűen jelenítik meg a madarat a X.–XIII századi orosz ásatag botokhoz hasonló³⁵, madárfejben végződő pásztorbotok, továbbá a tésztából formált perec, a faragott fejfa és a cserép-házcsúcsdísz.

Szarvasábrázolások

Népművészetünk második leggyakoribb állatmotívuma a szarvas. Sajátos, oldalnézetes, gyakran hátranéző testhelyzetű szabadrajzú megfogalmazási módja „talán a finom agyagművességgel egyidőben... Kisázsia-ból terjedhetett Dél-Kelet és Közép Európába...”.³⁶ Valóban cseréptárgyakon, pontosabban bokályokon a leggyakoribb. Rendszerint mellső lábával félkör (napszimbólum?) csúcsára lép, gazdag növényi ornamentikától övezve. Stílizáltan ábrázolja a szarvast egy 1934-ben Bibarcfalván keltezett

nyírfakéreg sőtartó, míg ezt a motívumot Kiss Ernő nyergének csontborításán, akárcsak egyik árapataki varrottason és brassói csempén már az előképtől eltávolodott, naturális megfogalmazásban látjuk viszont.

Más vad és háziállatok

A legarchaikusabb réteget a felismerhetetlenségig stilizált síkábrázolások minták alkotják. Mértanias változataik az árapataki magyar szálánvarrott hímezéseken, a szabadrajzúak az általánosan elterjedt, a románságnál valamivel gyakoribb írott tojásokon találhatóak, s megnevezésük szerint pőcát, pókot, pillangót, békát, rákot, csigát, teknősbékát, békahátat, kígyófejet, békaszemet, libanyakat, kakastaréjt, rák-, pók-, vagy lúdlábat, rákfarkat, lúdszárnyat, halhólyagot, berbécs- illetve kecskeszarvat, macska- és békanyomot³⁷ ábrázolnak.

A természeti mintaképet jobban megközelítő síkábrázolás ritka és rendszerint kisebb kompozíció eleme. Kiss Ernő nyergének csontborítására medvét karcoltak rá, mely egy öntelten pipáló, kezével ostort suhintó és fenyegető, irreálisan nagy egyenruhás katona előtt szolgál két mellső lábával (25. kép). Az Izsákos falvédőn visszanező fejtartásban látható az áldozati bárány alakja (22. ábra). Mindkét ábra oldalnézetes.

Lazább vagy szervezesebb kis kompozíciók tartozékaiként jelennek meg enyhén domborúra faragott pásztorbotokon a pásztor élményvilágának elemei: a hóvirágnylásos tavaszban a kisbáránnyal gyarapodó juhcsalád, a zsákmányával vagy kiscicájával eljátszó macska, a feszes pózban viaskodó hatalmas szarvú kecskegidák, a párja által vigyázott, fán költő madár, a bárányt ellopó farkas. A pálca szárán spirálisszerűen felfutó kígyó tagolja a jelenetek számára a felületet (16. ábra), vagy a ló, tehén, lúd ábrája vízszintesen csavarodik a bot köré (17. ábra). A mélyített dúcokkal készített csempék és mézeskalácsok jellegzetes díszítménye a felkantározott lovon ülő huszár (18. ábra).

A szoborszerű ábrázolások ritkák: egyes pásztorbotok kutya-, a farsangi maszkok kecskefejet jelenítenek meg. Magyarhermányban az állat nemét is jelző medve- és bárányalakú dohánytartó keménycserépedények készültek.

Exotikus és fantasztikus állatok

A távoli földrészeken vagy csupán az emberi képzeletben élő állatok alig néhány tárgyon: kapun, csempén, varrottas párnafejen, nyomódúcon jelennek meg, s azokon is ritkán. Népművészetünkbe jórészt címerekből vándoroltak át. Az ókori eredetű képzeletbeli kétfejű sas például osztrák címerállatként vált közismertté³⁸, hogy majd felleljük az árapataki Bocskai koronás elnevezésű keresztes és szabadrajzú varrottason, több, változó mértékben stilizált csempén, a kézdimartonfalvi, 1767-es keltezésű Bogdán – kapu lábán (3. ábra), amint egy női alak lábait helyettesíti. Jelentéstartalma elhomályosult: a csíkmadarasi csempék mintját bogarasnak³⁹ nevezték.

Az ágaskodó oroszlán a nemesi családok címerének gyakori tartozéka: e motívumot Kiss Ernő nyergének karcolt csontborításán és egy XVII–XVIII. századi mélyfaragásos tésztanyomó dúcon látjuk viszont (21. ábra); utóbbin kettős halfarkú nőalak szomszédságában. Szirén díszít egy Csereyné gyűjtéséből származó kályhacsempét. A dálnoki Veres család 1751-ből származó kapuján egy halfarkú koronás nő és egy griffnek vagy medvének értelmezett nagy, virágos talpú, medvefejú, tollas, szárnyas állat harap egy kisebb korongba – Huszka vélekedése szerint a Holdba –, hogy a felette álló nagyobb korongot, – talán a Napot – diadalra segítse.⁴⁰ E kozmikus magyarázat mellett Huszka nem zárta ki annak a lehetőségét sem, hogy e különös állatok a Veres család címerképei, s a nap fölött esetleg nem krokodilus, hanem sisakdísz látható.⁴¹ Mindenképp: a díszítménykincs e rétege a nemesi osztály tárgykészletén lelhető fel.

EMBERÁBRÁZOLÁSOK

Az emberábrázolások is két-vagy háromdimenziósak, mértániasok vagy természetűek. Mindkét nagy kategóriába időben egymástól igen távoli hagyományra visszatekintő darabok tartoznak.

A síkábrázolásos mértánias réteg legrégebb darabjai a vaskori eredetű, háromszögekből és koncentrikus körökből alakított emberké⁴² a lőportartókon (1. ábra). Jóval újabbak a textiliák alakjai: mintegy háromszáz éves az Európaszerte ismert, úri eredetű *Ábrahám és Izsák* kompozíció⁴³, melyen az alakok megjelenítésében a szembe- és oldalnézet naív módon keveredik (22. kép). Egy spanyol varrottas mintájához hasonlít egy imecsfalvi kereszt-szemes hímzés virágtővel váltakozó szembenézetes nőalakja.⁴⁴

Még újabbak és szűkebbkörűek a szabadrajzú ábrázolások. A XIX. század elejéről származó karcolt és ecsetfestésű nagyajtai bokályok humoros díszítménye a karikatúrisztikusan elnagyolt portréarc vagy mellkép, mely II. József kalapos királyt ábrázolja⁴⁵ (23. kép). A múzeum tíz ilyen, egymástól különböző kancsóján naív vonásokat figyelhetünk meg: az alkotó képtelen volt megbirkózni a kéz elhelyezésének problémájával; a díszített felületet irreális méretű és elhelyezkedésű virágelemekkel töltötte ki, melyek az alak állából, vállából, derekából, ujja hegyéből sarjadnak. Hasonló ornamentális környezetben jelenik meg két kancsón oldalnézetben az egyenruhás, sarkantyús csizmás határőrkatona is (24. kép). Még jobban egymásba simul a virág és ember egy XIX. század közepi szárazajtai – Magyarhermányban készült – ácsolt lánán: az előrészt vésett fődíszítménye egy leányalak, leveleság hajfonattal, levélvirág mellel, lefelé néző tulipán alsótesttel (5. ábra). Az említett nyereg egyenruhás medveszelidítőjét szintén terjedelmes virágmotívumok veszik körül. A síkábrázolásos tárgyak egy csoportján humoros epikus jelenetek mosolyogtatnak meg. Ezek témája lehet az udvarlás – az egyik kulacson csípőre tett kezű hetyke nőt, a felirat szerint „kedves szüzet” környékez egy félig feléje forduló, zsebredugott kezű férfi. A fazakasmester élményvilága még szorosabban kötődik a katonaélethez: egy másik kulacs egyenruhás férfialakja tisztelgő pózban áll⁴⁶, s két nagy tál az 1848-as forradalmi eseményeknek állít emléket. Az egyikken a császári hadsereg katonái sorakoznak, muszka segítségre várva (26. kép), a másikon szuronyával egy honvéd bocsánatkérés közepette szíven szúr egy császári

katonát. Az ábrázolásmód most is naív: a császári katona nevetségesen rövid lába a levegőben kalimpál. A mester térhatások kihozásával is próbálkozott, ezért helyezte az erdős háttérre sugalló fenyőfákat más síkba. Mindezek az alkotások egyedi munkák.

A szoborszerű emberábrázolások szintén rétegzettek időben, anélkül, hogy az anekdotázásnak a síkábrázolásban megismert fokáig eljutnának. A legrégebbi hagyományt a mértanias idomokból összeállított, pogánykorig visszanyúló cserefafejfák (2. ábra), kapusok és háztetődíszek testesítik meg. Nagy múltra tekintenek vissza a románság antropomorf préselt sajtjai, illetve az azok készítéséhez szükséges dúcok, melyek belső felületét vésett geometrikus ábrák díszítik. Szabad vonalvezetésűek a magyarok buba alakú pogácsái, melyek prehisztórikus, sematikus formái mellé az utóbbi századokban nyugati eredetű, cifrán vésett dúcban formázott szív, kéz, pólyásbaba, leány, gyalogos és huszár alakja társult. Középkori csempéken is láthatni lovashuszárt. Pásztorbotokon gyakori a naturális, gyakran torzított emberfej: a faragó a bot természetadta kampójának a végét alakította a maga képére (28. kép), sőt már az élőfán kidudorodásokat hozott létre magok befúrásával, hogy majd azokba emberarcot faraghasson. (16. ábra). Az emberfejes pásztorbotok középkori hagyomány folytatói, a máktörőkre (29–30. ábra) és az egyik faragószékláb fejére faragott torzképeknek pedig a gótikus oszlopfők alakjai voltak az előképei.⁴⁷

ÖSSZEGEZÉS

A népművészet evidéki alakos ábrázolásait számbavéve azok létrehozói – a hagyományos közösségekben élő emberek – életének rejtettebb tartozékai, alkotó tevékenységének indítékai is felvillantak előttünk. Az ősi eredetű és újabb keletkezésű motívumok sokasága a természet és ember kapcsolatának, illetve a végsőfokon ezzel is összefüggő művészkedésnek évezredek során bekövetkező változásaira utal: a természeti törvények nem ismerése, a félelmes elemi erők rettegése szülte mítoszok, hiedelmek, mesék, s e hatalmak megnyerését célzó mágikus ábrázolások világától a derűsebb biztonságérzetre valló anekdotázásig vezetett az út. Változó tartalmat nyert az ember és állat viszonya: míg előbbinek a történelem hajnalán, kultúrája kezdetleges színvonalán, kiszolgáltatottságában szüksége volt a kecsességükért, gyorsaságukért, szárnyalásukért, hatalmukért vagy félelmességükért tisztelt vadak „pártfogására“, de húsára, bőrére, csontjára is, s ezért azokat nemzetsége őreiként, a vegetációt biztosító nap hírnökeként, az élet, termékenység, erő, egészség jelképeként tisztelte és ábrázolta, noha vadászta is, a háziállatokat mindenkor reális segítőinek, csaknem testvéreinek érezte. Az ősidők állatábrázolásai a félelem, az újkoriak a biztonság, megbékélés, vagy egyszerűen a megszokás szülöttei, s ugyanezt mondhatjuk el az emberábrázolásokról is. Am függetlenül a megjelenítés indítékától, valamennyi alkotás egyben a művészkedő emberé, aki a bármilyen széleskörben elterjedt, de a közösség izlésfelfogása jegyében helyivé alakított és bármilyen régi, jelentéstartalmát elveszített, de a nemzedékek hagyományozó ereje révén továbbörökített motívumkincset az anyag és megmunká-

lasi mód-kínálta konkrét lehetőség szerint alkalmazta, vitte rá valamely használati tárgyra, mert belső szükségletének érezte ezúton is szebbé, emberibbé tenni az életét.

JEGYZETEK

¹ A múzeumi anyag nagyrésze a mai Kovászna megye területéről, kis hányada Udvarhely, Csík és Brassó környékéről származik és elsősorban a magyar etnikumra vonatkozik, ugyanakkor elegendő, összehasonlításra alkalmas román tárgyat is magában foglalva. E bemutatóból csupán az említett területeken kívül készült üvegre festett ikonok maradnak ki, melyek problematikájával több román szakmunka foglalkozik (C. Dancu — D. Dancu, 1975; C. Irimie — G. Focşa 1968). Az értelemezésben a magyar és román szakirodalom eddigi eredményeire támaszkodom, elsősorban Hoffmann (1911), Bátky (1926), Lükő (1942), Fél — Hofer (1966), Kós (1975, 1979), Petrescu (1960), Csilléry (1977, 76—80, 677—682, 1980. 478—480), és Györgyi (1974) munkáira, valamint néhány szovjet szerző megfigyeléseire.

² Az alakos ábrázolások mellé az őskőkori művészetben csupán néhány technikai eredetű mértanias minta társult és feltételezhető, hogy az ősember ezekben szintén élőlényt képzelt bele. Az újkőkorból több a mértanias díszítmény, melynek szintén jelképes értelem tulajdonítható. László 1974., 62—63.

³ „A vadállatok (pl. a jávorszarvas, a medve) megjelenítése részben a totemizmus csökevénye — írja Zbrujeva —, a nemzetség alapító ősről: madárról vagy vadállatról alkotott olyan elképzelés maradványa, hogy ez az ő egy-egy nemzetség szimbólumává válhatott, másrészt viszont ezek az állatok bizonyos hagyományokhoz és vallásos jellegű mítoszokhoz kapcsolódhattak, s korukban valóság-tartalmuk, értelmük a legrealisabb lehetett” (1980. 25.). Az emberábrázolások szintén vagy az őskultusszal kapcsolatosak, vagy a varázslást szolgálták.

⁴ „Kelet Európa és Észak Ázsia számos népe a napot... rénszarvasnak, jávorszarvasnak vagy lónak képzelte. Az északon élő népek a naprénszarvas tiszteletére a közelmúltban is ünnepeket tartottak, mágikus szertartásokat végeztek... A szolikomszki járásban népnepben vadászok üldözik a „nap rénszarvast”. Halványan ebben is kifejeződnek a jó és a gonosz, az élet és halál, a sötét és világos erők harcára vonatkozó ősrégi képzetek.” Martinov — Bobrov 1980. 30.

⁵ Csilléry 1980. 24, 478; Kós 1975. 184—187. Zbrujeva ennek okát így fejtegeti: „Az őskori ember számára rejtély volt, hogy a madarak ősszel ismeretlenségbe repülnek, majd tavasszal visszatérnek, s ez óhatatlanul különleges viszonyt hozott létre a madarakkal.

⁶ Maszlova 1980. 70, Dienes 1978. 54.

⁷ A finnugor és török népeknél szokás volt az elköltözött ősz felszabadult lelke számára a sírhelyen és a családi hajlékban is az ősz képmását elkészíteni, hogy a léleknek legyen hüvelye, ahová időnként beköltözhetik, hogy ne érezze magát bolygó látogatónak. Cél: pártfogóul lekötni az elhalt szellemét. Solymossy 1937. 417. „A képmás pedig a prelogikus észjárás szerint azonos magával az ábrázolt személlyel.” Kós 1975. 187.

⁸ Maszlova 1980. 76, Györgyi 1974. 80.

⁹ A szarvasagancs porszaru a szarvasvadászat sikerét befolyásoló mágikus tárgy volt: prelogikus elgondolás szerint ha az ember hatalmába keríthette a szarvas e testrészét, annak segítségével elejthette magát az állatot is. A puszkapor feltalálása után ez az eszköz a fegyveres vadászat kelléke lett.

¹⁰ László 1974. 94—95, Bátky 1926.

¹¹ Molnár 1975 16a, Kós 1979. 90, 98.

¹² A fejfák emberábrázoló jelentéstartalmáról legutóbb Kós összefoglaló tanulmányából olvashattunk (1975. 178—180). E tényekre száz évvel korábban már Orbán Balázs is felfigyelt: „Miként a törököknél, úgy itt is [a középjaitai székelyeknél] megvan az a szokás, hogy a férfi sírfáját kalap, süveg tetézi, míg a nőkéét cifra arabeszkek és növény díszlet ékesíti”. 1869. 16.

¹³ Kós 1975. 178.

¹⁴ A házcúcsdíszeknek Bátky szerint eredetileg démonűző szerepük volt (id. Györffy 1968. 263). A nálunk fellelhető fa háztetődíszek egyike, a kereszt feltehetően az ácsolt ház-

csúcspdísz követte, mely nagyobb múltra tekint vissza. Ennek eredetileg emberábrázoló jelentéstartalma a nép körében is ismert; erre utal a kovásznai Czika Istvánné vallo-mása: „Emlékszem, amikor levették a házunkról azt a bubát, mikor újrafödtek. Faragott vót, olyan, mint a kopjafa, a vége hegyes vót, s úgy cifrázott. Úgy mondták nekem, én gyermek vótam még akkor: Na nesze, itt a baba, s vigyed!” Gazda J. 1980. 294.

¹⁵ Csilléry 1980. 478.

¹⁶ A komik fából faragot vadkacsát helyeznek el a ház ormára, melynek rendeltetése hitük szerint a családi élet, családi boldogság védelme. Maszlova 1980. 67.

¹⁷ Csilléry 1977. b. 80.

¹⁸ Csilléry 1977. d. 29.

¹⁹ A prelogikus gondolkodás rendszerében a rész az egészszel azonos értékű.

²⁰ Györgyi 1974. 62.

²¹ Hofer — Fél 1977. 583—585. kép.

²² Székely 1969—1973, 265.

²³ A síp gyógyító szerepére utal az alábbi mondóka:

Gólya, gólya, gilice,
Mitől véres a lábad?
Török gyermek elvágta
Magyar gyermek gyógyítja
Sípbal, dobbal, nádi hegedűvel.

²⁴ Malonyay, 1909, 263.

²⁵ Az állati testrészek varázslatban betöltött szerepéről ld. Szendrey 1938, 154—165. A kígyó a néphitben antidémonikus állat, vedlése révén az örökélet szimbóluma (uo). Ld. még: Csilléry 1980, 194.

²⁶ Kós 1975. 182, 1979, 48.

²⁷ Így van ez a magyar népművészetben általában is. Csilléry 1977. b. 76—80.

²⁸ Csilléry 1977. a.

²⁹ Csilléry 1980. b. 478—480.

³⁰ A Sepsiszentgyörgyi Múzeum alapítónőjének birtokában mintegy 200 ilyen madaras varrottas volt, ami később elkallódott. Roediger 1929, 453.

³¹ Ezeket a Csulak Magda által közzétett albumban tanulmányozhatjuk. Csulak, 1972.

³² Csilléry 1980.

³³ Lengyel 1970. 80.

³⁴ Csilléry 1980. 478.

³⁵ Csilléry 1977. 80.

³⁶ Bátky 1926. 150.

³⁷ Malonyay 1909. 262—263, XLIV, XLVI, XLVII, XLIX, L—LII. tábla.

³⁸ Csilléry 1980. 480.

³⁹ Kós 1972. 154.

⁴⁰ Huszka 1924. 463.

⁴¹ Huszka 1895. 12.

⁴² L. a 10—11. sz. jegyzetet.

⁴³ „Végső soron irenezánsz mintaalapra, közvetlenül pedig mai úri-polgári előzményekre vezethető vissza a népi hímzésben többfelé kedvelt Ábrahám áldozata kompozíció” — írja Csilléry. 1977. 682. Másutt ugyanő így ír: „Az ótestamentumi bibliai téma az egy-hazi művészetben az ókeresztény kortól gyakori jelenet. Magyarországon a 16. századtól a rececsipke lepedőszéleken is kedvelté vált. Ezek nyomán keletkeztek a 18—19. századi népi változatok, s mivel az eredeti értelemmel nem törődve az Ábrahám áldozata jelenetet pusztán díszítő céllal alkalmazták, a minta felismerhetetlenségig átalakult. 1977. 23.

⁴⁴ Szentimrey.

⁴⁵ Hofer — Fél 1977. 421. kép.

⁴⁶ Mindkét kulacsot Malonyay közölte: 1909. 212.

⁴⁷ Knézy 1975. 16.

IRODALOM

ROVIDÍTÉSEK:

- Buc. — București
 Buk. — Bukarest
 Bp. — Budapest
 Ethn. — Ethnographia, folyóirat, Bp. 1889 —
 i.h. — idézett hely
 i.m. — idézett mű
 l. — lásd
 MN — A Magyarság Néprajza, I—IV. kötet, Bp. év nélkül
 MNL — Magyar Néprajzi Lexikon, I—V. kötet, Bp. 1977—1982
 NÉ — Néprajzi Értesítő, folyóirat, Bp. 1900 —
 uő — Ugyanő

A fényképeket Fóris Pál, a rajzokat Móni Aranka és Lambescu Gabriel készítették.

*

BÁTKY ZSIGMOND

1926 Szarvasagancs lőportartóinak ornamentikájához. NÉ, XVIII/1—9.

BIRKET SMITH, KAJ

1969 A kultúra ösvényei. Bodrogi Tibor fordítása. Bp.

CSILLÉRY KLÁRA, K.

1977 a. Ábrahám áldozata. MNL I. 23.

1977 b. Állatalakok MNL. I. 76—80.

1977 c. Emberábrázolás MNL. I. 677—682.

1977 d. Ácsolt láda MNL. I. 29—30.

1980 a. Kigyó. MNL. III. 194.

1980 b. Madár MNL. III. Bp. 478—480.

CSULAK MAGDA

1972 125 magyar szálánvarrott hímzésmintha. Arapatak. Sepsiszentgyörgy.

DANCU, I. — DANCU, D.

1975 Pictura țărănească pe sticlă. Buc.

DUNĂRE, NICOLAE

1979 Ornamentică tradițională comparată. Buc.

DIENES ISTVÁN

1978 Honfoglaló magyarok. Bp. 51—54.

DIÓSZEGI VILMOS — CSILLÉRY KLÁRA, K. — PESOVÁR FERENC

1980 Kigyó. MNL. 193—194.

EMBER MÁRIA, V.

1972 A 17. századi magyar hímzések motívumkincse. Folia Historica. Bp. I. 45—80.

FÉL EDIT — HOFER TAMÁS

1966 Parasztok, pásztorok, betyárok. Emberábrázolás a magyar népművészetben. Bp.

GAZDA JÓZSEF

1980 Így tudom, így mondom. Buk.

GERGELY GIZELLA, CS. — HAÁZ SÁNDOR

1976 Udvarhelyi varrottasok, Buk.

GYORFFY LAJOS

1968 Nagykunsági házoromdíszek. Ethn. LXXVIII/2. Bp. 263—268.

GYORGYI ERZSÉBET, F.

1974 A tojáshímzés díszítőmunkakincse. NÉ. LVI. 5—86.

HOFER TAMÁS — FÉL EDIT

1977 Magyar népművészet. Bp.

HOFFMANN EDIT

1911 Az ember a primitív népek díszítő művészetében. NÉ. XII/1. 292—299.

HUSZKA JÓZSEF

1895 *A székely ház*. Bp.

1929 *Székely kapuk meséje*. In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 461—463.

IRIMIE, CORNEL — FOCŞA, MARCELA

1968 *Icoane pe sticle*. Buc.

KLETNYOVA, E. N.

1980 *Szomolensz környéki népi hímzések szimbolikája*. In: *Etno-art és (nép) művészet szemiotika*. Bp. 52—62.

KNÉZY JUDIT

1975 *Ember és állatábrázolás a déldunántúli pásztorművészetben*. *Művészet* XVI/10. 16—18.

KÓS KÁROLY, dr.

1972 *Népi kandallók és kályhacsempék az erdélyi magyarság körében*. In: *Népelet és néphagyomány*. Buk. 134—190.

1975 *Ékes fejfáinkról*. In: Olasz Ferenc: *Fejfák*. Bp. 184—187.

1979 *Népi eszközvilágunk ősrétegéről*. In: *Eszköz, munka, néphagyomány*. Buk. 13—107.

LÁSZLÓ GYULA

1974 *Vértesszőlőtől pusztaszerig*. Bp.

LENGYEL GYÖRGYI

1970 *Keresztszemes kézimunkák*. Bp.

LÜKŐ GÁBOR

1942 *A magyar lélek formái*. Bp.

MALONYAY DEZSŐ

1909 *A magyar nép művészete* III. Bp.

MARTINOV, A. I. — BOBROV, V. V.

1980 *A kozmikus rénszarvas alakja a tagar kultúra művészetében*. In: *Etno-art és (nép) művészet szemiotika*. Bp. 26—32.

MASZLOVA, SZ. SZ.

1980 *Mitológiai elemek a felső Volga vidékének népi díszítő művészetében*. In: *Etno-art és (nép) művészet szemiotika*. Bp. 63—76.

MOLNÁR ISTVÁN

1975 *Csontkarcolatok, porszaruk rajzai*. Csíkszereda.

NOVÁK LÁSZLÓ

1976 *Egy mángorló néprajzi és szemiotikai vonatkozásai*. *Művészet* XVII/2. 39—41.

ORBÁN BALÁZS

1869 *A Székelyföld leírása*. III. Pest.

PETRESCU, PAUL

1969 *Imaginea omului in arta populară românească*. Buc.

PRUT, CONSTANTIN

1972 *Fantasticul in arta populară română*. Buc.

ROEDIGER LAJOS

1829 *A Székely Nemzeti Múzeumban őrzött székely eredetű varrottasokról*. In: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy, 1929. 452—460. I.

SOLYMOSSY SÁNDOR

1937 *Magyar ősi hitvilág*. MN IV. 414.

STEIN, V. F.

1980 *Istenné emelt ragadozóknak hozott áldozat ábrázolása szibériai fémpasztikákon*. In: *Etno-art és (nép) művészet szemiotika*. Bp. 32—40.

SZENDREY ZSIGMOND

1938 *A növény-, állat- és ásványvilág a varázslatokban*. *Ethn.* XLVIII. 154—165.

SZÉKELY ZOLTÁN, dr.

1969 *Meşteşugul de turtă dulce și formele de turtă dulce ca obiecte de artă populară la secuii din Transilvania*. *Cibinium*. Sibiu, 265—280.

ZBRUJEVA, A. V.

1980 *A Káma menti népesség világképe az idősámításunk előtti évezredben*. In: *Etno-art és (nép) művészet szemiotika*. Bp. 12—26.

RÖVIDÍTÉSEK:

SM.: A Sepsiszentgyörgyi Múzeum néprajzi gyűjteménye, leltárszám.

F.: A Sepsiszentgyörgyi Múzeum fényképtára, leltárszám.

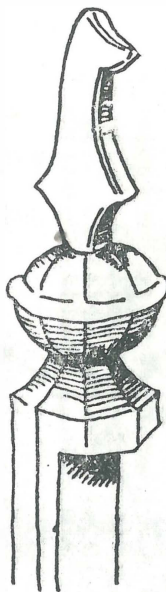
1. Mágikus körtáncba fogózott emberek ábrázolása lőportartón. SM. 982/99.

2. Fejfák a középjártai temetőben. F. 254.

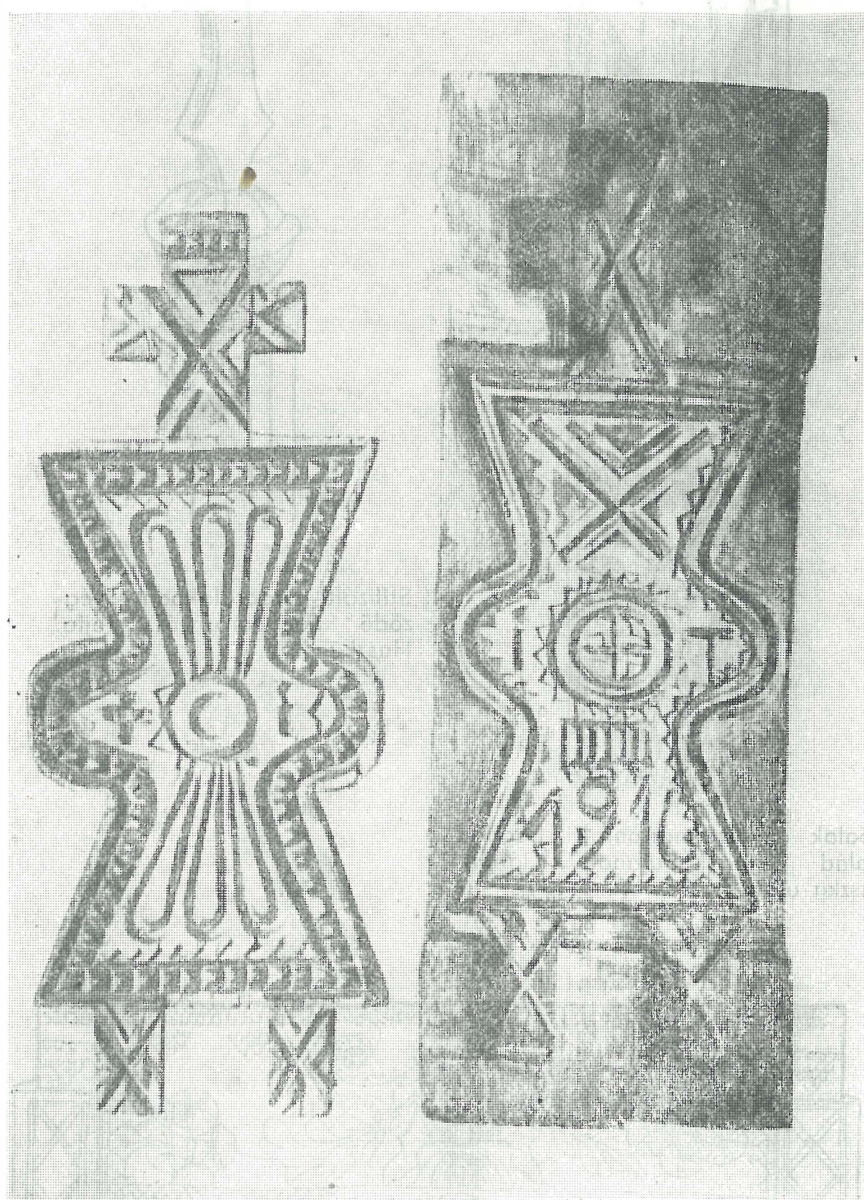
3. Nőalak a kézdimartonfalvi Bogdán család nagykapujának lábán. Huszka után.

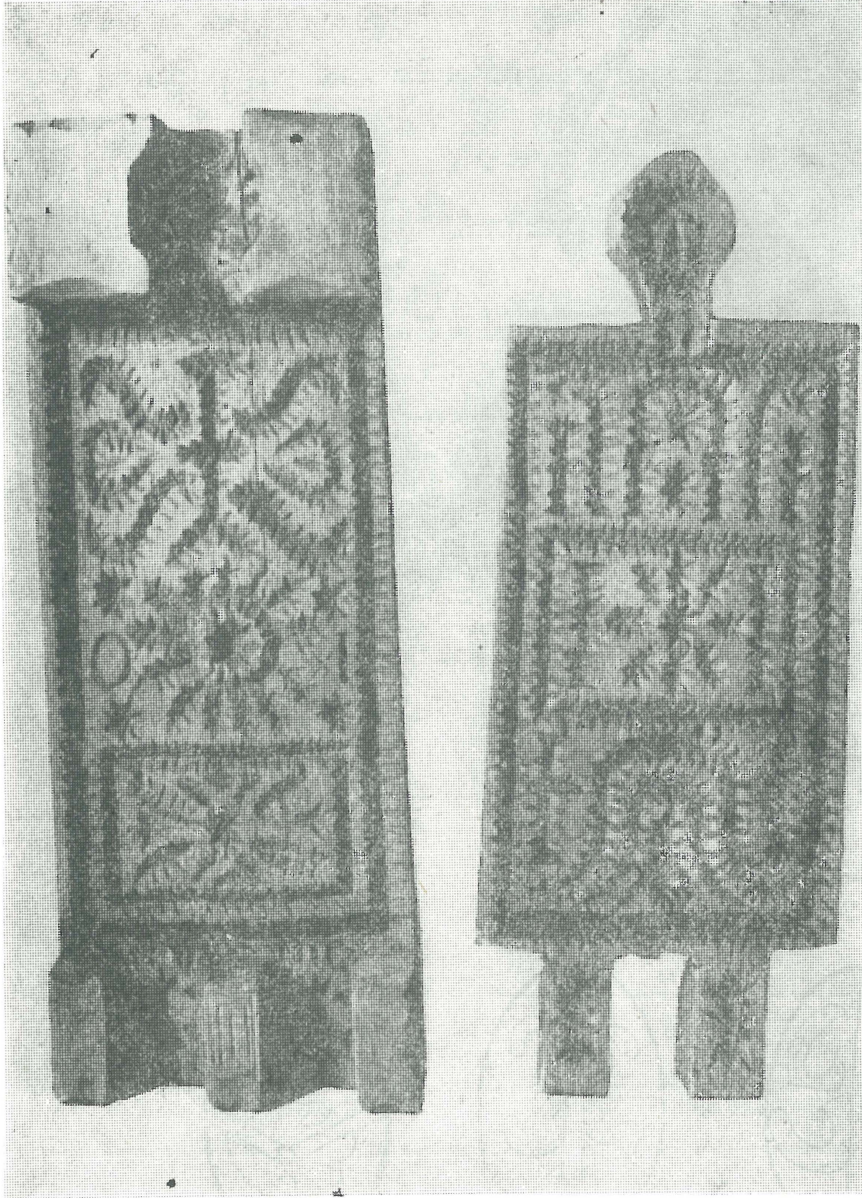
4. Stilizált madáralakban végződő nagyborosnyói fejfa. Huszka után.

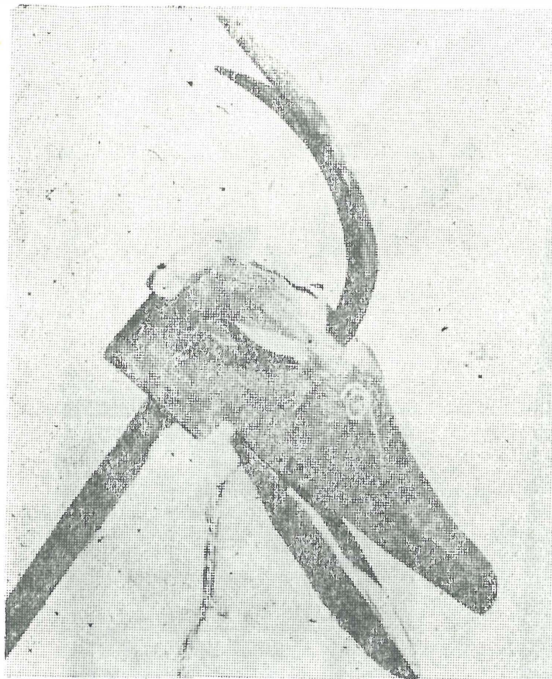
5. Leányalakot ábrázoló ácsolt láda. Lelőhelye Szárazajta, SM. 6082.

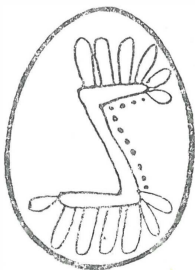
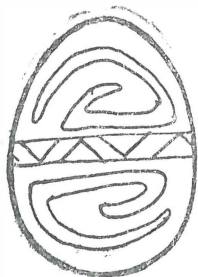
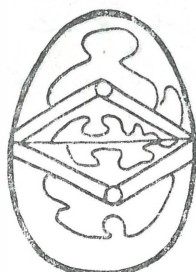
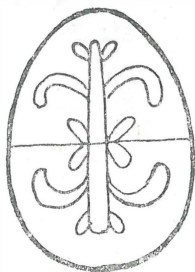
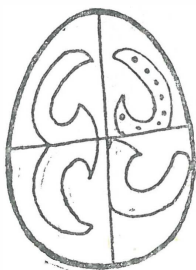
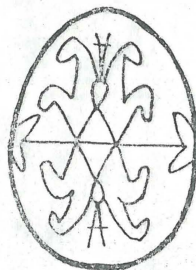
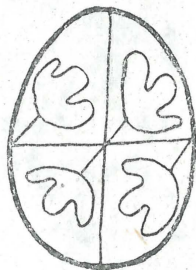
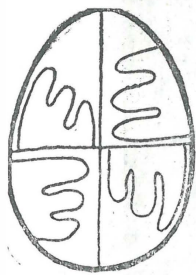
6. Sajt „buba” nyomódúca. Zabrató. SM. 6498. F. 5442/5.

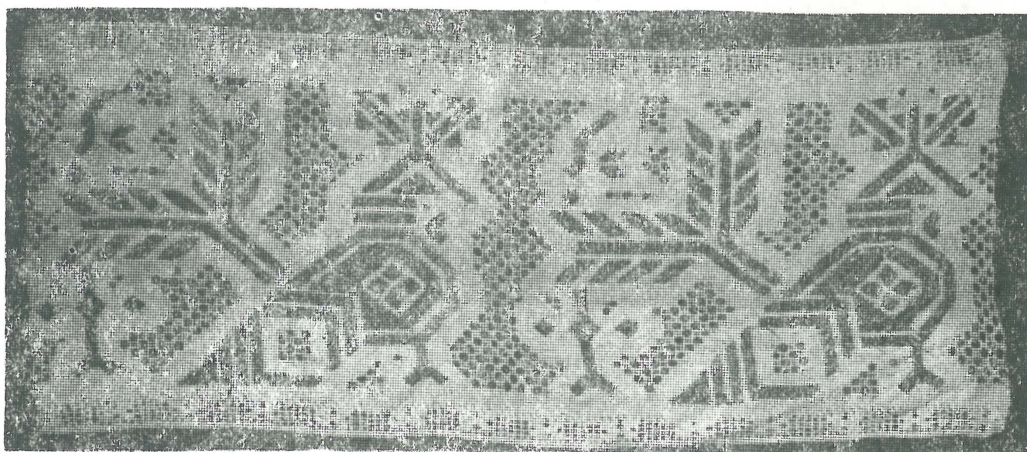
7. Antropomorf *sajtlak* (dúc). Bélafalva. SM. 5344, F. 5442/5.

8. Farsangi alakoskodó játék kecskéje. Bibarcfalva. SM. 4734. F 5443.

9. Állat- és ember testrészeket ábrázoló írott tojások. Számozás balról jobbra, felülről kezdve: 1. Ujjas, 2. Lúdtalpas, 3. Szárnyas; 4. Berbécszarvas; 5. Ráklábas, 6. Békahátas; 7. Kigyós; 8. Bankfejes; 9. Pillangós. Malonyai után. XLVII—LII. tábla.

10. Madaras varrottas. SM. A 620. Vajna Dénestől.

11. Nagyajtai bokály karcolt és festett madár-díszítménye. SM. 3726.

12. Cserép háztetődísz. Gorzfalvi fazekas munkája. SM. ECe I. F. 5441/3.

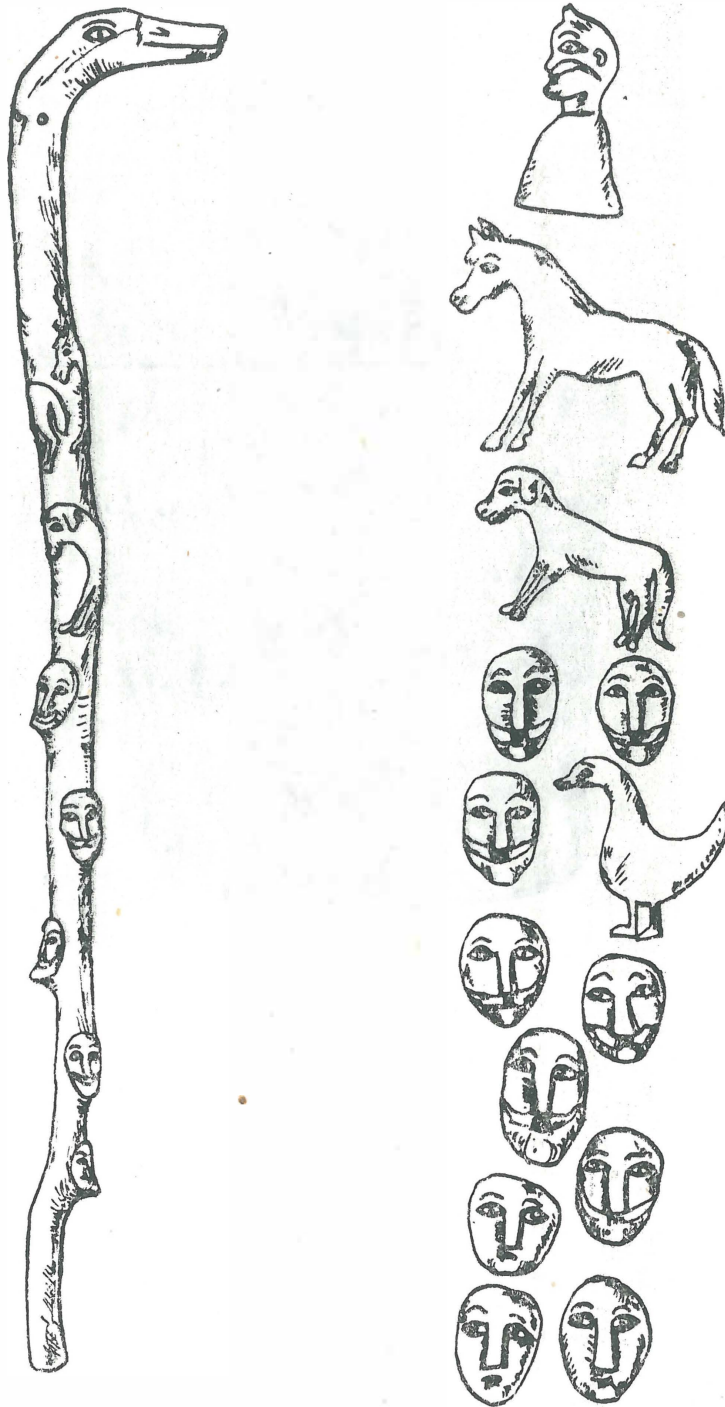
13. Lúdfejben végződő pástortbot. Kovászna. SM. 6156. F. 5444/3.

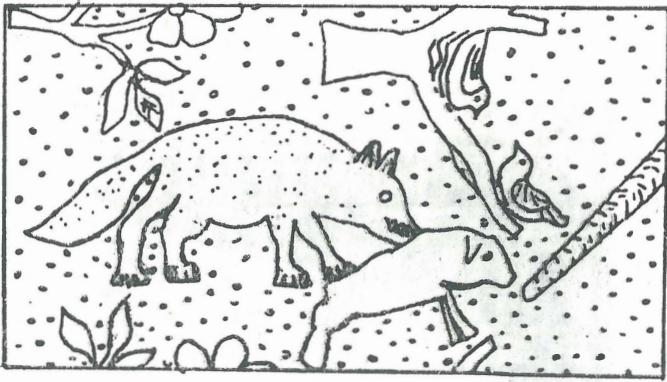
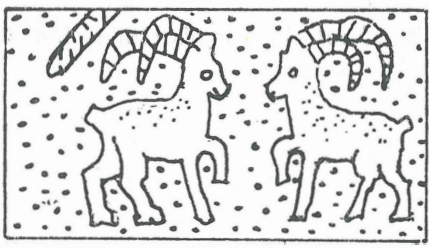
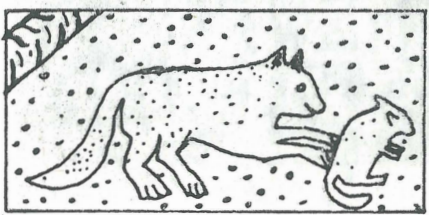
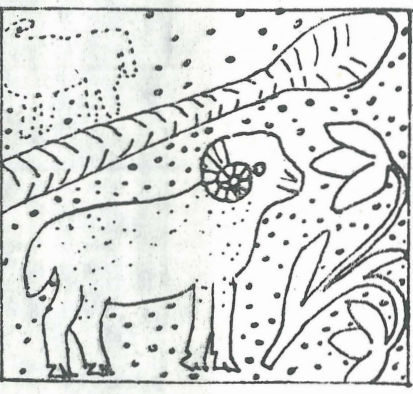
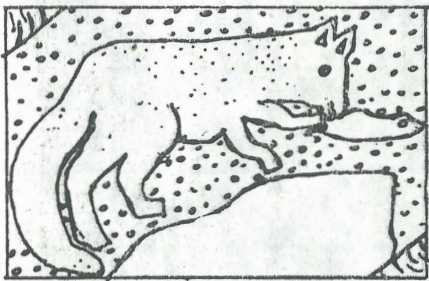
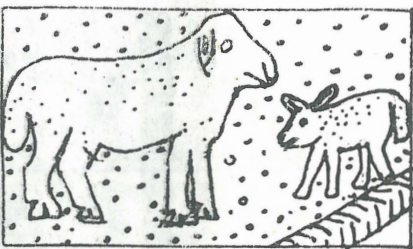
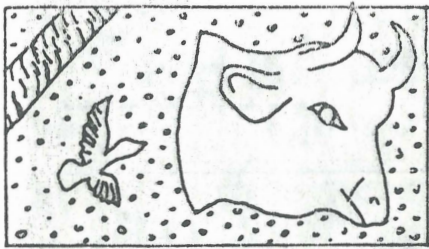
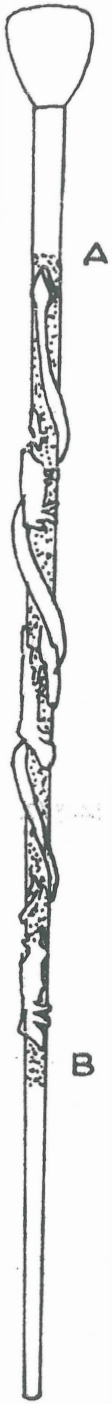
14. Étfalvi bokály szarvasábrázolása. SM. 3453. F. 5440/2.

15. Bibarcfalvi fali sótartó karcolt szarvasalakja. Bibarcfalva. A sótartó felirata:
Trinfa István 1934. F. 5442/2.

16. Faragott pásztorbot állat- és emberfigurái. Kovászna. SM. 6150.

A

A

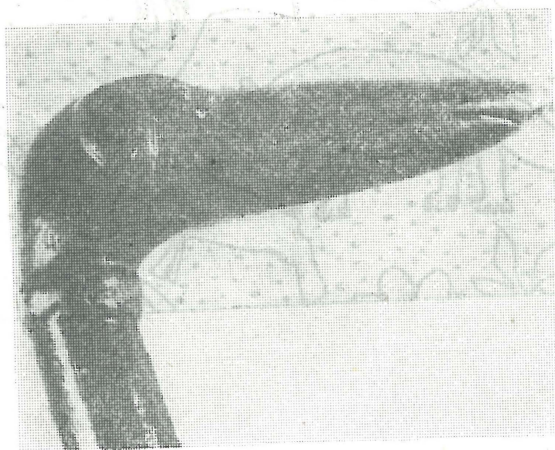
B

B

17. Jelenetes pásztorbot. Énlaka. SM. 4891.

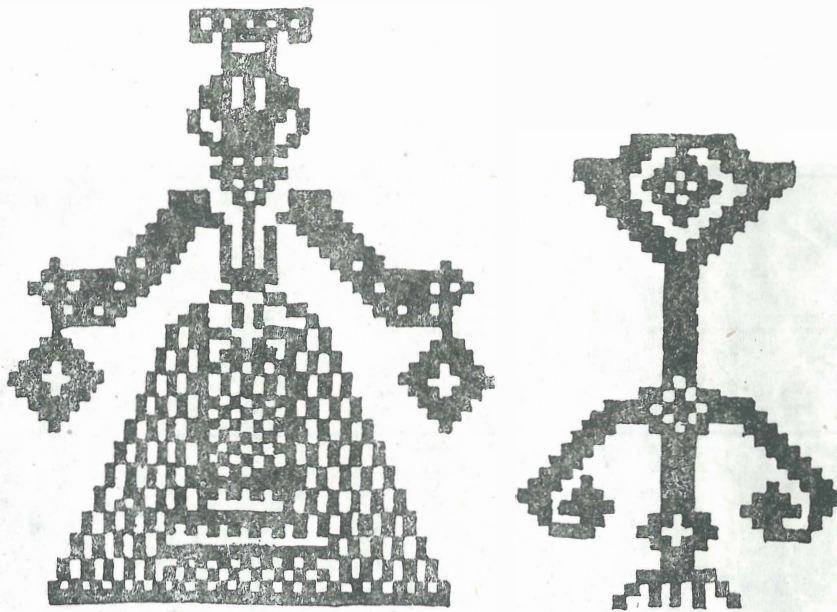
18. Kályhacsempe kopját tartó huszárral. Kászonyjakabfalva. SM. 4391. F. 5441/7.

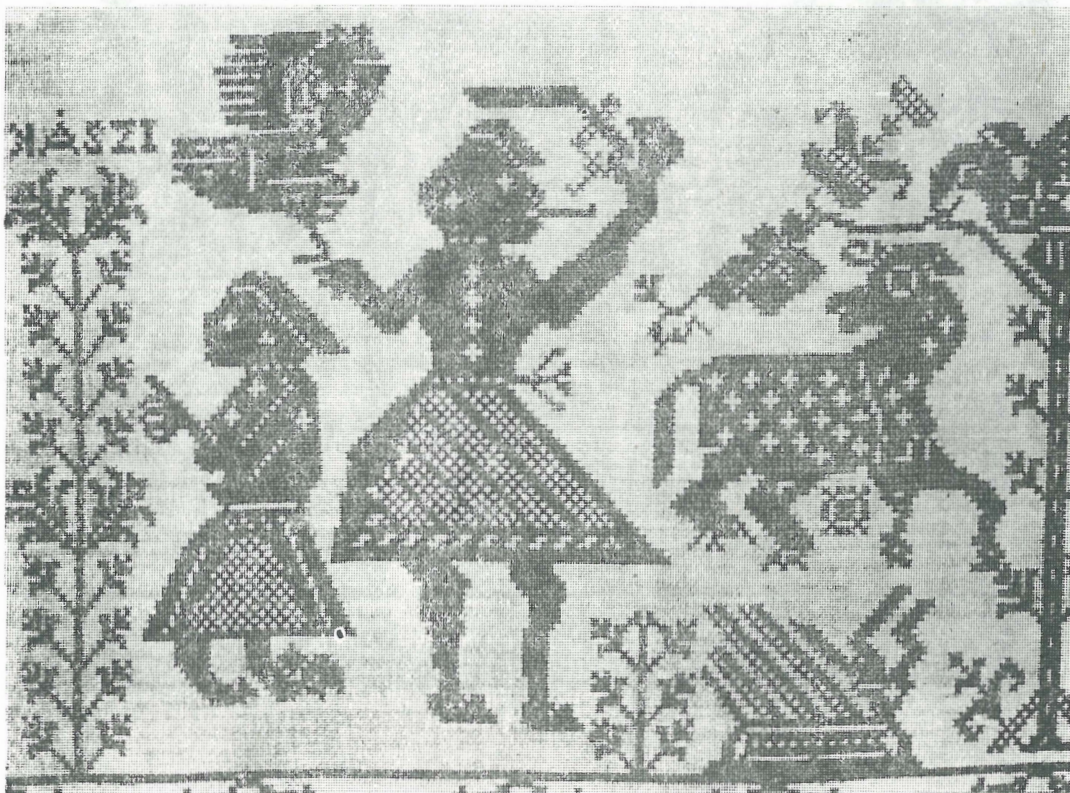
19. Kutyafejben végződő pásztorbot. SM. 5444/2.

20. Nyújtófa ágaskodó oroszlános és kétfarkú szirénes lenyomata. A Cserey család hagyatéka. SM. A. 163. F.5441/4.

21. Imecsfalvi keresztsemes varrottas nőalakja. Erdélyi Néprajzi Múzeum gyűjteményében. Kolozsvár.

22. Izsákos falvédő részlete. Árapatak. SM. 5744. F. 5443/7.

23. Nagyajtai bokály, II. József, kalapos király ábrázolásával. Imecsfalva, SM. C. 149.
F. 5440/3.

24. Nagyajtai bokály, székely határőrkatoná ábrázolásával. Imecsfalva. SM. 53/83 y.,
F. 5440/1.

25. Humoros jelenet Kiss Ernő nyergének
csontborításán. SM. X. 187. F. 5438/8.

26. Jelenetes cseréptál. SM. 6701. F. 5441/1.

27. Jelenetes cse-
réptál. SM. 6702.
F. 5441/2.

28. Emberfejes bot. Déda. SM. F.
5444/6.

29. Máktörő emberfejes díszítménye. Zalán. SM. 3878. F. 5443/2.

30. Máktörő emberfejes díszítménye. Sepsiszentgyörgy. Felirat: Gyárfás István 1822.
SM. 1239. F. 5443/2.

ORNAMENTAȚIA FIGURALĂ IN ARTA POPULARĂ

Extras

Lucrarea de față are ca scop prezentarea și analiza ornamentației figurale atât de pe obiectele de artă populară aflate în patrimoniul Muzeului din Sfintu Gheorghe, cât și de pe cele provenite din fosta sau actuala arie de cercetare a acestei instituții — satele din județele Covasna și Harghita. Autoarea, bazându-se pe un vast material bibliografic etnografic și etnologic, pune în evidență mutațiile funcționale ale acestora, acordînd o atenție deosebită substratului arhaic, legat în primul rînd de cultul strămoșilor și cultul morșilor, sau diferitelor rituri, de multă ori ceremoniale, menite de a asigura sănătatea, fecunditatea sau belșugul. Urmează analiza complexă a diferitelor motive ornamentale avimorfe, zoomorfe, fantastice și antropomorfe, geometrice ori liber desenate.

RÉTYI TÁJSZÓTÁR (I-Ő, IV. KÖZLEMÉNY)

SALAMON SÁNDOR

E szógyűjtemény bevezető előszavát és a D-É kezdetű címszavakat lásd az ALUTA 1974-75. évi számában, uo. utalás olvasható az A-Cs kezdőbetűs címszók lelőhelyére. Az F megjelent az ALUTA 1976-77. évi, a G-H az előző számban.

Helyszűke miatt e számtól kezdődően a rétyi tájszók közül azokat, amelyeknek hangalakja és jelentése teljesen megegyezik a Nemes Zoltánné-Gálffy Mózes-Márton Gyula *Torjai szójegyzék* (Sepsiszentgyörgyi Múzeum kiad. 1974) c. gyűjteményében található torjai tájszókkal, nem soroljuk be a címszavak közé, hanem a közlemény elején egymás után felsoroljuk, hogy az olvasó láthassa, hogy ama torjai tájszók Rétyen is használatosak. A címszavak közé ezentúl csak azokat a rétyi tájszókat iktatjuk be, amelyek nem szerepelnek a torjai szójegyzékben vagy hangalakjuk, jelentésük különbözik a torjaiakétól.

I

ibrik, idefjünnen, idefjünnet, idefél, idegöny, idehátra, ideleünnen, ide-
loccsan-odaloccsan, idevalósi, ifilegény, igazi, igën, igir, igiz, igyenës, igye-
nësedik, igyenës, pálinka, igyenëssen, igyenëst, illogat, imán, immán, imëtte,
in, ingëm, ingëmët, inkábbacska, inkábbbat, innap, innapol, innót, innóttól
fogva, innya, ipicsapa, ír, irat, irot tojás, istál, istenáldot nap, istenësën,
iszánkodik, italos, itas, itil, itkányos, ittasodik, it való, ivószóda, ivutt, izé,

izeji, izibe, izik.

ibrikál bélsárt ürít az éjjeli edénybe (gyerm.).

igaziból valóságosan, nem képzeletből. *Én hajtottam a lovakot, de
nem játékból, hát igaziból.*

igiret ígëret. *Igiret szép szó, ha megtarcsák úgy jó.*

igirkëzik, eligirkëzik elfogad meghívást kalákába. *Szombatra mán
eligirkësztem Pakucsni.*

imán válik mëg, immán válik mëg ezután dől el.

fëdingás földrengës.

istráng lószerszám része, kötélből készült húzó.

izé s mezei csufondáros szólás arra, aki a beszédjébe túl sokszor
keveri az izé szót.

ize van a szokottnál rosszabb íze van, nem friss. *Eszt a levest
öndzsd a moslékba, met mán ize van.*

J

ja, járja a szél, haza járt, megjár, jár a szája, járja a várost, essőre járó üdő, jártassa a száját (pofáját), jed, jere, jettibe, jezget, jobb, jop szeretem, jobbacskán, jóforma, jóg, jóhamar, jó keze fogásu, jókor, jókorabb, jóllakat, jól ereszt, jóll, jómultkor, jónép, jópipa, jórészt, jó szagu, jó ügyekézetü, jova, jóvát, jovik, jovasol, jóvitt, jóvul, józon, józonul, jó, jó ki a belem, jötödbe, jövőkor, juss.

jácodik játszik. Jácoggyatok szépén, ne veszekégyeték örökké.

járat öltöztet. Szépén járassa aszt a lejánkát.

járogat hézza udvarol neki. Pisti mán egy éve járogat hézza.

jár vele udvarol neki. Esküvő előtt csak egy fél évig jártam vele.

jeccség ijedség, ijedtség. A fődingáskor akkora vót a jeccség a faluba, hogy!

jettit vette megijedt. A betekség erőssen jettit vette.

jódogu szorgalmas.

jógos jogos. Ökeme jógos az örökséghez.

jókor reggel korán reggel.

jómultkoriba régebben. A jómultkoriba béállit hézzám Józsi...

jóüzü jóízű.

jóüzüleg jóízűen.

józonon józan állapotban. Ejjózonon és ojan, min részégén.

jődögel jövőget. Jődögel lefelé az utonn.

*jötödbe-méntödbe jövés-menés közben. Jötödbe-méntödbe nézz egy nekem
való csizmát a bódba.*

K

kacag, kacakhatnékia van, kác ki!, kacskaringós, kaffog, kaffogás, kajiba, kajla, kajsza, kajszan, kaiszul, kajtár, kajtárkodik, kajtat, kakas, kakasté, kakasülő, kalán, kalány, kalandárijom, kalánka, kalonygya, kalányol, kalatyol, kalicka, kalickába rak, kalupp, kaluppéroz, kam, kamara, kámpicsorodik, kámpicsorodott, kanapé, kancsi, kancsukál, kankó, kankós, kankós-páca, kap, kapari, kapca, kapcájavalakinek, kapcáskodik, káposztacika, kappany, kaptány, kaptató, karácsony szemvedeje, karatyol, karéc, karicsol, karicsolás, karikó, karinca, kárinkodik, karperec, kartony, kártya, kas, kasmatol, kasornya, kaszai, kászolódik, kászró, katélikus, katipila, katlany, kaucs, kávépótlék, kávéseprő, keccen, keccent, keccer, keccerte, kecéktet, kecske, kecskebuka, kecskecsücsü szöllő, kecskél, kecske olló, kégyó, kej fére, kékkő, kel (kőt), kelekótya, kelés (érkelés), küllemetés, külletlen, külletlenül, keménce (prázsmári), keménce száda, kemény, keményedik, keménykedik, ken, kén (kín), kénál, kénálmációj, kenceficél, kendő, kéne, kénlódik, kényérbe esik, kényess, kepe, képed, képél, képes, kerekcipő, kerekedik, kerekén, kerekén jár, kerek órája, kerekpapucs, kérelém, kérézbe áll a széme, kergül, kérésül, kering, keritt, kérő, kérént, kert, kertél, kerül, késér, késértet, keskenke, későbbecske, későre, készitt, keszkenyő, kész

nagyléány, kételenődik, kételenődve, kéthejrűnnen, kétkeddén, ketréc, kétrend, kétrendbe, kétrendbéli, kéván, (jól elvákta a) kezit, kézbevaló, keze alá jár, kezefogásu, kezeháta, kezenyele, kiagyal, kiáll, ki aza?, kibogarász, kibogoz, kibokszol, kicifráz, kicifritt, kicirkalmaz, kicsap, kicsattan, kicséppen, kicsi, kicsike, kicsid, kicsid asszon, kicsiddég, kicsidécske, kicsidénkint, kicsidúj, kicsillabizál, kicsinál, kicsipi magát, kicsitt, kicsucsorodik, kidőjt, kidörgöl, kifacsar, kifaszol, kiereszt, kifiguráz, kifiruncváncigol, kifityég, kifogad, kifogaggya a vendégét, kifogy, kifogyat, kifokad, kifokaszt, kifordított, kiforgat, kiguvaszt, kijábál, kijájt, kijárta az iskolát, kijed, kijék?, kikel a kék-piből, kikerekedik, kikerül, kikirikil, kikiril, kikisir, kikondoritt, kikoszlik, kikottyancsa, kilából, kilikad, kilikáz, kilöttyint, kilő vele, kimakog, kimégy a hejiből, kimil, kimill, kinagyol, kinőtt az isten markából, kival (l), kipédér, kipëndéritt, kipofoz, kirázza a ruhát, kireked, kireked az esziből, kirpács, kiséget, kisir, kisirül, kisubickol, ksuppol, ksurol, kisuvad, kisül, kiszökik az álom a szemiből, kiszöktet, kitartása van, ki tehenye bornya?, kitelik, kitörzsöl, kitöp, kivágja a rezet, kivakar, kivállaszt, kivégig, kiveri az essziből, kivérössedik, kivesz, kivilágra, kiviseli magát, kóbér, kóborog, kocoktat, kocólódik, kócs, kocvány, kócslik, kodácsol, kódorog, kódul, kódulász, kódu, tarisnya, kolégyom, kólint, kolontos, kománé, kondor, kondoritt, kondorodik, kontó, konyty, konyty alá való, konytyol, kopac, kopacodik, kopog a széme, kopol, koránt, korbéli, korc, korcsija, korcsitura, korcsoma, kornyadozik, kornyikál, kórog, korpakájha, kortyokat, koslat, koslatás, kóst, kóstál, kóstoló, koszik, koszlott, koszol, koszorúsléjány, koszt, komótosonn, kompona, kondér, kosztol, kota, kota ki nyel, kota-kota, kotorász, kótya, kótyagos, kottyog, kovácsszén, kovártéj, kovártéjöz, kóvört, kőccség, kőcsönn, kődök, köhent, köhincsel, köjök, köleskása, kölönc, köntös, könyü, könyv, könyvezik, köppen, köppenegy, körmöl, körom, köszkert, köszkertés, köt, kőt, kőtes, kötés, kőtes palacsinta, kőtes tészta, kötő, kötődik, kötőrud, kötözik, kötőznivaló, kövecs, kövecsez, kövér üdő, közből, közél, közelebbecske, közepső, közepső innap, közmént légyem mondva, közöl, közön van, közözsbe vész, krajcár ára, krajcár érő, kucifántos, kucika nye, kuckurija, kucorodik, kucorog, kuffér, kuják, kujakol, kukk, kukkot szökik, kukli, kuklizik, kukorikol, kukra, kukra áll, kuksi, kukulórijum, kukutyin, kulimánc, kulipinytyó, kunyérál, kupaktanács, kupám vág, kúrál, kurázi, kurkásszö, kurta, kuzu, kuszuka, kutya vacsorája, kutya hideg, kutyaté(i), kuvad, küd, külön, külömbözik (össze-), külön kényérem vannak, kümváló, künlévőség, kürtőcső, kürtőskalács, körülbelől, küs, küsasszon, küsködik, küsebb küsebb üdős, küsebbik, küsebbe, küszürü, küzsd, küzsdik, küzsdég, küzsdégécske, küzsdödölődik.

kakastéj gyermekhitegető kif., mely felhívja a figyelmet, felajerjeszti az étvágyat a különlegesen finom kalácsra. *Kóstold meg, lelkem, met a kalácsot kakastéjjel süttem.*

kalamajka lármás zürzavar.

kalányos fakanálkészítő cigány.

kalonygyál (félkalonygyál) kévétet keresztbe rak.

kapiskál kezdi érteni.

kappanhangu kamasz fiúk változó hangja; éles, magas, nem férfias tenorhang. *Nem szeretém azt a kántort, met ojan kappanhangu.*

karikó lábú o lábú.

karton fog karonfog. *Fok karton a tesvékédet.*

kasár költöztethető juhkarám.

kasarazni változtatni a karám helyét, hogy a juhok az egész területet megtrágyázzák.

kasárforgatni ua.

kasztën fiókos sublót. *Kerezsd a kasztën közepső fijókjába.*

katoja skatulya, doboz. *Ott kell annak lenni a katojába.*

katonarészëm való (rég) sajátos székely társadalmi réteg a nemes és jobbág között. *Az Andrásiak katonarészëm valók.*

kéccinkédik hizeleg, hizelegve kér. *Ne kéccinkégg, met üsmerlek.*

kescsü kesztyű. *Mán keccër vesztëm el a kescsümöt.*

këll *vala* kellett és kellett volna. *Ki këll *vala* üriccsem a zsákot.*

kendërmagos tyuk fehér pettyes szürke tollú tyúk.

kénszërget kényszerít.

kéntelenëdik, (el-) elkedvetlenedik, ellustul.

kepéznek szedik a képét.

kërrëg a kotló védekező, mérges hangot ad.

kërësztül át. *Mënnny kërësztül az utonn!*

kërësztül *esik min' kutya a kerittésën* (szólás) immel-ámmal, kelletlenül, éppen csak, hogy el tudja végezni a feladatát.

keringeni sétálni, tekeregni a faluban. *Vasárnap délután a legényëk elmëntek keringeni.*

kerüjjon *bejjebb* jöjjön be (az udvarra, a házba).

këtherrünnët két helyről.

keze alá dolgozik jól kisegíti, pl. az inas a mestert.

kicsikédik, (mëk-) csökken, fogy, apad.

kicsipi magát min Szaros Pista Éva nevenapján (szólás), szokatlanul cifrán öltözik, erején felül költekezve.

kihasiccsa a mérëg majd megpukkad a mérëgtől.

kikászolódik kilábal a bajból.

kikuvad kidülled. *Maj' kikuvatt a szëme.*

kikuvaszt kifordít. *Üj szëpën, met kikuvaszlak a bõrõdből.*

kimarjul kificamodik.

kinyügölódik kiművelődik.

kipakol kicsomagol; kibeszéli magából azt, ami a lelkét nyomta.

kisül a fű kiég a napon.

kitáccsa a száját nagyhangon veszekszik, méltatlankodik.

kiváltképpen különösen, nagyon. *Szeretëm a gyömõcsöt, kiváltképpen a szõllõt.*

kóbër kóbor, szekérre való ernyő.

kóbërës szekér ernyős szekér.

kólicál céltalanul sétál, tekereg.

kolëktiv mtsz.

kopac, *ha mëgütlek mit acc* tréfás mondóka, miután tenyérrel a kopasz fejére ütnek.

kotokál keresgél, kutat. *Ne kotokáj a zsebëmbe, me' nem álhatom.*

kovártëjba albéletbe, szállásra. *Kët lëjánt fëlvészëk kovártëjba.*

könyid könnyű. *Könyid neki met a vasuttól nyugdíit kap.*

kõt, (ki-) kelt. *A kotló tizenhatot kõtött. A tojás minkikõt.*

közbelső közbűlső, középső.

közbölvaló három közül a középen levő.

krákog köhécsel, tisztítja a torkát.

Kukutyin meg nem nevezhető helység. Pisti hol van? Elmént Kukutyinba zabot heggyezni.

kurtitt rövidít, levág.

kutyakalonygya játékból egymásra zuhanó gyermektestekből álló „kalangya“.

küssebbédik csökken, rövidül, fogy.

L

lábittó, lábujka, láccat, láccattya, ládafija, ládikó, lag, lágyagy, lágyék, lágymej, lágy üdő, lájbi, lajtorja, lakadalmas, lakik, lámpacső, lámpaéveg, lámpagyújtáskor, lámpasirm, lámpasróf, lámpi, lámsza, lámszag, lang, langol, langot vet, lanygyos üdő, lapi, lapittó, lapocka, lappancs, lápsurló, lapta, lassan, leánka, leánka-gyermek, leányul, leb, lebbég, lebéktet, lebont, lebucskázik. lebutt, lecséppen, ledőjt, ledöngöl, leduvad, leerégél, lefetyel, lefittyen, lefogyat, lefő, legazol, légěj, legelépszér, legelőre, legelsőpször, legénke, legénkedik, legény, legényecske, lequtajánn, legveskedik, legyez, léhél, léhélés, léhélő, leheppen, lehord, leibrikája magát, lejánka, lejányocská, lejányul, lejár, lekel, leken, lekfentebb, lekosztol, lektovább, lel, (mi) lelte, lélek-lélég, de miből élék?, lélekmelegittő, lelepcsen, lelépik, leve lénqe (féllénqe), lénija, lennünnen, lepal, lepcség, lepcséktet, lepcsen, lepcses, lepén, lépik, lepocskondiáz, leromlik, leront, lesött a cséngettyüje, leskődik, lesuppan, lesurol, lesuvad, lesül, levél, (hova) levél el?, leszakad, leszakaszt, leszédi a félit, leszól, letácsol, letehenkodik, leteremt, letöri a dörékát, létrejő, leüt, leüti a dörékát, levélajtó, leveleződik, lévendő, leves-étel, lévőséa, libasor, libickél, licokol, lics-pocs, locs-pocs, ligdauggató, lik, likatos, likad, (ki-, mēq-) likad, likas, likass, likasztó, likáz, (ki-), liku, lipinka, lipinkázik, lipinkázó, listya, litrēcske, (büdös) lizi, lobot vet, loccsan, (mēa-) loccsan az üdő, locsi, locsika (gyerm.), locskol, locsoktat, (el-), locsos, lódi-nál, lódit, lófrál. lóg, lóginyázik, lomja, lomos, lopós, lőcsős, lődöröa, lődöz, lötytyint, (bé-, ki-), lugzó, lusztos, lükkenő, lükkenő, lükög, lükör, (bé-) lütyül.

lábravaló férfi alsónadrág, 1. gagyá

laddéa látod-e.

laaoz lakkoz.

laibi, láibi mellény.

lajtorja 1. létra, 2. szekér oldala: ganyés lajtorja, hosszú lajtorja.

lapittó vágódeszka és gyúródeszka.

lapocka 1. deszkából faragott keverőlapát, 2. a hordószekéren a kötelet lefeszítő csiga forgatásához akácfából vagy cserefából készült két keskeny lapátszerű hajtófa.

lappancslépetü nehézkes, cammogó, lúdtalpas járású. Erzsi hēzzamēnt ahoz a lappancslépetü legénhez.

laskasirittő sodrófa.

leántesvér leánytestvér.

leányokul leányokként, leánykorunkban. Mü leányokul férehuzóttunk.

lebbéktet lengedez a szél. Nem mondhatnám, hoty fu, csak lebbéktet.

lebeszéli elbeszéli, elmeséli. Ēn osztán lebeszéltem neki mindēnt.

lebetegedik terhes asszonymak elérkezett a szülés ideje.

lecséppen 1. lemondatják tisztségéről; 2. hirtelen leül a székre.

lecsutakol szalmából tekert csóvával ledörzsöli a lovat, tréfásan: tetőtől talpig lemossa gyermekét.
ledöglök lehever. *Ebéd után úgy elálmosottam, ledöglöttem* ékkicsit.
ledőt, (ledőt) ledönt.
leduvaszt leont, lever, ledönt. *Duvasszuk le a tapasztást* rolla.
leétet lelegeltet. *Hajnalba valaki leétette a lucérnát.*
leféléz leszedi a tejfölt; magának biztosítja a javát.
lefetyél a kutya a nyelvével lapátolja a szájába a vizet.
leforróz, leforróz leforráz. *Ahoty szűrtem le a pityókát, leforrosztam a lábom szárát.*
legényekül legényekként, legénykorunkban.
lehuzul lehajlik, lebujik. *Lehuzultam a kert mögé.*
lejárassa magát elveszíti mások becsülését. *Aval a sok hazuksággal ugyes*
lejárassa magát.
lejjebb lennebb.
lejjebbecske kevéssel még lejjebb.
leköpi a légy a légy petét rak a húsrá. *Takar' bé, met leköpi a légy.*
lekőt leszállt az ágyból; felkelt.
lepcsösszáju pletykás.
leptibe meglepetésszerűen, váratlanul. *Jót husztam reja leptibe.*
lerugóggya lerugdálja. *Rugód le a sárt a lábadról.*
lesül a bőr a képiről szégyenkezik. *Hogy és nem sül le a bőr a képiről?*
lesütteti magát napozik, hogy barnuljon a bőre.
lève 1. lett; 2. tűnt (el). *Hova leve el a bicskám?*
leszedi a félit leszedi a javát.
letejel jó árat vagy bírságot fizet. *Ott osztán le kellett tejelni* alaposonn.
létyyire létére. *Nem szégyelli nagy ember létyyire* így bolonkonní.
levélajtó lécből vagy deszkából készült derékig érő nyári ajtó a konyhára, sütőre, hogy a majorság ne tudjon bemenni a házba, de a levegő s a világosság behatoljon.
lübücköl bicegve, sántikálva jár.
likatos több helyen lyukas. Mondóka: *Laji, Laji lakatos, a gagyája likatos.*
likász a pityókának ültetéskor kapával fészket vág a földbe.
Éty szémpillantásra kilikászta a pityóka helyit.
lodri rodli. *Dénéskének lodrit* hoztak Szengyőről.
lopós hajlamos a lopásra. *Az egész familiájik olyan lopós.*
lugzót rak (elévült) szennyes ruhát széklábra helyezett kádba rak, majd forró hamulúgot önt rá, ott hagyja egy-két napig, míg a lúg kioldja a szennyet a mosni való ruhából. További művelet: a lúgot egy csapon keresztül leengedi, a ruhát csebrestől a Feketeügyre szállítja, ahol mosópadon sulykolóval kisulykolja, kirázza (tisztálja), majd a parton a gyepen kiterítve vagy otthon gyepelőn (kötélen) száradni hagyja. A lugzórakást teljesen kiszorította a mosószappan meg a mosópor.

M

má, mán, máccor, macsi, macskaköjök, macskaméz, madárfiju, madárté(j),
 magához jó, magának való, magik, magnak való, magos(s) 1, 2, magyaró,
 máji, máji szén nap, majt, majté, majorság, makhër, makërál, makog,

mákszém, maktalan, malactartó, maladdzik, málészájú, mámá, mammog, mán, mánus, mar, (még-), markász, markocska, markolász, marok, mártóka, másabb, másadol, maséroz, máshejt, második, mássa, maszkabál, maszkura, maszog, masszéroz, maszuta, maszutáskodik, matat, matikál, mától fogvást, mázgál, me, mécs, mécsés, meddű, meddűcsorda, mēek, megaggat, meg-agyusztál, megaluszik, megbicskáz, megbirizgál, megbojdul, megbokszol, megbolondul, megbubázik, megbujik (-bujik), megbúsúja magát, megbuszul, megbüszödik, megbütüz, megdolhodik, megdöf, megdöglik, megdöndött, megdönget, megdörgöl, megdrágodik, megdudorodik, megdühüdik, megge-recéroz, megéggyez, megehül, megéled, megélhetőség, megembérel magát, megenged, megered, megereszkeedik, megeresztettek a méhek, mégés, meg-esik, mégész, mégész magát, megétt, megéti, meggabajodik, meggajdul, megganyéz, megebbed, meggombojodik, meggözsörödik, megguruzsmál, meggusásodik, megyyámbász, megyyiritt, megyyógyitt, megyyomroz, megy-gyöz, megi, megigiz, megigyenesedik, megintlen, megittasodik, megjárja, megjed, megjeszt, megjovitt, megjovul, megjő, 1, 2, meglehet, meglépe-sedik, meglepi az álom, meglépik, meglész, meglétt, meglíkad, meglocsan (az üdő), meglógat, meglotyoktat, megmakacsója magát, megmar, megme-jeszt, megmered, megmerül, megmond, megmozsdát, megmozsdódik, meg-nagyol, megnyakász, megnyalint, megnyikkan, megnyirkul, megnyitol, meg-nyuvad, megnyuvaszt, megnyüvesedik, megócsudik, megolvas, megöl, meg-óról, megőröz, megőt, megrégidik, megréguláz, megrékcumoz, megrendéz, megrikto, megrozsol, megröggönyöz, megügyel, megüli magát, megültet, megüsmer, megüti a mēnkő, megvánnyad, megváslik, megvastagodik, meg-vészi a hideg, megvét, megvizez, megvizitt, megzivül, megvontat, megzabo-lásodik, megzándorodik, megyebiró, mēhénk, mēhetnékje van, mej, mejje, mejénké, mēhénké, mejeszt (mejjezd), mejje kosara, mēkcurikkol, mēkcurik-koltat, mēkcsámporodik, mēkcsap, mēkcsapta az álom, mēkcsēmēllik, mēk-csēmērēl, mēkcsēppen, mēkcsibbēd, mēkcsikkan, mēkcsökik, mēkēg, (ekēl-) mēkēl, mēkfárad, mēkfázódik, mēkfejel, mēkfērēdik, mēkfészēgēdik, mēkfód, mēkfogja a száját, mēkfutat, mēkfüttözik, mēkhagy, mēkhánt, mēkhány, mēk-hántat, mēkhevitt, mēkhibban, mēkhidegēdik, mēkhiszēm aszt, mēkhitványo-dik, mēkhógomójáz, mēkhorgad, mēkhosszudik, mēkhót, mēkhoz, mēkhúrol, mēkhúz, mēkhúzódik, mēkhúzza magát, mēkkámpicsorodik, mēkkancsukál, mēkkap, mēkkel, mēkkeményēdik, mēkkénál, mēkkeni a kereket, mēkképped, mēkkergöl, mēkkeritt 2, mēkkéván, mēkkever, mēkkímill, mēkkocoktat, mēk-kondorodik, mēkkonytyol, mēkkopacodik, mēkkopol, mēkkörmöl, mēkközöl, mēkkucorodik, mēkkujakol, mēkkülönöznek, mēkpall 2, mēkpattint, mēk-pediglen, mēkpērgēl, mēkpilisēdik, mēkpotyol, mēkpotyolódik, mēkpöttyögő-sodik, mēkpucovál, mēksapkáz, mēksárgodik, mēksegéjt, mēksikárol, mēk-sikitt, mēksirül, mēksupákol, mēksuppant, mēksuppoktat, mēksuvad, mēk-suvaszt, mēksül, mēksült a gyomra, mēksütte, mēksürüdik, mēkszakad, mēk-száraszt, mēkszēd, mēkszēdi magát, mēkszēgődi, mēkszekerkőzza magát, mēkszigorodik, mēkszip, mēkszkapál, mēkszkepál, mēkszomorodik, mēkszőki magát, mēkszükitti magát, mēktapaszt, mēktapod, mēktērgyel, mēktēritt, mēktikkad, mēktippad, mēktisztēl, mēktörgöl, mēktörzsöl, mēktött, mēktér, melleje, mēnet 2, mēnetel, mēnnél, mēnta, mēntól, mēnyēn, mēnysze, mere-dēzik, mérēg, merēgető, merēgető kalány, merejibe, mereszt, meretszēmü, mérgesēdik, mérgesitt, merittő kalány, mestere valaminek, mestērembēr, mesze, mēssze fēl, mēssze le, mēsszünnet, met, métt, mettől fogva?, mi,

micre, micsa, miesnap, miest, mihejst, mihejt, mihóta, miján (n), mijánna, minap, minapjába, mincsább, mindétig, minuta, miskurál, mis-más, misz-
ligbe vág, mitugrász, mocskol, (vész fel a) mocskok, móggyára, moj embër
mojette, mojéttés, mokány ló, monca, moncag, mondikál, monyator, mony-
gyaccag, morfondérozás, morfondérozik, morgolódik, morja, morzsol, mosint,
(fel-) mosint, mostanság, mozdik, mozdó, mozsika, mozsikás, mulatéroz,
multkorjába, (hamar) munka, murva, mutuj, mutujkodik, muzi, mü, münköt.

maga minek? (szólás) ugyan miért? Minek is tenné?

magikni magukhoz.

magiknitt maguknál.

magiknul maguktól.

májális majális.

majtég, majtég osztán(g) majd, majd azután. *Majtég osztán(g)* esztendő
ijenkor meglássuk.

mámi nagyanya. *Vasárnap mámit* és meglátogassuk a kórházba.

mammog fogatlan szájával lassan, kínlódba eszik. *Az öreg és mán csak
mammog az étellel.*

mánkál beken, bemaszatol. *Ne mánkáld* össze a köntöskédét.

mankus vagy *bankus*: ismeretlen, ijesztő lény (mumus). *Új szépén, met elvisz
a mankus.*

marhacédola marha eladhatását igazoló irat, passzus. *Othon felejtém a
marhacédolát, mos' méheték vissza.*

marjul, (ki-) megrándul, ficamodik.

marokszédő lány vagy asszony, aki a kaszával arató férfi után sarlóval szedi
a szálasgabonát, hogy kévébe kösse (rég).

martilapi martilapu (Tussilago farfara).

maszkabál álarcos bál.

maszkák (rég) a farsangon álarcosan mókázó legények; elévült népszokás.

Ügyejjeték, mikor a maszkák jönnek, me' lopnak.

mátyásmadár mátyásmadár.

mëgabriktol megver. *Ne arcátlankoggy, me' mëgabriktollak.*

mëgabrincsol abroncsot húz reá (pl. kádra)

mëgaggat megver.

mëgágyaz ágyat vet lefekvéshez.

mëgakaszt gyorsan megvarr. *Akasz' sza mëg az ujjasomot, ahol elhasatt.*

mëgalkuttak megtörtént az alku, az egyezés. *Osztán két véka rozszba mëg
és alkuttak.*

mëgaprószëntékél 1. karácsony harmadik ünnepén vesszővel megcsapkod;

2. megver, megvesszőz.

mëgbolhász 1. kikutat; 2. kivallat.

mëgboritt a kotlót fűzfavesszőből készült borítóval elrekeszti.

Erigy, boridzs' mëg a kotlót, met viszi bé a csürkékét a veteménbe.

mëgbornyudzik, mëgbornyuzik a tehén megellik. *A Virág az éjjënn mëgbor-
nyudzott.*

mëgboszont felbosszant, mérgecsít. *Tolvaj köjök, jól mëgboszontott.*

mëgbuszul megbosszul. *Hadd el met mëgbuszullak ëccër.*

mëgbuvik, mëgbujik 1. megbujik bakugráshoz; 2. a tyúk a kakasnak; 3.
leány a legénynek.

mëgbüszül megszagol. *Büszüldsze mëg eszt a rëzëdát, mijej jó szaga van.*

mēgdicsir megdicsér. *A tanyító bácsi ma keccer és mēgdicsirt.
 mēgdobigál megdobál.
 mēgdöfőd megdöfköd. A bika mēgdöfötte a pásztort.
 mēgdöhöl megver.
 mēgdörgölődzik megtörölközik. Dörgölődz mēg, te, kifujja a szél az orcádot.
 mēgdőt megdölt. A nagy essőtől s a széltől a gabona mēgdőt.
 mēgécetēsedik nagyon megsavanyodik, pl. az uborka az üvegben.
 mēgēbred felēbred. *Öt órakor mēgēbrettem, nem es tuttam visszaalunni.
 mēgēdēs' gyermeknek mondják: ēdēs' mēg (csak ebben az időben, személy-
 ben, számban és módban ismeretes): cirogasd, simogasd, csókold
 meg.
 mēgég megszenesedik a kenyér a kemencében.
 mēgégtek égést szenvedtek. *Mikor az a naty tűz vót, hárman és mēgégtek.
 mēgēllēt megborjazott a tehén.
 mēgēnged meglazít. *Ēngedd mēg a kötelet.
 mēgereszt elenged, meglazít. *Erez' mēg a csavart.
 mēggémbērēdik megdermed. *Meggémbērēdēt az ujjam ebb' a vékon kes-
 csübe.
 mēggērēbjél fel-, összegereblyél. *Esz a darap hejēt mēg
 mēggērēbjélēm, osztán mēhetünk haza.
 mēgēs igēm van! (szólás) ez már mēgis csak sok, ez nincs rendjén.
 mēgeszelte megneszelte, észrevette.
 mēggübböktet megmártogat, vízbe nyomkod. *Mēnny, gübböktezs' mēg a
 tekenyőbe.
 mēggyūil elgennyesedik. *Mēggyūilt az ujjam, ki kéne vágassam.
 meggyürődik összegyürődik, gyürődést kap, ráncolódik *Ojan, kövér, a háj
 mēggyürődik a nyakánn.
 mēggyūtti a baját meggyūjti a baját.
 mēglódigál megdobál. *Rabló köjkek, mēglódigálták a csitkót.
 mēgmammog fogatlan szájával lassan örli az ételt. *Ety fél órába és belé-
 telik, míg az öreg mēgmammogja.
 mēgmurál meghal.
 mēgnyajja a száját jóllakik. *Köszönni és elik tud, pedig sokszor mēgnyalta
 nálunk a száját.
 mēgütte megütötte. *Mēgütte a gut.
 mēgütteti megfogatja egérfogóval; figyelmetlenségből megüti egy tárggyal.
 mēg van haraguva haragot tart. *Ugy mēg van haraguva, nem es szöll.
 mēgvētte elvette feleségül. *Zsiga aszt a komollaji lēánt vettle mēg.
 mēgmiskáról nőstény malacot nemtelenít, hogy hízlalásra fogja.
 mēhénk, mēhénkē miénk. *Az a sárga csitkó a mēhénkē.
 mējjéke melléke. *A tó mējjéke teli van sátéval.
 mejje kosara mellkasa. *Mijen horpac a mejje kosara.
 mejjes kötény melles kötény.
 mejjeszt kopaszt. *Mejjesszük mēg a kendērmagos csürkét.
 mejjiből húz hörög. *Nem éri mēg a rēggelt, met mán a mejjiből húz.
 mēkcurikkol, mekcurukkol hátrál a ló.
 mēkcsaptat 1. megüttet; 2. megcsap az ostorral; 3. fahordáskor a hosszú
 fát a szekéren egy hajlékony fiatal fával és egy lánc segítségével le-
 szorítja. *Jól mēkcsaptattam a fát egy gyertyán karóval.**********************

mëkcsiklint megcsiklandoz. Ne csiklincs, met erőssen kacakhatnám.
 mëkcsinál megbabonáz. Sárit valaki mëkcsinálta, met bolondul mëg azétt
 az egërpataki legényétt.
 mëkcsináltat megbabonáztat tudós asszonnyal. Misit egész biztosan mëk-
 csináltatta az a mocskok fehérnép.
 mëkcsitkózik a kancának csikója lesz. Jövõ hónapba a Csillag és mëkcsit-
 kózik.
 mëkcsomojkásodik csomók képzõdnek benne. A rántást kavard el jól, nem
 szeretem, ha mëkcsomojkásodik a levezsbe.
 mëkcsutakol 1. szalmacsóvával (csutakkal) megdörzsöl; 2. megver. Hadd el,
 met ma mëkcsutakollak, csak gyere haza.
 mëkfagylal megfázít, hidegben álltat. Mëg akarsz-ë fagylalni, hogy annyit
 várac magadra.
 mëkfijadzott megszaporodott. Në te në, a pénzëm mëkfijadzott a bukszába.
 mëkfizet 1. termést hoz, jól fizet. A répa az üdõnn mëktizet. 2. megbosszul.
 Ejjõ az õ üdeje és, mëkfizetek én neki.
 mëkfogad bérel, felfogad. Mëkfogattam ëty szekeret, hogy mënnyünk Szent-
 ivánba örletni.
 mëkfogamszik megfogan. Az őszi ültetés jobban mëkfogamszik.
 mëkfogja a száját elhallgat. Fogja mëg a száját, elég vót immán.
 mëkfojat a bika megtermékenyíti a tehenet.
 mëkfokol megfokmérõzi a folyadékot. Mëkfokolták a tejet.
 mëkfonnyad elfonnyad, elhervad. A lucërna mám mëkfonnyatt a napon.
 mëkfonnyaszt elfonnyaszt, szárit. Jobban mëk kell fonnyasztani a lapiját.
 mëkfordiccsák a faluba megpletykálják. Hamar mëkfordiccsák a faluba.
 mëkforgat megtáncoltat. Gyere, fehérnép, forgassalak mëg tégéd és.
 mëkfõsül. megfésül. Jösszte fõsüjjelek mëg szépën.
 mëkfujja ja megfujja (a kürtõt).
 mëkfüsüll megfésül. Nénéd mëkfüsüll, ne mënny ijen borzosonn iskolába.
 mëkfüttözõdik megmelegsik a kályha mellett. Ne siess, füttözõggy mëg
 elébb.
 mëkháborodik megzavarodik az esze. Tám mëkháborottál, hogy ijenyëket
 mondasz.
 mëkhág rámászik. Az ëggyik lábujkám mëkhákta a másikat.
 mëkhágot a kancát a ménhez viszi megtermékenyítésre, a mén megtermé-
 kenyíti a kancát.
 mëkhajigál megdobál. Ma mëkhajigállak, csak fogjalak mëg.
 mëkhájlal, mëkhájlik összeszárad a cseber, kád, hordó dongája. Mëkhájlat
 a kád, tõcs vizet belé, hogy degegyën mëg.
 mëkhajt megforgat kereket, fogantyút. Hajcsuk mëg ëccërre.
 mëkhánnya felzaklatja, felbolygatja. A rëhomást a fëredõ az elsõ napkba
 erőssen mëkhánnya.
 mëkházadosik megnõsül. Te Misi, itt az üdeje, hogy immán te és mëkhá-
 zasoggy.
 mëkhevitt befûti a kemencét. Jókor reggel mëkhevittëtem.
 mëkhijja, mëkhitta meghívta kalákába. A fél uccát mëkhittam.
 mëk hó mëg! igás szarvasmarhát balra terelõ nõgatás.
 mëkhord valamit telehord. Mëkhortad-ë a kádat?
 mëkhordoz a faluba megpletykál. Ègy micre mëkhordoz a faluba a mocskos
 szájával.

mékkeni megmasszírozza. Kend még a nyakamot, met a tēpēryütől mēkcsēmēltem.

mēkkicsikēdik megkissebbedik. Jánosz bá ēs egészen mēkkicsikēdēt.

mēkkōt elgennyesedett. Mēkkōt az ujjam, erőssen lükög.

mēkkōtte megkōtōtte. Mēkkōtted-ē a bornyut?

mēkkutyájja magát mēgmakacsolja magát.

mēkpiliszedik fehér lepedék jelenik meg az eltett uborkán, kompóton. Eszt hamar mēk kēl ēnni, met kezd mēkpiliszedni a teteje.

mēkpiritt megpirit; le barnit. Piriccsunk kēnyeret. Jól van dolgod, csak pirittod az ódaladot a naponn.

mēkporoncsol megparancsol.

mēksikul 1. megcsúszik; 2. hasmenést kap. Mit ēhettem, hogy így mēksikult a gyomrom.

mēksiritt 1. megsodor fonalat; 2. megüt. Ma mēksiritlek, ügyeji!

mēksovánkodott, megsoványodott lefogyott. Hogy mēksovánkottál, mijóta nem láttalak.

mēksurol megdörzsöl. Suold még a hátamot, ott a lapockám alatt.

mēksuvaszt 1. megüt, megcsap. Ugy mēksuvasztottam ēty karóval, hogy vinyogott belé; 2. elcsen, ellop. A nagy gyúródázsba mēksuvasztották a táskámot.

mēkszakad sérvet kap. Ne emeji akkorát ēgyedül, met mēkszakacc.

mēkszall leülepszik. Haggya ēkkicsitt ālni, hōty szājjon még.

mēkszegi az egész kēnyéren az első szelést megteszi. Édēsanya, szegje még a kēnyeret.

mēkszikkad félig szárad. Mám mēkszikkatt, lehet vasalni.

mēkszürkünyödik sötét felhők miatt korán szürküldik.

mēktérgyēl a szeg elgörbül. Ez a szeg, ugy lehet, katélikus, met mēktérgyēlt.

mēktippad a kalács sületlen, tapadás, ragacsos marad.

mēktróbál megpróbál. Tróbájja sza még maga ēs.

mēnyet menyét. A menyét elvitt ēccsürckét.

merejibe teljesen, egészen. Éty szāl kolbászt merejibe mēgēvētt.

merekje kis boglya félig száradt takarmányból. Az esső elōl merekjébe raktuk a szénát, de rēggel el kēll teríteni.

méricskél méreget. Ne méricskéjje, innōt látom, hogy mēgvan.

met ma! (fenyegető felkiáltás) mert ma! Értelme: vigyázz, mert ma megjáród.

miánna, mijánna miatta. Mijánna vagyunk most ekkora bajba.

mindēggyég mindegyik. Ēn megmontam mindēggyégnek, halhatták.

mínyá, minyát mindjárt. Mínyá jōvök, várjatak még.

miskárol nōstény malacot nemtelenit.

mōdēr modern. Ez most ojan mōdēr divat.

mōdērēskēdik modernkedik. Ne mōdērēskēggy, met nem āl jól.

monyókol hozzáértés nélkül, felületesen csinálja, fuserál. Nem ēs ért hēzza, csak monyókojja.

mosószappany mosószappan.

mozsdolódik mosakodik. Vasárnap éppen mozsdolóttam a konyhába, mikor jōtt.

mozsdótál mosdótál (a lavór szó ismeretlen).

mozsdószappany mosdószappan.

(a) *multakba* a közelmúltban, valamivel régebben. *A multakba én és vevék belölle.*

musztika törött, összenyomkodott méhviasz; lépesméz fogyasztása után maradt, gombolyaggá gyúrt méhviasz.

musztikás (rég) egy lóval, a ló hátán átalvetővel, faluról falura járó moldvai román ember, aki felvásárolta a „musztikát”. *Ne gazold el a lépet, met jó a musztikás, pénszt ad érte. A gyermekeket is ijesztgették a musztikással: Ha nem fogac szót, od' adlak a musztikásnak, az osztán bétészén a zsákjába.*)*

mutyiba titkóban, suba alatt. *Ésszeëgyeszték mutyiba.*

muzsda cölöp (sas) földben levő része. *A cserefának még a muzsdája sem rothatt el.*

N

nadrágol, *nadráksziju*, *nagyasszon*, *nagyasszony*, *nagybelü*, *nagy égés*, *nagy gazda*, *nagy legény*, *nagymámá*, *nagyobb üdős*, *nagyolás 1*, *nagyra vam vele*, *nagyüdő*, *najinka*, *nála*, *nálla*, *nálunk*, *nap 1*, (áldot) *nap*, *napjöttekor*, *napszállat*, *nárítyén*, *elmént nárítyembe jeget aszalni*, *nászolódik*, *nattata*, *nattátá*, *naty*, *szomoruan*, *në*, *në te në*, *négyig való*, *nekem annyi*, *nekifartal*, *nekikerekedik*, *nekikeseredik*, *nekitüzül*, *néma*, *nem jár*, *nem talál a szavik*, *némü*, *nén*, *népek*, *netez*, *nez*, *nihány*, *nincs pofája*, *nincs szégyéne*, *nogy*, *nő 1, 2.*

náfráckiné bolondos személy. *Mi' csinász, te bolon náfráckiné?*

nagrág, *nadrág* *nadrág*. *Áj még, kössem még a nagragomot.*

nagy alázatosonn nagyon alázatoskodva. *Béjöve nagy alázatosonn.*

nagyobb idősebb. *Ugyës ém vagyok a nagyobb!*

nainnyám *nagyanyám*. *Vízbevető hétfői locsoló-rigmus: Ajtó megétt állok, /piros tojást várok,/ ha nem adnak, hazaményék,/ nainnyámtól kettőt kérék.*

nálik *náluk*. *A ténnap és vótam nálik.*

napszállatkor *napnyugtakor*.

narancsën *sárga szilva*.

naty hejt lát maga körül *beképzelt*. *Annak hëjába beszélz, erössen naty hejt lát maga körül.*

nekihuzakodik, *nekihuzul 1*. *nekibuzdul*; 2. *ütésre készül*.

nekiveselkëdik *erejét összeszedi*. *Nekiveselkëttëm s ëty hapra mëkcsináltam.*

nekëm nyóc *nekem mindegy*.

nekëm a nyóc és páros, *a kilences és nekem teljesen mindegy*. (Szólás).

nem járja *nem igazságos*, *nem jogos*. *An nem járja, hoty te örökké csak tekerëgsz.*

nem talál a szó *nem értik meg egymást*. *Az anyóssával nem talál a szó.*

neteződik *nézelődik*, *figyel jobbra-balra*, *báméskodik*. *Sokat ne netezöggy, ügyekëz haza.*

nëvileg *nëv szerint*. *Látázból üsmerëm ököt, de nëvileg nem.*

nihán, *nihány* *néhány*. *Mëkhattunk nihán tojót.*

nihányan *néhányan*. *Nihányan bem vótak a korcsomába.*

nima *néma*. *Ha nincs élesztőd, vëgyél a nimától.*

* Vö. Seres András: Kik voltak a musztikások? M. Tükör, 1971, V. 9.

NY

nyakacsigája, nyakas körte, nyakász, nyal, nyálazó, nyalint, nyalintás, nyám, nyáskál, nyavajog, nyávog, nye, nyeg, nyegődzik, nyekerég, nyékézsál, nyekken, nyereg, nyiforgat, nyiforog, nyikkan, nyirkas, nyirkul, nyiszitél, nyisszant, nyitorgat, nyitol, nyitszég, nyitt, nyomja az ágyat, nyomoru feje, nyomul, nyöstény, nyöstény kapocs, nyugutt, nyujtó pad, nyukhass, nyukhatik, nyukszik (nyugugy), nyúla, nyulfiju, (belé-, még-) nyuvad, (meg-) nyuvaszt, nyuvasztós, nyuvasztós körte, nyü, nyügölődik, nyüsköl, nyüskölődik, nyüslet, nyüsletés, nyüsütöl, nyüves(s), nyüzsgölődik.

nyajja takarítja, fényezi. Uty kinyalta a csizmáját, hogy rogyog.

nyakas körte (tréf.) férfi tag.

nyavalyatörős epilepsziás.

nyávoktat sírni hagyja a kisgyermeket. *Ne nyávoktazsd aszt a gyermekét.*

nyösténnye lyukas párja. *A paténtnek itt a bakja, de hol a nyösténnye?*

nyegődik nyögdéssel, betegeskedik.

nyekken belé fájdalomában jajdul, nyög. *Uty főthöz váktam, hogy nyekkent belé.*

nyeldéklő ínyvitorla. *Nemcsak a torka, a nyeldéklője és véréss.*

nyikkan mukkan. *Mikor réjakijátottam, mők se nyikkant.*

nyilalás hasító fájás. *Beléált a karomba a nyilalás.*

nyilallik hirtelen fájni kezd. *Mégvátozik az üdő, nyilallik a térgyem.*

nyim-nyám pipogya. *Annak az ura ojan nyim-nyám embër.*

nyiszlött sovány, gyenge csontú. *Ki hitte vóna, az a nyiszlött fehérnép félkapta a zsákot.*

nyívásztá ua.

nyivvant a fenyítéstől félő kutya sírósan vakkant. *Éggyet nyivvantott, osztán béhúsztá a farkát s elfutott.*

nyomtaték levesétel utáni fogás vagy a 3. fogás: sütemény, édesség, gyümölcs.

nyugutton nyugodtan. *Maga csak üjjön ithon nyugutton.*

nyújtó szekér alkatrésze, négyzögletűre faragott nyírfa-rúd, mely az első tengelyt a hátsóval összeköti. *Félülék vala a nyujtó végire, mind az öregék.*

nyulfiju gyáva. *Ne légy ojan nyulfiju. (Tréf.)*

nyügölődik nyügösködik, bajlódik. *A beteg örökké csak nyügölődik.*

nyü van a seggibe nyughatatlan, izgó-mozgó, helyét nem lelő személyre mondják. (Szólás.)

O, Ó

oan, ócsu, ócsudik, ócsun, odaállit, odabé, odaelé, odaelévaló, odafél, odafélvaló, odahátra, odahúz, odaki, ódala, odale, odaléssz, odale való, odaloccsan-ideloccsan, ódaltok (félódaltok), ódalvást, oda se bagózik, odasóz, odaszorul, odaül, odavan, odavet, odbenn, odor, óesztendő esteje, ojamformálag, ókulár. (kecske) olló, ollózik, olvas, olvasatlanul, omlóba van, onnót, onattól, onoka, órakorig, orda, orgonál (a kutya), orja, ormój,

orvas, osztán(g), osztováta, othonünnet, ot való, ótvar, ozsonnya, ozsonnyázik.

ocsu selejtes gabona. *A javát megőrletem, az ocsuját a majországgal meg-
étettem.*

ód old, megold. *Ód ki a bogot, nekem nincs körmöm. Megódott a fűzőm.
odaféjünnet fentről.*

odahátrunnat hátulról, valaminek a hátsó végéből.

odahúz hozzá ragaszkodik, nála szeret lenni. *A legénke és inkább hëzzik
húz.*

odajut, odajuttak 1. odaér. 2. Jó vagy rossz sorsra jut.

ódalas oldalas, a disznóhús oldalbordás része. *Füstölt ódalast ettünk puisz-
kával.*

ódalborda oldalborda. *Bétörött az ódalbordája.*

ódaltog, félódaltog oldalt. *Nem hallottam, met ódaltog áltam.*

ojamforma olyan, hasonló. *Ez ojamforma mind a tühédé.*

oláfáta narancssárga virág.

onnot, **onnót** felől **onnan**. *Onnot és jó éty fekete félleg.*

orcája arca. *Ojan sápat az orcája mind a falódala.*

orjas disznóhús része; a hátgerinc (orja).

orjas leves orjából főtt leves.

országutya ország útja. *Vém mind az országutya.*

orvasság orvosság. *Bévévém a part és, a kanalas orvasságot és.*

osztáj osztozkodás. *Mas' jövünk a közjedzõtöll, megvót az osztáj.*

asztán, osztáng aztán. *Osztáng ingem ne és hijjatok.*

osztáskor osztozkodáskor: a felesművelés idején aratás vagy szénacsinálás után a feles meghívta a tulajdonost, hogy válasszon, melyik csomót vagy boglyát óhajtja, a páros számúakat vagy a páratlanokat.

ót (béót, megót) **olt**: embert, állatot, tejet, tüzet vagy meszet. *Béótották a
kutyákat dühüsség ellen. Óccsunk meszet. Ódzsd el a tüzet.*

ótó oltó szer, sajtkészítéshez. *Kérjünk ékkcsi ótót a bácstól.*

óvatosonn óvatosan. *Óvatosonn, met bészakad a jég alattad.*

óvoda, óvodás, óvoda, óvodás.

óvóné, óvónéni óvónő, óvó néni.

ozsonnyakor uzsonna időben, du. 4 órakor. *Ozsonnyakor essen kezdett.*

O, Ó

öblint, ögyvez, ökeme, ökorszem (tükörtojás), **ököt, öl, (belé-, ki-, meg-)öl, öli** a mérég, öli magát, **örlet, örlő, öregebje, örökké, örökkéig, öröl** (darál), **öröz, (az) ós, ösven, ösveny, őszibánat, őszönn, öt** (megót), **ötig** való, **övéké.**

ödöngél ödöng. *Ott ne, ödöngéltünk a vásárba.*

ölbeli kutya, **öleb.**

ölibe ölébe. *Új veszteg a nainnyád ölibe.*

öntöz öntöz, locsol. (Az öntöz használata kizárólagos, a locsol ígét nem használják, de értik).

öntöző, öntözők, húsvéti locsoló, locsolók. *Virágot téssz-é az öntözők me-
jibe?*

örök áron végleges tulajdonba véve.
 örült örült. *Maga ugy beszél, mind egy örült.*
 örvén, örvény örvény. *Örvénbe került s az elkezdte forgatni.*
 örvend örül. (csak ez a szó használatos, az örül nem). *Erőssen megörventem,
 mikor megláttam.*
 örvendett örült.
 őszintét, megmondja az őszintét megmondja őszintén.
 ösztöndíj ösztöndíj. *A fijam ösztöndíjjat kapott.*
 ötözik öltözik. *Éppen csak fölötözöm s menyék.*
 ötösztet öltöztet. *Ötösztezd jó melegén aszt a gyermekét.*
 özön sok, rengeteg. *Özön, mi nép vót a májálison.*
 özönfa, özömfa, vízben megfeketedett cserefa, melyből az ébenfához hasonló
 lemezeket lehet vágni bútorkészítéshez. *K.Á.-éknak özönfából van
 äty szobára való butrik.*

DICȚIONARUL DE DIALECTE DIN COMUNA RECI

Rezumat

Autorul publică partea a IV-a a dicționarului de dialecte din comuna Reci (județul Cavașna), literele I—Ö.

KRIZBA HELYNEVEI

BINDER PÁL — DEÁK SALA ANDRÁS

I. BEVEZETÉS. A barcasági medence nyugati peremén, a persányi hegység lábánál levő *Krizba* (*Crizbav*, *Krebsbach*) helynevei több szempontból is figyelemre méltóak. A barcasági magyar nyelvjáráson belül *Apáca*, *Barcaújfalu* és *Krizba* tájszólása határozottan elkülönül a hétfalusiétól. „Legközelebbi rokonságban az udvarhelyszéki tájszólás homoródi részlegével van – írja Vöö István –. Erre elsősorban az ö/e fonémaváltozás, az úgynevezett ő-zés utal. [...]Az ő-zés sajátosságával e [nyelv] szigetek élesen elkülönülnek a hétfalusi alakulattól.”¹ Az csak természetes, hogy a krizbai helynevek is tükrözik a vidékre jellemző ő-ző nyelvjárást és archaikus sajátosságokat is felmutatnak.

Ugyanakkor a krizbai helynévanyag földrajzi szempontból is jellemző és igen figyelemre méltó. A krizbai emberek századokon át erdőltek, jól ismerték a Persányi hegység hegyeit és völgyeit. Mivel *Barcaújfalu* kivételével *Krizba* összes szomszéd falvai román és szász lakosságúak, ezért a krizbaiak által használt exonimák (a falu határán kívüli nevek) rendkívül érdekes és archaikus hegy – patak és helységneveket őriztek meg. A Feketehalmi hegy (*Mägura Codlei*, *Zeidner Berg*) krizbai neve *Kotla*. Ezen a néven ismerte *Apáczai Csere János*² is ezt az oronimát (hegynevet) használják az erdővidékiek is.³ *Krizbáról* nézve a *Királykőnek* két csúcsa van: a nyugati a *Királykő*, a keleti pedig a *Zernyesti kő*. Az utóbbi név egyébként ma már nem használatos, csak a régi brassói szász krónikákban bukkan fel ez az elnevezés (*Zernestiani Alpes*, *Zernester Gebürge*) bizonyítván azt, hogy a *Zernyest* felett emelkedő kőhavast valamikor *Zernyesti kőnek* nevezték.⁴

Krizba helyneveinek számbavételével tulajdonképpen lezárul a *Barcaság* toponimiai feltérképezése. A kezdeti lépést *Árvey József* tette meg, aki 1943-ban kiadta a barcasági *Hétfalú* helyneveit s ezzel nemcsak helyi de egész Erdélyre vonatkozóan is mintaszerű, úttörő munkát végzett.⁵ *Apáca* helyneveit *Jancsik Jenő* közölte,⁶ *Barcaújfalu* személy és helyneveiről *Binder Pál* írt egy közlés alatt álló dolgozatot.⁷

Maga a *Krizba* falunév német (szász) eredetű s jelentése *Rákospatak*. A holtövényi szászok tájnyelvén mind a falu, mind pedig a patak neve

Kriszbix (= Krebsbach).⁸ A falu első említése 1410-ben abban az oklevélben fordul elő mely szerint Nádasdi Salamon Mihály székely ispán megengedi Földvár lakóinak (praefati oppidi ipsorum Foeltwar), hogy a mezőváros vízellátása érdekében szabadon járjanak Krizba falu határán (ipsa aqua congruos decursus per quaelibet media territorii villae Kripzbach).⁹ A földváriak által ásott csatorna ma is létezik s *Földvárka* (a Földvár árka forma összevont alakja) néven szerepel a helynevek között. A Krizbának nevet kölcsönző patak neve itt Nagypatak, csak a holtövényi és földvári századok használják a Krebsbach (= Krizba) pataknevet.

Orbán Balázs ismert monográfiájában Krizba leírásánál a falu története mellett számos helynév is szerepel. A hagyomány szerint a krizbaitól ősei Veress Dezső vezetésével az Erdővidékről telepedtek a persányi hegység aljába. Orbán Balázs egy 1484-es oklevelet magyarázva közli, hogy ekkor Krizba és Földvár között egy újabb pereskedésre került sor, mivel Nagy Zsigmond és Fügedi Balázs töröcsvári várnagyok – mint Hőltövény várának porkolábjai – Krizba (Krysbach) patakát, mely Krizba felől jön, elfogták. Ekkor tehát a Nagypataknak már két ága volt, az egyik árok Földvár felé, a másik Krizba felé folyt. Az utóbbit átszelte a Szunyogszegre vezető út. Orbán Balázs a továbbiakban megjegyzi, hogy a falu a Nagy- és Kiskrizba patak mellett fekszik, mely két patakot egyesülésük után Rákospataknak neveznek.¹⁰ A Rákospatak elnevezés ma már nem használatos, az 1761-es urbáriumban sem fordul elő.

Krizba erdeinek határáról szólva Orbán Balázs szerint a persányi hegység ottani neve *Krizbai havas*. Ma ez a névalak is ismeretlen, hiszen amint tudjuk havas elnevezés alatt egész Erdélyben csak az 1680-1800 m feletti, az erdőzóna fölé emelkedő magas hegyeket értik. Az 1870-es években a falu 2046 katasztrális hold erdőt birtokolt, míg Brassó – 1848 előtt a falu földesura – 1601 hold gyönyörű őserdőség tulajdonosa volt. A krizbaitól a sajátjuk mellé 1000 hold szántót és legelőt vásároltak a szomszédos Földvártól és Szászveresmarttól.

Már Orbán Balázs előtt is ismeretes volt, hogy a krizbaitól fontos kereseti forrását képezte a súrlófölddel való kereskedelem. „A Nagy Krizba patak hegyeiben – írja a Székelyföld leírója – oly kemény állományú s rendkívül finomságu homok-kő jő elő, a melyet ércneműek takarítására, padolat súrolására stb. lehet használni, ezt [...] darabokban metszik ki s Brassóban s másutt nagy kelendőséggel árusítják el.”¹¹ A Nagypatak forrásvidékén máig is sok „súrlós hely” van.

A krizbaitól hegyek legismertebb kirándulólhelye a *Várhegy*, ismertebb nevén, a *Krizbaitól vár*. Orbán Balázs Hőltövény vagy Krizba várának nevezi és megjegyzi, hogy a Várhegy jobbról a Várpatak, balról a Vénpatak mely sziklamedre között fekszik. A Várpatak Veresmart falun át, Vénpatak pedig a falun alól fut le és ömlik az Oltba. Orbán még feljegyezte, hogy a krizbaitól hagyomány szerint a várat egy Veress Mihály vagy Dezső nevű gazdag ember építette és róla Veress várának is nevezték.¹² Ez a Veress Mihály azonosnak tűnik a hídvégi földesúri család egyik tagjával, Nemes Mihálylyal, mivel az Olt völgyéből a várhoz felvezető egyik ösvény neve máig is *Nemes Mihály uram útja*.¹³

Krizba vára oklevelesen kizárólag *Höltövény vára* néven fordul elő.¹⁴ A höltövényi és földvári szászok *Häldeburch (Heldenburg)* néven ismerik.¹⁵ A várrom magyar és német neve egyaránt a közeli Höltövény falunévre utal.

E nyelvészeti tanulmányban nem célunk, hogy a Höltövény vára történetét felvázoljuk. Azonban neve egyaránt származhatott a Höltövény várát valamint Höltövény falut alapító „höstöl”, ugyanis a höltövényi szász hagyomány szerint a falu alapítója egy bizonyos „*Haldeboitschi*” volt.¹⁶ Ugyanakkor bizonyos, hogy Höltövény vára régebbi mint Krizba falu s a XIV. században Höltövény és Höltövény vára között csak két – időközben elpusztult – falu (Újfalu és Komlós) volt.¹⁷ Ami Höltövény várának másik nevét illeti – a már említett Veresvár vagy Verestorony¹⁸ név – ez összefüggésben lehet a vár első ismert várnagyával, az 1344-ben említett Petrus Rufus (= piros vagy veres) nevével.¹⁹

A Persány hegység erdőségeinek régebbi leírását Fogarasföld urbáriumában találtuk meg.²⁰ Alsóvenice 1637-es urbáriumában a következőket olvashatjuk a krizbai erdőkkel határos részéről: „*Silvae*. Tölgy és bik makkos erdője ez falunak az az Felső Veneczeikkel együtt vagyon, mellyet az mint az oda fel meg írt faluk erdő határát az *Bartzai határ* terminálja hasonlóképpen. Makk termés az urunk ő nagysága disznai számára szoktak az tölgy makkot megtiltani, kit *Seszul Magurának* hínak, más darab viszont *Dombraucza, Plesitza*²¹ és *Face Venetie*. Bikk makkos erdőt is azon kívül ugyan az ő nagysága disznai számokra tartnak tilalmasban, mellyet *Girbouának*²² neveznek az többit az két falubeliek disznainak tartják, melynek határát napkelet felől az *Veres kő* tartja, dél felől az *Venetiei patakig* jó alá határa.”

Sokkal szegényebb a felsőkománai erdők leírása: „*Sylvae*. Tölgy és bik makkos erdejek az alsókománaiakkal vagyon; melynek határa az *Bartzai* határig extendáltatik, ez erdejek 2 000 disznó meghízhatik, mikor bő termése vagyon az makknak.

A krizbailak különösen az erdő lakosok igen gazdag helyrajzi szókincsrel rendelkeznek. Így minden völgynek megvan a *feje, árka, fejezete, oldallója*. Az írtott erdő neve *orotvány*, a fiatal erdőé *fiatalos*. A teljes erdő-írtás a *tarvágás*, ha egy-egy élőfa marad, az *magfa*. A rikitott erdő helyi neve *rikító*. A legérdekesebb krizbailak tájszó a *hovaj*. Általában így nevezik a járatlan száraz oldalvölgyeket. A krizbailak szerint a *hovaj* az ahol nincs út s az erdőből csak lóháton tudja megjárni. A krizbailak erdőkben a konglomerátum neve *vízkö*, a nagy kősziklák neve *csűrkö*, a vízesés a *szökő*, a konglomerátum réteg *sikkő*. A mezei határon a podzolos talaj az *agyagos föld*, a kis csöges-bogas földdarab neve *csögej*.

A krizbailak helynevek gyűjtésénél a legnagyobb segítséget *Deák Sala József* idős földműves és erdőmunkástól kaptuk, aki tősgyökeres krizbailakos és a nagyapjától valamint az öreg emberektől hallott neveket használja mind a mai napig. Az anyaggyűjtés ideje: 1979 április–május.

A FELHASZNÁLT FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE:

- **BrÁlvt** = Brassói Állami Levéltár
- **1761** = Colecții urbariale. Conscrierea domeniului Bran. Pachet XCVII, 1 caet. An 1761, 1759 — 1828. BrÁlvt.
- **1828** = BrÁlvt — Primăria Braşov. Colecții urbariale IV/8-113.
- **Orbnán** = A Székelyföld leírása. A Barcaság. Budapest, 1873.
- **Zaminer** = Eduard Zaminer: Geschichte des Waldwesens der freien Stadt Kronstadt. Brassó. Kronstadt, 1891.
- **1888** = Néhaj Máthé János krizbai lelkész által gyűjtött helynevek az ev. egyház levéltárából.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE:

- **AH** = Alsóhatár vagy Alsóforduló
- **d** = Domeniális vagy uradalmi szántó és kaszáló
- **e** = Erdő
- **FH** = Felsőhatár vagy Felsőforduló
- **k** = Kaszáló
- **KH** = Középsőhatár vagy Középsőforduló
- **sz** = Szántó föld
- **sze** = Szabad- vagy élő erdő
- **t** = Tillalmas erdő

I. UTCANEVEK

- *Alszeg* — *Asszög*
- *Brassói út* — Azonos a Malom utcával
- *Cigónia* — *Cigonya*
- *Csokrák* — *Csokrák*. 1828: Tsokrakon kívül d. sz.
- *Dézmaház (Curia)* — Később községi vendéglő lett
- *Dörég* — *Dörég*
- *Erdőő utca* — *Erdőőucca*
- *Erzsébet tér*
- *Fekete utca* — *Fekete ucca*
- *Felszeg* — *Fösszög*
- *Gagyaszár utca* — *Gagyaszár ucca*
- *Hula*
- *Iskoladomb*
- *Két ház utca* — *Kétház ucca*
- *Kicsi utca* — *Kicsi ucca*
- *Kis földek* — *Küs földek*
- *Közép utca* — *Közép ucca*
- *Központ*
- *Lunka*
- *Malom utca* — *Malom ucca*

- Magyar temető
- Magyar templom
- Magyar terem – Magyar teröm
- Mérleg utca – Mérleg ucca
- Pap hidja – Pap higgya
- Román pap utcája – Román pap uccája
- Román templom
- Román terem – Román teröm
- Románok köze
- Szoros
- Szunyogszegi utca – Szunyokszögi ucca
- Új utca – Újucca
- Vár utca – Várucca
- Káposztás kert – A falu körüli kertek mögött. 1828: a káposztás kert d. sz.

II. MEZEI HATÁR

- Alámenő – Az egyik fele Kiskrizba, AH. 1828: az allá menő rövidet d.sz.
- Alsó határ vagy Alsómező – Assó Mező. 1761: Az Alsó Fordulóban vagyis Alsó Mezőben (763).
- Bagjos – FH.
- Berek – Berök, sz. A Kiskrizba és Földvári út között, ezen volt a falu füve.
- Cerjék árka – Cörjék árka. A Középső Mezőben vagon.
- Csere vagy Cserére menő – sz. Az egyik vége kimegyen a Cserére, másik vége Kiskrizbára mégyön, KH. Ahol a brassói út jön elé a Középső Mezőben. 1761: A cserére menő Lábban két hold, vicinusi felyül Seres Mihály, alól ifjabb Kalmár György Szántó földjei KH. 1828: Cserére menő – d.sz.
- Csokrák – sz. A román falurész fölött, KH. 1888: Csokrák – sz.
- Csögej – darabocska föld – sz.
- Csutakos – KH. A Románok utcáján felül van. 1888: Csutakos – sz.
- Eger – sz. (1888) AH.
- Egerfeneke – sz. AH.
- Falu füve – k. Lánccal mérték a falusi vezetőségnek. Itt három hold kaszáló volt, hét szekér széna termett. Ezt a három évre választott bíró használhatta.
- Fekete Sár – k. KH. Ahol mögyünk volt Kutos felé, ahol először telepedett Krizba. Valódi fekete vögy, állandóan ingoványos, vizes rész. 1761: A Feketitő Sár nevezetű helyen egy egész Nyilból álló hitvány kaszáló hely (765) – AH.
- Felső határ – Fösső határ vagy Fösső Mező kezdődik a Nagyhódakkal s benyúlik a Szász György patakába. 1761: Felső forduló Határban vagyis Felső Mezőben (762) – FH.
- Földvárka. Az eredeti Földvárárka név rövidített formája, (hivatalos neve: ivóvízvezetéke, Marienburger Wasseleitung). A földváriak ásták, mert nem volt elegendő vízük. Nagy legelőjük volt s Szentgyörgynapkor kicsapták az állatokat, melyeknek víz kellett. Föld alatt folyt a víz míg

- kiütötte magát, de maga a földvári lakosság is abból a vízből ivott. Itt cement fal volt építve s cső volt bécsinálva. 1761: Földvár árka mellett (1828).
- Fölvárka köze (1888) – sz.
 - Horgasok – Görbe futású földek, FH.
 - Horvátkert – Gyümölcsös és tányászerű település Kutas felett. A Horvát család Höltövényből származott ide. A gazdaság „mőt már a negyedik gazdára van szállva”.
 - Hosszuk – KH. 1761: Az Hosszakban a Godina háznál egy hold, vicinusi felyül Sándor Péter, alól öreg Máté György földei – FH. Godina régi krizbai család, ma kihalt s nincs maradványa. 1888: Hosszszuk és Hosszucska – sz.
 - Kalmár árka – KM. 1761: A Kalmár árka tövin a Kis Krizbában egy egész Nyíl, vicinusi felyül Pap György János, alól ifjabb Marosi Mihály kaszáló helye (1765), AH. A krizbailak a régi Kalmár családnevet Kalamárnak ejtik és írják.
 - Kisföldek – Küsföldek. A falu mellett – FH. 1761: A kis földek között, mely a Nagy patakra jó véggel fél, FH. 1761: A kis Földek végénél, a falu mellett, egy darabocska kaszáló hely, melyet ennek előtte ugyan a falusi tisztek használtak közönséges szükség végett (829). 1828: kiss föld – d. sz. 1888: Kisföld – sz.
 - Kiskrizba – sz. és k. 1761: A Kis Krizba nevezetű Patakra menő hold, vicinusi felyül Szász Lukáts, alól Pap Györgyné Dombi Anna Szántó Földei (763) – AH. 1761: Az Alsó Fordulóban, a Kis Krizba pataka mellett a földvári határ mellett, melyet ennek előtte a Falu szokta kaszálni közönséges szükségéi végett (Foeneta = kaszáló, 828). 1828: a Kis Krizbára menő – d. sz.; kis nyílak felfellő Kis Krizbában – d.k. 1888: Kis-Krizba. Lásd még Szászlukácsok.
 - Kispatak (ma ilyen néven nem ismeretes). 1761: A Kis Patakra menőben az Urak Szénafüve helye mellett, egy darabotska (764) – AH. Valószínűleg azonos a mai Alámenő nevű szántóval, mert az is a patakra megyen. Földváron használatos német neve: Kleinbach.
 - Kóródi vágása. A barcaújfalusi erdőszél.
 - Középsőhatár vagy Középső mező. 1761: A középső fordulóban, vagyis a Cserére menőben (763) – KH.
 - Kövecses – Kövecsök vagy Kövecsökbe – sz. FH. 1761: Követses, Notandum. Ezen Faluban minden Jozzag után többnyire a Követsés nevezetű helyen biratnak egy egy kevés szántó Földek, de ezen Curia után ha voltis, ez uttal ki nem talaltatott (763) – FH. 1828: temető követses d. sz., keresztül menő követses – d. sz.
 - Kristóf árka martja – KH.
 - Kútos (Cutuş). Valamikor az egyházé volt, aztán cigányok burdékából egy új falut alapítottak. Ma Krizba faluhoz tartozó település – KH.
 - Lunka. A faluból kezdődik. A Lunka egyénöst megyön.
 - Malommező. Ottan volt egy hatalmas malom. 1761: A krizbai alsó Malmon felül más fél hold, ennek vicinusi felyül idősb Marton Mihály alól pedig Deak Janos Szántó földjei (762) – FH.
 - Magosmart. Orotványok végétől Földvár felé – AH. 1888: Magosmart – sz.

- Mesterkert – FH. Nevét Szemerjai Károly krizbai iskolamestertől kapta, aki itt a falusiak számára gyümölcsöst telepített. „Szemerjai Károly [...] ki 1848 végén mint üldözött honvédtiszt jött e félreeső faluban menhelyet keresni s a tanítói, később jegyzői s sok ideig pap-helyettesei állást is elfoglalván, e népnek valódi vezetője, atyja, patriarchája volt; megtanította a gyümölcsstenyésztésre ami most a népnek fő jövedelmi forrása”. (Orbán, 419).
- Nagyhold – Nagyhold – FH. 1761: A Nagy hold, Vicinusi felyül Zavitsa György, aol Ilyés Márton Szántó földjei (763) – AH. 1828: nagy holdak – d. sz. 1888: Nagyholdak – sz.
- Nagypatak – Krizba fővízfolyása. Innen származik a falu neve, mivel a földvári szászok Krizbai pataknak (Krizbichbach) vagy Nagypataknak (Griesbach) nevezik. 1828: a nagy Patakba menőben – d. sz.
- Nyáros – Nyárosteteje – FH.
- Nyír – Nagynyír, Fössönyír. Itt folyik le a Földvárka. A Fössönyír felrugott ahol az istállók vadnak. Ottan erdőrészt volt de most mezőrészt vagyon. A múlt században városi erdő volt, de 1926 körül (a földreform alkalmával) a község megkapta a városi részeket. Most csak néhány négyzetes erdő maradt, hogy a marháknak árnyékoló legyen. A többi mind ki van vágva. Mikor a város megtudta, hogy az erdő a krizbaiak tulajdona lesz, kifarcellázta és eladta. 1761: Az also Nyires, a felső Nyirnek felső szelyiben egy kis növendék csere (Sylvae, 826).
- Nyír – Nyírok – KH. 1888: Nyír – sz.
- Oriások. Ott 42 hektár föld vagyon. Nevét egy nagy átmérőjű cserefától kapta – KH. 1888: Oriás – sz.
- Orotvány vagy Orotványok. Itt hatalmas nagy csererdők voltak, ma sz. – KH. 1761: Orotvány nevezetű helyen egy darabotska, Vicinusi felyül öreg Péter János Szántó Földei (763) – KH. 1828: az út mellett levő orotván – d. sz.
- Patakramenő. A Nagypatakra ment sz. AH. 1761: A Nagy Patakra menőben egy hold, Vicinusi felyül Dezső István, ahol Szász György Szántó földjei (764) – AH. 1888: Patakramenő – sz.
- Román gát. A falu felső részén. A Nagypatak gátjánál fürdenek a gyerekek.
- Száraz árok. A hidon alól volt s a Könce tövénél épült vízvettetőn esős esztendőbe ebbe az árokba is vezettek be vizet. 1761: Száraz árok mellett, vicinusi felyül Varga Péter, aol Tamási György kaszáló helyei (764) – FH. 1828: Szárossz árok mellett által menő – d.k.
- Szederjes – Szödörjes. A Mesterkerten lefele – FH. 1761: A Szederjesben egy Nyil, vicinusi felyül Abrám Dániel. Kaszáló hely (764) – FH. 1828: a szederjesben – d.k. 1888: Szederjes – sz.
- Szászlukácsok, a Cserére menő tetején – KH. 1888: Szászlukács – sz. Nevét egy Szász Lukács nevű krizbai földművestől kapta.
- Szásznyír. Ez a határrész eredetileg a földváriaké volt, de mikor ez a barcasági nagyközség határát tagosította, a Kövespatak ellenében ezt a krizbaiaknak adták át – AH. 1888: Szásznyír.
- Temetőn felül – ma a Nagyholdakban. 1761: A Temetőn felül a Bértzen, egy darabotska (sz. – 762) – FH.
- Tölgyes – sz. FH.
- Újmalommezeje – FH. 1888: Újmalommezeje – sz.

- Vízköze – FH. 1888: Vízközött – k.
- Zsükkön, Zsükkönök vagy Zsükkön köze – KH. Hajdan k., most sz., leme-
gyen a Negyedik Lábíg. 1761: A Középső Fordulóban a Sükönben a
Földvár árka mellett, melyet ennek előtte a Falusi Tisztek kaszáltak
(828). 1828: a sükön utjára menőben – d.sz. 1888: Zükköny – sz.

III. ERDEI HATÁR

A krizbai erdő (falusi, régebben a jobbágyok által használt erdő). 1761: Krizbai szabad erdők. Ezen helyeken rész szerént a Bük fákat erdőlík, rész szerént penig Marhájokat legeltetik, a Bene völgyin kívül, melyet a Falu tilalomban tart, *Notandum*, Az elő számlált erdőkön a mikor mak terem, a Sertésekből való Gostinát a városnak szokták administrálni.

- Akasztóárok. Cihérés erdő, itt több ember felakasztotta magát.
- Baglyas árka.
- Bene völgye, Bene árka, Bene fejezetje. 1761: Bene völgye (826) – t.
- Blága hovaja. Künn a tetőn k. vagon.
- Bodzás – Bojzás völgye, fejezetje. 1761: Bodzás völgy (826) – sze.
- Cigány völgy – Cigány vögy. (Nagycigány, Kiscigány, Cigánykútága, Cigánykútfeje). A Cigányban rengeteg sok hovaj vagon. A Cigány-völgy a Nagypatak egyik mellékvíze. 1761: a Cigány völgy (826) – sze.
1860: „Wenn man sich an die äusserste nördliche Grenze der Krizbaer Waldungen, an jenem Punkt des Bergrückens 'Cigánykút feje' stellt, wo die Waldungen der Gemeinden Krizba, Nussbach und Felső-Komána zusammenstossen, und welcher Kománai cordon genannt wird, so hat man gleichzeitig die äusserste nördliche Spitze des Waldanteils der Stadtcommune Kronstadt erreicht.“ *Zaminer*, 346.
- 1884: A Magyarósi patak (Nussbach) az ún. Cigánykútnál (Zigeunerbrunnen) három forrásból ered, a krizbai vártól ÉNy-ra. vö. Peter Hubbles: *Nussbach, Sächsischer Hausfreund*, 1884.
- Csalóbérc. A Nagyvízes fejezetje fele vagon. A Csaló kimegyen a kománai erdőn és a kucsuláti erdő bércelein egészen a Hármashalomig.
- Csihányos. Az egyház k-ja volt. Ez a hely a Kápojna tussó felén vagon.
1888: Csallányos – k.
- Csókos.
- Csonka (hegy) – Csonka tetőzetje, völgye.
- Csonka (völgy) – Csonkapatak, Csonkapatakfeje, oldala.
- Csonkaközbérce – A Csonkapatak és a Szoroskő völgye közötti él, ezen halad a Várhoz vezető út.
- Dezső hovja. A Dezső Krizbán gyakori családnév.
- Esztenás – Nagyesztenás és Kisesztenás. Az egyház k-ja volt. Itt juh-esztenák voltak. A Csihánosból lehet által menni, 1888: Esztenás bérc – k.
- Farkaslik – Nagy fejezetje vagon, kimegyen a határra. Van balága, jobbága és igyenes ága. Ebben a völgyben van a Tejcshovaj és Tejcs (Deutsch) sírköve (lásd ott). 1761: Farkas lyuk (826) – sze.
- Források feje vagy Nagypatak forrása. 1761: Források feje (826) – sze.
- Gáspár bérce és Gáspár völgye.

- *Halastó*. A Könce tövin erdészház volt s innen ügyeltek a városi erdőre. Itt pisztrángos tavak létesültek, a legnagyobb tavon csónak is járt s egy kis fenyőerdőcske közepén asztal várta a brassói kirándulókat – Később a Réti féle pisztrángokat mind kieregették.
- 1860: „Als im Jahre 1860 Eduard Zaminer als substituierter Revierförster nach Krizba versetzt wurde, erkannte er sofort, dass das Nagypatak-Thal vermöge seiner Quellen- und anderen Boden-Verhältnisse sich zur Anlage einer Anstalt für künstliche Fischzucht vorzüglich eigne. Er benützte die auf erhöhtem Niveau entspringene Moissi-Quelle bei Köncze töve, zur Anlage einer sehr primitiven Brutanstalt für die Ausbrütung befruchteter Forelleneier. Dieser Anstalt zunächst wurden einer Brutteich zur Aufnahme der ausgebrüteten Fische und dann noch ein Teich für die zwei- und einer für die dreijährigen Forellen angelegt, diese Teiche wurden einerseits gespeist durch die bezeichnete Quelle und dann durch ein Bächlein aus dem Seitenthal Könczepatak komend [...] Die spätern Revierförster Georg Sterns und Adolf Siegmund waren dann bei Erweiterung der Anlage, Schaffung eines 4. und 5. Teiches, und bei den Verschönerungsanlagen in anerkennungswerter Weise thätig, so dass nach und nach bei den Fischteichen auf Köncze töve in Nagypatak ein Platz geschaffen wurde, der seinesgleichen suchen kan.“ vö. Zaminer 226.
- *Hármashatár* (a térképen: Dreirichterhaufen 1030 m).
- *Hollókő*, Nagyhollókő, Kishollókő. Itt hatalmas kőszál vagyon, arra szálltak a fekete hollók. 1761: az holló kő árka (826) – sze.
- *Huréc utja*. A Cigány tartományában van.
- *Istó*. A Cigányban van.
- *Jégverem*. Itt épült a vízgyűjtő bazin.
- *Kápolna* – Kápojna. Ez a krizbai határ legmagasabb pontja s egyben a persányi hegység csúcsa. 1870: A Várhegynél jóval magasabb Bálványostető. – *Orbán*, 420. A térképen Várhegytető (1 104 m).
- *Katonás* – Nagykatonás, Kiskatonás, Katonásnak fejezetje (Cătunaş). 1761: Katonás (826) – sze.
- *Karujos ódala*. Itt lenn vagyon a Komlóssal szömbe.
- *Kerekhegy* – Kerekhög. Ma csak félig cserés, a másik oldala már legelő, 1761: Nevendék csere kerek hegy nevezetű (826-827) – sze.
- *Kincsesek* – Kincsök.
- *Kis Krizbapatak fejezetje*. 1761: Kis Krizba patak feje (826) – t.
- *Kisvizesárka*. (lásd még a Vizes helynevet).
- *Kisvizes fejezetje*. (a térképen: Kis vizestető 962 m).
- *Kisvizestöve*. 1888: Kisvizestöve – e.
- *Komlós*. Ma fenyőerdővel van benőve.
- *Könceárka*. Sikkője vagyon 1761: Köntze völgye (826) – sze. 1873: Köncze töve – erdészház. Zaminer, 226, 286. 1888: Könczetöve – k. Lásd még a Halastó és Vettető helyneveket.
- *Kománai kordon*. 1860: Kománai Cordon (Zaminer, 346), lásd Cigány.
- *Kosárhovaja*. Ezelőtt a növendékmarhát kihajtották s a hovajba volt a kosár nekik s arról nevezték el.
- *Likaskő*, *Likaskőoldala*. Térképen: Piatra Găunoasă 1 066 m. Magas, sziklás csúcs a Szoroskőtől délre. Nevét a cikcakkos konglomerátum sziklától kapta.

- *Madaras* – Nagymadaras, Kismadaras, Madaras feje, árka, fejezete. 1888: Madaras – k. Ma ebben a völgyben egy kis vadászház van.
- *Márton István hovaja.*
- *Máté János hovaja.*
- *Medvevölgy* – Medvevőgy. Ez a völgy máig elválasztja a krizbai és a szunyogszegi határt. Egyik részéért a szunyogszegiek pereltek az újfalusiakkal. 1761: A Medve Völgy Nevezetű csere erdő (melynek felső vége a kerek hegyre mégyen) a Szunyogszegi Lakosokkal Contraversiában vagyon (827).
- *Mojszintető* – Mojszi forrása. 1860: Moissi-Quelle. Zaminer, 226.
- *Nagyhovaj fejezetje.*
- *Nagypatak*, a falun átfolyó patak. 1761: Vagyon a praettingált Városnak [Brassónak] ezen Faluja felső-forduló Határán a Nagy Patak nevezetű Patakon (: mely a Faluba bėjő :) két Lisztelő felyül tsapo Malma egy egy kövűek. Az említett két Malmok között ugyan azon Patakon vagyon egy romladozott félben levő Kása külű, ványolóval edgyütt szalma fedél alatt (827). Az alsó malom épülete ma is megvan. Csiki Mihály volt az utolsó molnár, háza ma is a községé). 1860: Nagypatak – Zaminer, 347. 1873: Krizba falu a Nagy és Kiskrizba patak mellett fekszik, egyesülés után Rákospatak – Orbán, 418 1888: Nagypatak – k.
- *Nagyvizes feneke.* Itt volt a városi és a községi erdő határa.
- *Nagyvizestető* (1 029 m) 1888: Nagyvizes e. és k.
- *Nagyvölgy* – Nagyvölgy. Ez hatalmas nagy völgy, a Nagypatakra jó le. Több ágazata van, az egyik kirug a Gáspár fejéhez. Hatalmas erdő-rész – a legszebb Krizbán. Itt sok kaszáló van. 1761: Nagy völgy (826) – sze.
- *Nemes Mihály ösvénye.* A Tolvajkút oldalójához jó bé. Ott ezelőtt szerkérrel is bé lehet jönni. 1873: A Krizbai várhoz a Hidvég felől felvezető utat Nemes Mihály uram útjának nevezik – Orbán, 422.
- *Nyáros oldala és teteje.* Szép csererdő s a rágás után fenyőt is ültettek ide. 1761: A Csere és a mellette levő Nyáros oldala nevezetű Csere fákból álló erdők ugy a fennebb említett erdőkben található csere fák mindenütt tilalomban tartanak (826).
Hidvég felől felvezető utat Nemes Mihály uram útjának nevezik – Orbán, 422.
- *Nyáros oldala és teteje.*
- *Nyáros teteje és alja.*
- *Nyírkert.* 1862: Nyírkert – (csemetekert) – Zaminer, 320.
- *Olajos* – Nagyjolajos, Kisolajos.
- *Orbán*, Orbánárka. Ez egy holt árok. 1860: Orbán töve. „Dieser Punkt heisst Orbán töve und ist gelegentlich der Authentikation in der Karte ersichtlich gemacht worden.“ vö, Zaminer, 347.
- *Pelesicatető.* A krizbai és szunyogszegi erdők határán. A térképen: Plešija 862 m).
- *Pecsétösök.*
- *Piricske.* A Cigánypatak egyik mellékpataka.
- *Peres* – Pörös. A krizbai hagyomány szerint a Krizba és Földvár között per tárgyát képező erdőt a földvári bíró huncutsággal tudta csak megszerezni: csizmájába földvári földet tett s esküt tett, hogy saját határán áll s ezért a krizbaiak meg akarták verni. Később itt nagy áfonyás volt.

- A Szőlőpatak oldalán itt mindkét egyháznak erdeje volt (*Román egyház erdeje, Magyar egyház erdeje*) s a krizbai táncterem építésekor innen hordták a fát. 1761: A Vár allja nevezetű bük és csere fákból álló darabotska erdejei vagyon ezen falunak, mely (: mint a fenn le írt Es-küttek referálják :) a földvári lakosokkal contraversiában vagyon (827).
- *Rakótyás*. Kimegy a magyarósi határig. *Nagyrakótyás, Kisrakótyás*. A *Szárarakótyás* surlós hely. A *Kisrakótyás*nak akkora szökője vagyon mint egy *csűrhegy*. A *Nagyrakótyás* tetejéről a megyéköt [a különböző falvak határait] lehetett látni. 1888: *Rakótyás* erdőrészt.
 - *Román vagy Patpataka*. Esősebb esztendőben rendszeresen folydogált és a *Szederjesek* középső táján kiüti magát. 1761: *Román Pataka* (826) – t.
 - *Sáros*. A *Benetövivel* szembe megyen föl. 1761: *Sáros* (826) – sze.
 - *Sallóstató*.
 - *Sala János árka és fejezete*. Fölrug a *Hollókő* tetejére.
 - *Sala Miklós hovaja*. Városi erdő volt.
 - *Sikkő*. A *Cigányban* vagyon. A *Sikkő* fejezetje a legmagasabb hegy. (*Csalóbérc* és *Hármashatár* között).
 - *Szász György pataka*. Rendes forrásos hely. A *Szöderjesön* túlfelől vagyon. 1761: *Szál* (sic!) *György Patak*. A *Nyáros* oldala mellett alól (826) – t.
 - *Szárashovaj*. Onnat víz nem jön. A *Csihányos* fejezetjéig tart. 1860: *Szárarárok*. *Zaminer*, 347.
 - *Szederjes* – *Szödörjes pataka* és feje. Itt rengeteg sok erdő volt, epres, szedres és málnás (eprős, szödörös, málnás). 1761: *Szederjes pataka* (826) – t.
 - *Széphovaj*.
 - *Szőlőpatak* – *Kicsiszőlőpatak* és *Nagyszőlőpatak*. 1761: *Szőlőpatak* (826) – sze. 1860: „[...] an der Gemeindegutweide 210 Klaftern entlang gerade auf den 4-ten Grenzhaufen, welcher sich dicht am *Szőlőpatak* befindet, von hieraus bildet dieser Bach von NW kommend in seinem natürlichen Laufe die unverrückbare Grenze bis dorthin, wo sich der kleine *Szőlőpatak* ergießt, unterhalb diesem Punkte befindet sich der 5-te Hatterthaufen, wo Kirchen- und Schulwald mit der Kirchen- und Schulgutweide sich begrenzen. Von diesem Punkte bildet der grosse *Szőlőpatak* in seinem natürlichen Laufe die unverrückbare Grenze bis zu seinem Ursprunge, genannt *Szőlőpatakforrása* – und von hieraus geht's nach Westen in die Schlucht hinauf 161 Klaftern auf den 6-ten Hatterthaufen – ferner in derselben Schlucht und Richtung 40 Klaftern lang an den 7-ten Hatterthaufen und von hieraus in derselben Richtung 30 Kl. weit auf *Szőlőpatak* feje nahe am *Burgweg* zu dem 8-ten Grenzhaufen. Vom 8-ten Haufen wendet sich die Grenze nach NO und läuft auf der Gräte zwischen *Szőlőpatak* und *Várárka* 300 Kl. lang bis zum 9-ten Hatterthaufen, wo der *Kriber* und *Marienburger* Gemeinde so auch *Krizbaer* Kirchen- und Schulwald zusammenstossen.“ – *Zaminer*, 350. 1888: *Szőlőpatak* – 3.
 - *Szoroskő* és *Szoroskőtorkolatja, Szoroskőfeje*. Szűk völgy a *Likaskő* és a *Csonkaközbérc* között. 1888: *Szoroskő*.
 - *Sztrimbuly*. 1860: *Strimbu* – *Zaminer*, 347.
 - *Tejcshovaj*. A *Farkaslik* völgyében. *Tejcs* (Deutsch) egy brassói vadász

- volt aki egyik társával asszonyok miatt veszekedék s ezért az utóbbi meglötte, Fenyőfákkal körülvett sirköve ma is látszik.
- *Tolvajkút*. Száraz időben a jó forráska úgy eltűnik mint akit élvőttek. Esős időben van víze. Mikor szénáért jártak az állatokat engedték oda, ahol vályuk is voltak. Egyszer egyszer bécsapta az embereket, azért tolvajkútja. 1872: A várösvénytől jobbra eső tolvajok kútja – *Orbán*, 423.
 - *Tölgyesárok*. 1761: a tölgyes árka pataka nevezetű csere fákból álló erdők [...] tilalomban tartatnak (826) – t. 1860: „[...] so läuft die Grenze des Kirchen- und Schulgutes im Graben *Tölgyesárok* zwischen S und Südost, 205 Courentklaftern am Marienburger Hattert hinunter bis zum 2-ten Hattertgrenze und läuft an der Krizbaer Gemeinde zwischen S und SV 59 Kl. gerade auf den 3-ten Hatterthaufen, von heraus geht's gegen S an der Gemeindegutweide 210 Kl. entlang gerade auf den 4-ten Grenzhaufen, welcher sich dicht am *Szőlőpatak* befindet.“ – *Zaminer*, 350.
 - *Vágóberce*.
 - *Vaskó*.
 - *Várkürtője*. Hasadék a vár kősziklájának É-ÉNy oldalán. 1761: A Váron alól a Vár völgye (826) – t. 1872: Hőltövény vagy Krizba vára a Várhegy, jobbról a Várpaták, balról a Vénpaták mély sziklamedre. A vár más neve Veress-vár.
 - *Várárka* vagy *Vár völgye* – Vörösmarti patakba szakad bé. 1761: a Vár völgye (826) – sze. 1828: a vár patakban – d.k. 1872: A Várpaták Veresmart közt, a Vénpaták e falun alól fut le és szakad az Oltba.
 - *Vármezeje*. Falusi k.
 - *Várútja* (Burgweg). A Várpatakából, az erdő aljából indult ki, a Tolvajos és Várkürtője mellett a Kápolnáig ment s onnan be a magyarosi erdőbe. kb. 1780: „Hier war ehemals ein Pass [...] Nicht weit davon siehet man, noch auf einem hohen und abhängenden Felsen die Ruinen von Heldenburg.“ 1860: Burgweg – *Zaminer*, 350. 1872: a városvénytől jobbra eső Tolvajok kútja – *Orbán*, 423.
 - *Várhegytető* – lásd Kápolnás –
 - *Vénpaták*. A Kövespatakot a krizbairak a Vénpatákért a veresmartiaktól cserébe kapták. Vörösmart községhez tartozott.
 - *Vettető* vagy *Vízvetető*. A Köncze tövénél volt egy suber vagy zsilip – régi néven vízvetetű – ahol a Nagypatak vizét a Szárazárokba irányították esős időben. 1888: Vettető rév – 1.
 - *Vizes* – lásd Nagyvízes és Kisvízes. 1761: Nagy- és Kis Vizes (826) – sze.

IV. EXONIMÁK, A KRIZBAIAK ÁLTAL HASZNÁLT HELYNEVEK

A. FÖLDVÁR, SZÁSZVERESMART ÉS SZÁSZMAGYARÓS VIDÉKÉN

- *Földvár* (Feldioara, Marienburg) – Vásártér.
- *Konyhás tető*. A földvári szászok oda hordták fel a sört s ettek, ittak, mulatéroztak. Néha még a rézbanda is feljött. Ez a hely kerekbe van fenyőfákkal béültetve.
- *Tölgyes* – csereerdő.

- Lenkert – Lönkert. Földvár alsó negyede: fenn a városban nem volt víz csak itt.
- Hát (Mittlrücken). Az egyik földvári, a másik veresmarti határ.
- Köves vagy Kövecspatak (Steinigbach). Ezt a krizbaiaknak a veresmartiak ádták cserébe a Vénpatakért.
- Határpatak (Hattertbach). Veresmart és Magyaros közti határ.
- Csűrhegy vagy Csűrhögy teteje. Ide rug fel a Köves pataka. Az egyik oldala veresmarti a tulsó fele magyarósi erdő.
- Pukli (Pukliberg) – erdő a magyarósi határon.
- Fehérkút (Fintina albă, Weisse Brunnen), foglalt forrás a Bogáti erdőn átvezető országút mellett.
- (Olt) Bogát – Bogát (Bogata).
- Bogáti hágó (Pădurea Bogății, Bogater Sattel).

B. PERSÁNY HEGYSÉG VIDÉKÉN

- Girid (Grid).
- Görbekő (Gîrbova).
- Felső vagy Fösső Komána falu (Comăna de Sus).
- Pirsány falu – Persány (Perșani). A Persányi hegység egészen a templomdombig ér, ez tehát a Persányi hegység egyik nyulványa.
- Veledény falu (Vlădeni, Vleden).

C. BARCAÚJFALU ÉS A BRASSÓBA VEZETŐ ÚTON

- Újfalusi Nagyerdő (Pădurea Noului) Krizbán használatos nevei: *Fiatalosok*, *Újfalusi erdő*, *Korodi vágása*. Korodi egy háromszéki vállalkozó volt, aki a krizbai és újfalusi erdőket kitermelte.
- Nyírbe – Alsó vagy Assó Nyír. Lencsés – Löncsös erdő. Az újfalusiaknak itt valamikor nagy sikerdeje, fiatalos csereerdeje volt.
- Fekete víz (Vulcănița, Neugraben) a Höltövényen átfolyó szennyezett víz.
- Barca vize vagy Kőhíd vize (Bîrsa, Burzen)
- Tisztavíz (Beselchin, Lauterbach).
- Méheskertek (Stupinii Brașovului, Biengärten).
- Obrassai utca (Hosszu utca, Str. Lungă, Langgesse).

D. A BARCASÁGOT HATÁROLÓ HEGYKOSZORÚ KRIZBÁN HASZNÁLATOS NEVEI

- Baróti hegység. Hidvégi, lügeti, nyárosi erdők; ott nyúlik el a szentgyörgyi tető.
- Csukás (Ciucaș Krähenstein).
- Keresztényfalvi havas – Körösztényfalvi havas (Postăvaru, Schuler).
- Bucsecs – Búcsöcs (Bucegi, Butschetsch).
- Zernyesti kő vagy Zörnnyesti kő (Piatra Craiului Mică, Kleine Königstein). Alatta van Zörnnyest és Tohány (Zărnești, Zernen; Tohan, Tauchen).

- Királykő (Piatra Craiului, Königstein). A krizbailak szerint a nyugatra fekvő „Királykő tetejéről jő az idő.”
- Fogarasi havasok (Munții Făgărașului, Fogarascher Gebirge).
- Kotla (Măgura Codlei, Zeidner Berg). Ez a hegy Krizbán is az időjárás-jelző: „Ha a Kotla sapkát húz – eső lesz.” 1873: Kotla – Orbán, 423.

JEGYZETEK

- ¹ VÖÖ ISTVÁN: *A barcasági tájszólás*. Művelődés 26, 1973 nr. 3, 13-14.
- ² „Adjuk hozzájuk ezeket a nevezetesebb hegyeket is [...] Erdélyben a Fogarasi havasok, ugyanitt Fejérvárhoz nem messze a Kecskekő, *Barcában a Kotla*”. vö. Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia*. Szigeti József kiadása. Bukarest, 1977, 207.
- ³ Bölöni népi időjárás-jelző: „Ha a Kotlát (feketehalmi hegy) fellegek borítják: tartós lesz az eső” vö. László Ferenc: *Táj és tudomány*. Válogatott írások. Bukarest, 1978 115.
- ⁴ 1690: (Thököly beütése): „[...] über das hohe und wegen der jähnen Klippen gefährliche Zerner und Sernester Gebürge”; ac latebras *Zernestianorum Alpium*; 1709: „[...] haben die Fogarascher Frei-Beuter auf dem Zerneschter Gebirg in dem Schanz bei 80 Rauber angetroffen [...]”; 1718: „Augusti die 1 fängt das Zernester Gebirg an zu brennen.” vö. *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó* VI. Brassó, 1915, 598, 313, 362, 367.
- ⁵ ÁRVAI JÓZSEF: *A barcasági Hétfalu helynevei*. Kolozsvár, 1943.
- ⁶ JANICSEK JENŐ: *Apáca helynevei*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1968.
- ⁷ BINDER PÁL: *Barcaújfalú történeti hely- és személynevei* (1976).
- ⁸ *Siebenbürgisch — Sächsisches Wörterbuch V.* (K.) București-Berlin, 1975, 344 (1410: villae Krizpach, 1504: Crispach, 1538: Krizpak, Kryzpach, 1679: Kriszbach; Bachname: flumen Krizpach 1488, jenseit der Krissbach 1808, zwischen den krissbigen 1808). (alább: SSW).
- ⁹ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* II (1391-1415), Hermannstadt, 1902, doc. 1638, 486-487. (alább: *Ub*).
- ¹⁰ ORBÁN BALÁZS: *A székelyföld leírása történelmi, régészeti, természettudományi s néprajzi szempontból*. 6. köt. Pest, 1868-73. 317. (alább: *Orbán*).
- ¹¹ ORBÁN, 418-419.
- ¹² ORBÁN 420-422.
- ¹³ ORBÁN 420-423.
- ¹⁴ VOGEL SÁNDOR: *A krizbail Holtövény vára*. Művelődés 1973/3, 30.
- ¹⁵ Heldenburg — and der der Haldnburch. SSW, IV. (H). București-Berlin, 1972, 133.
- ¹⁶ ERNST ROTBÄCHER: *Heldsdorf*. Monographie einer burzenländer Gemeinde. Bukarest, 1977.
- ¹⁷ *Ub* IV, 333. 1403: hominum desertas, inter *Castrum Heltwen* et oppidum Hylthwesdorf districtus Brassouiensis existentes Hopsiwen et Newdorf; *idem* 415. 1406: inter *Castrum Heltwen* et oppidum Hylthwesdorf vocata habitatoribus destitutorum.
- ¹⁸ WALTER HORWATH: *Die Heldenburg*. = Burzenland IV/1. Die Dörfer des Burzenlandes I. Kronstadt, 1929, 68-69.
- ¹⁹ *Ub* II, nr. 597, 16. 1344: „Quodam castro nostro Holtuen vocato in Brasso in confinibus regni nostri habito ipsum castrum conservantes existant et Petrus Ruffus in officio agazoniae erga nos occupatus habentur [...]”
- ²⁰ *Urbariile Țării Făgărașului* vol. I. (1601—1650). Ed. Acad. D. Prodan cu Liviu Ursuțiu și Maria Ursuțiu. București, 1970, 455, 466.
- ²¹ Valószínűleg azonos a krizbail *Pelesicával*.
- ²² Krizbail neve *Görbekő* (Girbova, 991 m).
- ²³ A hováj szó nem szerepel a magyar tájszótárakban. Árvai szerint Hétfaluban csak az öreg tatrangiak ismerték *hobáj* formában, melynek jelentése völgykatlan, völgymélyedés vö. Árvai József: *A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben* = Magyar Néprajz III, 1941.

TOPONIMIA LOCALITĂȚII CRIZBAV (JUD. BRAȘOV)

REZUMAT

Autorii prezintă un material de denumiri locale tradiționale de ulițe, partea arabilă a hotarului și a pădurii satului Crizbav.

Lucrarea conține și date interesante, privind istoricul acestei localități.

A JELENKORI ÉS TÖRTÉNETI ADATOK EGYBEVETÉSE SEPSIBESENYŐ HELYNEVEI ALAPJÁN

TÖRÖK BRIGITTA

Sepsibesenyő helynevei című dolgozatom öt nagy fejezetből áll. Ezek a Bevezetés, A névanyag földolgozása, A földrajzi nevek rendszere, A földrajzi nevek nyelvtana, A földrajzi nevek névélettana és az Adattár. Helyszűke miatt azonban csupán A földrajzi nevek névélettana című fejezetből A jelenkori és történeti adatok egybevetésével foglalkozó fejezetet közlöm.

A történeti anyag bemutatásakor kitérek a kihalt nevekre, ezt követi a helynevek azonosítása, a részleges továbbélés, s ezen belül a földrajzi nevek változása. Majd bemutatom a változatlanul tovább élő neveket. Vizsgálom az új nevek keletkezési körülményeit, a földrajzi nevek differenciálódását, s végül a gazdasági- és településtörténeti tanulságokat vonom le.

* * *

A közigazgatásilag Maksa községhez tartozó Sepsibesenyő Kovászna megyében fekszik, mintegy 25 km távolságra Sepsiszentgyörgytől, 5 km hosszú községi út köti össze Makzával. A Fekete-ügybe ömlő, déli lefutású Besenyő jobb partján terül el a patakvölgyek hegyvidéki szakaszán, átlagos 580 m magasságban. Északnyugati felét a Bodoki hegységnek délen 650 m-től, észak felé 1000 m-t meghaladó hegysora alkotja.

A falu valószínűleg besenyő település volt, ezt bizonyítja a neve is. „A nemzetségi szálásbirtok rögzítődésével, de méginkább a magánbirtok kialakulásával gyakori a birtoknak (föld, erdő, szálás, falu, vár stb.) a birtokos nevéből való elnevezése... Ide tartoznak a telepet létesítő népek, törzsek nevéből keletkezett földrajzi nevek, mint Besenyő...” (Bárczi: A földrajzinév – adás általános kérdései. 208.).

Hogy régi település, azt bizonyítja, hogy a pápai dézsmák regisztrumában már 1332-ben előfordul *Besenczed* néven (Bálinth Gyula: Kovászna megye történeti helységnevtára. 121.).

„Régiségét e mellett bizonyítja temploma is, mely az átmeneti korszak első szakából, tehát a XIII. századból való, mit kétségtelenné tesz a köríves ablakoknak uralgása. Köríves a hátulsó főkapu, köríves a diadalív, valamint köríves a szentély egyetlen ablaka is, a gót idomot egyedül a szentély poligon záródása képviseli” (Orbán Balázs: A Székelyföld leírása, 182).

Az 1977-es népszámlálás szerint a falunak 491 lakója van. A beépített belterület 42,5 ha, mezőgazdasági területe 665 ha. Ebből 495 ha szántó, 88 ha legelő, 82 ha kaszáló. Az erdő területe 185 ha.

A lakosság többsége a helybeli mezőgazdasági termelőszövetkezetben dolgozik.

Történeti neveken azokat a földrajzi neveket értem, amelyeknek történeti adatai is vannak. Ezek élő és kihalt nevek egyaránt.

Legrégibb történeti adatom a falu nevével kapcsolatos, ugyanis mint már előbb említettem, *Sepsibesenyő* már 1332-ben szerepel *Besenczed* néven a pápai dézsmák regisztrumában (Bálinth: Kv.m. tört. Hsnvt. 121). Az 1567. évi regisztrumban a falu neve *Besenyev* alakban lelhető fel (Orbán: SZL. 182.).

Az ezutáni időszakból következő történeti neveket főként osztálylevelekben találtam a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban. Az alábbiakban feltüntettem az előfordulás évét, majd kettőspont után a talált történeti nevek számát:

1580.: 6, 1611.: 3, 1662.: 2, 1669.: 1, 1670.: 1, 1672.: 2, 1685.: 3, 1693.: 40, 1716.: 20, 1718.: 73, 1770.: 4, 1777.: 2, 1779.: 2, 1789.: 4, 1802.: 2, 1803.: 2, 1811.: 3, 1813.: 9, 1814.: 26, 1816.: 4, 1819.: 3, 1830.: 3, 1834.: 1, 1836.: 8, 1842.: 10. (Áll. Lt. Ssztyg. Fond. 52. fasc. I., III., IV.), 1700.: 20 (Áll. Lt. Ssztyg. Fond. 10. alsócsernátoni Domokos család Lt. VII. Fasc.), 1834-ben néhai Babos Imre három leánya osztozik 353 köből földön, s ebben az osztálylevelben *Besenyő* majdnem minden helyneve megtalálható (Fond. 52. Köntzei Lt. XIII. fasc. 125. és következő lapjain).

Történelmi neveket találtam a Sepsiszentgyörgyi Múzeumban Bogáts Dénes munkájában. Ezeket is az előbbiekhöz hasonlóan felsorolom: 1580.: 2, 1606.: 1, 1611.: 3, 1654.: 1, 1655.: 1, 1673.: 2, 1685.: 2, 1688.: 4, 1690.: 6, 1693.: 3, 1703.: 5, 1718.: 5, 1766.: 1, 1769.: 2, 1770.: 1, 1779.: 1, 1796.: 8, 1805.: 1, 1843.: 3.

A történeti nevek közé soroltam az 1894-ben Cserei Mihály, ismeretlen szerző által írt *Csulak Marci* című hosszabb elbeszélésében található földrajzi neveket is. Az elbeszélés kéziratos füzetben található meg a Páll családnál *Sepsibesenyőn*.

1. A levéltári adatok közül 116 földrajzi nevet a helyszíni adatközlők nem jelöltek meg. „A földrajzi nevek sem állandóak, mint a nyelv egyéb szövege sem, és bár a népek egymást váltó hullámszerűen át sokszor évezredek hosszat kerülnek egyik nyelvből a másikba, és maradnak fenn mindmáig, mégis igen sok esetben állapíthatjuk meg, hogy egy-egy valamikor virágzó név nyomtalanul eltűnt”. (Bárczi: A földrajzinév-adás általános kérdései. 209.).

A földrajzi nevek kihalása éppen olyan természetes folyamat a nevek életében, mint az új nevek keletkezése. Éppen ezért a két változás a nevek állományát általában egyensúlybantartja, a kihalt nevek helyett újak keletkeznek. Ez a természetes rend csak akkor változik meg, ha az ember életében olyan mélyreható változások történnek, amelyek az egyensúlyt meg-

bontják (Inczeffi: Frn. névtud. vizsg. 62.). Ilyen mélyreható változás Sepsibesenyőn is, mint másutt, a szocialista gazdálkodásra való áttérés. Ez azonban egyelőre nem érezteti hatását, hiszen a közösség tagjai (középkorúak, idősebbek) ma is ismerik és használják a régi elnevezéseket. A kihalt nevek nagyrésze évszázadok folyamán hullt ki az emberek emlékezetéből. Húsz-harminc éven belül azonban a földrajzi nevek nagyarányú kihaltása várható ezen a területen is.

Teljesen kihalt nevek (108 név): *Agyagosvápa, Alámenő, Alsó Lasantz ~ Alsólosonczi, Alsó Lasantz alatt ~ Losotzi alatt, Apor-féle kert, Asztagos kert, Avasi tarlo, Bábolnafő, Bábolna hídja, Bábolna-aldal, Bak cseréje, Békás-tó, Belső Hofszu, Bérc-másodvölgy, Borosnyai eke, Borzás ~ Bozzás ~ Bodzás, Cigánykert pataka, Csegely, Cserebemenő, Cserehosszú, Cserés-hágó, Csipkék, Dobos nevezetű jóság, Dogán, Dombos, Dugás, Esztene-hegy, Falu erdeje, Felső-forduló, Felső-kert, Felső-Veres, Fertésárka, Fogadó hídja, Füvényes ~ Füvényes, Hosszú kert, Gál avasa, Gálkereszt, Gát, Gorgács, Háromszegű kert, Havasalja ~ Libotz ~ Libacs, Havasdi tarló ~ Havadi torló ~ Havasi torró, Hegy, Horgas, Kápolnánál levő, Kárbahágó, Két ut által kelő, Kézdi víz, Kincses, Kisfenék, Kis-mező, Kistelek, Kistelek-melléke, Kistelek-pataka, Kos-telek melléke, Kőhányás-cseréje, Kövesösvenyre rúgó láb, Középső-forduló, Kut tövise, Külső-Hosszú, Losonczi-cseréje, Losonczi-erdeje, Losonczi felől való forduló, Losonczi pusztája, Nagyfenék, Nagykert, Nagykő, Nagy Mózes telke, Nagytelek, Nagytelek-fenek, Nagytelek-fő ~ Telekfej, Nagytelek martján belül, Nagytelek-pataka, Orotás, Ösvény, Pap mezeje, Parragok, Pető-kapuja, Pető-kert, Pető utcája, Ponk, Ponkra menő, Rétyi Völgy, Rétyi völgy alá jövő, Sánc, Sásrét, Sinai-hegy, Süveqbéli-föld, Süvegfű, Szászút, Sellyen, Szélrejövő, Szentiványi út belfele, Szentiványi út külfele, Széphát, Szilfánál, Teleki útra jövő, Templom mezeje, Térharaszt, Tikosfej, Tókert, Út által kelő, Út mentiben, Vápa-cseréje, Vápafő, Várdőhegy, Veresgödörre jövő, Völgyrejövő.*

A testrésznevekből keletkezett térszínforma-nevek, az oldal és hát alapeleműeket kivéve, nagyrészt kihaltak. A hét fej ~ fő alapelemű névből csak kettő él, a három fenék alapelemű szó kihalt név.

A föld birtoklásában beállott változások folytán is kiesett a nyelvből sok név: *Dobos nevezetű jóság, Gál avasa, Kos-telek melléke, Nagy Mózes telke, Pető-kert.*

A Cigánykút nevű forrás vize az idők folyamán egyre apadt, így kiszáradt a belőle táplálkozó *Cigánykert pataka* (1894), neve is teljesen kihalt. Kihaló félben vannak a *Tanor kapu* (1718) ~ *Kapu* (1693) ~ *Tanorok kapunál* (1834) földrajzi nevek, valamint a *Tókert* (1716). Már csak a legidősebb adatközlő emlékezik ezekre. A differenciáció megszűntével naavrészt kihaltak a *Telek* helynév differenciált alakjai: *Kiis Telek, Kistelek-melléke, Nagytelek, Nagytelek-fenek, Nagytelek-fő ~ Telekfej, Nagytelek-martja*. Ma csak a *Telek, Telekoldal* és *Telekhát* nevek élnek.

Ismerik, de egyáltalán nem használják a következő történeti neveket: *Alsó-határ* (1700), *Angyalos felől való határ* (1693), *Eresztevény felől való határ* (1716), *Felső-határ* (1693), *Középső-határ* (1693) ~ *Középső Mező* (1580), *Réty felől való határ* (1693). Ezek a nevek a levéltári anyagban szerepelnek, valamint a telekkönyvi bejegyzésekben, s valószínűleg megkönynyítették az azonos tulajdonos birtokában lévő területek felsorolását.

2. A kihalt nevek közül egyesek tovább élnek megváltozott alakban a jelenkori földrajzi nevekben. Az 1611-ben már *Hosszúnak* nevezett földterületet *Kos-telemelyékinek* is hívták. A névváltozatok közül, valószínűleg a birtokviszony megváltozása következtében, az utóbbi teljesen kihalt, de a *Hosszú* ma is a szántó neve. 1718-ban a levéltári anyagban fellelhető a *Cserehosszú* alakváltozat. Ez valószínűleg azonos a *Hosszúval*, hiszen a történeti adatok szerint ezen a vidéken hatalmas erdőség volt. A névadás indítékának megszűnésével az alapelem önállósult. A *Nagytelek-pataka* (1718) és a *Kistelek-pataka* (1693) azonos a ma is létező *Telekárokkal*. A *Bábolnahídja* (1893) azonos lehet a *Telek-hídjával*, hiszen a *Telekárók* és a *Bábolnahídja* is azonos. Ugyancsak a meghatározó elem cserélődött az *Asztagos kert* (1836) esetében, amelyet ma *Szerűskertnek* vagy *Rakodónak* neveznek. A helyszíni vizsgálat alapján az 1718-ban említett *Malom* azonos a *Lőrincz malomával*, amely napjainkban is élő földrajzi név. A *Palló* (1693) történeti nevet a róla elnevezett *Palló-kert* őrzi. A *Parragok* (1813) nevet szintén az azokról elnevezett *Parragikutban* fedezhetjük fel. A *Cserés hágó* (1718) elhelyezkedésénél fogva, az Angyalosi hegyen a *Cserés-hágóba*, azonos a *Csentetővel*, amelynek meghatározó eleme személynévi eredetű.

3. A földrajzi nevek nem állandóak, hanem gyakran változnak, mint ahogy a táj és a névadó ember élete változik (Inczefi: i.m. 52.).

A név változása a földrajzi név valamilyen módosulását jelenti. Elkülönítem a neveket aszerint, hogy a változás a névadás alapja változásának, módosulásának következménye-e, vagy attól függetlenül, más okból jelentkezik.

a) Változott a névadás alapja a *Kőhányás-cseréje* (1814) és a *Vápacseréje* (1814) esetében. Ezek a nevek elvesztették alapelemüket, mert az erdőket kiirtották, s így megszűnt a névadás indítéka. A *Losonczi-erdeje* (1655), a *Losonczi-pusztája* (1834), a *Losonczi-cseréje* (1842) történeti nevek a *Losonczi-határ* névben élnek tovább, hiszen a természeti változások következtében az alapelemek elvesztették létjogosultságukat. Megváltozott a névadás alapja a *Gálkereszt* ~ *Gál gerezdje* esetében is. A *Gálkereszt* (1611) ~ *Gál Keresztin* (1662) változatok alapeleme egy Krisztus-keresztet jelölhetett, a reformáció térhódítása után s a kereszt eltűnésével a népnyelv a „gerezd” elnevezéssel cserélte föl, amely földcikkelyt jelöl (MÉKSz.). 1703-tól már *Gálgerezd* alakban szerepel. A *Kutrét* nevű legelő a rajta található forrásokról kapta nevét, névváltozata *Koléktivlegelő*, ugyanis jelenleg a Téesz állatállománya legel rajta. A Kis családról elnevezett *Küskertnek* kialakult egy *Pünkösdikert* változata, amelynek meghatározó eleme virág neve, ugyanis ezen a kaszálón sok a pünkösdi rózsza. Változott a névadás alapja a *Kozma-tag* ~ *Farkas-tag* névváltozatok esetében, hiszen a földterület birtokosai is változtak. A *Sorbán malma* ~ *Hazugbá* alakváltozat esetében előbb a személynév a meghatározó elem, majd kialakult a tulajdonos tulajdonosságát, hazudós voltát hangsúlyozó változat.

A névadási indíték változásán alapul az elhomályosult eredetű nevek népetimológias értelmessé tétele. Pl. *Könyafeje* *Konyhafej*. Ugyancsak népetimológia eredménye a *Havasdi torló* (1693) ~ *Havadi torló* (u. akkor) ~ *Havasi torró* (1718) névváltozat. Ezen a vidéken sok lehetett a hóvirág „havadi”, ugyanakkor ez a földterület a Bodoki-havasok déli lejtőin fekszik.

Ezért élt egyidőben a *Havadi* ~ *Havasdi* névváltozat. Később, valószínűleg a föld felszántása után, eltűnt a hóvirág, s a szántót *Havasi torrónak* neveztek. Jelenleg egyik alakváltozat sem él.

A névadás alapja változott a *Kozmalakás* ~ *Kovácsmihøj*, *Kozmauré-lettye* ~ *Kolëktivestálók* esetében is.

b) A névadás alapja módosult, amikor a *Várdő* hegy (1816) hangtani módosulásával *Várdok hegye* lett. A *Várdő* hegy feltevésém szerint a várerdő összetétel eredménye. A későbbi *Várdokhegy* a várad 'kis vár, erősség' fn. többes számából keletkezett hangkieséssel. Az 1693-ban említett *Csere* névhez társult a Rétyi megkülönböztető elem, mivel a határban több csereerdő volt. A névadás alapjának módosulása következett be az *Amsos pataka* ~ *Amsos árka*, *Besenyő pataka* ~ *Nagypatak* változatok esetében is.

c) Az alaki változatok nagyrésze a névadás alapjának változása nélkül történt. Ilyenek a hangváltozások: *Borzás* (1718) ~ *Bozzás* (1813) ~ *Bodzás* (1834), *Csibapataka* (1796) ~ *Cibapataka*, *Düllő* (1693) ~ *Déllő*, *Füvényes* (1718) ~ *Fövényes* (1842), *Kisut* ~ *Küsut*, *Libocz* (1693) ~ *Libacs* (1894), *Tyukos* (1718) ~ *Tikos* (u.akkor), *Zaldakos* (1811) ~ *Zádogos*.

A *Magyarósető* (1703), a *Magyaróserdő* (1769) és a *Küsut* nyelvjárási sajátosságot őriznek.

A birtokos szerkezet jelölt voltának megszűnése szintén a névadás alapjának változása nélkül történt: *Asszony erdeje* (1777) ~ *Asszonyerdő*, *Gálgerezd* (1834) → *Gálgerezd* (1703), *Gát mezeje* (1718) → *Gátmező* (1693), *Kézdihiigya* → *Kézdihid*, *Kurpataka* → *Kurpatak*, *Kut rétin* (1816) ~ *Kutrét*, *Máthé pataka* (1718) → *Mátépaták*, *Szarándokkutya* → *Szarándokkut*, *Telek kutya* (1814) → *Telek kut* (u.akkor). A jelölt összetétel a régebbi, és emellett keletkezett a tagok szorosabbá zárulása által a jelöletlen összetétel. A *Gát mezeje* → *Gátmező* és a *Gálgerezd* → *Gálgerezd* esetében a jelöletlen összetétel a régebbi, ez azonban nem jelenti azt, hogy nem létezett már abban az időben a jelölt összetétel is. A fejlődés természetes menetének következményeként a jelölt összetételek esnek ki. Jelenleg azonban a legtöbb név esetében mindkét alakváltozat él.

Új alakváltozat született a névutó birtokos személyraggal való ellátása következtében. Így a *Nagy ut alatt* (1580) alakból *Nagyutajja*, az *Avas alatt való mező* (1580) és az *Avas alatt* (1718) nevekből *Avasajja*, a *Hegyes hegy alatt* (1693) alakból (*Hegyeshégyajja* és a *Magyarós alat* (1836) névből *Magyarósajja* keletkezett.

A *Besenyi patak* (1716) ma *Besenyőpataka* néven használt, tehát az -i képzővel alkotott minőségjelzős szerkezetet felváltotta a valóságos birtokviszonyt jelölő változat. A valamivel való ellátottságot jelentő -s képzővel alkotott *Templomnyires* (1796) történeti név ma is él, de kialakult egy birtokos személyragos alakváltozata: a *Templomnyire*. A *Füves ut* (1693) ~ *Füesut* (1689) változathoz a -v -s tövű alak él jelenleg is.

A nevek állandó változásának egyik formája a többtagú nevek rövidülése. A rövid megjelölésre való törekvés következtében a földrajzi név utótagja, az alapelem esik ki, és az egytagúvá vált név (eredetileg meghatározó elem) veszi át mindkettő szerepét. A *Decsen szeg* (1716) a névrövidítésre való nyelvi hajlam következtében elvesztette helymeghatározását szoi-gáló alapelemét. 1894-ben már *Décseny* alakban jelentkezik. Ugyanígy a *Luka völgye* (1802) ma csak *Luka*, az *Ördöngösvölgy* (1654) *Ördöngös*, az

Agyagos utca Agyagos, a Szent Egyház Erdeje (1830) Szentégyház néven ismert. A rövidült alak mellett azonban a legtöbb esetben a hosszú is fennmaradt, és fennmarad egy ideig, így névváltozatként élnek tovább. Ilyenek *Bibákkaszálója ~ Bibáké* (birtokos jellel ellátva), *Bujahát ~ Buja, Tikospataka ~ Tikos Dögösnýr ~ Dögös, Kockáskuttya ~ Kockás, Kolumbánkert ~ Kolumbán, Lajimónármalma ~ Lajimónár, Vaspáltető ~ Vaspál, Besenyeitekerő ~ Tekerő, Vérésgödör ~ Gödör, Zajzonkert ~ Zajzon.*

Az 1693-ban említett *Vápa* 1718-ban *Agyagos*, majd 1766-ban *Agyagosvápa* néven szerepel. A két utóbbi névváltozat egy ideig egymás mellett élhetett, majd a talaj minőségére vonatkozó meghatározó elem eltűnt az idők folyamán, s jelenleg újra *Vápa* néven ismert. A *Felhágó* (1693, 1716) és *Oldalon hágó* (1716) alakváltozatok szintén egymás mellett éltek, de a későbbiek folyamán az alapelem önállósul. A *Hágó* ma is élő alakváltozat. A *Süvegbéli föld* (1834), amely valószínűleg a *Süvegfűből* (1693) keletkezett – s ugyanazt a helyet jelölte – előbb kihalt, mint a régebbi alak. A *Süvegfű* is kihaló tendenciát mutat, már csak egy adatközlő emlékezik rá. A *Vápa főben* (1718) és a *Vápa fejben* (1834) a fő ~ fej alakváltozatokkal találkozunk. Különben mindkét név csupán a *Vápa* helynévben él tovább.

Az utak neve rendkívül szívósan kitartott, esetleg szerkezetükben történt változás. Az *Eresztevényre járó út* (1718) *Eresztevényiut* lett, a *Besenyei mezőre járó út* (1718) *Besenyeiut*. Kihalt útnév a *Szász út* (1700), amelyet először *Maksára járó útnak* (1834) neveztek, jelenleg *Maksaiutnak* illetve *Főutnak*.

A *Szász Rétláb* (1693) ~ *Szász rétbéli* (1718) nevek a *Szászrétben* élnek tovább.

d) A nevek fontos változása a nevet alkotó köznevek kihalása és vele a földrajzi név jelentéstartalmának elhomályosulása. Ezek a helynevek régi, de ma már köznévi jelentésükben kihalt közneveket őriztek meg. Kisebb talajmélyedésre vonatkozik a falu helynévanyagában négy adattal (*Vápa* – 1693, *Vápa-cseréje* – 1814, *Vápa-fő* – 1718 és *Vápakaré* – 1789) szereplő vápa 'talajmélyedés, gödör' köznevünk. A csak történeti anyagban szereplő *Csegely* (1814) helynév a régen ék alakú földet jelölő köznév lehetett. A *Tikos* (1816) a tyúkos mn., a *Körtvélyfa* (1688) a körtefa fn. régi alakját őrizte meg. Az ördöng (*Ördöngös* – 1654), az orotvány (*Orotvány-árka*), az orotás (*Orotás* – 1834) alakjukat változtatott régi nevek. Ide tartoznak a *Zádogos*, a *Zaldokos alja* (1811) ~ *Zádogosajja*, a *Zádogostető* is, amelyekben a 'hársfa' jelentésű száldob köznév maradt fenn. Az előbbiektől eltérően azonban a zádog ma is élő név.

A névváltozatok nagy részét a lakosság felváltva használja, amíg a két alak egymás mellett él. A régi változatok őrzői főként az idősebb emberek, de ismerik az újonnan keletkezett változatokat is.

e) A névváltozatok egy csoportja az eddigiektől eltérő természetű abban, hogy az egész lakosság egyidőben használja őket. Ezek egymásnak nem hangalaki változatai, hanem a föld változatos, más-más szempontú elnevezései. Ha valamely tájrész megnevezésére új névadó indíték merül fel, akkor újabb nevet alkot a közösség, és a két vagy több név együtt él. Ma is élő párhuzamos nevek (Inczeffi: i.m. 60.): *Bábolna ~ Pártfërma ~ Rókák-nál, Csëntetvő ~ Örijástető ~ Szentégyház ~ Örijáspok, Fësőerdő ~*

Keleménnéasszonyé, Mikóhegy ~ Fenyős, Tókes ~ Kövéréksánca. A párhuzamos nevek együttélése nem tart örökké, mert az egyik általában nagyobb súlyúvá válik, s a másik háttérbe szorul, majd kihal.

f) A névadás alapját képező tereptárgyak, épületek, kocsmák, malmok pusztulása az e körből származó nevek számát fogyasztották és fogyasztják. A romokban heverő *Községháza ~ Faluháza*, a lebontás előtt álló *Nagy Áron-féle kúria (Nagyáron ~ Nagyáronnéasszony)* nevek fokozatosan ki fognak halni. Úgyszintén a ma már nem működő malmok nevei is: *Gocmalma ~ Fityémalma, Lőrincmalma, Pálokmalma, Sorbánmalma.* A *Salamon bóttya* és *kocsmája* név még él, de az épületet ma már Szövetkészetnek nevezik, a *Kozmalakás* ma *Kovácsmihej* a *Kozmaurélettye* pedig *Kolëktivëstáló.* A *Jegyzőlakás* lakóházzá minősült.

A változások a vizsgált névanyagban kb. 1/3-át érintik. Dolgozatomban igyekeztem az összes példát felsorolni.

4. 67 történeti név ma is elevenen él, s megfelel a jelenlegi alaknak. Ezek a következők: *Alsó Losontzira menő láb, Alszeg, Angyalosi hegy, Aranyos, Asszony erdeje, Bábólna, Bábólna árka, Bábólnatető, Besenyei patak, Borjus kert, Bik, Büdös, Ciba, Császár kút, Császár kut pataka, Csente pataka, Délremenő, Füves ut, Gálgereszde ~ Gál Gerezdin, Gát mezején, Görös ut, Gyepszegés, Hágó, Hegyes hegy, Hegyes hegy halatt, Hosszú, Karé, Kék pusztája, Két ut közé, Kockás, Kolumbán kert, Körtvélyfa, Kurta, Kut rét, Lenmező, Losonci Losonciavasa, Magyaróserdő, Magyarósetető, Maksai oldal, Mátépaták, Mikó, Nagy ut, Nyír ? Templomnyires, Oltovány kert, Óriás Pince, Orotás, Pintzés, Rétyi Tsere, Ros kert, Szentiványi ut, Telek, Telekház, Telek hídja, Telek kut ~ Telek kuttya, Telekoldal, Tikos, Tikos pataka, Tókes, Vápa, Vápakaré, Várhányás, Vaspál, Veres, Veresgödör.*

5. Az új nevek természetesen, tájékozódás céljából keletkeztek oly módon, hogy a nép gondolkodásmódjának, lelkivilágának megfelelően a szóhasználatban lévő földrajznév-típusok valamelyikéhez alkalmazkodva valamely adott indíték alapján nevet alkot (Bárczi: i.m. 224.).

Újonnan keletkezett nevek az erdőrésznevek egy része. Ezek 1890 után születtek, ugyanis a tagosítás előtt csupán a *Falu erdejéről* beszéltek. Ezekkel kapcsolatos történeti adatok 1890 előtről nincsenek is. Ilyenek: *Babóshegy, Bálván, Békanyálas, Bence, Besenyeitekerő ~ Tekerő, Fésőerdő ~ Keleménnéasszonyé, Hijuhát, Kónyaerdeje, Šugó, Szarándok, Szénégető* és mások.

1884-ben a vasút megépítésével keletkeztek a *Vasutonalól ~ Vasutajja*, a *Vasutonfelül* földrajzi nevek.

Az egészen új keletű, néhány évtizedes nevek emberi létesítményeket neveznek meg. Ilyenek a *Pártfërma ~ Rókáknál, Kovácsmihej, Kolëktivëstáló, Kulturterëm, Gát, Rakodó, Szövetkészetkert, Szövetkészetibót ~ Szövetkészet, Víztaróló ~ Bazin* stb. Újabb létesítmények keletkezésével további gyarapodás várható ezen a területen.

A földrajzi neveknek nemcsak hangalakja módosult az idők folyamán, hanem hangteste, terjedelme is változik: megrövidülhetnek vagy gyarapodhatnak egy tag kivetésével, illetőleg hozzátoldásával. A nevek hangteste leginkább a differenciálódás néven ismert jelenség által gyarapodik. Differenciálódásnak nevezzük a földrajzi neveknek újabb elemmel való bővülését abból a célból, hogy azonos nevű helyeket (településeket) egymástól

megkülönböztessünk, s így a nevek egyértelmű identifikációját távolabbi lakosság számára is biztosítsuk, továbbá egy nagyobb tájegység eddig megnevezetlen részterületét az egészhez való tartozás igényével megjelöljük (Inczei: i.m. 65.). A nevek differenciálódása által számos új név keletkezett, a differenciálódás megszűnése pedig sok név kihalását eredményezi.

a) A település valamely egyedi sajátosságának nyelvi jelölése által más, azonos nevű helyektől való megkülönböztetés. Feltétele a széles körű névismeret. Pl. *Ásólovaskert*, *Felsőlovaskert*, *Ásólosonciraménő láb*, *Küsdéllők*, *Béisdéllők*, *Malomkertásó*, *Malomkertféső* stb.

b) Egy földrajzi név által jelölt területen belül egy kisebb egység megnevezése válik szükségessé, és ezt az egész terület nevéhez kapcsolt újabb elemmel együtt nevezzük meg. E típus keletkezése az ember részletező névismeretén alapul. Pl. *Maksaiódal*, *Császárkutódal*, *Vaspáltető*, *Cibafej*, *Nagyutajja*, *Pincésutajja*, *Vasutajja*, *Hegyeshégytető*, *Telekhát*, *Telekódal*, *Várdokhégyajja*, *Küstkülfele*, *Küstbelfele*, *Bodokiösvénytöve*, *Csömboroszejje* stb.

A névadó közösség újabb nevek alkotására leginkább a már meglévő elemeket használja fel. Tehát szívesebben alkotnak differenciáció útján földrajzi neveket, mint új alapelemmel.

A differenciáció alapja mindig földrajzi név, ezért a differenciált név mindig összetett földrajzi név, tehát az alapnév is földrajzi név szerepet tölt be. A nem megkülönböztető értékű, hanem csak az azonosítást segítő többtagú nevet nem tekintem differenciáció eredményének. Ilyenek pl. *Lovaskert*, *+ Békás-tó*, *+ Kis-mező*, *Küskert* stb., amelyek más meghatározó elemmel nem szokásosak. Ezzel szemben a hiányos differenciáció eredményeként keletkezett neveket is a differenciált nevekhez sorolom, ezeknek állandó eleme nem él, kihalt, esetleg nem is élt soha, de több közeli helyet jelölő névnek alkotója. Pl. *Amsosárka* ~ *Amsospataka*, *Magyarósajja*, *Magyaróserdő*, *Magyaróstető* stb.

A földrajzi nevek nemcsak egy alkalommal, hanem ismételten is bővíthetnek differenciáció útján. Az alapnévnek első bővülését elsődleges differenciációnak nevezzük. Ilyenek pl. a *Déllő* alapnév mellé keletkezett elsődleges *Déllőszád*, *Küsdéllők*, *Béisdéllők*, a *Kőhányás* alapnévből származó *+ Kőhányás-cseréje*, *Kőhányásuttya* stb.

A vizsgált területen elsődleges differenciációval nevezik meg a részterület helyzetét az egészhez képest. Így keletkeztek: *+ Alsó Lasantz* ~ *+ Alsólosonci*, *Ásólovaskert*, *Avasajja*, *+ Bábolna-fő*, *+ Bábolna-oldal*, *Bábolnatető*, *+ Bérc-másodvölgy*, *Bujahát*, *Cibafej*, *+ Felső-Veres*, *Hegyeshégyajja*, *Hegyeshégytető*, *+ Kereszt útra menő*, *Küstkülfele*, *Küstbelfele*, *+ Köves-ösvenyre rugó láb*, *Maksaiódal*, *Malomkertásó*, *Malomkertféső*, *+ Szélrejjövő*, *+ Telekfej*, *Telekhát*, *Telekódal*, *+ Tikosfej*, *+ Vapafő*, *Várdokhégyajja*, *Vaspáltető*, *Vasutajja* ~ *Vasutonalol*, *Vasutonfélül*, *Zádogosajja*, *Zádogostető* stb.

A nevek más csoportjában a részterület alakját, nagyságát nevezik meg: a *Telek* mellé elsődleges differenciációval keletkezett *+ Kistelek*, *+ Nagytelek*.

A részterület eltérő megművelése, felhasználása is indítéka lehet a dif-

ferenciációnak: a *Losonczy* névből a *Losonciavasa*, + *Losonczy-cseréje*, + *Losonczy-erdeje*, + *Losonczy-pusztája*, *Losonciut*, a *Mikóból Mikóhégy*, *Mikóuttya*, a *Kőhányásból Kőhányás-cseréje*, *Kőhányásuttya*, a *Kutrétből Kutrétuttya* differenciálódott.

Máskor a terület egy részének jellegzetes alakulata, földjének saját-sága, tereptárgya a differenciálódás alapja. Pl. + *Angyalos felől való határ* ~ + *Angyalos felől levő forduló (Angyalos)*, + *Bábolna hídja (Bábolna)*, + *Eresztevény felől való határ (Eresztevény)*, *Losoncihatár (Losonci)*, + *Réty felől való határ (Réty)*.

Víznév is bővítheti a nevet: *Bábolnaárka (Bábolna)*, *Bálvánpataka (Bálván)*, *Cibapataka (Ciba)*, *Császárkutárka* ~ *Császárkutpataka (Császárkut)*, *Csütepataka*, *Csütektut (Csüte)*, *Déreménő-árka (Déreménő)*, *Parragikut (Parragok)*, *Szarándokkut (Szarándok)*, *Telekárka*, *Telekut (Telek)* stb.

Gyakran előfordul, hogy egy differenciált névvel jelölt helynek újabb részletét nevezik el ily módon. Ezt a jelenséget nevezzük többszörös differenciációnak. Ilyenek + *Nagytelek melléke*, + *Nagytelek-fenek*, + *Nagytelek-fő*, + *Nagytelek martján belől* stb.

Másodlagos differenciációval helyzetviszonyítást fejeznek ki ezen a vidéken: + *Alsó Lasantz alatt*, *Asólosonciraménőláb (+ Alsó Lasantz)*.

A részterület vízneve bővíti a nevet a következő esetekben: *Bujahátforrása (Bujahát)*, + *Kistelek-pataka (+ Kistelek)*, + *Nagytelek-pataka (Nagytelek)*.

A részterület helyzetét jelölik az egészhez képest a következő többszö-
rösen differenciált nevek: + *Rétyi völgy alá jövő (Rétyi völgy)*, + *Szentiváni út belfele*, + *Szentiváni út külfele (Szentiványiut)*, + *Teleki útra jövő (+ Teleki út)*, + *Veresgödörre jövő (Vörös-gödör)*, + *Kistelek-melléke (Kistelek)*.

A részterület eltérő megművelését, felhasználását jelölik a többszö-
rösen differenciált nevek: + *Besenyői mezőre járó ut (Besenyői mező)*, + *Avas alatt való mező (+ Avas alatt ~ Avasajja)* *Besenyőpatakuttya (Besenyőpataka)* stb.

A másodlagosan differenciált neveknek két formájuk van, előtaggal (+ *Telekpataka*: + *Kistelek-pataka*, + *Nagytelek-pataka*) és utótaggal *Szentiványiut*: + *Szentiványiut külfele*, + *Szentiváni út belfele*) alakultak.

A differenciált nevekkel általában együtt él az alpnév is, és ennek érvényessége a differenciált nevekkel jelölt terület egészére továbbra is megmarad, de használati köre lényegesen leszűkül. Eredeti összefogó szerepét azonban megtartja. Pl. a *Telek* alpnév differenciált alakjai *Telekhát*, *Telek-dal* és a történeti anyagban szereplő + *Kiis Telek*, + *Kistelekmelléke*, + *Nagy Telek*, + *Nagy Telek fő* ~ + *Telek fej*, + *Nagy Telek martya*. A történeti nevek kihalása folytán az alpnév használati köre újra bővül. Ez a körmozgás megállapítható a *Vörös földrajzi* név esetében is. Differenciált alakjai közül a + *Felső Veres*, + *Veresgödörre jövő* alakok kihaltak, csak a levéltári adatok őrizték meg őket.

A másodlagos nevek is részt vesznek a körforgásban olyan módon, hogy az elsődleges differenciált neveknél még hamarabb kihalnak. Ma is él a *Szentiványi* alpnév és az elsődlegesen differenciált *Szentiványiut*, de már kihalt a másodlagosan differenciált + *Szentiváni út külfele* és a + *Szentiváni út belfele*.

A továbbiakban a nagyüzemű gazdálkodás eredményeképpen a diffe-

renciált nevek további kihalása várható. Ez nem jelenti azt, hogy valamely területrészt névtelen marad, hanem vagy új név keletkezik helyette, vagy pedig a közelben fennmaradt név hatékonysága jelöléstágulással arra a területre is kiterjed.

6. A helynevekből megállapítható, hogy a legrégebbiek az akkori természeti helyzetet mutatják. Ezekben az évszázadok folyamán aránylag nem sok változás fordul elő, annak ellenére, hogy a természeti helyzetben nagy eltolódások, változások történtek. A történeti nevek a terület gazdálkodásában beállott változásokban is eligazítanak. Pl. a régen nagyobb területet jelölő *Losoncihatár* erdős, tavas terület volt. Ezt bizonyítják a *Losonciavasa*, *Losontzi-cseréje*, *Losonci-erdeje*, *Losonci-pusztája*, a *Békás-tó*, *Fertés-árka*, *Süvegfű* ~ *Süvegbéli föld* földrajzi nevek.

Az *Orotás*, az *Orotvány-árka* árulja el a gazdálkodási terület mesterseges terjesztésének nyomait az erdők rovására. A *Tőkés*, a *Vápa-cseréje*, a *Rétyi-csere*, a *Nyir*, az *Avasajja* nevű szántónevek ugyanezt igazolják. A *Gái avasa* 1700-ban már kopárosodó erdő lehetett, s mivel a természeti helyzetben eltolódás, változás történt: az erdőt kiirtották, kihalt a név is. A *Bak-cseréje*, a *Cserehosszú* kihalt nevek is csereerdők emlékét őrzik.

De a gazdálkodási területek határait nemcsak az erdők rovására terjesztették, hanem a falu határában levő tavak, árterületek fokozatos eltűntetésével is. Már csak a történeti adatok között szerepelnek a *Sásrét*, *Süvegbéli föld*, *Tókert*, *Békás-tó*, *Fertés-árka*. A *Süvegfű* nevű helyre, amely azonos lehet a *Süvegbéli földdel*, csak a legidősebb adatközlő emlékezik. Kihalt a *Libocz* ~ *Libacs* földrajzi név, mely a *Losoncihatár* egy részét jelölhette, s nevét a nádas tavakat kedvelő bíbic népnyelvi alakjáról, a libucról kapta.

A XIX. századi történeti anyagban egy gazdaságtörténeti szempontból jelentős helynévre figyelhetünk fel. Ez a *Forduló* helynév. Az 1834-ben szereplő *Losontzi felől való Forduló*, az *Angyalos felől levő Forduló*, a *Felső*-, *Középső*- és *Alsó Forduló* nevekből megállapítható, hogy a falu határán a múlt században fordulós gazdálkodás folyt. „A fordulós gazdálkodás pedig annak a jele, hogy a falu lakói valamikor földközösségben éltek. Kezdetleges fokozaton ugyanis a föld nem magán-, hanem köztulajdon és az azon gazdálkodó csak haszonélvezője a földnek. Később természetes fejlődés útján a többször megművelt föld mindinkább egyéni tulajdonná válik, és a közösség joga csak bizonyos, a termelés rendjét szabályozó rendelkezésekben nyilvánul meg. Erre azonban feltétlenül szükség van, mert a népességszaporodás és összeházasodás útján a művelhető terület mind jobban elaprózódik, és a sok keskeny földszalag megművelése csak úgy lehetséges, ha a határ bizonyos részében egységesen meghatározott termelés folyik, illetőleg a kijelölt határrész csak az állatlegeltetés céljait szolgálja. Ezért osztják fel a határt 2–3 fordulóra, amelyeket évenként felváltva vetésterületnek, legelőnek, illetőleg ugarnak használnak” (Szabó T.A.: Zilah Hn.7.).

A *Losontzi felől való Forduló* többek között a *Kóhányás tseréire kimenő hágót*, a *Parlagokat*, a *Rétyi Völgybe lemenő lábat*, a *Gyepszegést*, a *Losontzi pusztáján a lemenő lábat*, a *Gödrös út melletti területet* foglalta magába.

A *Középső Forduló*hoz tartozott *Détsen szeg*, a *Kis út külfelől levő*, az *Aranyos*, a *Hágó*, a *Csegely*, a *Külső Hofszu*, a *Hegyes Hegy alatt*, a *Széljen*, a *Kis Telek mellett*, a *Karé*, a *Vápa Fejben levő*, a *Nagy uton kívül*, *Pintzés*, *Telekoldal*, *Oltoványkert*, *Nagy Telekfej*, a *Sántz mellett*, az *Avas alá*

bémenő, a Délremenő, Libotz, Kőhányás tseréje, a Ponkon belől, a Kurta, a Szélrejöví, a Teleki utra jövő stb.

Az Angyalos felől való Fordulóhoz az osztálylevél jegyzője a következő neveket sorolta: Kis Telek oldal, Angyalosi Hegy, Nagy ut alatt, Telek oldal, Horgas, Nagy fenék, Tőkés.

A Felső Fordulóban a Tanorok kapunál levőt és a Kereszt utra menőt említi, az Alsó Fordulóban az Orotást vagy két út közit.

A Fordulókhoz felsorolt nevek nem teljeseek, hiszen egyetlen osztálylevélből származnak, amelyben Babós Imre három leánya osztozik 353 köböl földön.

A Parragok kihalt név ugyancsak a fordulós gazdálkodást bizonyítja.

Az 1700-ban említett Kőbánya az építkezésekhez szükséges követ szolgáltató bánya emlékét őrzi.

Ősi magyar szokásra utal a határban az 1834-ben jelentkező Sántz felől való Nyilhoz és Első Nyil nevekben fellelhető nyíl szó. A magyarság ősi patriarchális szervezetében, a területnek, különösen a termelőföldnek a nemzetségek, később a telkes gazdák között való felosztásában mint eszköz a nyíl szerepelt. A nyílvetéssel odaosztott területnek neve nyilas, nyílföld volt. Az odaosztás = nyílosztás, nyíllal való húzás, vonás, vetés stb. útján történt. Ez a művelet nem bírt a szerencsejáték jellegével, hanem a lehetőleg egyforma értékű daraboknak nyíllal való oly kiosztása volt, amely közmegegyezésen alapult, és amiben mindenki megnyugodott" (Fábián: Nagykend Hn. 6.).

Feltűnően sok a szláv hangzású és eredetű helynév. Ez azt bizonyítja, hogy a szlávok, mint mindenüvé, úgy erre a területre is lassanként beszivárogyva, az üres helyekre letelepedtek, az idők folyamán a székelyekkel egybeolvadva, velük egy népet alkottak. Háromszékre a szlávoknak valószínűleg két faja szivárgott be: bolgár és orosz szlávok. A orosz-szlávoknak az útvonalát három irányban lehet követni Háromszéken, melyek valószínűleg egy pontban egyesültek. A második útvonal, vagyis az „Oroszút” Eresztevény, Maksa felől vezetett Dálnok, Alsó- és Felsőcsernátonon keresztül Karatna-Valál irányába. Tehát útbaejtette Besenyő délkeleti határát is. Emlékük a helynevekben maradt fenn. A szláv elnevezéseket a székelység átvette, nyelvének megfelelően átalakította, a mai napig is megőrizte (Bogáts: Hszhn. 52–53). Ezt bizonyítják Besenyő határában a Bábolna, Csente, Rics, Losonci élő – és a Dogán, Gorgács kihalt nevek.

Egy másik útvonal a Szászokútja, illetve „Szászút”, melyen a szászok kereskedelmüket bonyolították le Kelet felé. Ez Brassóból, Prázsmár, Uzon, Laborfalva, Réty, Maksa, Dálnok, Csernáton, Torja irányában vonult (Bogáts: Hszhn. 53.), Besenyő délkeleti határát érintve. Ezt támasztja alá a csak történeti anyagban szereplő Szászút (1700), valamint a ma is élő Szászrét.

Az összegyűjtött helynévanyagban olyan helynevek is vannak, amelyek elpusztult települések emlékét őrizték meg, bár ezt csak a faluban nemzedékről nemzedékre öröklődő kézírásos szöveg támasztja alá. Ezek Telek, Bábolna, Losontz és Décseny határrésznevek. Érdekes módon Teleket és Dé-

csenyt kivéve a többi név szláv eredetű. Orbán Balázs például így ír a *Bábolna-árkáról*: „... hanem hogy itt mégis kellett valaminek lennie, azt mutatja az itten talált bronz szobrocska (mely Besenyőben Forró Ferencz birtokában van) s számos hamvveder-töredék” (Orbán: Sz.L. 183.). Történeti adatok hiányában, csupán a kéziratra támaszkodva, annyit állapíthatunk meg, hogy ha nem is falvak, de kisebb települések lehettek ezeken a helyeken.

FORRÁSOK ÉS HIVATKOZÁSOK RÖVIDÍTÉSEI

- Bálinth: Kv.m. tört. Hsnvt. = BÁLINTH GYULA: *Kovászna megye történeti helységnévtára. Aluta, 1976—1977.*
- Bogáts: HszHn. = BOGÁTS DÉNES: *Háromszéki helynevek. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubilumára. Sepsiszentgyörgy, 1929.*
- Fábián: Nagykend Hn. = FÁBIÁN BÉLA: *Nagykend helynevei. Erdélyi Tudományos Füzetek. 106. Sepsiszentgyörgy, 1939.*
- MÉKSz.: = *Magyar Értelmező Kéziszótár. Budapest, 1972.*
- Orbán: SzL. = ORBÁN BALÁZS: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból. Pest, 1869.*
- Szabó T.A.: Zilah Hn. = SZABÓ T. ATTILA: *Zilah helynévtörténeti adatai a XIV—XX. században. Erdélyi Tudományos Füzetek. 86. Turda, 1936.*

ÉGYÉB RÖVIDÍTÉSEK:

- i.m. = **idézett munka**
 † = **kihalt név**

SZAKIRODALOM

1. BÁLINTH GYULA: *Adatok Kovászna megye népességéhez és népesedéséhez. Aluta. Sepsiszentgyörgy, 1976—77.*
2. BÁRCZI GÉZA: *A földrajzinév-adás általános kérdései. A magyar nyelv múltja és jelene. Budapest, 1980.*
3. BOGÁTS DÉNES: *Háromszéki helynevek. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929.*
4. CSEREI MIHÁLY: *Csulak Marci. Kézírástos füzet. Sepsibesenyő, 1894.*
5. FÁBIÁN BÉLA: *Nagykend helynevei. Erdélyi Tudományos Füzetek. 106. Sepsiszentgyörgy, 1939.*
6. INCZEFI GÉZA: *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1970.*
7. ORBÁN BALÁZS: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismerei szempontból. Pest, 1869.*
8. * * * *A Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár anyaga: Fond. 52. fasc. I., II., IV.; fond. 10. alsócernátoni Domokos család lt. VII. fasc., fond 52. Köntzei lt. XXIII. fasc. 125.*
9. SZABÓ T. ATTILA: *Zilah helynévtörténeti adatai a XIV—XX. században. Erdélyi Tudományos Füzetek. 86. Turda, 1936.*

**CONFRUNTAREA DATELOR CONTEMPORANE ȘI DE ISTORIE PE BAZA
TOPONOMIILOR DIN PĂDURENI (JUD. COVASNA)**

Rezumat

Lucrarea toponomiilor localității Pădureni este compusă din cinci capitole: Introducere; Sistemul numelor geografice; Gramatica numelor geografice; Fiziologia numelor geografice și Repertoriu. Cu această ocazie este prezentat din cadrul capitolului Fiziologia numelor geografice, doar subcapitolul Confruntarea datelor contemporane și de istorie pe baza toponomiilor din Pădureni.

După prezentarea materialului istoric sînt specificate numele dispărute, apoi urmează identificarea toponomiilor, perpetuarea lor parțială, iar în cadrul acestora variațiile denumirilor geografice. În continuare sînt prezentate numele care s-au păstrat neschimbate. Se acordă atenție studierii condițiilor de formare a numelor noi, diferențierea denumirilor geografice, iar în final sînt trase cîteva concluzii privind dezvoltarea economică a așezării în decursul istoriei.

**ȘTIINȚELE NATURII
TERMÉSZETTUDOMÁNY**

ÎNVELIȘUL VEGETAL DIN CHEILE VÎRGHIȘULUI (I.) A VARGYASI MÉSZKŐ-SZIKLASZOROS NÖVÉNYTAKARÓJA (I.)

KOVÁCS SÁNDOR

Pîriul Vîrghișului, care izvorăște din marginea sudică a Harghitei Mădărașului (1801 m) și a cărui vale taie — în direcția nord-sud — poalele vestice ale Munților Harghita, atinge *Munții Perșani-Nordici* în apropierea localității Merești. Începînd de aici și-a săpat albia în masivele calcaroase (triasice și jurasice) ale Munților Perșani și a format chei pitorești, stîncoase cu peșteri, pante abrupte și suprafețe plane orizontale. Altitudinea fundului văii este de cca 600 m, iar punctele cele mai înalte (Mál și Tiba) se înalță la 935 m deasupra nivelului mării.

De condițiile geologice, geomorfologice și speologice ale acestor chei calcaroase-stîncoase se ocupă multe lucrări și comunicări. T. Orghidan și Margareta Dumitrescu — în lucrarea publicată în 1963 — sintetizează rezultatele cercetărilor de pînă atunci. Aici nu facem referiri la aceste lucrări, doar numai la prezentarea învelișului vegetal al regiunii, care este mai puțin cunoscut.

Cercetătorul de seamă al învelișului vegetal al regiunii, Boros Á., susține că vegetația acestor chei seamănă mult cu cea a cheilor de la Vadul Crișului și mai ales cu cea a Cheilor Turzii. Cca 800 hectare din Cheile Vîrghișului și împrejurimi sînt ocrotite, constituind o rezervație naturală. Tocmai din această cauză, regiunea a fost și este cercetată intens de către speologi, geomorfologi, naturaliști etc. A lipsit însă, pînă acum, o descriere amplă a vegetației acestor chei. Lucrarea de față, alcătuită din două părți (lista floristică I. și vegetația II.), completează această lacună.

*

Date floristice izolate referitoare la Cheile Vîrghișului au fost publicate pentru prima dată încă pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea (Transilvania I-II), de renumitul savant *Benkő József* (1740-1814), iar în continuare de *I. Chr. Baumgarten*, *M. Fuss*, *F. Schur*, *L. Gönczi* (1890) și *L. Simonkai*. Datele lor au fost revizuite și republicate într-o lucrare de sinteză de *R. Soó* (1940-1943). În această lucrare au fost redată rezultatele cercetărilor de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, printre care și datele lui *L. Thaisz*, *J. Bányai* (1934), *Á. Boros* (1942) și *E. I. Nyárády* (1940). Cu date noi au completat în continuare, cunoștințele floristice re-

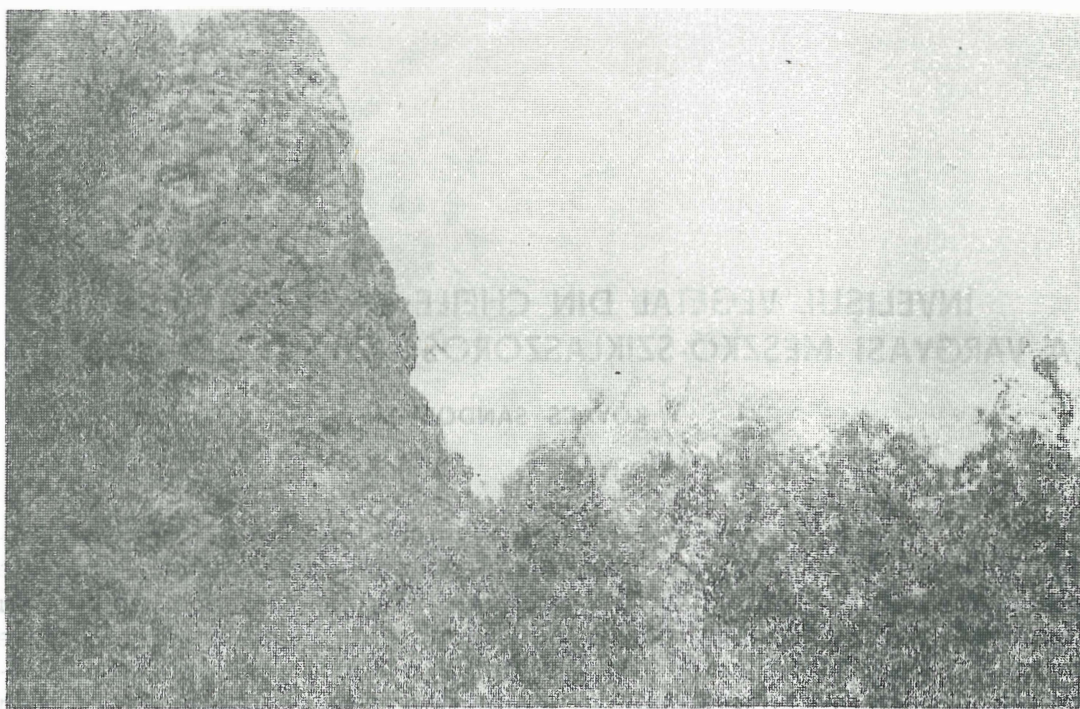

Fig. 1

feritoare la regiune, *Á. Boros* (1942, 1943) și *Sz. Priszter* (1944). Pe baza literaturii de specialitate putem afirma că botanistul *R. Soó* nu a întreprins cercetări proprii în Cheile Virghișului, nu a publicat date floristice din această regiune.

Opera cuprinzătoare, *FLORA ROMANIA I–XIII* (1952–1976), preia o parte din datele mai sus prezentate și le recomunică – după revizie – la capitolele respective.

Flora regiunii a mai fost cercetată de botanistul din Cristuru Secuiesc, *S. Pap*. Nu am reușit să găsim nici herbarul și nici lucrarea sa referitoare la flora Cheilor Virghișului. Herbarul păstrat în Muzeul Cristuru Secuiesc, din lipsa totală a etichetelor, este inutilizabil. În anul 1958 publică date noi referitoare la această zonă *Șt. Csűrös* și *S. Pap*. Am mai completat datele referitoare la flora Cheilor Virghișului cu datele botanistului *M. Danciu*, care mi-a comunicat o listă de floră în urma unei deplasări întreprinse în vara anului 1982. Totodată, *M. Danciu* a revizuit și a determinat o parte din plantele colectate de mine, fapt pentru care îi transmit și pe această cale mulțumiri.

Datele enumerate mai sus nu ne permit o prezentare amplă a florei din zona respectivă. Cercetătorii – din cauza condițiilor nefavorabile – au staționat numai vremelnic în regiune. În lucrarea de față am folosit datele publicate de autorii mai sus prezentați, completând aceste informații cu datele cercetărilor întreprinse de mine între anii 1978–1982. În urma acestor cercetări dau lista de floră a rezervației Cheilor Virghișului.

* * *

A Madarasi Hargita (1801 m) déli permén erdő Vargyas-patak, a Hargita hegység nyugati peremét észak-déli irányban szelő völgye Homo-

ródalmás határában éri el az Észak-Persány hegységet. Medrét az Észak-Persány triász és júra-kori mészkőtömbjébe vésve (Kristó A. 1974) festői sziklaszorost alakított ki barlangrendszerekkel lejtőkkel és felszínekkkel. A völgy talpa kb. 600 méter, a legmagasabb Mál- és Tibatetők tengerszint feletti magassága pedig 935 méterig emelkedik.

A mészkő-sziklaszoros földtani és speológiai viszonyaival számtalan szakdolgozat és közlemény foglalkozik. T. Orghidan és Margareta Dumitrescu (1963) dolgozata összefoglalja az eddigi kutatási eredményeket. Ezek ismertetésére itt nem térek ki. Dolgozatomban a terület kevésbé ismert növénytakaróját ismertetem.

Növénytakarója „sok hasonlóságot mutat a Révi szorossal és méginkább a Tordai Hasadékkal” írja Boros Ádám (Scripta. 1942. p. 146.) a terület növényvilágának neves kutatója. A Vargyas szurdokának és közvetlen környékének mintegy 800 hektárnyi területe védett, ún. természetvédelmi terület. Többek között ezért is fordult különös érdeklődéssel feléje karszt- és barlangkutató, természetkedvelő. Mai napig hiányzott azonban a festői sziklaszoros növénytakarójáról átfogó képet nyújtó ismertetés. Két részes dolgozatom (flóralista I; és vegetáció II;) ezt a hiányt igyekszik pótolni.

A Vargyasi Sziklaszorosból florisztikai adatokat közölt már a XVIII. század végén (Transilvania I-II.) Erdővidék kiváló tudósa, középpajtai Benkő József (1740)–1814), továbbá Baumgarten I. Chr., Fuss M., Schur F., Gönczi Lajos (1890) és Simonkai Lajos. Adataikat Soó Rezső székelyudvarhelyi botanikus foglalta Székelyföldre vonatkozó összefoglaló munkájába (1940, 1943). Soó Rezső ugyanebbe a dolgozatába sűrítette a XIX. század végi és XX. század eleji botanikusok összegyűjtött vagy közölt florisztikai adatait is, köztük Thaisz Lajos és Bányai János (1934), majd a „szép és ritka fajait” közlő Boros Ádám (1942) és Nyárády E. Gyula (1940) gyűjtéseit. Újabb adatokkal bővítették, a továbbiakban, e területre vonatkozó florisztikai ismereteinket Boros Á. (1943) és Priszter Sz. (1944). Soó Rezső, szakirodalmi adataink alapján, nem járt a vargyasi Sziklaszorosban, saját adatot onnan nem közölt.

A tizenháromkötetes nagy román flóramű (FLORA ROMANIA, 1952-1976) családonként átveszi a fenti adatok egyrészét; azokat kritikai ártékeléssel közli is.

A továbbiakban kutattá a terület flóráját Pap Sámuel székelykeresztúri botanikus is. Kár, hogy korán bekövetkezett halála (1969) után sem herbáriumát, sem kéziratban maradt *A Vargyasi szurdok vidékének flóraviszonyai* című doktori disszertációját nem találtam. A Székelykeresztúri Múzeumban őrzött herbáriumra cédulák híján használhatatlan. 1958-ban Csűrös István és Pap Sámuel közölnek újabb adatokat a területről. Ugyanakkor besoroltam listámba azokat a fajokat, melyeket M. Danciu brassói botanikus levélben közölt velem egy, a szorosban 1982 nyarán tett kiszállása után. M. Danciu ugyanakkor revideálta és részben meghatározta a Vargyasi Szorosban gyűjtött növényeimét. Értékes segítségéért ezuton is köszönetet mondok.

Az ismertetett források nem nyújtanak átfogó képet a szoros flórájáról, mivel a kutatók csak ideig-óráig tartózkodhattak a területen. Dolgozatomban használtam közléseiket, ehhez adtam a magam (1978–1982) gyűjtési eredményeit, megfigyeléseit. Az alábbiakban közlöm a kb. 800 hektárnyi terület flóralistáját, mely még mindig nem tekinthető teljesnek,

CONSPECTUL FLORISTIC

A FAJOK SORRENDJE

BRYOPHYTA (Det. Boros Ádám, 1942–1943): *Bartramia oederi* (Gum.) Sw., *Camptotecium philippeanum* (Spruce) Kindbg., *Cirriphyllum vaucheri* (Schimp.) Löske et Fleisder, *Cololejeuna rosettiana* (Massal.) Schiffn., *Ctenidium molluscum* (Hedw.) Mitten., *Entodon cladorrhizans* (Hedw.) C. Müll., *Fissidens cristatus* Wilson, *Gymnostomum rupestre* Schleich, *Isothecium filescens* (Brid.) Moenkem., *Orthothecium intricatum* (Hartm.) B.E., *Pedinophyllum interruptum* (Nees.) Lindb., *Rhodobryum roseum* (Weis) Limpr., *Rhynchostegiella algeriana* (Brid.) Broth., *Rhytidium rugosum* (Ehrh.) Kindbg., *Taxiphyllum depressum* (Bruch.) Reimers, *Thamnium alopecurum* (L.) B.E., *Tortella inclinata* (Hedw.) Limpr., *Trichostomum brachyodontium* Bruch.

PTERIDOPHYTA: SELAGINELLACEAE: *Selaginella helvetica* (L.) Link.

EQUISETACEAE: *Equisetum arvense* L., *E. hymele* L.

OPHIOLGLOSSACEAE: *Ophioglossum vulgatum* L., *Botrychum lunaria* (L.) Sw.

Fig. 2

POLYPODIACEAE: *Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn, *Phyllitis scolopendrium* (L.) Newm., *Asplenium trichomanes* L., *A. viridis* Huds., *A. ruta-muraria* L., *Athyrium filix-femina* (L.) Roth, *Cystopteris fragilis* (L.) Bernh., *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott., *D. carthusiana* (Vill.) H. P. Fuchs, *D. thelypteris* (L.) A. Gray., *D. disjuncta* (Rupr.), C. V. Morton, *D. robertiana* (Hoffm.) Christ., *Polypodium vulgare* L.

- SPERMATOPHYTA: PINACEAE: *Picea abies* (L.) Karst., *Pinus sylvestris* L.
CUPRESSACEAE: *Juniperus communis* L.
TAXACEAE: *Taxus baccata* L.
ANGIOSPERMAE: SALICACEAE: *Salix alba* L., *S. caprea* L., *Populus tremula* L.
BETULACEAE: *Betula pendula* Roth, *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn., *A. incana* (L.) Moench.
CORYLACEAE: *Carpinus betulus* L., *Corylus avellana* L.
FAGACEAE: *Fragus sylvatica* L., *Quercus petraea* (Matt.) Liebl. *Q. robur* L.
ULMACEAE: *Ulmus montana* Stokes.
CANNABACEAE: *Humulus lupulus* L.
URTICACEAE: *Urtica dioica* L., *Parietaria officinalis* L.
SANTALACEAE: *Thesium bavarum* Schrk., *Th. linophyllum* L.
ARISTOLOCHIALES: *Asarum europaeum* L., *Aristolochia clematitis* L.
POLYGONACEAE: *Polygonum bistorta* L., *P. hydropiper* L., *P. mite* Schrk., *Bilderdykia convolvulus* (L.) Dumort., *Rumex acetosella* L., *R. aquaticus* L., *R. obtusifolius* L.
CARYOPHYLLACEAE: *Arenaria serpyllifolia* L., *Moehringia muscosa* L., *Minuartia setacea* (Thuill.) Hay., *Stellaria alsine* Grimm, *S. media* (L.) Vill., *S. holostea* L., *Silene alba* (Mill.) E.H.L., *S. heuffelii* Soó, *S. armeria* L., *S. dioica* (L.) Clairv., *S. vulgaris* (Moench) Garcke, *S. otites* (L.) Wib., *S. italica* (L.) Pers., *S. dubia* Herb., *Dianthus kitaibelii* Janka ssp. *spiculifolius* (Schur) Sanda, *D. puberulus* (Simk.) Kern., *D. cartusianorum* L.
RANUNCULACEAE: *Helleborus purpurascens* W. et K., *Trollius europaeus* L., *Isopyrum thalictroides* L., *Actaea spicata* L., *Caltha palustris* L. ssp. *laeta* (Schott, Nym. et Kotschy) Hegi, *Aconitum moldavicum* Hacq., *A. anthora* L., *A. variegatum* L. ssp. *gracile* (Rchb.) Gayer, *Anemone ranunculoides* L., *A. nemorosa* L., *Hepatica transsilvanica* Fuss., *Pulsatilla pratensis* (L.) Mill., *Clematis integrifolia* L., *C. recta* L., *C. vitifolia* L., *C. alpina* (L.) Mill., *Ranunculus auricomus* L., *R. cassubicus* L., *R. repens* L., *R. oreophilus* Bieb., *Thalictrum aquilegifolium* L., *Th. minus* L.
BERBERIDACEAE: *Berberis vulgaris* L.
PAPAVERACEAE: *Chelidonium majus* L., *Corydalis capnoides* (L.) Pers., *C. bulbosa* (L.) DC., *Fumaria schleicheri* Soy.-Willem., *F. rostellata* Knaf.
CRUCIFERAE: *Alliaria petiolata* (Bieb.) Cavara et Grande, *Erysimum cheiranthoides* L., *E. odoratum* Ehrh., *E. witmannii* Zaw. ssp. *transsilvanicum* (Schur) P. W. Bell., *Hesperis matronalis* L., *Rorippa pareaica* (L.) Rchb., *Cardamine impatiens* L., *Dentaria glanduligera* O. Schwarz, *D. bulbifera* (L.) Cr., *Cardaminopsis halleri* (L.) Hay. ssp. *ovirensis* (Wulf), Hegi et E. Schmidt., *C. arenosa* (L.) Hay., *Arabis turrata* L., *A. hirsuta* (L.) Scop., *A. alpina* L., *Lunaria rediviva* L., *Alyssum saxatile* L., *A. repens* Baumg. ssp. *transsilvanicum* (Schur) Baumgr., *A. alyssoides* (L.) L., *Kernera saxatilis* (L.) Rchb., *Camelina sativa* (L.) Cr. ssp. *microcarpa* (Wierzb.) Soó, *Biscutella laevigata* L.
CRASSULACEAE: *Sempervivum heuffelii* Schott. *Sempervivum marmoreum* Gris., *Sedum maximum* (L.) Hoffm., *S. acre* L., *S. album* L., *S. hispanicum* Jusl. f. *glandulosopubescens* (Feicht.) Simk.

SAXIFRAGACEAE: *Saxifraga paniculata* Mill., *Chrysosplenium alternifolium* L., *Ribes uva-crispa* L., *R. alpinum* L.

ROSACEAE: *Spiraea crenata* L., *S. ulmifolia* Scop., v. *trichocarpa* Borb., *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim., *F. vulgaris* Moench, *Rubus caesius* L., *Rosa pendulina* L., *R. pimpinellifolia* L., *Agrimonia eupatoria* L., *Sanguisorba minor* Scop., *Waldsteinia geoides* Willd., *Potentilla palustris* (L.) Scop., *P. alba* L., *P. cinerea* Chaix, *P. erecta* (L.) Hampe, *P. chrysantha* Trev. ssp. *thuringiaca* (Bernh.), *Fragaria vesca* L., *F. viridis* Duchense, *Alchemilla xanthochlora* Rothm., *Pyrus pyraster* (L.) Burgsd., *Malus sylvestris* (L.) Mill., *Sorbus aucuparia* L., *S. torminalis* L., *Cotoneaster integerrimus* Medic., *Crataegus monogyna* Jacq., *Prunus padus* L., *P. spinosa* L.

LEGUMINOSAE: *Cytisus hirsutus* L. ssp. *leucotrichus* (Schur) A. et G., *C. albus* Hacq., *C. austriacus* L., *C. nigricans* L., *C. procumbens* (W. et K.) Spreng., *Genista sagittalis* L., *G. tinctoria* L., *G. pilosa* L., *Astragalus glycyphyllus* L., *Vicia pannonica* Cr., *V. cracca* L., *V. tenuifolia* (Roth) Gaud., *Lathyrus aphaca* L., *L. nissolia* L., *L. sylvestris* L., *L. tuberosus* L., *L. hallersteinii* Baumg., *L. laevigatus* (W. et K.) Gren., *L. vernus* (L.) Bernh., *Medicago lupulina* L., *M. minima* (L.) Bartal, *Trifolium campestre* Schreb., *T. pannonicum* Jacq., *T. medium* Grufb., *Lotus corniculatus* L., *Anthyllis vulneraria* L. ssp. *polyphylla* (DC.) Nym., *Coronilla varia* L., *Onobrychis arenaria* (Kit.) Ser. in DC.

OXALIDACEAE: *Oxalis acetosella* L.

GERANIACEAE: *Geranium lucidum* L., *G. robertianum* L., *G. rotundifolium* L., *G. phaeum* L., *G. pratense* L., *G. sylvaticum* L., *G. palustre* L., *G. columbinum* L., *G. sanguineum* L.

LINACEAE: *Linum flavum* L., *L. nervosum* W. et K.

EUPHORBIACEAE: *Mercurialis perennis* L., *Euphorbia villosa* W. et K., *E. carniolica* Jacq., *E. epithymoides* L., *E. amygdaloides* L., *E. cyparissias* L.

POLYGALACEAE: *Polygala major* Jacq., *P. amara* L., *P. comosa* Schkuhr.

ACERACEAE: *Acer campestre* L., *A. platanoides* L., *A. pseudoplatanus* L.

BALSAMINACEAE: *Impatiens noli-tangere* L.

CELASTRACEAE: *Euonymus verrucosa* Scop., *E. europaea* L.

RHAMNACEAE: *Rhamnus cathartica* L., *R. tinctoria* W. et K.

TILIACEAE: *Tilia cordata* Mill., *T. platyphyllos* Scop. ssp. *caucasica* (Rupr.) Soó.

THYMELAEACEAE: *Daphne mezereum* L.

HYPERICACEAE: *Hypericum perforatum* L., *H. maculatum* Cr.

VIOLACEAE: *Viola mirabilis* L., *V. canina* L. ssp. *montana* (L.) Hartm., *V. reichenbachiana* Jord., *V. jooi* Janka, *V. odorata* L., *V. collina* Bess., *V. arvensis* Murr., *V. tricolor* L. ssp. *subalpina* Gaud.

CISTACEAE: *Helianthemum nummularium* (L.) Mill., *H. nummularium* (L.) Mill. ssp. *obscurum* (Pers.) Prod.

ONAGRACEAE: *Epilobium montanum* L.

CORNACEAE: *Cornus mas* L., *C. sanguinea* L.

ARALIACEAE: *Hedera helix* L.

UMBELLIFERAE: *Sanicula europaea* L., *Chaerophyllum hirsutum* L., *Ch. aureum* L. var. *maculatum* (Willd.) Briss., *Ch. temulentum* L., *Anthriscus nitidus* (Wahlenb.) Hazsl., *Pimpinella major* (L.) Huds., *Aegopo-*

dium podagraria L., *Seseli gracile* W. et K., *Seseli libanotis* (L.) Koch, *S. rigidum* W. et K., *Pleurospermum austriacum* (L.) Hoffm., *Bupleurum falcatum* L., *Carum carvi* L., *Cnidium silaifolium* (Jacq.) Simk., *Ferulago sylvatica* (Bess.) Rchb., *Heracleum sphondylium* L., *Laserpitium latifolium* L., *Torilis arvensis* (Huds.) Link., *Caucalis platycarpus* L., *Daucus carota* L.

PYROLACEAE: *Chimaphila umbellata* (L.) Barton.

ERICACEAE: *Vaccinium vitis-idaea* L.

PRIMULACEAE: *Primula veris* L., *P. elatior* (L.) Hill., *Lysimachia vulgaris* L.

OLEACEAE: *Fraxinus excelsior* L., *Ligustrum vulgare* L.

GENTIANACEAE: *Gentiana cruciata* L., *G. asclepiadea* L., *G. utriculosa* L.

ASCLEPIADACEAE: *Cynanchum vincetoxicum* (L.) Pers.

RUBIACEAE: *Asperula odorata* L., *A. campanulata* Klokov ssp. *oetonaria* (Klokov.), *A. cynanchica* L., *Cruciata glabra* (L.) Ehrend., *Galium rubioides* L. ssp. *rubioides* Celak, *G. schultesii* Vest., *G. verum* L., *G. mollugo* L.

CUSCUTACEAE: *Cuscuta europaea* L.

BORAGINACEAE: *Echium vulgare* L., *Lithospermum purpureo-coeruleum* L., *L. arvense* L., *L. officinale* L., *Myosotis arvensis* (L.) Hill, *M. sparsiflora* Mikan., *Pulmonaria officinalis* L., *P. mollis* Wulfen ex. Hornem., *Symphytum tuberosum* L., *S. cordatum* W. et K.

LABIATAE: *Ajuga reptans* L., *A. genevensis* L., *Teucrium chamaedrys* L., *T. montanum* L., *Marrubium vulgare* L., *Nepeta pannonica* L., *Glechoma hederacea* L., *G. hederacea* L. ssp. *hirsuta* (W. et K.) Herm., *Melittis melissophyllum* L., *Galeopsis ladanum* L., *Lamium galebdolon* (L.) L., *L. purpureum* L., *L. album* L., *L. maculatum* L., *Stachys sylvatica* L., *S. recta* L., *Salvia verticillata* L., *S. glutinosa* L., *S. nemorosa* L., *S. pratensis* L., *Calamintha alpina* (L.) Lam. ssp. *majoranifolia* (Mill.) Hay., *C. acinos* (L.) Clairv, *Origanum vulgare* L., *Thymus comosus* Heuff., *Th. glabrescens* Willd., *Mentha longifolia* (L.) Nath.

SCROPHULARIACEAE: *Verbascum nigrum* L., *V. phlomoides* L., *V. lychnitis* L. ssp. *kanitzianum* (Simk. et Walz) Soó, *V. collinum* (= *V. nigrum* X *V. thapsus*), *Linaria genistifolia* (L.) Mill. ssp. *dalmatica* (L.) Maire et Petitmengin, *L. angustissima* (Lois.) Borb., *Scrophularia laciniata* W. et K. ssp. *lasiocaulis* (Schur) Borza, *S. scopolii* Hoppe, *Veronica spicata* L., *V. spicata* L. ssp. *orchidea* (Cr.) Celak, *V. chamaedrys* L., *V. beccabunga* L., *V. urticifolia* Jacq., *Digitalis grandiflora* Mill., *Melampyrum bihariense* Kern., *M. pratense* ssp. *oligocladum* (Beauv) Soó, *Euphrasia rostkoviana* Hayne, *Rhinanthus angustifolius* Gmel. em Soó, *Rh. rumelicus* Velen., *Pedicularis comosa* L. ssp. *campestris* (Grisb.) Jáv.

OROBANCHACEAE: *Orobanche alba* Stephan.

PLANTAGINACEAE: *Plantago lanceolata* L. ssp. *sphaerostachya* (Wimm. et Grab.) Hay, *P. media* L.

CAPRIFOLIACEAE: *Sambucus ebulus* L., *S. nigra* L., *S. racemosa* L., *Viburnum opulus* L., *V. lantana* L., *Lonicera xylosteum* L.

ADOXACEAE: *Adoxa moschatellina* L.

VALERIANACEAE: *Valeriana dentata* (L.) Poll., *V. tripteris* L. var. *heterophylla* Baumg., *V. officinalis* L. ssp. *collina* (Wallr.) Nym.

- DIPSACACEAE: *Dipsacus laciniatus* L., *Knautia arvensis* (L.) Coult. heterophylla (Baumg.) Sch. et K., *Succisa pratensis* Mnch., *Scabiosa ochroleuca* L., *S. columbaria* L. var. *pseudobanatica* (Schur) Jáv.
- CAMPANULACEAE: *Campanula sibirica* L. var. *sicolorum* Soó, *C. trachelinum* L., *C. rapunculoides* L., *C. rotundifolia* L., *C. rotundifolia* L. ssp. *kladniana* (Schur) Tacik, *C. rotundifolia* L. ssp. *polymorpha* (Witas) Tacik, *C. persicifolia* L., *Adenophora liliifolia* (L.) Bess., *Phyteuma tetramerum* Schur., *Ph. orbiculare* L.
- COMPOSITAE: *Eupatorium cannabinum* L., *Aster amellus* L., *Inula helenium* L., *I. ensifolia* L. f. *lanuginosa* Nyár., *I. hirta* L., *Inula X rigida* Döll. (= *salicina* X *I. hirta*), *Telekia speciosa* (Schreb.) Baumg., *Anthemis tinctoria* L., *Achillea ptarmica* L., *A. distans* W. et K., *A. setacea* W. et K., *A. collina* Becker, *Chrysanthemum leucanthemum* L., *Ch. corymbosum* L., *Artemisia lobelii* All., *A. scoparia* W. et K., *A. campestris* L., *Petasites hybridus* (L.) Gaertn., *Doronicum austriacum* Jacq., *Senecio integrifolius* (L.) Clairv., *S. papposus* (Rchb.) Less, *S. squalidus* L. (= *S. rupester* W. et K.), *Echinops commutatus* Juratzka, *Arctium lappa* L., *Jurinea mollis* (Torn.) Rchb. ssp. *transilvanica* (Spreng) Hay., *Carduus candicans* W. et K., *C. glaucus* Baumg., *C. crispus* L., *C. personata* (L.) Jacq., *Carduus X simonkaianus* Nyár. (= *C. candicans* X *C. crispus*), *Cirsium olareceum* (L.) Scop., *C. erisithales* (Jacq.) Scop., *C. pannonicum* (L.f.) Link., *C. heterophyllum* All., *C. rivulare* (Jacq.) All. *Cirsium X tataricum* (= *C. canum* X *C. olareceum*), *Centaurea triumfetti* All. ssp. *axillaris* (Willd) Stefanoff et Georgieff, *C. triumfetti* All. ssp. *pinnatifida* (Schur) Dostal, *C. scabiosa* L., *C. scabiosa* L. ssp. *spinulosa* (Roch.) Hay., *C. stoebe* L. ssp. *rhenana* Hay., *C. micranthos* Gmel., *C. melanocalathia* Borb., *Centaurea X erdneri* Wagn. (= *C. austriaca* X *C. pseudophrygia*), *Hypochoeris maculata* L., *Leontodon asper* (W. et K.) Poir., *Tragopogon orientalis* L., *Scorzonera purpurea* L., *S. hispanica* L., *Taraxacum laevigatum* (Willd.) DC., *T. hoppeanum* Gris., *T. officinale* Web. in Wigg., *Mycelis muralis* (L.) Dum., *Hieracium pilosella* L., *H. aurantiacum* L., *H. bauhini* Schult., *H. villosum* Jacq., *H. bifidum* Kit.
- MONOCOTYLEDONEAE: ALISMACEAE: *Alisma lanceolatum* With.
- LILIACEAE: *Veratrum nigrum* L., *V. album* L., *Anthericum ramosum* L., *Allium ursinum* L., *A. angulosum* L., *A. flavescens* Bess, ssp. *ammophilum* (Heuf.), *A. montanum* F. W. Schmidt, *A. flavum* L. ssp. *flavum* L., *A. sphaerocephalum* L., *A. scorodoprasum* L., *Lilium martagon* L., *Erythronium dens-canis* L., *Scilla bifolia* L., *Ornithogallum gussonei* T. Maianthemum *bifolium* (L.) F. W., *Polygonatum verticillatum* (L.) All., *P. multiflorum* (L.) All., *P. odoratum* (Mill.) Druce, *Convallaria majalis* L., *Paris quadrifolia* L.
- IRIDACEAE: *Iris hungarica* L. et K. (= *aphylla* L.), *I. graminea* L. ssp. *pseudocyperus* (Schur) Soó, *I. ruthenica* Ker.-Gawl., *I. sibirica* L., *Gladiolus imbricatus* L.
- JUNCACEAE: *Juncus conglomeratus* L., *Luzula albida* (Hoffm.) DC.
- CYPERACEAE: *Eryophorum angustifolium* Honckeny, *Carex pairaei* F. Schultz, *C. polyphylla* Kar. et Kir., *C. stellulata* Good., *C. vesicaria* L., *C. pilosa* Scop., *C. brevicollis* DC., *C. michelii* Host., *C. lasiocarpa* Ehrh., *C. humilis* Leyss., *C. digitata* L., *C. montana* L.

- GRAMINEAE: *Botriochloa ischaemum* (L.) Keng., *Acnatherium calamagrostis* (L.) P. Beauv., *Phleum montanum* K. Koch, *Deschamsia caespitosa* (L.) P. Beauv, *Trisetum flavescens* (L.) P. Beauv, *Helictotrichon decorum* (Janka) Henrard, *Danthonia provincialis* Lam. et DC., *Sieglingia decumbens* (L.) Bernh., *Sesleria heuffleriana* Schur, *Koeleria splendens* K. Persl., *K. macrantha* (Ldb.) J. A. et J. H. Schult. ssp. *macrantha*, *Melica ciliata* L., *M. nutans* L., *Dactylis glomerata* L., *D. polygama* Horvátovszky, *Poa molinerii* Balbis, *P. nemoralis* L., *Festuca rubra* L. ssp. *commutata* Gaud., *F. rupicola* Heuff., *F. valesiaca* Schleich., *F. cinerea* Vill. ssp. *pallens* (Host) Stohr., *F. drymeia* Mert. et Koch., *Bromus erectus* Huds., *B. secalinus* L., *B. commutatus* Schrad. var. *apicorum* Simk., *Brachypodium silvaticum* (Huds) Roem. et Schult., *B. pinnatum* (L.) P. Beauv., *Agropyron intermedium* (Host) P. Beauv.
- ORCHIDACEAE: *Cypripedium calceolus* L., *Cephalanthera rubra* (L.) Rich, *C. damasonium* (Mill.) Druce, *Epipactis atrorubens* (Hoffm.) Schult., *E. helleborine* (L.) Cr., *Listera ovata* (L.) R. Br., *Platanthera bifolia* (L.) Rich., *Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br., *Traunsteineria globosa* (L.) Rchb., *Orchis morio* L., *O. ustulata* L., *O. militaris* L., *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó, *D. maculata* (L.) Soó, *Dactylorhiza X elatior* (Fr.) Soó (= *D. incarnata* X *D. maculata*).

BIBLIOGRAFIE

1. BÁNYAI JÁNOS, *Új növényi ritkaságunk, Székeység*, 1934, 9—10, p. 78.
2. BELDIE AL., *Flora României (determinator) I—II*, Bucureşti, Ed. Acad. R.S.R., 1977/I 1979/II.
3. BOROS ÁDÁM, *Adatok a Székelyföld flórájának ismeretéhez*. II. rész *Scripta Bot. Mus. Trans.* I, 1942, p. 145-146; III. rész *Scripta Bot. Mus. Trans.* II, 1943, p. 152-155.
4. BOROS Á. VAJDA L., *Bryologische Beiträge zur Kenntnis der Flora Transsilvaniens*. *Revue Bryol. et Lichenol.* I, XXXV (1967), Fasc. 1-4.
5. CSÜROS ŠT.: PAP S., *Date asupra răspindirii în Transilvania a speciei Taraxacum hoppeanum Griseb.* *Contr. Bot.* 1958, p. 179-184, Cluj.
6. GÖNCZI LAJOS, *Udvarhelymegye flórájának főbb vonásai*. Kolozsvár, 1890.
7. KOVÁCS ATT., *Pap Sámuel emlékére (1912—1969): A Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve*, Csíkszereda, 1974, p. 137—143.
8. KRISTÓ A., *A homoródalmási Vargyas-szurdok geomorfológiai problémái*. A Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve, Csíkszereda, 1974, p. 5-16.
9. NYÁRÁDY E. GY., *Catalogul plantelor...* (A kolozsvári egyetemi Botanikus Múzeum számára gyűjtött anyag jegyzékéből) Kézirat.
10. ORGHIDAN T.; DUMITRESCU M., *Studiu monografic al complexului carstic din defileul Virghişului*. *Lucr. Inst. de Speol. „E. Racoviţă”*. Tom. I-II, 1962—1963, Bucureşti, p. 69-178.
11. PRISZTER SZ.: *Adatok a Déli Hargita (Rika hegység) flórájához*. *Scripta Bot. Mus. Trans.* I¹, 1944. p. 91—99.
12. SOÓ R.: *Vegetációtanulmányok a Déli Hargitán*. No. 23. Debrecen, 1930.
13. SOÓ R.: *Prodromus florae terrae Siculorum (Transsilvaniae Orientalis)*. Kolozsvár, 1940.
14. SOÓ R.: *A Székelyföld flórája. Supplementum I*. Kolozsvár, 1943.
15. SOÓ R.: *Tanulmányok erdélyi növényfajokról*. *Scripta Bot. Mus. Trans.* III. 1944. p. 76—81.
16. *Flora Romania vol. I—XIII*. 1952—1976. Editura Academiei R. S. România. Bucureşti.

PLANTELE MEDICINALE DIN FLORA SPONTANĂ A ÎMPREJURIMILOR ORAȘULUI SF. GHEORGHE ȘI UTILIZAREA LOR

GUȚIU AURELIA

Plantele medicinale contribuie la formarea minunatului covor vegetal, izvor de frumuseți și bogății naturale, valorificarea lor începînd din timpuri străvechi. Plantele medicinale constituie o însemnată bogăție naturală a țării noastre, fiind recunoscute și apreciate și în străinătate. Datorită cliimei relativ blînde, feluriturii, formelor de relief, abundenței cursurilor de apă, țara noastră are o floră bogată și variată. Prin colectarea plantelor medicinale din flora spontană se obțin anual mari cantități de materie brută medicamentoasă. Țara noastră deține un loc important în comerțul internațional cu plante medicinale, exportînd peste 150 de sortimente în 30 țări europene și afro-asiatice. În faza actuală de ocrotire a sănătății și avîntului cu care se dezvoltă în țara noastră sectorul de plante medicinale, problema valorificării datelor din medicina populară prezintă un interes deosebit. Pentru întreținerea vieții omul primitiv își procura hrana din mediul înconjurător. Aceste alimente erau formate în general din vegetale și carnea animalelor vîinate. În lupta pentru existență, omul era adeseori rănit sau se îmbolnăvea. Ca și animalele el se retrăgea în peșteri căutîndu-și alinarea suferințelor în buruienile pe care le mîncă. Despre utilizarea plantelor medicinale ne-au rămas date de la sumerieni, popor ce a trăit între Tigru și Eufurat, din Asia cu 6.000 ani î.e.n. După ei urmează babilonienii de la care arheologii au scos la iveală 2200 tăblițe de lut vechi dintre care 33 reprezintă un adevărat dicționar al plantelor medicinale. În Egipt plantele medicinale erau mult prețuite, fapt dovedit de papirusurile vechi de mii de ani, care cuprind numeroase rețete de plante medicinale. Romanii se inspiră din medicina greacă. Arabii elaborează primele forme de medicamente din plante ca: siropuri, ape aromatice, forme ce se păstrează pînă în zilele noastre. În China medicina populară are o veche tradiție. La noi în țară plantele medicinale au fost cunoscute din timpuri îndepărtate. Dacii și sciții aveau cunoștințe despre folosirea plantelor medicinale. Dacă strămoșii noștri utilizau plantele medicinale pe baza tradiției, astăzi folosirea lor este fundamentată științific prin cercetări chimice, biologice și clinice, fiind puse la dispoziția celor suferinzi sub formă de extracte, tincturi, siropuri, ceaiuri sau alte forme farmaceu-

tice, de o înaltă valoare terapeutică. În scopuri medicinale se recoltează următoarele părți (organe) de plante medicinale: mugurii, coaja, frunzele, florile, iarba (planta întregă fără rădăcini), fructele; semințele, rădăcinile și rizomii.

ENUMERAREA ȘI DESCRIEREA PLANTELOR MEDICINALE

În urma deplasărilor pe teren efectuate în anul 1980, din totalul plantelor colectate am găsit un număr de 21 plante medicinale. Prezentarea a fost făcută după bot. sist. (I. Pop).

1. *CALTHA LAETA* SN et KY – calcea calului
FAM. RANUNCULACEAE

Răspîndire: Crește în locurile cu exces de umiditate. A fost colectată în cuprinsul rezervației Reci (27.05.1980).

Produsul brut: Se recoltează părțile aeriene care au efect diuretic, laxativ și sedativ.

2. *RANUNCULUS ACRIS* L. – piciorul cocoșului
FAM. RANUNCULACEAE

Răspîndire: Crește prin finețe umede, lunci. Am colectat-o la Reci (27.05.1980), lângă lac. Conține anemonina și proto-anemonina. Se folosea ca și alte specii înrudite în medicina populară contra frigurilor. Se pisau frunzele sau florile și se legau la încheietura mîinii, de seara pînă dimineața sau mai mult, pînă cînd apărea o bășică despre care se spunea că trage tot „răul” afară.

3. *TROLLIUS EUROPAEUS* L. – bulbuci de munte
FAM. RANUNCULACEAE

Răspîndire: Plantă ierboasă, ce crește prin finețe și tufișurile umede din zonele înalte. Am colectat-o în cuprinsul rezervației de la Reci (6.06.1980). Florile mari globuloase, galbene, se foloseau în Maramureș și Țara Oltului contra gălbinării.

4. *FRAGARIA VESCA* L. – frag de pădure
FAM. ROSACEAE

Răspîndire: Specie răspîndită în aproape toate continentele. Este comună la noi mai ales în pajiști, păduri, tufișuri, din cîmpie pînă în zona sub-alpină. Am colectat-o în cuprinsul rezervației de la Reci (27.05.1980).

Produsul brut: Rizomii (rhizoma fragariae) conțin cantități apreciabile de materii tanante (pînă la 10%). Pot fi utilizați în tratamentul unor diaree. Frunzele mai ales în combinații cu alte produse sînt folosite în ceai alimentar.

5. *LOTUS CORNICULATUS* L. – ghizdei
FAM. FABACEAE

Răspîndire: Specie comună, colectată de pe o pășune în apropierea orașului Sf. Gheorghe (28.05.1980).

Produsul brut: Florile galbene care devin verzi prin uscare au fost utilizate ca antispastice, calmant pentru stările de excitație nervoasă, avînd efecte sedative în insomnii, stări de anxietate, neliniște.

6. *TRIFOLIUM PRATENSE* L. – trifoi roșu
FAM. FABACEAE

Răspîndire: Se întilnește frecvent prin livezi, finețe și locuri necultivate. Am colectat-o în cuprinsul comunei Reci de pe pășune (27.05.1980).

Produsul brut: Se recoltează capitulele florale (Flores Trifolii) la începutul înfloririi. Capitulele intră în compoziția unor ceaiuri expectorante și diuretice.

7. *LINUM FLAVUM* L. – in sălbatic
FAM. LINACEAE

Răspîndire: Plantă mediteraneană, răspîndită în culturi. Am colectat-o la Reci (din rezervație) (6.06.1980).

Produsul brut: În scopuri farmaceutice se folosesc semințele. Uleiul de in are rol însemnat în metabolism și contribuie la prevenirea arterosclerozei.

8. *EUPHORBIA CYPARISSIAS* L. – alior
FAM. EUPHORBIACEAE

Răspîndire: Specie răspîndită în locuri ruderale și cultivate, pășuni, locuri uscate, pietroase și însorite. Am colectat-o în cuprinsul rezervației de la Reci (27.05.1980).

Produsul brut: Rădăcinile erau indicate odinioară ca purgative și emetice.

9. *MYOSOTIS ARVENSIS* Hill – nu mă uita
FAM. BORAGINACEAE

Răspîndire: Specie de locuri uscate, semănături, pîrloage. Am colectat-o în cuprinsul rezervației Reci (27.05.1980).

Produsul brut: Partea aeriană bogată în tanini și săruri de calciu și potasiu a fost citată în trecut ca avînd utilizări în afecțiuni ale aparatului respirator (catar cronic al căilor respiratorii, tuberculoză pulmonară cu transpirații abundente).

10. *VERONICA CHAMAEDRYS* L. – șopîrliță
FAM. SCROPHULARIACEAE

Răspîndire: Specie frecventă la marginea pădurilor, pe pășuni, finețe. Am colectat-o în cuprinsul rezervației Reci (6.06.1980).

Produsul brut: În scopuri farmaceutice se utilizează planta întregă. Se utilizează ca stimulent și digestiv.

11. *PLANTAGO MEDIA* L. – pătlăgină
FAM. PLANTAGINACEAE

Răspîndire: Specie răspîndită pe pajiști, locuri ierboase, la marginea drumurilor. Am colectat-o în apropierea orașului Sf. Gheorghe, de pe pășune (18.05.1980).

Produsul brut: Se recoltează frunzele (folia plantagine), care conține acid oleanolic. Frunzele intră în compoziția ceaiului antibronșitic 2, iar extractul pentru preparatul industrial (sirop de pătlăgină).

12. *AJUGA GENEVENSIS* L. – suliman
FAM. LAMIACEAE

Răspîndire: Specie larg răspîndită în fînaț. Am colectat-o în cuprinsul rezervației Reci (27.05.1980).

Produsul brut: Floarea cîț și planta întregă sînt bogate în tanin. A fost folosită în trecut ca astringent și cicatrizant.

13. *LAMIUM ALBUM* L. – sîgel alb
FAM. LAMIACEAE

Răspîndire: Specie eurasiatică răspîndită la noi mai ales în regiunile deluroase și muntoase în locuri umbroase, prin tufișuri, la margini de păduri, pe lângă garduri. Am colectat-o din jurul orașului Sf. Gheorghe, de pe pășune (28.05.1980).

Produsul brut: În scop farmaceutic se recoltează florile, respectiv corola cu staminele concrescute (Flores lamii albi) ce conțin substanțe mucilaginoase în tratamentul metroragiilor, leucoreei și a hipotrofiilor de prostată, întrebunțări care nu au fost studiate experimental. În combinații cu alte droguri poate intra în compoziția ceaiurilor pectorale.

14. *SALVIA PRATENSIS* L. – Jales
FAM. LABIATAE

Răspîndire: Plantă ierboasă, comună, crește pe colini aride, finețe și pășuni uscate, prin poieni și tufișuri. Conține ulei eteric. Am colectat-o în apropierea orașului Sf. Gheorghe, de pe pășune (28.05.1980). În medicina populară zeama groasă, rezultată din fierberea unei cantități mai mari de tulpini florifere, amestecate cu spirt, se întrebunțează ca unguent în cazuri de slăbiciune și dureri de picioare.

15. *CAMPANULA PATULA* L. – clopoței
FAM. CAMPANULACEAE

Răspîndire: Plantă ierboasă ce crește prin livezi și poieni, pe marginea pădurilor. Am colectat-o la marginea pădurii din Zagon (11.06.1980). În medicina populară decoctul se folosea în trecut contra durerilor interne și ca hemostatic.

16. *CENTAUREA CYANUS* L. – albăstrele
FAM. ASTERACEAE

Răspîndire: Plantă originală din sudul Europei. Este o buruiiană comună prin semănături, mai ales în cele de grâu și secară. Am colectat-o din semănătură la Reci (6.06.1980).

Produsul brut: Florile marginale (Flores Cyani) care se usucă și se păstrează ferite de lumină, intră în compoziția ceaiului diuretic 2.

17. *CHRISANTHEMUM LEUCHANTHEMUM* L. – margarete
FAM. ASTERACEAE

Răspîndire: Specie răspîndită prin finețe, pășuni, păduri. Am colectat-o în cuprinsul rezervațiilor Reci (27.05.1980).

Produsul brut: Floarea este cunoscută în medicina populară pentru tăieturi și scaldături.

18. *MATRICARIA CHAMOMILLA* L. – mușețel
FAM. ASTERACEAE

Răspîndire: Plantă originară din sudul și sud-estul Europei, răspîndită azi în aproape toate continentele. La noi e comună în locuri însorite, mai umede, prin sate, lângă garduri, drumuri, lanuri, pajști. Am colectat-o în cuprinsul rezervației Reci (6.06.1980).

Produsul brut: Se recoltează inflorescența (flores chamomillae) ce conține ulei esențial compus în cea mai mare parte din sesquiterpine alifatice ca farnezon ($C_{15}H_{24}$) și ciclice ca: bisabolol cadinen ($C_{15}H_{24}$) ($C_{15}H_{26}O$). În terapeutică se utilizează florile de mușețel sub formă de infuzii, extern în tratamentul conjunctivitei și altor afecțiuni oftalmologice, sub formă de garga-

risme în faringite sub formă de cataplasma sau băi în unele boli de piele. Produsul intră în compoziția ceaiului contra colicilor pentru copii, gastric, sudorific și pentru gargară.

19. *IRIS PSEUDOCORUS* L. – stinjeni galbeni
FAM. IRIDACEAE

Răspîndire: Plantă acvatică, frecventă prin bălți, mlaștini, pe lângă ape lene. *Produsul brut*: Rizomul plantei cu proprietăți astringente se folosea fiert cu șofron contra gălbînării.

20. *ORCHIS MORIO* L. – untul vacii
FAM. ORCHIDACEAE

Răspîndire: Specie răspîndită în pajiști, rariști, margini de pădure, pe soluri sărace. Am colectat-o în rezervația Reci (27.05.1980).

Produsul brut: Tuberculii avînd conținut ridicat de mucilagii (40–50%), amidon (cca 30%), dextrine (15%), pentozan, săruri minerale, erau folosiți în special în Orient sub denumirea de „Salep” ca aliment reconstituant în stări de epuizare, convalescență, iritații ale tubului digestiv sau ale căilor urinare, ca afrodisiac.

21. *ERIOPHORUM LATIFOLIUM* Hoopé – bumbăcariță
FAM. CYPERACEAE

Răspîndire: Plantă ierboasă ce crește prin fînețele umede din zonele înalte. Am colectat-o la Reci în cuprinsul rezervației (6.06.1980). În medicina populară se folosea în felul următor. În unele sate puful, cu ajutorul căruia sînt diseminate fructele, care a sugerat numele popular, se pune pe răni după ce se prepara astfel: se amesteca cu albuș de ou, se turna peste el ulei de cînepă fiert cu ulei de sîmburi de dovleac, la care se adăuga zeamă de furnici mari de pădure și totul se frămînta pînă se obținea o turtiță care se aplica pe răni.

Summary

The object of this work is to present a short historic of medicinal plants, after following to enumerate and describe its.

To that 21 medicinal plants collected from Sfîntu Gheorghe town environs. I. described the place where are they well-known, the place of collection, the part of plant wich is used and the purpose for what are used this parts.

BIBLIOGRAFIE

- ATANASIU E. : *În lumea plantelor de leac*. Colecția Caleidoscop.
 BUJA ALEXANDRU: *Plantele noastre medicinale*, Timișoara 1944.
 COICIU E., RĂCZ G. : *Plante medicinale și aromatice*.
 CONSTANTINESCU C. : *Plante medicinale în apărarea sănătății*, București, 1971.
 CRĂCIUN FL., BUJOR O., ALEXAN. M.: *Farmacія naturii*, Ed. Ceres, București, vol. I. 1976, vol. II. 1977.
 x x x *Flora R.P.R.*, vol. I—XII, București, 1952—1972.

ADATOK A RÉTYI NYÍRBN ÉS SEPSISZENTGYÖRGY KÖRNYÉKÉN ÉLŐ ORMÁNYOSBOGARAK (COLEOPTERE) MEGISMÉRÉSÉHEZ

KOCS IRÉN

Az ormányosbogár alkatuak hada a bogarak rendjébe tartozik. Az egész világon több mint 40-50 ezer fajuk ismeretes, közülük öt családba sorolt mintegy 1 500 faj a Kárpát-medence területén is előfordul. A fajok többsége az ormányosbogarak családjába tartozik, a többi családok fajokban szegények. (3)

Az ormányosbogarak hazánkban a jól ismert rovarcsoportok közé tartoznak. Erdély állatvilágáról A. Bielz (1887), K. Petri (1912), Deubel (1912), Gebhard (1932), Jenista (1933, 36) és O. Marcu (1951, 57, 61, 67) közöltek számos tanulmányt. A Rétyi Nyír és Sepsiszentgyörgy környékének rovarvilága még nem volt feltárva, csupán a lepkék voltak tanulmányozva híres rovargyűjtőnk Diószeghy László által.

A Kárpát-medencében élő ormányosbogarak nagysága (ormány nélkül mérve) 1-22 mm között váltakozik, többnyire azonban kicsik és közepes nagyságúak. Fejük kivétel nélkül ormányszerűen megnyúlt, számos faj ormánya széles, lapos és rövid, másoké viszont keskeny, hengeres és hosszú. Az ormány tövét a szem elülső szélétől számítjuk. Torokkímetszésük az ormány alsó oldalára korlátozódik, toroklemezüik mindig jól fejlett. Felső ajkukat az ormány kitin-páncélja mindig eltakarja. Csápjuk térdes, vagyis tőize hosszú, mindig hosszabb a harmadik íznel (csupán a Brachycerinae alcsaládba tartozóké nem térdes), csápstoruk rendszerint 5-7 rövid ízből áll, az utolsó 3-4 íz pedig tojásdad bunkót alkot. Csápjukat nyugalmi helyzetben ormányuk oldalához húzzák, ahol az ormány oldalán a tőiz befogadására jól fejlett, hosszabb-rövidebb árok húzódik a szem irányában. Ez az ugynevezett csápárok az Otiorrhynchinae alcsalád fajainál az ormány felső oldalán helyezkedik el, ilyenkor a csáp töve a csápárokban felülről is szabadon látható, és a csápárkot kétoldalt többnyire öblös lemez (pterigium) határolja. Előtörök elülső széle a szem táján sok esetben ívben kihúzott (szemkaréj). Lábaik rövidek, erősek, a növényeken való megkapaszkodáshoz alkalmazkodottak, combjuk belső élén gyakran találunk töviset vagy fogat. Lábszáruk csúcsának belső sarka (ritkán a külső is) fogszerűen kihúzott. Lábfejzeik száma négy, karmaik mindig fejlettek (4).

Az ormányosbogarak növényevő állatok, lárváik is, imagóik is élő növények különböző részeivel táplálkoznak és csak elenyészően kis számuk táplálkozik korhadékkal. Fajaik legnagyobb része tápnövényének állandóan ugyanazt a részét használják fel táplálkozás céljára, sőt sok esetben az új nemzedék is abban fejlődik ki annélkül, hogy a növényt elhagyná, más fajok viszont bábozódás céljából a földre húzódnak. Legtöbbjük fénykedvelő, de vannak fénykerülő fajok is amelyek csak éjjel jönnek elő, nappal pihennek. Kevés fajuk kizárólag a föld alatt tartózkodik, ezek vakok. Mozgásuk lomha. (4) Közülük aránylag sok a mező-erdőgazdasági szempontból többé-kevésbé káros faj.

Mindannak ellenére, hogy az ormányosbogarakat sokan tanulmányozták, még mindig vannak ismeretlen biológiájú és jelentőségű fajok. Ebben a dolgozatban is szerepel faj melynek még a tápnövényét sem ismerjük, pl. *Liophloeus lentus*.

Dolgozatomban az 1981-es év gyűjtőmunkájának eredményeit dolgoztam fel. Gyűjtést a Rétyi Nyírben és Sepsiszentgyörgy környékén végeztem.

A begyűjtött anyag 167 darabot foglal magában, amelyből 24 fajt azonosítottam. A fajokat egy táblázatban foglaltam össze, amelyben a biotopot, az általános elterjedést, a példányok számát és a gyűjtési helyet is feltüntettem. A táblázatban a következő rövidítéseket használtam: R – Rétyi Nyír, Gy – Gyárfás kert, M – Múzeum udvar, S. – Sugás, E – Erdősoldal, Sz – Szemerja-erdő.

Faj	Biotop	Általános elterjedés	Példányok száma	Gyűjtési hely
0	1	2	3	4
<i>Otiorhynchus ovatus</i> L.	iluc, gyümölcsfák, málna, szomóca, sóska és perje	Euroszibéria	1	Gy
<i>Phyllobius unticae</i> Deg.	éger, bükk, gyümölcsfák, csalán	Euroszibéria	22	R, S
<i>Phyllobius argentatus</i> L.	gyümölcsfák, nyír, bükk, fenyőfélék	Palearktikum	5	R
<i>Myllacus seminulum</i> Fabr.	fűfélék	Közép-Európa	3	R, E
<i>Liophloeus tessulatus</i> Mull.	borostyán, lestyán	Európa	1	M
<i>Liophloeus lentus</i> Germ.	ismeretlen	Közép-Európa	3	M, R
<i>Sitona sulcifrons</i> Thunb.	vöröshere, lucerna, hüvelyesek	Európa	3	R, S
<i>Sitona puncticollis</i> Steph.	vöröshere, lucerna	Palearktikum Ny.-i fele	22	R, Gy, S
<i>Sitona hispidula</i> Fabr.	herefélék, lucerna	Euroszibéria	9	R, Sz
<i>Sitona humeralis</i> Steph.	pillangós növények	Euroszibéria	4	R
<i>Strophosomus melanogrammus</i> Forst.	lomb- és tűlevelű fák, cserjék	Európa	1	R

0	1	2	3	4
Phytonomus meles Fabr.	herefélék	Európa, Észak-Amerika	2	R, S
Phytonomus variabilis Herbst.	herefélék, lucerna	Európa, Észak-Amerika, Észak-Afrika	2	R
Phytonomus adspersus Fabr.	szegfű-félék	Palaearktikum	5	Gy
Alophus triguttatus Fabr.	fekete nádálytő	Közép-Európa	8	R, Gy
Alophus Kaufmanni Stierl.	fekete nádálytő	Délkelet-Európa	1	R
Zacladus affinis Payk.	golyóorr	Európa	2	M
Cidnorrhinus quadrimaculatus L.	csallán	Közép-Európa	48	R, E
Ceutorrhynchus rugulosus Herbst.	székfű	Közép- és Dél-Európa	9	R, S
Ceutorrhynchus geographicus Goeze.	kigyószisz	Európa	3	M
Sirocalus terminatus Herbst.	petrezselyem	Észak- és Közép-Európa	1	S
Mononychus punctum- album Herbst.	nőszírom	Európa	4	R
Curculio glandium Marsh.	tölgy, mogyorófa	Európa	1	Sz
Notaris acridulus L.	sás, gyékén, káka	Euroszibéria	7	R

**CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA CURCULIONIDELOR (COLEOPTERE)
DIN MESTECĂNIȘUL DE LA RECI ȘI DIN JURUL ORAȘULUI SFÎNTU GHEORGHE**

Rezumat

În prezenta lucrare autorul a prelucrat materialul colectat în anul 1981. Colectările s-au făcut în Mestecănișul de la Reci și în jurul orașului Sfîntu Gheorghe. Materialul cuprinde 167 exemplare și au fost identificate 24 de specii.

**CONTRIBUTIONS TO THE COGNITION OF THE CURCULIONIDES (COLEOPTERES)
FROM RÉTYI NYÍR AND FROM THE SURROUND OF SEPSISZENTGYÖRGY**

Summary

In this work the author analyses the material collected in 1981, at Rétyi Nyír and at the surround of Sepsiszentgyörgy. The material has 167 specimens, and there were identified 24 specieses.

KÖNYVÉSZETI ANYAG

1. ENE M., 1972, *Entomologie forestieră*.
2. ENDRŐDI S., 1963, *Fauna Hungariae* 53; X. kötet 5. füzet, Ormányosbogarak II. Curculionidae II.
3. ENDRŐDI S., 1961, *Fauna Hungariae* 59.; X. kötet, 1. füzet, Ormányosalkatuak, Rhynchophora.
4. ENDRŐDI S., 1961, *Fauna Hungariae* 58.; X. kötet, 4. füzet, Ormányosbogarak, I. Curculionidae I.
5. ENDRŐDI S., 1963, *Fauna Hungariae* 64.; X. kötet, 6. füzet, Ormányosbogarak III. Curculionidae III.
6. ENDRŐDI S., 1968, *Fauna Hungariae* 88.; X. kötet, 7. füzet, Ormányosbogarak IV. Curculionidae IV.
7. ENDRŐDI S., 1971, *Fauna Hungariae* 103., X. kötet, 8. füzet, Ormányosbogarak V. Curculionidae V.
8. GYÖRFI J., 1957, *Erdészeti rovartan*.
9. MARCU O., 1964, *Contribuții la cunoașterea faunei coleopterelor din Transilvania*.
10. PUSKÁS A., 1976, *Rovargyűjtők könyve*.

A TORJAI BÜDÖS HEGY (KOVÁSZNA MEGYE) MOFETTÁINAK MADÁR- ÉS EMLŐSÁLDOZATAI

MOLNÁR LIDIA

Kovászna megye északi peremén, a Bodoki hegység északi csücskén emelkedik a magasba a torjai Büdös hegy, mely legmasabb pontját az 1 143 m magas Büdös csúcsban éri el. Ellentétben a Bodoki hegység többi részével, a Büdös hegy vulkanikus eredetű kőzetekből épül fel, elsősorban andezitből. A feltörő CO₂ hatására ezek a kőzetek kaolinizálódnak és másodlagosan fehérre színeződnek. A vulkáni utótevékenység rendkívül erős, a feltörő gázok (CO₂, kénhidrogén) a nagyobb mélyedésekben, üregekben összegyűlnek és az úgynevezett mofettákat vagy népiesen „gözlőket” alkotják. Ezek közül a legismertebbek a következők: Torjai Büdös barlang, Medve barlang, Gyilkos barlang, Madártemető. A Büdös barlang levegőjének gázösszetétele, melyet 1973-ban Szabó E. állapított meg, a következő:

– CO ₂	92,64 ⁰ / ₀
– H ₂ S	0,037 ⁰ / ₀
– O ₂	2,60 ⁰ / ₀
– N ₂	4,40 ⁰ / ₀
– nemes gázok	0,063 ⁰ / ₀
– rádióaktivitás	819,9 pCu/1

A vulkáni utótevékenység másik jele a felszínre törő nagyszámú szén-savas-kénes forrás: Fidélis, Sósmező, Szemvív, Timsós, Károly források stb.

A Büdös hegy növénytakaróját évszázados bükkök alkotják, itt-ott keveredve gyertyánnal, nyírral, lúccal, tölgyel. Az aljnövényzetet nagy területen áfonyások és málnások alkotják, néhány endémikus faj is megtalálható, mint pl. a *Symphytum cordatum*, *Ranunculus carpaticus*, *Pulmonaria rubra*.

A Büdös hegy természeti szépségei, a mofetták és források vonzák a turistákat, gyógyulni vágyó betegeket. A leglátogatottabb helyek a torjai Büdös barlang és a Medvebarlang. A hegy északi oldalán található Gyilkos barlang és Madártemető kevésbé látogatottak.

A Madártemető egy kb. 15 m hosszú és a legmélyebb pontján kb. 4 m mély gödör, melyben a felgyülemlett gázok magassága, az időjárás függvényében, változik, embermagasságnyi is lehet. Nem messze a Madártemetőtől nyílik a Gyilkos barlang szája, melynek gázszivárgása rendkívül erős, néhol 1,5 m magasságig érezhető. A gáz átlagszintjét a barlang falaira lerakódott kén jelzi. A Madártemetőtől keletre van még egy kisebb, kb. 1 m mély és 5 m hosszú gázzal telt gödör. Azok az élőlények, melyek ezekbe a gázömlésekbe kerülnek, széndioxid mérgezésben elpusztulnak.

Orbán Balázs a Székelyföld leírása III. kötetében így ír a torjai Büdös barlangról: „...semminemű állat meg nem él, úgy hogy gyakran lehet oda betévedt nyulakat, egereket megdögölve találni, sőt még a barlang felett átrepülő madarak is leszédülnek és megdögölnek. A barlangban, de még közelében sem tenyészik semmi növény...” és a Gyilkos barlangról: „...egyszerre félelmes sziklazúrhöz ér az utas, rémítő sziklák tömege környezi a halandót, s ott van e sziklák aljában a Gyilkosnak mély, kútszerűleg lemenő ürege. Ennek is halálos kigőzölgése van, annyira, hogy a felette elrepülő madarak halva hullnak alá...”

A szakirodalomból nem ismerünk hosszabb ideig tartó, rendszeres megfigyelések alapján összeállított jegyzéket a Büdös hegy mofettáiban történt madár és emlősállat pusztulásokról. Ilyen irányú megfigyeléseit közli HAUSMANN ERNŐ a csicsói Hargita Büdösfürdőjének madáráldozatairól. (3)

1978 februárjától számított egy esztendőn keresztül havonta felkerestem a Büdös hegy északi oldalán levő 3 mofettát (Gyilkos barlang, Madártemető és egy névtelen gödör), rendszeresen kiszedtem a madár- és emlőstetemeteket, azokat meghatároztam, táplálékvizsgálat céljára a gyomortartalmakat kiszedtem s ahol lehetett az állatok biometriai adatait is felvettem. Egyes fajok meghatározásában KOHL ISTVÁN volt segítségemre, ezúttal mondok köszönetet önzetlen segítségéért.

Az 1. számú táblázatban, csökkenő sorrendben, közlöm az 1978. február–1979. január időszakában, a 3 mofettában talált madár- és emlősállat fajok jegyzékét. A táblázat tartalmazza a fajok nevét, külön az öreg és a fiatal példányok mennyiségét, a fajok összmennyiségét, valamint az egyes fajok százalékos gyakoriságát (F).

Egy év leforgása alatt a 3 mofettában 13 madárfajt és 9 emlősfajt találtam. 74 madár és 33 emlős tetemét (összesen 107) szedtem ki a gőzlőkől. A legnagyobb mennyiségben az énekes rigó (*Turdus philomelos* C. L. Brehm) (27 darab) és a nagy pele (*Glis glis*) (17 darab) fordult elő. Leggyakrabban a fekete rigó (*Turdus merula* L.) esett áldozatul a gázömléseknek (12 ellenőrzésből 6 alkalommal). A madárhullák 28,3%-a fiatal példány volt. Az emlősfajok közül 54,5%-ot a nagy pele tett ki, 39,3%-ot pedig különböző denevérfajok.

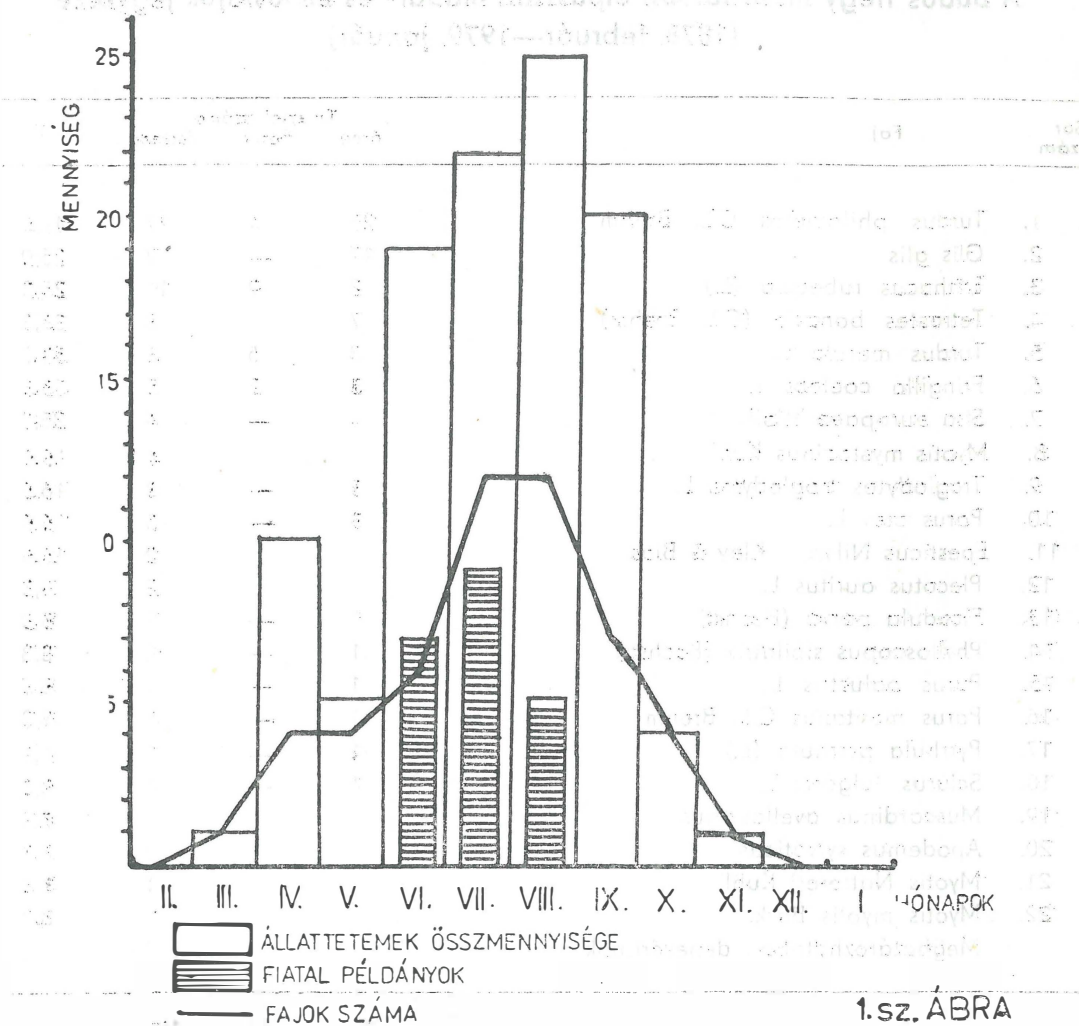
1. számú táblázat

**A Büdös hegy mofettaiban elpusztult madár- és emlősfajok jegyzéke
(1878. február—1979. január)**

Sor szám	Faj	Tetemek száma			F
		öreg	fiatal	összesen	
1.	<i>Turdus philomelos</i> C.L. Brehm	23	4	27	41,6
2.	<i>Glis glis</i>	17	—	17	25,0
3.	<i>Erithacus rubecula</i> (L.)	2	9	11	25,0
4.	<i>Tetrastes bonasia</i> (C.L. Brehm)	7	1	8	33,3
5.	<i>Turdus merula</i> L.	3	5	8	50,0
6.	<i>Fringilla coelebs</i> L.	3	2	5	33,3
7.	<i>Sitta europaea</i> Wolf.	4	—	4	25,0
8.	<i>Myotis mystacinus</i> Kuhl			4	16,6
9.	<i>Trogilodytes trogilodytes</i> L.	3	—	3	16,6
10.	<i>Parus ater</i> L.	3	—	3	16,6
11.	<i>Eptesicus Nilssoni</i> Kley & Blas.			2	16,6
12.	<i>Plecotus auritus</i> L.			2	8,3
13.	<i>Ficedula parva</i> (Bechst)	1	—	1	8,3
14.	<i>Phylloscopus sibilatrix</i> (Bechst.)	1	—	1	8,3
15.	<i>Parus palustris</i> L.	1	—	1	8,3
16.	<i>Parus montanus</i> C.L. Brehm	1	—	1	8,3
17.	<i>Pyrrhula pyrrhula</i> (L.)	1	—	1	8,3
18.	<i>Sciurus vulgaris</i> L.	1	—	1	8,3
19.	<i>Musccardinus avellanarius</i>			1	8,3
20.	<i>Apodemus sylvaticus</i>			1	8,3
21.	<i>Myotis Nattereri</i> Kuhl			1	8,3
22.	<i>Myotis myotis</i> Bark.			1	8,3
	Meghatározhatatlan denevérfajok			3	
		71	21	107	

Az 1. számú ábrán grafikusán ábrázoltam a fajok számának és a tetemek mennyiségének hónapönkénti eloszlását. Megfigyelhetjük, hogy a tetemek mennyiségének száma fokozatosan nő, augusztusban éri el a maximumot és az őszi hónapokban hirtelen lecsökken. Az április hónapi kivétel azzal magyarázható, hogy a hó elolvadása után ekkor kerültek napvilágra az előző évi tetemek, amikor még nem ellenőriztem a mofettákat. A fajok száma is fokozatosan nő, július-augusztusban tetőzik és hirtelen csökken az őszi hónapokban. A téli hónapokban, egyrészt a hóréteg vastagsága miatt nem találtam tetemeket a mofettákban, másrészt ebben az időszakban az itt telelő madárfajok táplálék hiányában lejjebb húzódnak a védettebb völgyekbe, más fajok pedig elvonulnak téli szállásaikra. Június-szeptember, amikor nagy mennyiségű hullát találtam, az az időszak, amikor a fiókákat etető madaraknak nagy mennyiségű táplálékra van szükségük, ugyanakkor ebben az időszakban kezdődik meg a madarak intenzívebb táplálkozása vonulás előtt. Ebben az időszakban találtam a 21 fiókát is.

A Büdös hegy mofettáiban talált állatfajok számának és mennyiségének
hónaponkénti eloszlása

Tehát az állatok mofettákba való behatolásának fő oka a táplálék keresése. A nagy számban talált fajok táplálkozását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy nagy részük vagy rovarevő faj, mely főleg a talajszinten keresi a táplálékát, mint például az énekes rigó, vörösbegy, fekete rigó, vagy olyan magevő fajok, melyek szintén a talajszinten táplálkoznak (pl. a császárdár). A 4 darab csuszka feltételezhetően úgy került a mofettákba, hogy az oda bezuhant fatörzsekre szállt táplálékot keresni, tudniillik ez a faj csak ritkán száll a földre, s táplálékát a fák törzsén találja meg. Azok a fajok, melyeket csak egy-egy példányban találtam, feltételezhetően véletlenül kerültek a mofettákba.

Az emlősök esetében nem a táplálékkeresés lehet az oka behatolásuknak a gözlkébe. A denevérek többségét és az összes nagy pele példányokat a Gyilkos barlangban találtam. A denevérek nappali rejtékhelyként kereshették fel a barlangot s azok a példányok, melyek túl alacsonyan repültek, belekerültek a halált okozó gáztérbe. A nagy pelék a téli alváshoz kereshették a rejtékhelyet, mikor a barlangba behatoltak. Nem találok

magyarázatot arra, hogy tudtak ezek az állatok 5-6 métert haladni a barlang aljában, ahol a gázok belélegzése még az embert is azonnal elszédíti. A száj- és az ornyílás vérzése, valamint a szemek kidülledése arra utal, hogy nagy erőfeszítések árán jutottak el ezek az emlősök a barlang belsejébe s ott lelték halálukat. Feltételezem, hogy a téli rejtekhely keresésének ösztöne ilyenkor annyira erős, hogy kábult állapotban is a barlang belseje felé hajtja az állatokat.

A mofettákban talált tetemek lassú lebomlási folyamaton mennek át. A barlangban, ahol a hőmérséklet alacsony 2-3 hónapig is meghatározható állapotban maradnak az ide került hullák, míg a nyílt gödrökben az oszlási folyamat gyorsabb. Érdekes lenne tanulmányozni ebben az oxigénszegény környezetben végbemenő mikrobiológiai folyamatokat, melyeknek köszönhetően ezek a mofettában elpusztult állatok sem esnek ki a természetben végbemenő anyag- és energia körforgásból.

PĂSĂRILE ȘI MAMIFERELE CĂZUTE VICTIMĂ ÎN MOFETELE DE PE MUNTELE PUCIOSU, JUD. COVASNA

Rezumat

În prima parte a lucrării se dă o descriere sumară a regiunii: așezarea geografică, structura geologică și vegetația. Se trece apoi la descrierea mofetelor și a importanței acestora. Se arată că timp de un an (februarie 1978—ianuarie 1979) s-au controlat sistematic, lunar aceste mofete, s-au scos cadavrele păsărilor și mamiferelor și s-au determinat speciile. Datele referitoare la speciile găsite se dau în tabelul nr. 1. S-au găsit 13 specii de păsări și 9 specii de mamifere. În total s-au găsit 107 cadavre, dintre care 74 păsări și 33 de mamifere. Cantitatea cea mai mare a avut-o *Turdus philomelos*, cu frecvența cea mai mare s-a găsit *Turdus merula*. În finalul lucrării se analizează cauzele care au determinat pătrunderea acestor specii în mofete.

VÖGEL UND SÄUGETIERE ALS OPFER IN DENN MOFETTEN AUS DEM PUCIOSU GEBIRGE, KREIS COVASNA

Zusammenfassung

Im ersten Teil der Arbeit wird eine allgemeine Beschreibung der Gegend gegeben: geographische Lage, geologische Beschaffenheit und Vegetation. Nachher werden die Mofetten und deren Wichtigkeiten beschrieben. Es wird ausgesagt, daß ein Jahr hindurch (von Februar 1979 bis Januar 1979) diese Mofetten monatlich einer systematischen Kontrolle unterlagen, die Kadaver der Vögel und Säugetiere aufgehoben und bestimmt wurden. Die Angaben der aufgefundenen Arten sind in Tabelle No. 1, erörtert. Es wurden 13 Vogelarten und 9 Säugetierarten gefunden. In Ganzen waren 107 Kadaver, und zwar 74 Vögel und 33 Säugetiere. Die größte Quantität stellte die Singdrossel (*Turdus philomelos*) dar, die größte Frequenz wurde bei der Amsel (*Turdus merula*) festgestellt. Am Schlusse der Arbeit werden die Gründe des Eindringens dieser Arten in die Mofetten analysiert.

IRODALOM

1. BÁNYAI J., 1940, *A Szent Anna tó és környéke*, Székelység, 1939-40.
2. CATUNEANU I., et col., 1978, *Fauna R.S.R., Aves*, vol. XV, fasc. 1.
3. HAUSMANN E., 1926, *Gyógyfürdő gázaitól elpusztult madarak*, *Ayuila Tom.* XXXII-XXXIII, 1925-26, p. 268, 295-296.
4. KÓNIA A., KOVÁCS S., 1970, *Bálványostüdő és környéke*.
5. LINȚIA D., 1954-56, *Păsările din R.P.R.*, vol. I.
6. SZABÓ E., SZABÓ SELÉNYI Zs., 1981, *Újabb fiziko-kémiai vizsgálatok a torjai Büdös Barlangban*, *Aluta XII-XIII*, p. 329-345.
7. SZÉKESSY V., 1958, *Fauna Hungariae, Aves*, vol. XXI.

A FENYŐRIGÓ (TURDUS PILARIS L. 1758) FÉSZKELÉSE A RÉTYI NYÍRBN (KOVÁSZNA MEGYE)

MOLNÁR LIDIA

A fenyőrigó Észak-Európában és Észak-Ázsiában fészkelő madárfaj volt, mellyel hazánk területén csak mint téli vendéggel találkozhattunk. Azonban már a XVIII. században megkezdődött egy dél-nyugat felé irányuló terjeszkedési folyamat, melynek során a fenyőrigó hazánkban is megjelent, mint fészkelő madár. Az első fenyőrigó fészket Romániában D. MUNTEANU találta 1966-ban a Keleti Kárpátok keleti lejtőin (6). 1972-ben BÉRES J. észleli fészkelését a Máramarosi medencében (1, 2), 1977-ben már a Nyugati Szigethegység keleti oldalán is kimutatták fészkelését (3). A Déli Kárpátok északi lejtőin 1975-ben találják első fészkeiket (9).

Kovászna megye területén 1980-ban észleltem először a fenyőrigó fészkelését a Rétyi Nyírben. A Rétyi Nyír egy 6–8 km² kiterjedésű homokos terület a Feketeügy völgyében kb. 520 m tengerszint feletti magasságon. A Feketeügy, a Szacsva és Béldi patakok által határolt terület homokdűnéi között kisebb-nagyobb tavak alakultak ki jellegzetes vízi növénytakasulással. Az eredeti fafajt, a nyírt (*Betula verrucosa*) lassan teljesen kiszorítja a telepített erdei fenyő (*Pinus silvestris*) és akác (*Robinia pseudacacia*), valamint a mézgás éger (*Alnus glutinosa*). A Rétyi Nyír korántsem zavartalan terület, tehéncsordák és juhnyájak legelik tavasztól–őszig a nagyobb tisztások, legelők fűvét; egy lenfeldolgozó üzem működik a nyíres közvetlen szomszédságában, ugyanakkor a kirándulók és horgászok népes csapata látogatja ezt a vidéket.

A fentebb leírt terület északi szélében, az emberi behatásoknak legjobban kitett helyeken találtam meg a fenyőrigók költőtelepeit. A lenfeldolgozó üzem két oldalán, öreg erdei fenyők ágaira épített fészkeikben költöttek a fenyőrigók 1980-ban és 1981-ben is.

A fenyőrigó fészkelését 1980. május 13-án észleltem először, de a fészkelő párok és a régi fészkek nagy száma, valamint az előző években tett megfigyeléseim a fenyőrigó nyári itt-tartózkodására vonatkozóan, arra engednek következtetni, hogy a fenyőrigó már több éve fészkelhet a Rétyi Nyírben.

1980. május 13 és június 17-között 14 fészekben láttam a fenyőrigót költöteni vagy fiókáit etetni; ezenkívül találtam még másik 13, lakatlan fészket,

melyeket, alakjuk, a fán való elhelyezkedésük, nagyságuk után ítélve szintén fenyőrigó fészkeknek véltem. A következőkben csak a 14 lakott fészket veszem figyelembe.

Az összes fészkek erdei fenyő oldalágaira épült, kettő kivételével, melyeket a fatörzs elágazásában találtam. Más fafajokon nem találtam fészket, pedig a műút túlsó oldalán elterülő nyíres is alkalmas lehetett volna fészkelésre. A Románia területére vonatkozó szakirodalom szerint más vidékeken a fenyőrigó kizárólag lombhullató fafajokra fészkel (3).

A fészkek magassága 5–20,5 m között váltakozott, a 14 fészkek átlagmagassága 12,8 m volt. Meghatároztam az oldalágakra épített fészkek égtájak szerinti irányultságát, mely a következő volt: kelet – 5 fészkek, dél – 4 fészkek, észak – 2 fészkek. 3 fészkek a fatörzs mellé vagy annak elágazásába épült. A 11 adat alapján nem lehet következtetni, hogy van-e valamilyen szabályszerűség a fészkek égtájak szerinti elhelyezésében. A fészkeket az erdő szélén, 4–5-ös csoportokban, 20–30 m-re egymástól találtam. Mivel a fészkek többsége elérhetetlen magasságban volt, csak 2 esetben ellenőrizhettem azok tartalmát. 1980 május 23-án egy fészkekben 4 jól fejlett fiókat találtam; négy nappal később a fészkek már üres volt. Ugyancsak május 23-án egy másik fészkekben 4 majdnem csupaszi fiókat találtam, ezek június 2-án repültek ki a fészkekből. A fészkek külső része erdei fenyő gallyakból, szalmából, durva növény szárakból és mohából épült, a belső agyagcsészét finom fűszálak bélelték. A fészkek méretei a következők: külső átmérő = 17 cm, belső átmérő = 14 cm, mélység = 6 cm, szárazsúly = 160 g. A többi fészkekben távcsővel figyeltem a fiókák etetését. A táplálékot a fenyőrigók a Feketeügy árteréről gyűjtötték. Mielőtt a fészkekre repültek volna, az etető madarak gyakran megálltak a fenyőcsoport közelében húzódo magasfeszültségi vezetéken. A fenyőrigó fiókák még alig tudnak repülni a fészkek elhagyásakor. Először a magas fűben rejtőznek, vagy a fa sűrű koronájában maradnak, ahol a szülők még sokáig etetik őket. Jellegzetes, szüleiket hívó hangjuk után könnyen megtalálhatók a magas fűben is. Így találtam én is 10 fiókat.

Megfigyeléseim az első költésből származó fiókák kikelése és etetése, valamint a második költés időszakára estek. Május 27-én 2 fenyőrigó párnál figyeltem meg a fészkeképítéssel kapcsolatos viselkedést. Egy másik fészkekben június 11-én kezdődött a második költés.

1981-ben április elsején még csapatokban láttam a fenyőrigókat. Egy héttel később már megkezdődött a párok kialakulása, a hímek egyre többet énekeltek és kergetőztek. Április 24-én már építeni kezdték a fészkeket, 28-án már 2 fészkekben költöttek. A megfigyelt pároknál csak a nőstény építette a fészket, a hím eközben kísérte és fészkeképítés közben történt a párosodás is. Ebben az évben csak 8 lakott fészket figyeltem meg, melyeket szintén kizárólag erdei fenyőn találtam.

A szakirodalom említést tesz a fenyőrigó és a nagy őrgébics (*Lanius excubitor* L. 1758) társulásáról fészkelés idején. Én 3 nagy őrgébics fészket találtam a fenyőrigó telepek közelében. Semmilyen konfliktust nem észleltem a két faj között. Ugyanitt dolmányos varjak (*Corvus corone cornix* L. 1758) is fészkeltek, állandóan veszélyeztetve a fenyőrigó fészkeiket. Több döglött fiókat is találtam, a hátukon vagy fejükön mély sebekkel, valamint ledobált fészkeket. A varjak elzavarásában a fenyőrigók társultak. A területen élő

nagyszámú mókus (*Sciurus vulgaris*) is állandó veszélyt jelentett a fenyőrigók számára. Többször is megfigyeltem, hogy a tojások után kutató mókust a fenyőrigók összetársulva próbálták elzavarni a fészektől.

Következtetések:

1. A Rétyi Nyír egy újabb fészkelőhelye a fenyőrigónak Romániában.
2. A fészkek kivétel nélkül erdei fenyőre (*Pinus silvestris*) épültek 12,8 m átlagmagasságban.
3. A Rétyi Nyírben is megfigyeltük a fenyőrigó és nagy őrgébics (*Lanius excubitor* L. 1758) társulását költés idején.

DATE PRIVIND CUIBĂRITUL COCOȘARULUI (*TURDUS PILARIS* L. 1758) ÎN MESTECĂNIȘUL DE LA RECI, JUD. COVASNA

Rezumat

În lucrarea de față este descris un nou loc de cuibărit al cocoșarului (*Turdus pilaris* L. 1758), situat în județul Covasna, în Mestecănișul de la Reci, la o altitudine de 520 m. Aici s-au identificat 2 colonii mai mici, formate în total din 14 cuiburi ocupate, așezate exclusiv pe pini (*Pinus silvestris*), la o înălțime medie de 12,8 m. Se dau câteva date în legătură cu așezarea cuiburilor, materialul de construcție a acestora, dimensiuni. S-a constatat prezența speciei *Lanius excubitor* în cele 3 puncte de cuibărit.

ANGABEN BETREFFEND DAS BRUTEN DER WACHOLDERDROSSEL (*TURDUS PILARIS* L. 1758) IM NATURSCHUTZGEBIET „MESTECĂNIȘUL DE LA RECI”, KREIS COVASNA

Zusammenfassung

In vorliegender Arbeit wird eine neue Brutstelle der Wacholderdrossel (*Turdus pilaris* L. 1758) beschrieben, welche sich im Kreis Covasna, im Naturschutzgebiet „Mestecănișul de la Reci“ in einer Höhenlänge von 520 m befindet. Hier wurden zwei gesonderte kleinere Brutkolonien festgestellt, welche im Ganzen 14 Brutpaare zählen. Alle Nester wurden ausschließlich auf Kiefern (*Pinus silvestris*), in einer durchschnittlichen Höhe von 12,8 m gefunden. Anschliessend werden weitere Angaben betreffend die Lage, das Nistmaterial und die Größe der gefundenen Nester gemacht.

In der Brutkolonien konnte das Vorkommen des Rauwürgers (*Lanius excubitor* L. 1758) in 3 Brutpaaren bestätigt werden.

IRODALOM

1. BÉRES J., 1973, *Sturzul de iarnă își extinde arealul în Maramureș, Vinăt. și Pesc. Sportiv*, X., pp. 21.
2. BÉRES J., 1973, *Dovezi documentare privind cuibăritul sturzului de iarnă (*Turdus pilaris* L.) în depresiunea Maramureșului*, Rev. Muz. nr. 3, anul X., pp. 230—232.

3. KORODI G. J., BÉRES J., 1979, *Contribuții la cunoașterea răspîndirii și biologiei reproducției cocoșarului (Turdus pilaris L.) în România*, Stud. și com., Soc. St. biol. R.S.R., Subfiliala Reghin, pp. 189—208.
4. KORODI G. J., BÉRES J., 1979, *Contribuții la cunoașterea dezvoltării postembrionare și a hranei puilor la cocoșar (Turdus pilaris L.)*, Stud. și com. Soci. St. Biol. R.S.R., Subfiliala Reghin, pp. 209—220.
5. KOVÁCS AL., 1969, *Mestecănișul de la Reci, Aluta*, pp. 211—267.
6. MUNTEANU D., 1966, *The Fieldfare Turdus pilaris L. breeding in northern Romania*, Bull. Brit. Ornith. Club. vol. 86, nr. 9, pp. 171—172.
7. MUNTEANU D., 1971, *Date privind migrația și cuibăritul cocoșarului (Turdus pilaris) în România*, Stud. și com. Muz. St. Nat. Bacău, pp. 255—261.
8. MUNTEANU D., 1974, *Further expansion of the Fieldfare in the Rumanian Carpathians*, Bull. Brit. Orn. Club. Vol. 94 (4), pp. 151.
9. RADU D., ZSIROS AL., 1975, *Cocoșarul cuibărește în Carpații Meridionali*, Vinăt. Pesc. Sportiv, VI, pp. 12.
10. STOLLMANN A., 1964, *Adatok a fenyőrigó fészkeléséhez a Nyugati Kárpátokban*, Aquila, 1962—63, Tom. 69—70, pp. 195—198.

**BENKŐ JÓZSEF BOTANIKAI SZÓTÁRAI
A SEPSISZENTGYÖRGYI MATEMATIKA-FIZIKA LICEUM
KÖNYVTÁRÁBAN**

NAGY EDIT

A sepsiszentgyörgyi Matematika–Fizika Líceum könyvállományának jelentős részét képezi a régi könyvek gyűjteménye, melyet az egykori Mikó kollégium könyvtárában megőrzött kötetek alkotnak. A kollégiumi könyvtár alapjait 1859-ben már az iskola alapításának évében rakták le. Az indulást, az állománygyarapítást és a könyvtárrá fejlődést adományok tették lehetővé. Kisebb-nagyobb személyi hagyatékok nagyszámú értékes könyvvel gazdagították a könyvtár állományát. Rendezése alkalmával, valamint a feldolgozó tevékenység során került napvilágra Benkő József (1740–1814) latin–magyar–német–francia, valamint latin–magyar–román nyelvű botanikai szótárainak első kiadásban megjelent kétszáz éves példányai. „Ezek a szójegyzékek, jelentőségüknél fogva, kiemelkednek Benkő növénytani munkái közül. Fontos állomásai a magyar botanika fejlődésének, és nagy hatást fejtettek ki az erdélyi szász, valamint a román s természetesen a magyar növénytani szótáriróadalomra.” (Éder 33).

Benkő J. tudományos munkássága különösen két tudományágra: a történelemre és a botanikára (a fűvészetre) terjedt ki. Történeti kutató munkájával párhuzamosan botanikai kutatásokat is végzett (6, 10, 15). Ő maga vallotta „A fűvészség előttem igen kedves volt, és talán mind időt, mind pedig csekély állapotomhoz képest költséget tőlem többet édesgetett ki, mint kellett volna” (Mikó 250). A középkori tudós nagy jelentőséget tulajdonított a tudományos ismeretterjesztésnek, fontosnak tartotta a természettudományok népszerűsítését s minden lehetőséget felhasznált ennek érdekében. Munkáinak kiadása gyakran akadályokba ütközött, törekvései saját korában nem találtak megértésre, így több kézírata maradt kiadatlan (4, 6, 10).

Benkő J. botanikai szótárait alapos kutató munka és több természettudományi írása előzte meg. Tájékoztatás céljából néhány szóban megemlítjük ezeket a műveket.

Az 1777-ben Bécsben megjelent „Transsilvaniá“-ban először adta közre növénytani kutatásait, melyben Erdély természetrajzát ismerteti (a Természet három országát írja le bővebben). Ez részét képezi a „Flora Transilvanica” Erdély flóráját felölelő legfontosabb növénytani munkájának, mely nyomtatásban nem jelent meg, kézírata pedig másolat nélkül elveszett (1, 6, 10).

Botanikai kézikönyvet szerkesztett „Füvészeti szikra” (*Scintilla Botanica*) címen 1777-ben, amely szintén kiadatlan maradt (6, 10, 15).

Mint pap, halotti beszéd helyett füvészeti prédikációt tartott 1777-ben elmondott és 1781-ben Szebenben megjelent „Téli bokréta” című temetési beszédben. Benne „a növényország természete és a füvészetan filosofájának kezdete adatik elő magyarul” (Mikó 86). Ez alkalommal ismertette először Benkő J. Linné rendszerét magyar nyelven (6, 10, 15).

A Magyar Hírmondó-ban adta közre füvészeti leveleit 1780-ban (4, 10). Az első levélben növényteni gyűjtő útjáról számol be. „Sokat fáradtam, megvallom tíz esztendőktől fogva (. . .), hogy kitanulhassam, és úgy írhas-sam le magam látásomból, minémű Fái és Fűvei teremnek Erdélynek”. A második levélben pedig így ír: „Mert gyönyörűséges dolog nálunk önként termő Fákat és Fűveket látni és esmerni”. (Magyar Hírmondó 95 levél 765–770, 96 levél, 771–776).

Benkő J. tudományos ismeretterjesztőként méltó társra talált Molnár Jánosban (1728–1804) a kor nagytudású, művelt tudományterjesztőjében (14, 17, 18). Molnár János a „Transsilvaniá”-ban olvasottak alapján kérte fel Benkőt egy botanikai szótár megírására. A kért munkát a szerző 1780–81-ben készítette el. 1780-ban fejezte be a latin–magyar–német–francia nyelvű botanikai szótárt a „Nomenclatura Botanica”-t, 1781-ben pedig a latin–magyar–román nyelvű növényi szójegyzéket a „Nomina Vegetabilium”-ot. Molnár János mindkét munkát kiadta az általa szerkesztett „Magyar Könyv-Ház” c. ismeretterjesztő évkönyv köteteiben 1783-ban (2, 3, 11). A „Magyar Könyv-Ház”-nak 22 kötete (szakasz) jelent meg 1783 és 1804 között. Molnár János az általa olvasott könyvek kivonatait ismertette saját szavai szerint, „kiszedvén belőlek (a könyvekből) azt amit a tudósításra gyönyörűnek, a tudományra hasznosnak, az igyekezet nevelésre hathatósnak vélttem lenni”. (Az első kötet előszavából).

A sepsiszentgyörgyi Matematika–Fizika Líceum könyvtárában a „Könyv Ház”-nak csak az első kötete található meg. Bár Molnár mind a négy kötetben foglalkozik Benkő műveivel, jelenleg az első két kötet áll érdeklődési körünkben, mivel itt nyomtatták ki a botanikai szótárokat. A harmadik kötetben röviden, a negyedikben bővebben ismerteti Benkő J., „Transsilvaniá”-ját III. köt., 378 oldalon, IV. köt., 24 oldalán (6, 11).

Ferenczi János (1788–1868) könyvadományából (1100 kötet) 1867-ben került az iskola gyűjteményébe az első kötet (lelt. sz. 1752): Molnár János: Magyar Könyv-Ház. I. szakasz., Pozsony, Landerer Mihály, 1783.

Mikó Imre könyvhagyatékából (1519 kötet) maradt ránk a „Magyar Könyv-Ház” 2, 3, 4 kötete, amely 1881-ben került az iskola könyvtárába (lelt. sz. 1758, 1759, 1760).

A latin–magyar–német–francia szójegyzék a „Könyv-Ház” első kötetének (szakasz) XXXIII. könyveként jelent meg a 319–432 oldalon 1883-ban Pozsonyban: *Nomenclatura Botanica*. CL. D. Iosephi Benkő címen (2, 11). A szerkesztő a következőképpen ismerteti a művét: „Közép-Ajtai Benkő József Úr, kinek Erdélyről és a Milkói Püspökségről írt könyvei érdemek szerint nevezetes (’s kinek Erdély Flóráját alig várjuk) kéréssemre fü-szeres egy munkát készített (...) Ő azt így nevezé: *Nomenclatura Botanica*. Fűszeres nevezetek-Linneus rendi szerént (...) a Német és Frantzia szókat válogatott rendű jó könyvekből szedé (...) A magyar szókban hasznát vette Lippainak, Csapónak, Páriz Pápainak de főképpen tulajdon utazásainak” (2).

Benkő J. munkájában elsőként rendszerezte a növényeket a Linné féle binominalis nomenclatura szerint több nyelvű megnevezéssel, ismertette a növények népi elnevezéseit is. A „Nomenclatura Botanica”, Benkő növényneveinek legteljesebb gyűjteménye (6). Ezt a munkát már az 1780-ban Budán megjelent „Phytologikon” című latin versekben írt tankönyvében felhasználta saját bevallása szerint „nagy haszonnal”. Benkő művét csak 1783-ban nyomtatták ki (11, 16).

A Könyv-Ház második kötetében jelent meg szintén Pozsonyban 1783-ban Benkő „Nomina Vegetabilium” címen latin–magyar–román botanikai szótára LXXIX. könyvként (3, 11). A szerkesztő bevezetéseként a következőket írja: „Olvastatott ily K. (Könyv) Nomenclatura Vegetab. Autore Jos. Benkő Közép Ajt. (a) A „Fűszéres szózatoknak Magyar és Román neveik”.

Továbbá közli, hogy a kéziratot kísérő „tudósításában az író, kinek ditéretes más ily munkája, az első szakaszban találhatik, eléadja igyekezetének okát: mert a románság igen ismeri a füveket s azokat haszonra fordítván más nemzeteket fellül halad. E nevek összeszedésében segítője volt Molnár Adány nevezetes Orvos Doctor; ki Brassóban végzé életét 1780-ban, minek utána majd 20 esztendeig viselt orvosi hivatalt Bukarestben Havas-alföldön. Egyéb segítői: Mauks Tobias Kolozsvári nagy nevű Patikáros Úr, Weisskircher, Langedorf, és Birk Brassói Patikáros Urak (...) Adatott ez a tudósítás Közép Ajtán 1781-ben Szeptemb. 18-dik napján”.

Benkő József már a „Transsilvania”-ban jelezte (II. köt.), hogy az „Erdély Flórájában (Flora Transsilvanica) román növényneveket is fog gyűjteni”, mert mások által figyelmen kívül hagyott füveket, különösen a román asszonyok sok eredménnyel alkalmazták a különböző betegségek gyógyításában”. Amint már említettük a „Flora Transilvanica” nem jelent meg. A benne összegyűjtött növénynevek jegyzékét Benkő J. felhasználta a „Nomina Vegetabilium” elkészítésénél (6, 12, 13). Ez a munka az első román nyelvű tudományos növénytanú szójegyzék, amely a nép ajkáról gyűjtött növényneveket tartalmazza. Benkő a kéziratot 1781-ben küldte le a kiadónak de az csak 1783-ban jelent meg nyomtatásban. Linné 24 osztályában csoportosított növényneveket három oszlopban latinul, magyarul és románul tünteti fel. 429 növényfajta 612 román megnevezéssel szerepel. A szerző fonetikusán, magyar helyesírással igyekezett lejegyezni a nép ajkáról gyűjtött eredeti növényneveket. Túlnyomó részben Erdélyi megnevezéseket szerepeltet, egyes esetekben megjelölve a területet, ahol másként nevezik ugyanazt a növényt. (Moldvában, Munténiában). Több esetben rámutatott a növényi elnevezések nyelvi eredetére. Néha cigány és örmény növénynevet is ismertet (2, 12).

E szójegyzék alapján indult el a román növénytanú szótáriróadalom. Benkő műveinek egyik nagy méltatója Emil Pop (1897–1974) a nagy román botanikus (6, 8, 12). Mindkét botanikai szótár úttörő munka, melyeket századokon át hasznosították a tudomány különböző területein. Utóéletét számos, e témával foglalkozó mű biztosította (6, 8, 12). Megjelenésük után „a botanikusok és a szótárirók egyaránt az általa meghonosított Linné féle rendszer szerint közölték, illetőleg értelmezték a növényneveket, s ezzel egyrészt közvetve, másrészt pedig igen gyakran az ő örökségéből merítettek” (Éder 60).

Benkő gyűjtését Veszelszki Antal adta ki 1798-ban Pesten (a szerző tudta nélkül): A növények planták országából való erdei és mezei gyűjtemény,

vagyis fa és fűszeres könyv, melyben azoknak deák, magyar, német, franc, cseh és oláh neveik... több fa és fűvészirókból... egybeszedettek" címen (6).

Ugyancsak Benkő szójegyzékének felhasználásával készült Sigerusnak, Benkő tanítványának „Verzeichniss der Offizinellen Pflanzen" című latin–magyar–német–román nyelvű gyűjteménye (6, 12).

Boumgarten segesvári szász orvos nem ismerte Benkő szójegyzékét, de Erdély növényeit felsoroló művében Sigerus munkáját felhasználta: *Enumeratio stripium Magno Transsilvaniae Principatus* I–III. Vindabonoe (Viena) 1816. IV. köt., Szeben, 1846 (6, 12).

Benkő követője M. Fuss (1814–1883) szebeni botanikus is. Ezt bizonyítja a *Verzeichniss der pflanzen und der Wichtigsten Synonymen* 1846-ban, valamint „Alfabetische Zusammenstellung der ungarischen und deutschen Trüviolnamen" c. 1847-ben megjelent műve.

Micu Clainnak 1806-ban Budán kiadott „*Dictionarium Valachico Latini*", valamint az 1885-ben szintén Budán megjelent „*Lexiconul Budensis*" c. munkák (*Lexiconul de la Buda*), kiadásakor is felhasználták Benkő szójegyzékét a növénynevek közlésekor (6, 8, 12).

A „*Lexicon Bundensis*"-t, Sigerus és Fuss műveit felhasználva, Benkő gyűjteményéből közvetve több növénynev került Cipariu és Barițiu botanikai szótárába is (6, 12). 1842-ben a „*Nomina Vegetabilium*"-ot újra kiadták: I. Coteanu gondozásában: „*Prima listă numerelor românești de plante (București)*" címen. Úgyszintén Al. Borza: *Dicționar etno-botanic, cuprinzînd denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România (București 1968)* c. műben a szerző számos növény esetében feltünteti a Benkő féle gyűjtés növényneveit is (5).

Benkő József munkásságának a magyar botanikai szaknyelv fejlesztésében betöltött szerepéről Éder Zoltán írt tudománytörténeti munkát „*Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság*" címmel (Budapest, 1978).

„*Kovászna megye gyógynövényei (Sepsiszentgyörgy 1973)*" c. monográfiában Rácz Gábor és Kisgyörgy Zoltán közlik, hogy saját gyűjtésű Kovászna megyei „növénynevek közül egyesek változatlanul fennmaradtak Benkő óta"(9).

A teljesség igénye nélkül, a rendelkezésünkre álló adatokból próbáltuk bemutatni Benkő József botanikai szótárainak időtálló eredetiségét. A kétszáz éve megjelent „fűszeres" munkákat tartalmazó kötetek becses példányai iskola-könyvtárunk régi könyvgyűjteményének.

Rezumat

Colecția de cărți vechi a Liceului de matematică—fizică din Sfîntu Gheorghe, provine din Biblioteca fostului Colegiu Mikó, fondată în 1859. Prin donații, de-a lungul anilor s-a adunat în bibliotecă școlii un fond de carte de mare valoare bibliofilă. Anticolul prezintă volumele curînd descoperite, în care au fost tipărite prima oară cele două vocabulare de botanică, aparținînd istoriografului și botanistului Benkő József.

Dicționarul botanic cu numiri de plante în limbile latină—maghiară—germană—franceză, sub titlul „*Nomenclatura botanică*" a fost publicat în 1783 în primul volum al colecției enciclopedice, redactată de Molnár János cu titlul „*Magyar Könyv-Ház*", editat la Bratislava. În al doilea volum a aceleiași colecții a fost publicat dicționarul botanic *Nomina Vegetabilium*, cu numiri de plante în limbile latină—maghiară—română. Aceste lucrări au avut mare influență asupra literaturii de specialitate și lexicografiei române,

maghiare și săsești din Ardeal, fiind primele culegeri de nume ale plantelor, așa cum a folosit și folosește poporul, prelucrând în ordinea științifică după sistema lui Linné. Volumele provin din donația Ferenczi și Mikó, intrând în posesia școlii în 1867, respectiv 1881.

KÖNYVÉSZET — BIBLIOGRÁFIA

1. BENKŐ JÓZSEF: *Transsilvania Generalis*. Kolozsvár, 1833.
2. BENKŐ JÓZSEF: *Nomenclatura Botanica*. Magyar Könyv-Ház, I. 317—432.
3. BENKŐ JÓZSEF: *Nomina Vegetabilium*. Magyar Könyv-Ház, II. 407—432.
4. BENKŐ SAMU: *Középkortól Európáig. A történetíró és Linne-követő Benkő József*. Korunk XXVII. 1968/8.
5. BORZA ALEXANDRU: *Dicționar etnobotanic*. București, 1968. 5.
6. ÉDER ZOLTÁN: *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság*. Budapest, 1978, 32—34, 60—686.
7. *Istoria științelor în România*.
Biologia I. Botanica generală. București, 1975. 15, 19, 21.
8. KELEMEN BÉLA: *Az új román—magyar nagyszótár szerkesztésének legfontosabb elvi és gyakorlati szempontjai*. *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények*. 1957. I. 1—4 sz. 34.
9. *Kovászna megye gyógynövényei*.
Sepsiszentgyörgy, 1973. 217—220.
10. MIKÓ IMRE: *Benkő József élete és munkái*. Pest, 1867.
11. MOLNÁR JÁNOS: *Magyar Könyv-Ház*. I.—IV. Pozsony, 1973.
12. POP EMIL: *Cei dintii culegători ai numelor românești de plante*. Țara Bârsei, 1930. II. 164—174. III. 234—244.
13. POP EMIL: *Figuri de botaniști români*. București. 1967. 8.
14. PINTÉR JENŐ: *Magyar irodalomtörténete*. Budapest, 1931. IV. 83.
15. SZABÓ ANDRÁS: *Benkő József*. Erdélyi Helikon 1938. XI. 2. 106—119.
16. SZINNYEI JÓZSEF: *Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete 1472—1875*. Budapest, 1878. 530.
17. SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar Irók*. Budapest, 1891.
18. *Tudományos gyűjtemény*. Pest, 1820. IX. köt. 60—75.

**OCROTIREA ȘI VALORIFICAREA
PATRIMONIULUI CULTURAL-
NAȚIONAL**

**A NEMZETI KINCSEK VÉDELME ÉS
HASZNOSÍTÁSA**

**CATALOGUL CĂRȚILOR STRĂINE (SECOLUL XVI)
EXISTENTE ÎN PATRIMONIUL JUDEȚULUI COVASNA
PARTEA I (1503-1551)**

MIKLÓS JOLANTA

Stabilirea raporturilor juste dintre carte și societate este una din problemele arzătoare ale contemporaneității. Este neîndoielnic faptul că societatea socialistă a creat condițiile care au adus transformări revoluționare în raportul societate-carte. Într-adevăr, în procesul educației oamenilor muncii un rol preponderent îl are modul prin care cartea își îndeplinește funcția ei de factor de contribuire și aprofundare a culturii noi, socialiste.

Unitatea culturii noastre milenare ar deveni îndoielnică, dacă întregul nostru popor, făuritorul acestei culturi, nu ar beneficia de toate valorile create de-a lungul istoriei. Acest deziderat devine realizabil numai prin accesibilitatea valorilor, printre care cartea ocupă un rol important.

Valorificarea, punerea în circuitul științific a tezaurului de carte veche constituie o datorie fundamentală pentru fiecare instituție.

Județul Covasna are un bogat patrimoniu de carte veche românească și străină, manuscrise, aflate în proprietatea diferiților deținători: Colegiul Mikó (azi Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe), Muzeul județean Covasna și a cultelor religioase.

Biblioteca fostului Colegiu Mikó, constituită în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prin fondurile donate din colecția lui Mikó Imre, familiei Teleki din Gornești și din alte colecții mai timpurii, își întinde rădăcinile pînă în secolul al XVII-lea; înființarea și evoluția ulterioară a bibliotecii au fost puse în sprijinul dezvoltării învățămîntului din colegiu, oglindind, de fapt, scopurile și rezultatele obținute în munca de educare din acest vechi așezămînt cultural. Fondul vechi conține mai mult de 5.000 volume în limba latină, română, maghiară sau germană, cu caracter religios, filozofic dar și juridic, istoric, geografic, literar; produse ale unor tipografii europene sau din țara noastră.

Cea de a doua importantă colecție de carte veche a județului aparține bibliotecii Muzeului din Sf. Gheorghe. Fondul vechi provine din donația lui Cserey Zathuretzky Emilia, fondatoarea muzeului. Din procesul-verbal de înființare a acestui lăcaș de cultură din 15 septembrie 1879 rezultă că din cele 8779 obiecte donate de Cserey Zathuretzky Emilia, 2983 sînt cărți, 103 manuscrise. Ulterior, biblioteca s-a îmbogățit prin do-

națiile particulare Apor Gábor (în anul 1911, cu 4500 volume), Bálint Gábor, Barabás Samu, Zajzon Ferenc, Czirjék Zsigmond, Gödri Ferenc și prin marea acțiune de colectare a cărților, inițiată de aceeași Cserey Zathuretzky Emilia cu ajutorul preoților sătești. Astăzi fondul de carte veche al bibliotecii, evaluat la aproape 30.000 volume, conține un număr important de cărți vechi românești și străine din secolul XVI–XIX, unele de o importanță deosebită pentru istoria culturii, din punct de vedere al locului de apariție, editorului, tipografului, al însemnărilor manuscrise, al legăturilor ce le poartă, unele adevărate bijuterii ale genului, sau al conținutului.

Bogate în carte veche sînt și bibliotecile cultelor religioase din județ; ele s-au constituit treptat din donații particulare sau din cărțile preoților decedați, ale căror bunuri conform legilor bisericești nu puteau fi moștenite de rude. Este adevărat că în cea mai mare parte sînt lucrări cu caracter religios, dar nu puține sînt cele cu conținut laic, opere ale unor reprezentanți de seamă ai antichității clasice sau al renașterii.

Avînd în vedere bogatul patrimoniu de carte veche a județului, deocamdată, ne-am propus spre studiu secolul XVI. În acest sens, menționăm că, în urma cercetării fondului de carte veche al bibliotecii colegiului Mikó, al bibliotecii Muzeului județean Covasna și al bibliotecilor parohiale, au fost depistate un număr de 127 cărți din secolul al XVI-lea. Ele vor fi descrise sub forma unui catalog bazat pe criteriul cronologic de orînduire a cărților și pe cîteva din normele folosite în munca de cercetare și valorificare a cărților vechi, menționînd:

- autor;
- titlu;
- loc de apariție;
- tipografie;
- an;
- format;
- bibliografie;
- paginație, limba tiparului;
- aspect grafic;
- legătura, dimensiuni în mm;
- însemnări;
- proveniența
- deținător;
- număr de inventar.

În legătură cu unele puncte de mai sus, facem următoarele precizări:

- numele autorului a fost trecut la nominativ singular, în vedetă uniformă;
- titlul a fost trecut în întregime sau parțial, în funcție de mărimea lui și indicațiilor bibliografice;
- s-a prezentat particularitatea fiecărui exemplar, paginație, însemnări, legătura, proveniența, considerînd că unele elemente pot oferi date prețioase pentru cercetător;
- s-a acordat atenție deosebită însemnărilor de proprietate, cele cu caracter istoric, economic, familiar etc., fiind menționate numai dacă prezintă importanță deosebită.

La sfârșitul lucrării vom reda un index al autorilor, titlurilor, localităților, tipografilor, posesorilor, deținătorilor.

Întrucât volumul lucrării de față nu permite publicarea ei în întregime, materialul va fi prezentat în trei faze:

- I. lucrări apărute în perioada 1503–1551;
- II. lucrări apărute în perioada 1552–1570;
- III. lucrări apărute în perioada 1571–1599.

DESCRIEREA CĂRȚILOR

I.

1503

Nr. 1.
CHRYSOSTOMOS, IOANNES
OPUSCULA. A LUCA BERNARDO BRIXIANO IN LAT. TRADUCTA. 1503.2°.
Bibliografie: Panzer, VIII, 163. Graesse, II, p. 151.
Paginație: 140 f+62 f. latină.
Aspect grafic: text pe o coloană, inițiale ornamentate.
Legătura: 280 x 190. Coperte de carton presat învelite în piele (sec. XIX).
Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.
Nr. inv. : 2.

1511

Nr. 2.
ROMOYS, IOANNES
DORTALITIUM FIDEI CONTRA JUDEOS SARRACENOS: ALIOSQUE CHRISTIANAE FIDEI INIMICOS. IMPENSIS STEPHANI GUEYNARD /LUGDUNI/ 1511. 4°.
Paginație: 374 f, latină.
Aspect grafic: text pe două coloane, foaia de titlu încadrată în chenar ornamental, frontispicii, inițiale înflorate.
Legătură: 180 x 120. Coperte de carton presat învelite în piele, ornamente în fier rece /sec. XVI/.
Insemnări: „Tisza Földvárjensis Anno 1656”; „Kismarjai 1632”.
Proveniența: Fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.
Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.
Nr. inv. : 23649.

1513

Nr. 3.
PEROTTUS, NICOLAUS
CORNOCOPIAE, SIVE LINGUAE LATINAE COMENTARII... VENETIIS, IN AEDIBUS ALDI ET ANDREAE SOCERI. 1513, MENSE NOVEMBRI. 2°.
Bibliografie: Bica-Mîrză, Cărți Aldine, p. 327, 30. Renouard, T.I., pp. 107–108; Graesse, V, p. 205.

Paginație: /79/f+718 p+/1/f, latină.

Aspect grafic: text pe două coloane, marcă tipografică pe foaia de titlu, frontispicii, inițiale.

Legătură: 340 x 215, scoarțe de lemn învelite în piele, urme de încuietori metalice /sec. XVI/.

Însemnări: f. titlu „Ex libris Stephany Hernanij”, ștampila Colegiului Mikó.

Proveniența: fond vechi a Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 5861.

1520

Nr. 4.

PETRUS, HISPANUS

DRAGMATA IN DIALECTICAM PETRI HISPANI... BASILAE, APUD ANDREAM CARTRANDUM, MENSE MAIO, ANNO 1520. 4°.

Paginație: 26 p, latină.

Aspect grafic: frontispiciu, inițiale încadrate, viniete, marcă tipografică pe pagina 26.

Legătură: 230 x 140, scoarțe de lemn învelite în piele, urme de încuietori metalice (sec. XVI).

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 3347.

1524

Nr. 5.

DIOGENES, LAERTIUS

DE VITA ET MORIBUS PHILOSOPHORUM LIBRI DECEM... BASILAE, IN AEDIBUS VALENTINI CURIONIS, ANNO 1524. 4°.

Bibliografie: Panzer, VI, 560.

Paginație: /9/f+391 p, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, marcă tipografică, frontispicii, inițiale înflorate, viniete.

Legătură: 230 x 140, scoarțe de lemn învelite în piele cu ornamente în presă, urme de încuietori metalice /sec. XVI/.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 3347.

Nr. 6.

ERASM din ROTTERDAM /ERASMUS, ROTTERODAMUS/.

FAMILIARIUM COLLOQUIORUM OPUS MULTIS NOMINIBUS UTILISSIMUM. BASILAE, FROBEN, 1524. 8°.

Bibliografie: Panzer, VI, 544; Graesse, II, p. 495; Brunet, II, p. 1041.

Paginație: 508 p+/1/f, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, inițiale încadrate.

Legătură: 113 x 58, coperte de carton presat învelite în piele /sec. XVI/.

Însemnări: forțat „Ex libris Aranka Daniel”; ștampila „Csereyné Zathuretzky Emilia”.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Muzeului Sf. Gheorghe.

Deținător: Muzeul județean Covasna.
Nr. inv. : 39922.

1525

Nr. 7.

LEXICON GRAECUM... BASILAE, APUD VALENTINUM CURIONEM, 1525. 2°

Bibliografie: Panzer, VI, 599.

Paginație: 1050 p, greacă-latină.

Aspect grafic: text pe două coloane, marcă tipografică pe foaia de titlu, frontispicii, inițiale înflorate.

Legătură: 350 x 220, scoarțe de lemn învelite în piele, ornamente în presă /sec. XVI/.

Însemnări: forțaț „Ex libris Joannes /P/ipro, Anno 1560”; „Volfgang /P/ipro 1570”.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 4449.

1526

Nr. 8.

ERASM din ROTTERDAM /ERASMUS, ROTTERODAMUS/.

DE SERVO ARBITRIO MARTINI LUTHERI AD D.ERASMUM ROTTERDAMUM.
NORIMBERGAE 1526, APUD IOANNEM PETREIUM. 8°.

Bibliografie: Panzer, VII, 225; Graesse, II, p. 496.

Paginație: 316 p, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, foaia de titlu încadrată în chenar ornamental, frontispicii, inițiale înflorate.

Legătură: 165 x 100, coperte de carton presat, învelite în pergament, ornamente în presă /sec. XVI/.

Însemnări: forțaț „Sum Pauly literati /G/alatientia Anno Domini nostri Jesu Christi 1627, Mai 17”.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 3137.

1531

Nr. 9.

Collig. cu nr. 13.

TELESIUS

DE CORONARUM GENERIBUS COMMENTARIUS ERUDITISSIMUS, NU-
SQUAM ANTEHAC EXCUSUS... COLONIAE, IOANNES GYMNICUS
EXCUDEBAT. 1531. 8°.

Bibliografie: Panzer, VI, 618.

Paginație: /15/f, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, foaia de titlu încadrată în chenar ornamental, inițiale înflorate.

Legătură: 150 x 100, coperte de carton presat învelite în piele, ornamente în fier rece, 1537.

Însemnări: forțaț „Andr. Janus Bruxen, Nysae 1537”.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.
Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.
Nr. inv. : 6124.

1532

Nr. 10.

LAETUS, JULIUS POMPONIUS
DE ROMANORUM MAGISTRATIBUS ET SACERDOTIIS... BASILAE 1532,
APUD THOMAM VOLFIUN. 8°.

Bibliografie: Panzer, VI, 882.

Paginație: /289/f, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, frontispicii, inițiale.

Legătură: 150 x 100, coperte de carton presat, învelite în piele 1/2 /sec. XVII/.

Însemnări: forzaț „Ex libris Joseph Torjai 1750”.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Muzeului Sf. Gheorghe.

Deținător: Muzeul județean Covasna.

Nr. inv. : 39923.

Nr. 11.

VERGILIUS, POLYDORUS /PUBLIUS VERGILIUS MARO/
DE RERUM INVENTORIBUS LIBRI OCTO... BASILAE PER JOANNEM BEBE-
LIUM MENSE MARTIO, ANNO 1532. 8°.

Bibliografie: Panzer, VI, 880.

Paginație: /10/f+590 p, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, marcă tipografică pe foaia de titlu, frontispicii, inițiale.

Legătură: 155 x 100, coperte de carton presat învelite în pergament 1/2 /sec. XVII/.

Deținător: Parohia romano-catolică, comuna Ghelița.

Nr. inv. : 278.

Nr. 12.

/FENESTELLA/, LUCIUS
DE MAGISTRATIBUS SACERDOTIISQUE ROMANORUM LIBELLUS IAM PRI-
MUM NITORI RESTITUTUS POMPONII LAETI ITIDEM DE MAGISTRA-
TIBUS ET SACERDOTIIS ET PRAETEREA DE DIVERSIS LEGIBUS ROM.
BASILAE, APUD THOMAM VOLFIUM, 1532 MENSE AUGUSTO. 8°.

Bibliografie: Panzer, VI, 882; Graesse, II, p. 567.

Paginație: /210/f, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, frontispicii, inițiale înflorate.

Legătură: 150 x 100, coperte de carton presat, învelite în piele /sec. XVIII/.

Însemnări: forzaț „Joseph Torjai 1750”.

Deținător: Muzeul județean Covasna – Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 39924.

1534

Nr. 13.

Collig. cu nr. 9.

SPANGEBERGIUS, IOANNES
 BELLUM GRAMMATICALE. WITEBERGAE 1534. APUD GEORGIUM
 RHAU. 8°.

Paginație: 24 f+ /6/f, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, foaia de titlu încadrată în chenar ornamental, inițiale înflorate.

Legătură: idem, nr. 9.

Însemnări: f. titlu „Autor est Andreas Sa/h/rnisanus Patritius Cremonensis”.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 6127.

1535

Nr. 14.

SADOLETUS, IACOBUS
 DE LIBERIS RECTE INSTITUENDIS... LUGDUN, SEB. GRYPHIUS 1535. 8°.

Bibliografie: Panzer, VII, 772; Graesse, VI, p. 214.

Paginație: /62/f+460 p, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, marcă tipografică pe foaia de titlu, inițiale înflorate.

Legătură: 155 x 100, coperte de carton presat, învelite în piele, ornamente în fier rece, 1537.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 6124.

Nr. 15.

VEGETIUS, FLAVIUS RENATUS
 FL. VEGETII RENATI VIRI ILLUSTRIS DE RE MILITARI LIBRI QUATOR...
 PARIISIIS, SUB SCUTO BASILIENSI IN OFFICINA CHRISTIANI
 WECHLI, 1535. 8°.

Paginație: 359 p+ /6/f, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, marcă tipografică pe foaia de titlu, inițiale înflorate.

Legătură: 160 x 90, coperte de carton presat, învelite în piele /sec. XVIII/.

Însemnări: f. titlu „Ex libris Valentini Radecij Die 20 februarij Anno 1629”;

„Hunc librum dono dabat Ioannes Gyro/li/Abrugibaniansis in perpetuam sui memoriam Anno Dni 1608”.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 2668.

1536

Nr. 16.

BROCARDUS /BORCHARDUS/
 DESCRIPTIO TERRAE SANCTAE EXACTISSIMA, PETRUS MARTYR DE INSU-
 LIS NUPER REPERTIS... ANTVERPIAE, IN AEDIBUS IOANNIS STEL-
 SII, 1536. 8°.

Bibliografie: Panzer, VI, 233; Graesse, I, p. 545.

Paginație: /46/f+392 p, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, marcă tipografică pe foaia de titlu, frontispicii, inițiale înflorate, viniete.

Legătură: 155 x 100, coperte de carton presat învelite în piele, ornamente în presă. 1537.

Însemnări: forzaț „Andreas Janus Bruxen 1537“.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 6123.

1537

Nr. 17.

TERENTIUS, AFER PUBLIUS

COMEDIAE EX D.ERASMI ET IOAN. RIVI ATTENDORIENSIS. . . COLONIAE, IOANNES GYMNICUS. EXCUDEBAT ANNO 1537. 8°.

Bibliografie: Graesse, II, p. 56.

Paginație: 565 p, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, marcă tipografică pe foaia de titlu, frontispicii, inițiale.

Legătură: 160 x 100, scoarțe de lemn învelite în piele cu ornamente în fier rece. 1538.

Deținător: Parohia romano-catolică, comuna Sînzieni.

Nr. inv. : 61.

Nr. 18.

DASYPODIUS, CONRADUS

DICTIONARIUM LATINO GERMANICUM ET VICE VERSA GERMANICO LATINUM EX OPTIMIS LATINAE LINGUAE SCRIPTORIBUS CONCINATUM. ACCESERUNT NOMINA LOCORUM ET OMNIUM IN GERMANIA, ET ALTA QUAEDAM, UT SEQUENTE PAGINA INDICATUR. /ARGENTORATI APUD THEODOSIUS RIHELIUS 1537/. 8°.

Bibliografie: Graesse, II, p. 337.

Paginație: /843/f, latină-germană.

Aspect grafic: text pe două coloane, marcă tipografică pe foaia de titlu, frontispicii, inițiale înflorate.

Legătură: 165 x 100, coperte de carton presat, învelite în piele, ornamente în fier rece /sec. XVI/.

Însemnări: forzaț „Wendelini Mylii Anno 1697, die nescio, hic liber est meus, post mortem nescio cuius“; f. titlu „Ex libris Gödri Ferentz“.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Muzeului Sf. Gheorghe.

Deținător: Muzeul județean Covasna.

Nr. inv. : 7411.

Nr. 19.

CORVINUS, ANTONIUS

AUGUSTINI ET CHRYSOSTOMI THEOLOGIA, EX LIBRIS EORUNDEM DEPROMPTA, INQ: COMMUNES LOCOS DIGESTA, PER ANTONIUM CORVINUM. HALAE SVEVORUM, ANNO 1539 MENSE AUGUSTO. 8°

Paginație: /8/f+152-316 p, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, frontispicii, inițiale ornamentate, viniete.

Legătură: 160 x 90, scoarțe de lemn învelite în piele, ornamente în fier rece, urme de încuietori metalice /sec. XVI/.

Însemnări: f. titlu „Dan Cornides”; „Ex libris Georgius Grossius 1738”.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 2881.

1540

Nr. 20.

ERASMUS din ROTTERDAM /ERASMUS ROTTERODAMUS/
CHILIADES ADAGIORUM OPUS INTEGRUM ET PERSECTUM. COLONIAE,
EX OFFICINA IOANNIS GYMNICI. 6°.

Paginație: /42/f+874 p, latină-greacă.

Aspect grafic: text pe două coloane, marcă tipografică pe foaia de titlu, inițiale înflorate.

Legătură: 325 x 210, coperte de carton presat învelite în hîrtie marmorată /sec. XVIII/.

Însemnări: forzaț: ex libris etichetă /blazonul nobiliar al familiei Mikó/.

Proveniența: Cont. Mikó Imre.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 955.

1543

ERASMUS din ROTTERDAM /ERASMUS, ROTTERODAMUS/
APOPHTHEGMATUM LIBRI OCTO... ANTVERPIAE, APUD IOANNEM LOE
ANNO 1543. 12°.

Paginație: /7/f+399 p+/20/f, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, inițiale ornamentate.

Legătură: 135 x 63, coperte de carton presat, învelite în pergament /sec. XVI/.

Însemnări: forzaț „Sam. Miches 1742”.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 2206.

1544

Nr. 22.

FINEUS, ORONTIUS /FINE ORONCE/
DE GEOMETRIA PRACTICA. ARGERTORATI, EX OFFICINA KNOBLOCHIA-
NA, PER GEORGIUM MACHAERONOEUM, MARTIO ANNO 1544. 4°.

Paginație: /2/f+135 p, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, inițiale încadrate.

Legătură: 220 x 140, coperte din pergament /sec. XVI/.

Însemnări: f. titlu „Ex libris Dan Cornides”.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 4222.

Nr. 23.

ELUCIDARUS POETICUS NON ILLE PRIOR, SED TOTUS PLANE ALTER, AC
ITA AUCTUS ET EXPOLITUS, EX VETUSTISSIMORUM AUTHORIZUM
OPERIBUS, UT POTE, EX PLINIO, STEPHANO, LIVIO... ADIECTUS

EST IN CALCEM HUIUS LIBRI PYRCKHEYMERI DE GERMANIAE EXPLICATIONE LIBELLUS. BASILAE PER NICOLAUM BRYLINGERUM. ANNO 1544. 8°.

Paginație: /3/f+546 p, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, marcă tipografică pe foaia de titlu, frontispicii, inițiale înflorate.

Legătură: 160 x 100, coperte de carton presat, învelite în pergament /sec. XVII/.

Insemnări: f. titlu „Ex libris Michael Bodoky”; „Ex libris Illyés Makkfalvi”.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 6139.

1545

Nr. 24.

LUTHER, MARTIN

TOMUS PRIMUS OMNIUM OPERUM REVERENDI DOMINI MARTINI LUTHERI. . . WITEBERGAE, PER IOANNEM LUFFT 1545. 6°.

Bibliografie: Graesse, IV, p. 300.

Paginație: /9/f+489 f, latină.

Aspect grafic: f. titlu încadrată în chenar ornamental, inițiale înflorate.

Legătură: 330 x 240, scoarțe de lemn învelite în piele, ornamente în fier rece, urme de încuietori metalice /sec. XVI/.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 3064.

Nr. 25.

STOBÆUS, IOHANNES

SENTENTIAE EX THESAURIS GRAECORUM DELECTAE. . . EXCUDEBAT ANTVERPIAE JOANNES LOEUS, ANNO 1545. 8°.

Paginație: /22/f+386 f, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, frontispicii, inițiale înflorate, viniete.

Legătură: 170 x 112, coperte de carton presat, învelite în piele, ornamente în fier rece /sec. XVI/.

Insemnări: forțaț „Ex libris Michaelis Székely Anno 1741”.

Deținător: Muzeul județean Covasna.

Nr. inv. : 39982.

1546

Nr. 26.

LUTHER, MARTIN

TOMUS SECUNDUS OMNIUM OPERUM REVERENDI DOMINI MARTINI LUTHERI. . . WITEBERGAE PER IOANNEM LUFFT. 1546. 8°.

Bibliografie: Graesse, IV, p. 300.

Paginație: /7/f+533 f, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, foaia de titlu încadrată în chenar ornamental, inițiale înflorate.

Legătură: scoarțe de lemn învelite în piele, ornamente în fier rece, urme de încuietori metalice /sec. XVI/.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 3063.

Nr. 27.

Collig. cu nr. 44

AGRICOLA, GEORGIUS

DE ORTU ET CAUSIS SUBTERRANEORUM. LIBRI V; DE NATURA EORUM
LIBRI IIII. . . BASILAE, APUD HIERON. FROBEN ET NIC. EPISCOPUM.
1546, SEPT. 2°.

Bibliografie: Brunet, I, p. 112; Graesse, I, p. 43.

Paginație: 847 p+/27/f, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, marcă tipografică pe foaia de titlu, inițiale înflorate.

Legătură: 320 x 210, scoarțe de lemn învelite în piele, ornamente în presă, urme de încuietori metalice /sec. XVI/.

Însemnări: forțaț „Cum vanitas sit vanitatis filia et vanitas vanitatem procreat, o vanitas quid vanitate vanius. Nos Ladislaus Syrmensis Anno Domini 1688”.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 22717.

Nr. 28.

SARCERIUS, ERASMUS ANAEMONTANUS

NOVA METHODUS IN PRAECIPUOS SCRIPTURAE DIVINAE LOCOS. . .
BASILAE PALMA ISING 1546. 8°.

Paginație: 1116 p, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, marcă tipografică pe foaia de titlu, inițiale înflorate.

Legătură: 170 x 107, scoarțe de lemn învelite în piele, ornamente în fier rece, urme de încuietori metalice, 1555.

Însemnări: forțaț „V.Sz.F. Szolga Ferentz /Ex libris etichetă/.

Deținător: Muzeul județean Covasna.

Nr. inv. : 39924.

1549

Nr. 29.

MELANCHTON, PHILLIP

INITIA DOCTRINAE PHYSICAE, DICTATA IN ACADEMIA WITEBERGENSI,
FRANCOFURTI APUD CHR. EGEN 1549. 8°.

Bibliografie: Graesse, IV, p. 468.

Paginație: /7/f+192 f, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, frontispicii, inițiale ornamentate, viniete.

Legătură: 160 x 100, coperte de carton presat, învelite în piele, ornamente în fier rece /sec. XVI/.

Însemnări: forțaț „Ex libris Andreas Latzfi 1748”.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Muzeului județean Covasna.

Deținător: Muzeul județean Covasna.

Nr. inv. : 39927

1550

Nr. 30.

CALVIN, JEAN

INSTITUTIO TOTIUS CHRISTIANAE RELIGIONIS. . . GENEVAE EX OFFICINA
GERARDI IOANNIS TYPOGRAPHI 1550. 4°.

Bibliografie: Brunet, I, p. 1501; Graesse, II, p. 23.

Paginație: /14/f+735 p+/108/f, latină,

Aspect grafic: text pe două coloane, marcă tipografică pe foaia de titlu, frontispicii, inițiale înflorate.

Legătură: 220 x 140, coperte pe carton presat, învelite în piele 1/2, /sec. XVIII/.

Însemnări: f. gardă „Librum hunc sibi untendum ex largo mecaenatum munere sumpsit Jacobus Lindinerus 14 Maij Anno 1619”; „Ex libris Johannis Uldrici Lindineri, julij 1694”; „Gödri Ferentz könyveiből”.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Muzeului județean Covasna.

Deținător: Muzeul județean Covasna.

Nr. inv. : 7380.

1551

Nr. 31.

Collig. cu nr. 32

CALVIN, JEAN

COMMENTARII IN EPISTOLAS CANONICAS. GENEVAE, EX OFF. IOANNIS CRISPINI. 1551, FEBR. 6. 2°.

Bibliografie: Graesse, II, p. 23.

Paginație: /4/f+157 p+/10/f, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, ornament de compoziție tipografică pe foaia de titlu, inițiale înflorate.

Legătură: 340 x 210, scoarțe de lemn învelite în pergament, urme de încuietori metalice /sec. XVI/.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 3065.

Nr. 32.

Collig. cu nr. 31.

CALVIN, JEAN

IOANNIS CALVINI IN OMNES D. PAULI EPISTOLAS, ATQUE IN EPISTOLA AD HEBRAEOS COMMENTARIA LUCULENTISSIMA. GENEVAE, APUD IOANNEM GERARDUM. 1551. 2°.

Bibliografie: Graesse, II, p. 23.

Paginație: /5/f+658 p+/22/f, latină.

Aspect grafic: text pe o coloană, marcă tipografică pe foaia de titlu, frontispicii, inițiale înflorate.

Legătură: 340 x 210, scoarțe de lemn învelite în pergament, ornamente în fier rece, urme de încuietori metalice /sec. XVI/.

Însemnări: f. titlu „Ex libris Johani Duchoni Ao 1630”.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 3065.

Nr. 33.

REGIOMONTANUS, IOANNES

TABULAE DIRECTIONUM ET PROFECTIONUM CLARISSIMI VIRI AC PRAESTANTISSIMI MATHEMATICI... EXCUDEBAT PHILIPPUS ULHARDUS, AUGUSTAE VINDELICORUM IN PLATEA TEMPLARIA DIVI HUL-

DRICHI ANNO DOMINI 1551, MENSE NOVEMBRI. 4°.

Bibliografie: Graesse, IV, p. 587.

Paginație: /15/f+468 p, latină.

Legătură: 250 x 165, scoarțe de lemne învelite în piele, ornamente în fier rece, încuietori metalice, 1565.

Proveniența: fond vechi a bibliotecii Colegiului Mikó.

Deținător: Liceul de matematică-fizică Sf. Gheorghe.

Nr. inv. : 5821.

CASTELUL APOR DIN TURIA, CONSIDERAȚII PRIVIND PUNEREA LUI ÎN VALOARE DIN PUNCT DE VEDERE ARHITECTURAL ȘI CA AȘEZĂMÎNT DE CULTURĂ

GABRIEL LAMBESCU

Printre monumentele de cultură din județul Covasna, în categoria monumentelor de arhitectură civilă se află, alături de conacele de la Vîrghiș, Tălișoara sau Micloșoara și cel de la Turia, care poartă numele familiei care l-a construit și a cărei succesori l-au folosit mai multe secole, familia Apor.

Considerat unul dintre monumentele importante pentru arhitectura renașterii și a barocului popular din sud-estul Transilvaniei, această clădire necesită lucrări imediate de protejare atât a structurii, cât și a elementelor de arhitectură cu valoare artistică cum sînt: stucaturile, ancadramentele și plăcile de piatră sculptată. Este necesară cercetarea amănunțită la fața locului a întregii clădiri, prin sondaje, pentru întregirea unor forme ale arhitecturii inițiale, a zugrăvelilor și ornamentelor folosite la exterior și interior sau a unei picturi murale, despre a cărei existență probabilă s-au făcut unele semnalări.

Aceste noi date ar contribui la punerea în valoare și redarea publicului larg a încă unui monument, valoare certă a patrimoniului cultural național, în care pe lângă obiectivele recent descoperite și introduse ca valori susceptibile, se operează reevaluări și asupra obiectivelor consacrate de mai mult timp.

Comuna Turia (Torja) este situată la cca 8 km vest de orașul Tîrgu Secuiesc, pe un traseu foarte frecventat atât datorită vecinătății cu stațiunea balneoclimaterică Bálványos, cât și a posibilității de a merge mai departe spre lacul Sf. Ana, apoi bazinul Baraolt sau Miercurea Ciuc.

Volumul III al lucrării lui Orbán Balázs „Descrierea țării secuiești” (A székelyföld leírása), se referă la fostul județ Trei Scaune și referitor la vechea localitate Turia, potrivit registrului din 1567 se precizează că populația se ocupa cu mineritul (probabil exploatarea zăcămintelor de sulf din zona Bálványos) și că la acea dată erau înregistrate 62 de porți, ceea ce însuma o populație de cca 200 de persoane. Cu 300 de ani mai tîrziu, la data cînd Orbán și-a făcut cercetările în această zonă, comuna avea în jurul a 5000 de locuitori¹, constituind o localitate influentă și cu întinse

terenuri agricole. Mineritul a fost abandonat nemaifiind rentabil, probabil datorită progresului înregistrat de comerțul cu produse agricole și meșteșugărești în cadrul târgurilor periodice organizate pe locul numit Tîrgul Turiei, care avea să devină apoi, Tîrgu Secuiesc. În anul 1427 regele Sigismund de Luxemburg conferă acestuia titlul de oraș regal, cu drepturi asupra terenului pe care era amplasat, sub numele de Tîrgul Turiei².

Configurația tipologică a Turiei este de sat risipit de-a lungul pîrîului Turia pe cca 4 km. Datorită acestei desfășurări s-au conturat două nuclee care au împărțit localitatea în Turia de Jos și Turia de Sus.

La dezvoltarea acestei comune un rol important l-a avut familia Apor, o veche familie de nobili maghiari din Transilvania³, care datorită terenurilor agricole și întreprinderilor meșteșugărești și comerciale pe care le-a finanțat, a concentrat un mare volum de forță de muncă. De altfel această familie a avut și o mare influență politică în Transilvania și Ungaria, influență de care s-a bucurat pînă la începutul sec. XX.

Se pare că această familie, mai precis primii Apor (Opour) au ridicat cetatea aflată pe un vîrf care domină stațiunea Bálványos⁴. Cetatea s-a numit Bálványos (bálvány=idol) și a fost construită prin sec. XII-XIII⁵. Acești Opour au avut rangul de bani ai secuilor încă dinaintea creștinării acestora de către regatul maghiar. Probabil că nevoia de a-și păstra privilegiile și obiceiurile în fața unui dușman ambițios și expansionist a dus la ridicarea acestei cetăți⁶.

A fost ridicată pe un pînten muntos care străjuiește valea Turiei în punctul în care aceasta este cea mai îngustă, asemenea castelului de la Bran. Are un unghi favorabil de observare deschis spre versantul care străjuiește valea în partea opusă, partea din spate fiind asigurată de inaccesibilitatea terenului. Mare parte din zidăria cetății folosește piatra terenului pe care este amplasată, altă parte fiind înlocuită de însăși peretele stîncos al laturii nord-estice (opusă văii), fapt care creează o legătură organică între zidărie și teren. Este alcătuită dintr-un donjon și o mică incintă. Donjonul are o secțiune pătrată și avea probabil două sau trei nivele, astăzi existînd doar baza acestuia. În 1603 a fost renovată cea de-a doua incintă aflată mai aproape de poalele stîncii, tot atunci s-au mai întreprins și alte lucrări de reparare la turn, lucrări care aveau să fie ultimele, după care cetatea va fi în scurt timp abandonată.

Este vorba de Apor Miklós care în timpul lucrărilor menționate, moare răpus într-o luptă desfășurată la Brașov. Imediat cetatea este părăsită și familia (soția Lázár Borbála) se mută în conacul din Turia⁷. Acesta exista încă din a doua jumătate a secolului XVI. Aici se întreprind o serie de lucrări de amenajare și extindere, în parte cu piatră adusă de la cetate care este ruinată în scurt timp. Lucrările au avut o anumită anvergură de vreme ce la mijlocul secolului XVII, Lázár Apor reduce dimensiunile construcției și întrucît el moare în 1661, lucrările sînt continuate de către soția sa Imecs Judit. Se pare însă că cea mai importantă contribuție a adus-o familia Petki István și Sükösdí Erzsébet⁸ în timpul lui Gheorghe Rákoczi.

Mai tirziu conacul ajunge în proprietatea lui Apor István, crescut de familia Petki cu care se înrudea. Acesta a dispus montarea unor ancadramente renașcentiste la două uși din sala principală de primire, deco-

rarea bolților semicilindrice din încăperea aflată pe colțul nord-vestic cu stucaturi baroce. Astfel de stucaturi se mai întâlnesc în apropiere, la capela mînăstirii călugărilor minoriți din Tg. Secuiesc.

Aceste contribuții au definitivat cadrul arhitectural pe care îl cunoaștem astăzi, cu excepția unor mici transformări. Dintre acestea mai importantă este cea făcută la sfîrșitul sec. XIX și a constat în marcarea monumentală a fațadei principale (sudice) cu un corp cu două nivele încoronat de un fronton triunghiular neoclasicist. Cu această ocazie șarpanta acoperișului a fost simplificată de la acoperiș mansardat, la acoperiș simplu în patru ape, intersectat cu acoperișul alungit al corpului ieșit în rezalit și cu al doilea nivel al acestuia constituit dintr-o singură încăpere. Accesul la etaj se face printr-o scară curbă practică în zidul estic al rezalitului. La parter, accesul se face printr-o scară interioară care urcă direct în încăperea centrală. Alături de această scară (în fațadă sînt simetrice) se află cea care coboară la subsol. În fațadă cele două scări sînt ascunse de două uși masive tratate identic. Clădirea mai are un acces pe latura nordică, folosit ca acces secundar.

Deși nu s-au făcut sondaje suficiente, zidăria pare a fi, cu excepția fundației, din cărămidă. Planșeul de la parter este așezat pe bolta semicilindrică a subsolului. De asemenea, sălile 1, 2, 5 și 6 au bolți semicilindrice cu penetrații, restul planșeelor fiind din lemn, iar în porțiunile recent adăugate, beton armat. Pardoselile sînt din dușumele din lemn de brad. Timplăria ușilor și ferestrelor este din stejar, acolo unde se mai păstrează, în rest din lemn de brad. Tot din lemn de brad este realizată șarpanta acoperișului, care este învelit cu țigle solzi așezate în rînd dublu. Mărturie a faptului că șarpanta a suferit modificările menționate este forma acoperișului grînarului aflat în incinta conacului.

Inventarul elementelor de arhitectură cu valoare artistică este următorul :

- 2 ancadramente cioplite în piatră în stil renescentist avînd pe latura orizontală monograma lui Apor István și a soției sale Farkas Zuzsanna, precum și data 1693; ele se află în sala principală (11);
- ușile corespunzătoare ancadramentelor de mai sus, din stejar, cu întărituri și mîner din fier forjat, din aceeași perioadă cu ancadramentele;
- 3 plăci de piatră conținînd numele familiilor proprietare ale conacului și funcțiile pe care le-au deținut acesta; dintre ele se remarcă placa situată pe peretele vestic al sălii principale și conține 2 steme frumos executate, ale familiilor Petki și Apor, iar la partea inferioară un relief care subliniază faima militară de care s-au bucurat cele două familii;
- la exterior, se mai păstrează o ușă originală care dă spre subsol, realizată în sec. XIX o dată cu amenajările care s-au făcut pe latura sudică;
- tot pe latura sudică, în stînga și în dreapta celor două uși din lemn se află cîte o piesă din piatră (2 buc.) care aveau rolul de a proteja zidurile la trecerea trăsurilor; acestea au sculptată la partea interioară figura unui leu;
- bolțile din sala 1 aflată pe colțul nord-vestic al clădirii sînt acoperite cu stucaturi baroce a căror compoziție ține seama în mod armonios de forma suprafețelor rezultate din intersecția bolții semicilindrice cu penetrațiile aflate în dreptul fiecărei ferestre; la cheia bolții se găsesc monogramele aflate pe ancadramentele din sala 11.

Există indicații¹⁰, iar cercetările ulterioare urmează să confirme sau să infirme existența unor picturi murale de tipul decorațiilor florale de influență renașcentistă de la Zăbala (castelul Mikes) sau Zălan (casa Sera).

În afara conacului, incinta mai conține câteva construcții importante pentru definirea cadrului în care exista acesta. Este vorba de clădirea capelei transformate în grînar, aflată la cca 200 m sud de conac. Aspectul acestuia conține elemente baroce și clasiciste: acoperișul în patru ape, mansardat, datează probabil din sec. XVII; contraforții de pe latura sudică și profilatura datează din sec. XIX. Cu ocazia cutremurului din 1977 au ieșit la iveală fisuri care conturează existența pe peretele nordic a trei goluri de formă ogivală, ceea ce confirmă ideea unei alte destinații pe care a avut-o acest „grînar”. Rămîne însă ca sondajele să lămurească mai bine și această problemă.

Pe latura dinspre șosea se remarcă două porți de zid care făceau accesul în incintă. Una este poarta principală realizată din zidărie ten-cuită. Deși golul ei a fost parțial înzidit se pot distinge elemente baroce și profilatură clasicistă.

Poarta a doua este modestă și probabil că deservea zona gospodă-rească a incintei.

Construcțiile menționate prin amplasarea lor ne permit să precizăm organizarea funcțională a curții conacului, realizată după criterii tradi-ționale care se regăsesc și la alte conace, cum sînt cele de la Virghiș, Tălișoara, Micloșoara, Valea Crișului etc. La fiecare din acestea se disting foarte clar zonele gospodărești cu orientare nord-estică și cele de agre-ment cu orientare de predilecție sud-vestică care permit luminare naturală în cea mai mare parte a zilei. Desigur că în această zonă se face o ame-najare peisageră adecvată, cu plantații de specii rare (Zăbala, Virghiș, Arcuș etc.), iar atunci cînd pîrîiașul nu se află în imediata apropiere el era deviat, putîndu-se realiza chiar mici lacuri artificiale (Zăbala, Arcuș). Se pare că și aici albia pîrîului a fost lărgită în apropierea conacului spre a se crea un astfel de lac.

Zona gospodărească nu mai păstrează construcții specifice secolelor anterioare, ele fiind înlocuite cu construcții noi de la începutul sec. XX, utilizate și astăzi alături de altele mai noi de către C.A.P.-ul care este beneficiarul conacului și a întregii incinte.

Pentru că o reparare și recondiționare cu asigurarea protecției tuturor elementelor valoroase conținute de acest monument nu constituie o punere în valoare completă, se impune găsirea unei destinații care să asigure pro-tecția în continuare a monumentului precum și punerea lui la dispoziția publicului, atît cel interesat cît și cel ocazional. Dintre numeroasele va-riante posibile ar fi aceea de a crea aici un așezămînt de cultură, care să conțină un muzeu etnografic cu obiecte care să illustreze obiceiurile și ocupațiile oamenilor din această zonă și un muzeu în aer liber cu con-strucții gospodărești și case țărănești achiziționate de pe o arie mai largă • județului. Această măsură ar duce la salvarea ultimelor mărturii ale unei arhitecturi populare aflată azi pe cale de dispariție. Se impune acea-sta, cu atît mai mult cu cît majoritatea gospodăriilor țărănești s-au mo-dernizat și în locul vechilor construcții bătrînești au fost realizate altele noi, la care nu se mai ține seama de tradiții în ce privește sistemul con-

structiv, sau materialele de construcție. De asemenea, elementele de decor sînt reduse la minim, dat fiind natura materialelor folosite și a formelor noi improprii decorării, care dacă se mai face este doar simbolică.

LE MANOIR APOR DE TURIA, APERCUS CONCERNANT SA MISE EN VALEUR DE POINT DE VUE ARCHITECTURAL EN TANT QU ÉTABLISSEMENT CULTUREL

Résumé

Le manoir Apor de Turia est une construction qui date du XVI-ième siècle. Il a été construit par les ancêtres de la famille Apor qui dès le XII—XIII-ième siècle ont habité la cité Bálványos de près de la station balnéo-climathérique du même nom, qui est située à sept kilomètres environ sur la chaussée qui vient de Tîrgu Secuiesc et arrive à Tuşnad.

Au début du XVII-ième siècle la cité est abandonnée et la famille déménage dans le domaine de Turia. C'est à cette occasion qu'on a fait toute une série de travaux d'aménagement, lesquels vont être repris plusieurs fois jusqu'au début du XX-ième siècle.

De ceux qui ont contribué à l'accomplissement de l'aspect architectural de nos jours, les plus importants sont Apor István et sa femme Farkas Zsuzsanna, qui de leur vivant ont réalisé la décoration du plafond en voûte, stucage d'inspiration baroque, réalisé en même temps que la décoration de la chapelle du monastère des minorites de Tg. Secuiesc probablement par les mêmes artisans.

Du point de vue stylistique l'édifice a encore d'éléments d'architecture de la Renaissance représentés par l'encadrement en pierre des deux portes de la pièce principale du manoir.

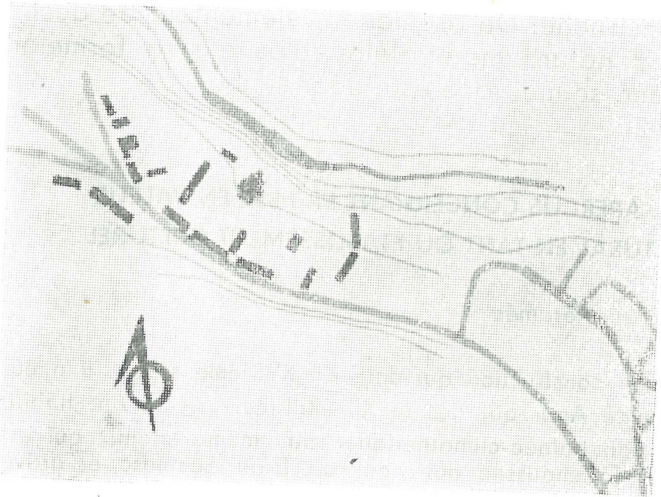
L'espace libre qui existe autour du manoir de même que les pièces de celui-ci permettraient après sa restauration une bonne mise en valeur par la fondation d'un musée ethnographique.

NOTE

- ¹ ORBÁN BALÁZS *A Székelyföld leírása*, III, Pest, 1869, p. 91—92.
- ² ORBÁN BALÁZS *Idem*, p. 101.
- ³ APOR PÉTER *Lusus mundi*. In *Genealogiai Füzetek*, Cluj, 1910, p. 44; *A Pallas Nagy Lexikona* I, Bp. 1893, p. 759-760.
- ⁴ *Idem*.
- ⁵ SZÉKELY ZOLTÁN *Cetatea Bálványos, săpături efectuate în 1971*, In „Aluta” 1976—1977, p. 57.
- ⁶ ORBÁN BALÁZS *A Székelyföld leírása*, III, Pest, 1869, p. 87-88.
- ⁷ ENTZ GÉZA *Altörja műemlékei*. In *Páztortüz XXIX* (1943, 4.15.IV), p. 154—159.
- ⁸ *Idem*.
- ⁹ *Idem*.
- ¹⁰ *Idem*.

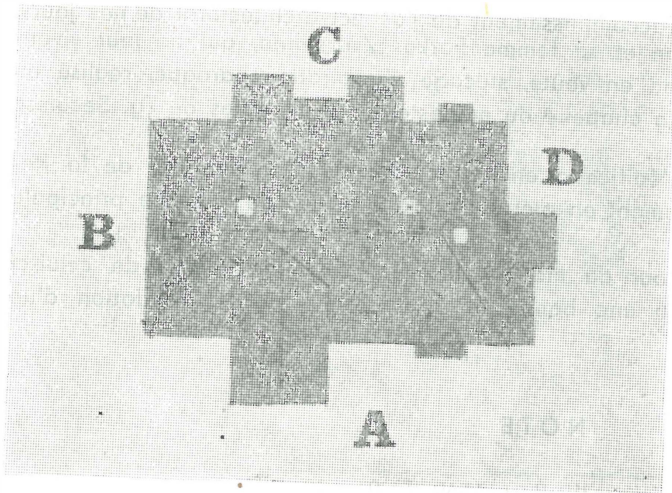
BIBLIOGRAFIE

- A Pallas Nagy Lexikona* I, Bp. 1893.
 ENTZ GÉZA *Altörja műemlékei*. In *Páztortüz XXIX* (1943, 4.15.IV).
 ORBÁN BALÁZS *A Székelyföld leírása*, III, Bp. 1869.
 SZÉKELY ZOLTÁN *Cetatea Bálványos, săpături efectuate în 1971*. In „Aluta”, 1976—1977.

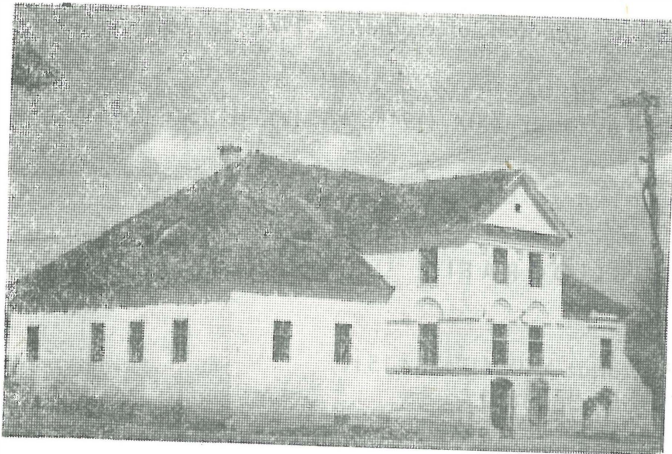

PLANȘA 1

— Planul de situație al conacului.

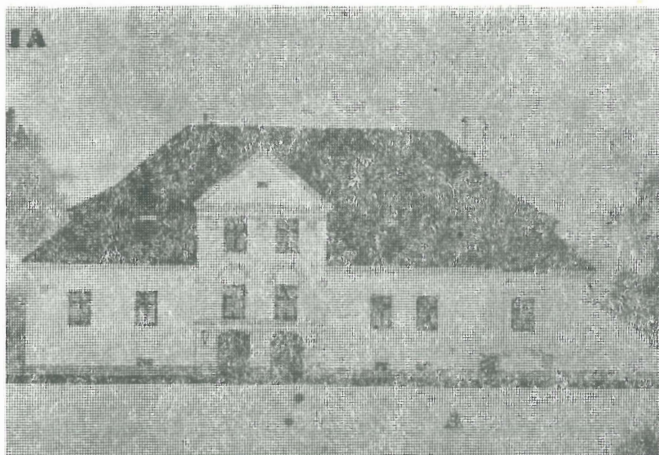

— Planul formei acoperișului.

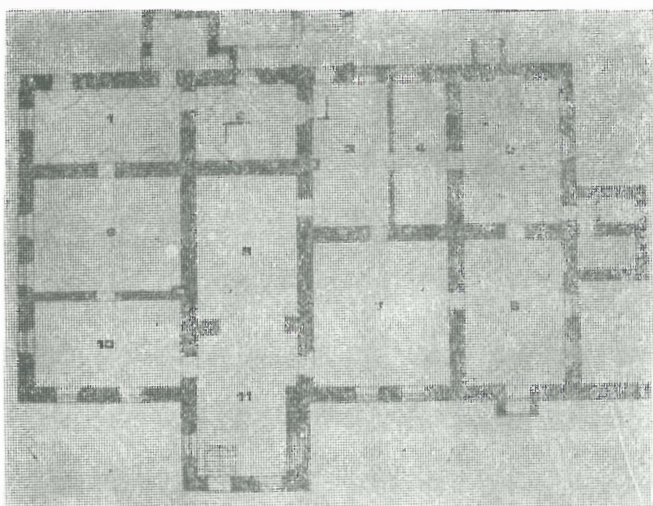

— Vedere generală a conacului cu fațada principală situată pe latura sudică.

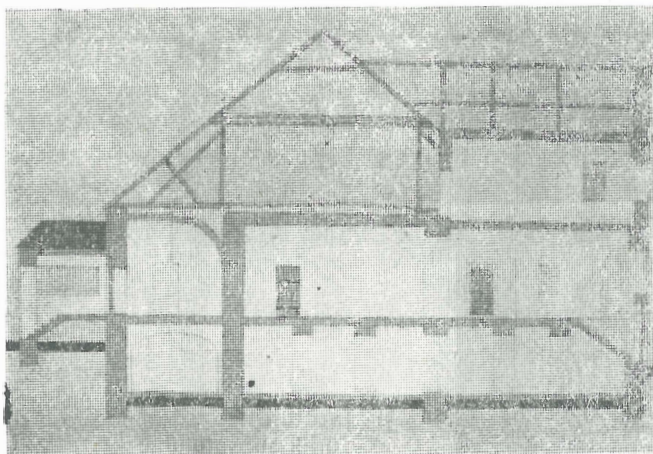
PLANȘA 2

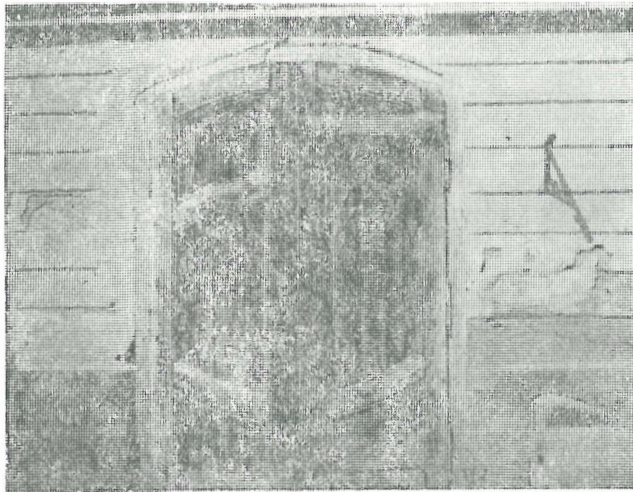
— Clădirea conacului, fațada principală, pe latura sudică.

— Planul parter al conacului. Încăperile sînt numerotate de la 1 la 11.

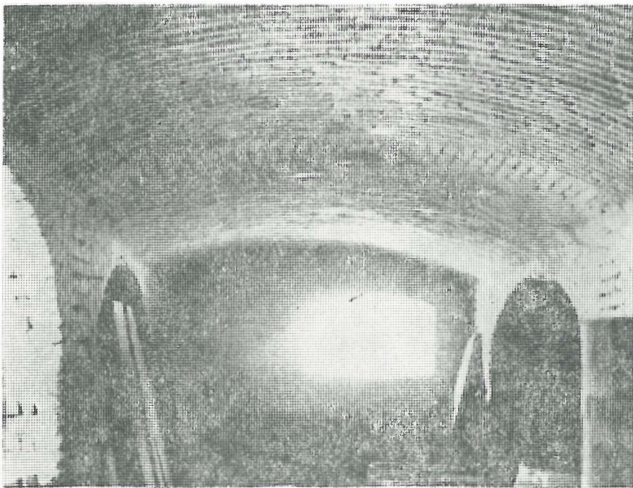

— Secțiune realizată prin încăperea principală 11.

PLANȘA 3

— Forma ușilor din fațada principală. (Accesul la subsol).

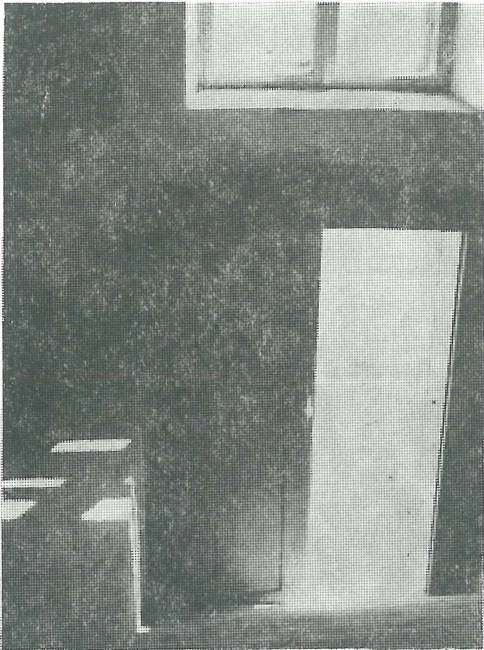

— Bolțile și arcadele din cărămidă, aflate la subsol.

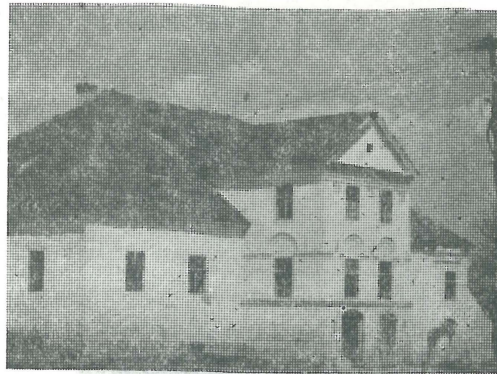

— Țesătură de cărămidă a zidăriei subsolului.

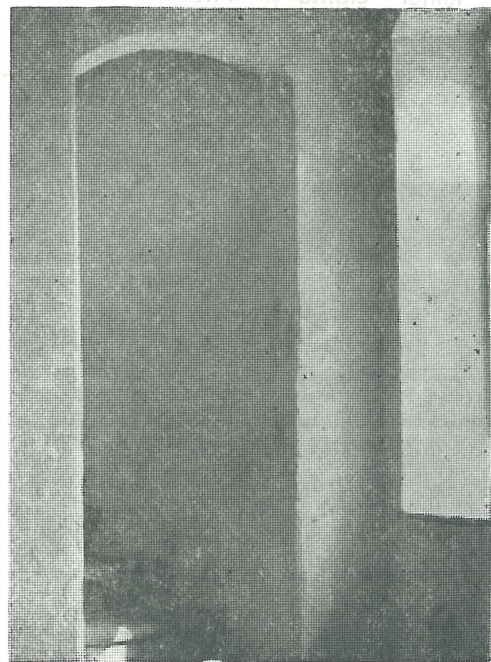
PLANȘA 4

— Ușa cu scara de acces la sala principală (11). (Vedere din interior).

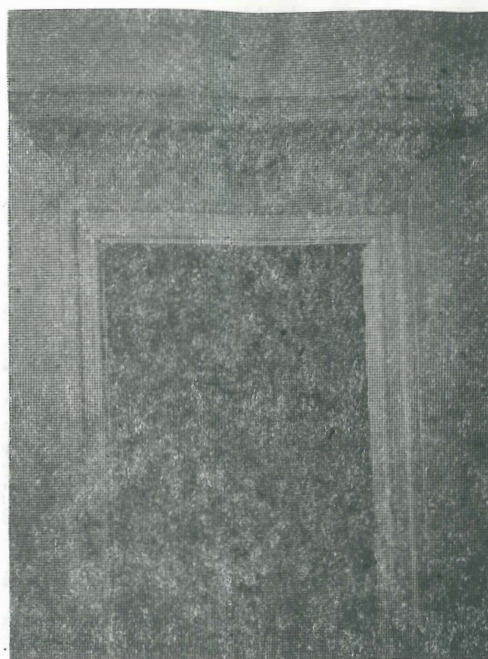

— Fațada cu intrarea principală.

— Scara de acces la încăperea de la etaj, aflată deasupra sălii principale.

PLANȘA 5

— Ușă și ancadramentul de piatră în stil renașcentist.

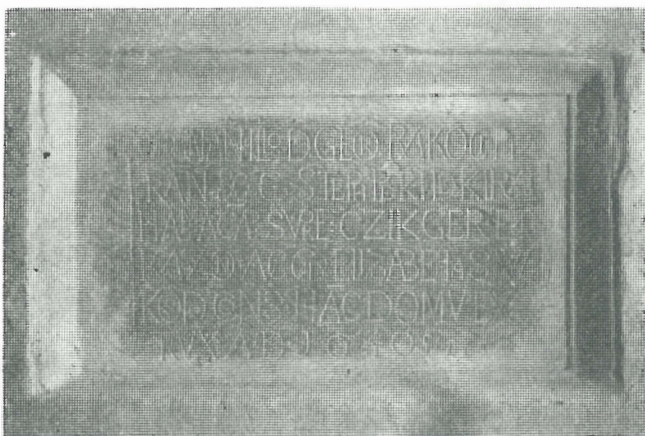
— Detalii de feronerie a ușilor din sala principală: întărire la colț, mâner clanță și mâner la centru.

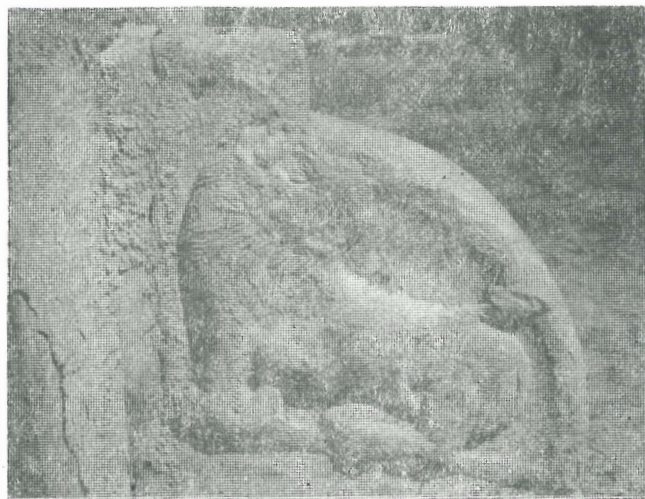
PLANȘA 6

— Basorelief cu stemele familiilor Apor și Petki. Sala principală.

— Placă cu inscripție pusă de proprietarii conacului în anul 1640. Sala principală.

— Piatră aflată la intrarea principală, cu figura unui leu.

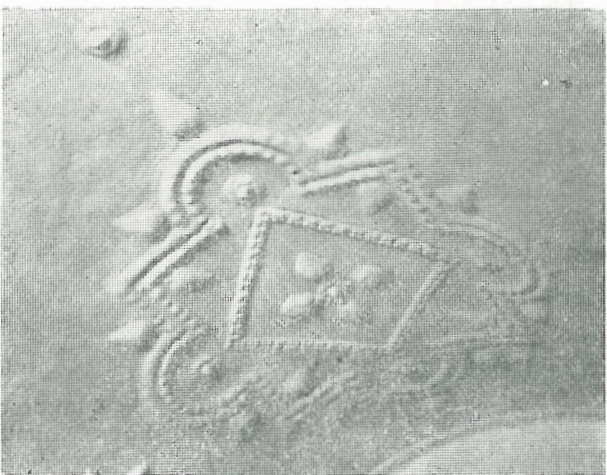
PLANȘA 7

Stucaturi baroce pe bolta semi-cilindrică a încăperii din colțul nord-vestic (1):

— penetrația din dreptul ferestrelor;

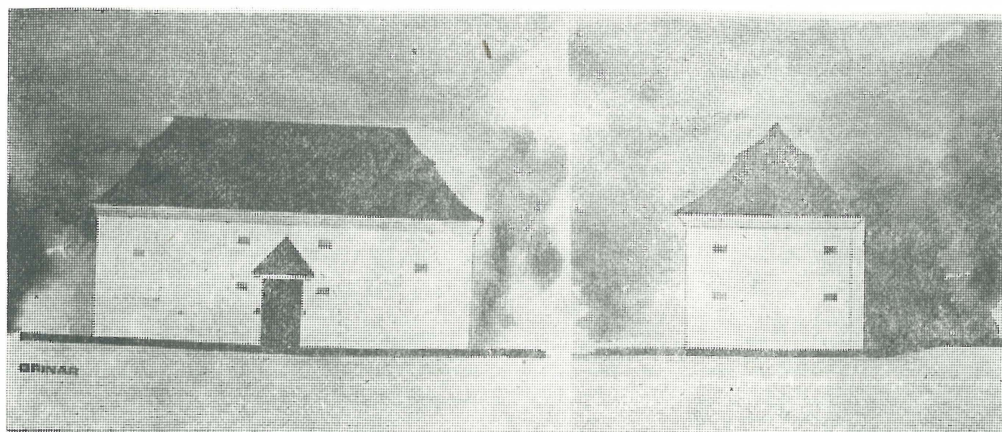

— partea centrală la cheia bolții, cu inițialele familiilor Apor și Farkas;

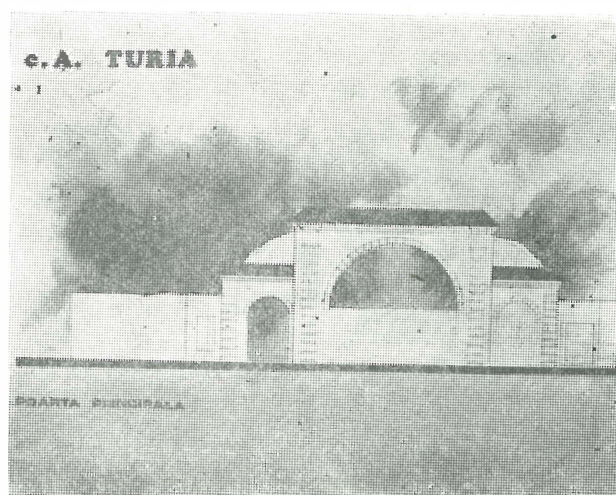

— decorația de la capătul încăperii, de asemenea la cheie.

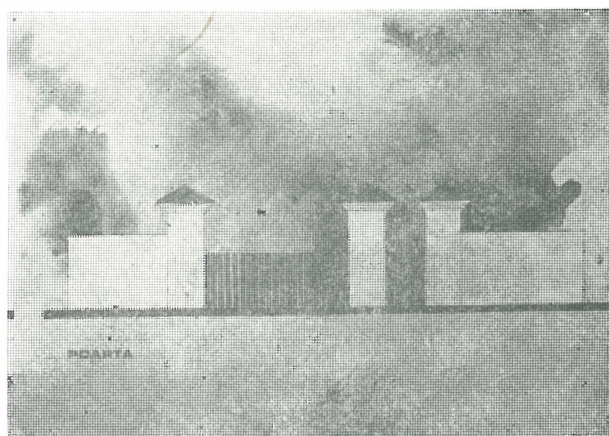
PLANȘA 8

— Grînarul cu fațada principală și laterală.

— Poarta principală de acces la conac.

— Poarta secundară de acces la zona gospodărească.

NOTE
ADATKÖZLÉSEK

CSERNÁTONI ADATOK A SZÉKELY HATÁRŐRSÉG TÖRTÉNETÉHEZ

HASZMANN PÁL

A székely határőrség szervezésekor 1764-ben, Csernáton szabadrendű lakossága – mint ahogy ez egész Háromszék területére kiterjedt – fegyver felvétellel kényszerült. A szegényebb sorsúak gyalogosokká, a módosabbak huszárokká lettek. Alsócsernáton a VI. huszárszázadnak volt az állomáshelye.¹

Katonai határvédő funkciója következtében a székelység jelentős része őrizhette meg szabadságát. A feudalizálódás folyamata során azonban kialakult itt is a földesúri-jobbági kapcsolat. A nemesség jogokat, kötelezettségeket jelentett, velejárója volt általában a jobbágytartás, az uralmi helyzet. Ebbe a társadalmi csoportba a XVIII. században a székelységnek csak kis hányadát sorolhatjuk. 1767-ben az összes székely székekben a mágnások és a több jobbágytelkes nemesek a lakosságnak még 30%-át sem teszik ki. Az 1–2 jobbágyos, néhány zsellért tartó valójában tehát birtokosnak minősíthető székely önmagát nem számítja a nemesek közé.² Ők szervesen illeszkednek be a falu társadalmába. A nemesi rendről azért szövegtünk bővebben, mert az alábbiakban közlendő 1809-es ismeretlen írástudó által egy kalendáriumba tett följegyzésnek szereplői Csernáton és környékének birtokosai.

„Anno 1809 die 2-án martii Sepsi Székben 4-én Miklósvár Székben, 6-án Kézdi Székben Márkosfalván, 7-én Orbai Székben folyt a lustra, Zabolai Mikes Sigmond úr őnagysága előlülése alatt.

Anno 1809 die 25–26–27 Majii Alsócsernátonban újra 18 esztendősig mindenk a nemesek közül a fegyverfogásra vagy insurectiora fel írttak, köntös, fegyver, nyereg szerszám eránt a Comissiohoz irtanak – tiszték választattak –, major, kapitányok, hadnagyok, Auditor quartélymester stb.

1809 die 5 juni országgyűlés tartatott Kolozsvarott a köntös színe meghatározása végett. Követek mentek Háromszékről gróf Mikó György úr és szentkatolnai Cseh József nótárius úr.

Anno 1809 die 24 Julii Zabolán Marckalis szék tartatott és az ország határozása szerint a nemesség infurgálni kénytelenítetett 18 esztendősen felül 50-ig személyesen a holott 6 egész nap mint a lovasok, mint a gyalogosok egrecéoztanak.

Anno 1809 Die 1 septembris a háromszéki nemesség közül 150-en elmentek és a Lengyelországi gránicznál JÁD nevezetű falunál quartélyba szállottak és ottan voltak egészen 1810-ben, jöttek 1810-ben március 15-dik.

Ikafalváról voltak László István úr a maga erején a többi soldos úgymint Diénes László junior, Rát József és Mihály".

A háborút kezdő fél 1809-ben Ausztria volt. A hadsereg számának növeléséért a birodalom a nemesség harcierejét is igénybe vette. Napoleon szokott gyorsaságával nyomult a Duna mellett lefele. A székely határőrezredek a Duna mentén, a főhadszíntéren nem harcoltak, viszont jelentékeny erővel vettek részt a lengyelországi mellékhadszíntéren. A II. székely gyaloghatárőrezred 1. zászlóalja március 20-án érkezik Béltekbe (Szatmár megye) és április 7-én Krakkóba. A székely huszárok nyolc százada március 3-án érkezett Duklába és április 10-én Krakkóba.³ Ezekben és a későbbiek folyamán kivételesen hadtestekben kaptak helyet minden bizonnyal a följegyzésben szereplő csernátói, ikafalvi nemesek is.

A Zabolán összegyűlt háromszéki közgyűlés figyelembe véve a császári utasítást, a határőrezredek köteleibe tartozókhoz hasonlóan a hadbaállást, 18–50 év között kötelezővé tette a nemesség részére is. Általános hadbaszállásról lévén szó, tudomást szerzünk a székenkénti katonai szemle időpontjairól is. Arra is következtetni enged a feljegyzés, hogy a császári seregek harctéri helyzete nem alakulhatott kedvezően, ugyanis a harcászathoz hozzá nem szokott nemesi haderő kiképzésére mindössze 6 napot engedélyeztek. Érdemesnek tartjuk azt az adatot is, melyből kiderül, hogy Háromszék birtokosai közül 1809. szeptember elsején 150 személy masirozott ki a lengyelországi harctérre.

Tehát amint látható az amúgy katonai szolgálat alól mentesített nemesek a nagy szükség idején nem kerülhették el a mindenki számára kötelező hadba szállást. A határőri intézmény közvetlenül nem befolyásolta életüknek alakulását, békeidőben, viszont a nagyszámú idegen és gyakran hatalmaskodó tisztikartól menekedni vágyó „posszeszori” réteg érdekei legalább is ami a Habsburg elnyomást illeti egy táborba sorakoztatta a katona és a nem kevésbé szenvedő jobbággy renddel.

JEGYZETEK

¹ SZÁDECZKY LAJOS: *A székely határőrség szervezése 1762—1764-ben*. Bp., 1908, 194. l.

² IMREH ISTVÁN: *A rendtartó székely falu*. Bukarest, 1973, 13—14. l.

³ TELEKI DOMOKOS: *A székely határőrség története*. Bp., 1877, 161—162. l.

CONTRIBUȚII LA ISTORICUL REGIMENTELOR GRĂNICEREȘTI SECUIEȘTI PE BAZA UNOR DATE DIN COMUNA CERNAT

Rezumat

Datele prezentate în lucrarea de mai sus culese din însemnările unui calendar din 1809 din comuna Cernat, relevă câteva aspecte din timpul războaielor napoleoniene.

În această perioadă chiar și o parte a nobilimii a fost înrolat în armată pentru a participa la campaniile din Polonia.

A PESTISJÁRVÁNY ÁLDOZATAI PETŐFALVÁN 1719-BEN

HASZMANN JÓZSEF

Az 1718-as év nagy szárazságot hozott vidékünkre. „Ezért történt, hogy a székelyek legnagyobb része Erdély más vidékeire és Havasalföldre, meg Moldva szomszédos tartományaiba szóródott szét. Akik pedig a helyükön maradtak különféle módon küzdtek az éhséggel [...] Kőrifának összezúzott kérgét keverték a liszthez [...] A bengének [Rhamnus L.] és más erdei fáknek a gyümölcsei valahogyan fenntartották az éhezők életét, míg el nem erőtlenedtek[...] Az éhség és a szokatlan étel miatt az ember nedvei szükségképpen elromlottak; ezért az 1719-ik évben, a tavasz beálltakor a Székelyföldet akkora pestis támadta meg, hogy egy év leforgása alatt több mint százezren pusztultak el”, – olvashatjuk Bod Péter önéletírásában.¹

A csernátони múzeumban egy 1719-ből ránkmaradt dokumentumot őrzünk, melyben az ismeretlen eseménymegörökítő a közeli Petőfalva 1717–1719-es állapotáról, – a gyenge termés és az éhínség következményéről – a pestisjárványról és annak névszerinti áldozatairól ír.

Petőfalva a Székelyföld egyik legrégebbi, ugyanakkor legkisebb települései közé tartozott és tartozik ma is. Az 1567. évi regestrumban Peteoffalwa néven 4 kapuval², a XIX. században – vagyis a falu virágkorában – 90 házzal tartották nyilván.³ A lélekszámot tekintve, ez a XVIII. században 180–220-nak, a XIX. században 280–350-nek felelt meg, ami azóta is csökkenő irányzatot mutat. Az 1979. január 1-i adatok szerint Petőfalva lakossága 267 volt.⁴

A feljegyzések szerint 1719-ben Petőfalván 143 személy halt meg. Ez a szám, a település összlakosságának kb. 80–85⁰/₀-át tette ki.

Az alábbiakban, a dokumentum szövegének megfelelően közöljük az elhunytak névsorát.

„Anno 1719-ben meghaltak pestisben, nevek:

FEJÉR IMRE, SÁNDOR JÁNOS, SÁNDOR ANDRÁS, ÁBRAHÁM JÁNOS, BENDE JÁNOS, SZIGETI MIHÁLY, GÁL MIKLÓS, HÉJJA MIKLÓS, BENDE ISTVÁN, SZIGETI JÁNOS, SZIGETI JAKAB, FINTA ISTVÁN, SZIGYÁRTÓ ANDRÁS, ORBAI MIHÁLY, SÁNDOR MIHÁLY, JAKAB JÁNOS, BOR JÁNOS, BOR GYÖRGY, BOR TAMÁS, SZABÓ PÉTERNÉ, BENDE MIHÁLY, PÁL ANDRÁS, FINTA MIHÁLY, SZIGETI BÁLINT.”

„1719 június 6-ig elhunytak felsorolása:

HOSPITES (földművesek).

BOR TAMÁS és FEHÉR IMRÉNEK egy leánya és egy fia.

SÁNDOR JÁNOS ennek két leánya és egy fia.

SZIGETI JAKAB ennek is egy fiacskája, felesége, leánya is.

BENDE MIHÁLY, ezek gazda emberek magok is meghaltak, fia is.

A következő gazdák, kik irgalomból még élnek:

SÁNDOR ANDRÁSNAK egy fia.

SZIGETI MIHÁLYNAK egy fia, ismét egy fia meghalt.

FINTA ISTVÁNNAK egy leánya meghalt s maga is, s egy fiacskája is.

SZIGETI BÁLINTNAK két leánya, azután egy fia s a felesége is.

SZIGETI ANDRÁSNAK a felesége és maga is. Egy szegény idegen ember is.

PAP JÁNOS ifjú legény.

SZABÓ PÉTERNÉ s a fia István s eddig huszonnyolcan.

BENDE ISTVÁNNAK egy leányocskája s a felesége.

BENDE JÁNOS maga s egy kicsin fiacskája s egy leánya.

FERENC PÁLNÉ, BOR MIHÁLY, ÁBRAHÁM JÁNOSNÉ s a leánykája és FINTA MIHÁLY, összesen 143 személy.

A feljegyzést követő oldalakon egy 30 szakaszos vers a pestis járványban meghaltak életét: hibáit és erényeit sorolja fel. A hosszú vers az életben maradottak számára is hasznos intelmekkel szolgál.

IRODALOM

¹ FELSŐCSERNÁTONI BOD PÉTER *Önéletírása. Erdély öröksége.* VIII. Bp., é.n., 3—4. l.

² ORBÁN BALÁZS: *A Székelyföld leírása. III.*, Pest, 1869, 149. l.;

BÁLINTH GYULA: *Adatok Kovászna megye népességéhez és népesedéséhez.* Aluta VIII—IX. Sepsiszentgyörgy, 1978, 111:—26. l.

³ ...*Helységnévtár.* Bp., 1892, 1459. l.

⁴ *Kovászna megye. Monográfia.* Sepsiszentgyörgy, 1969, 267. l.

Rezumat

Autorul prezintă pe baza unui document din 1719 aflat în colecția secției de etnografie a Muzeului Județean Covasna de la Cernat ravagiile pe care le-a produs în rândul populației epidemia de ciumă din anii 1717—1719 în satul Peteni (jud. Covasna).

A CSERNÁTONI MÚZEUMRÉSZELEK MEZŐGAZDASÁGI SZERSZÁM- ÉS GÉPKIÁLLÍTÁSA

HASZMANN PÁL

Múzeumunk megnyitásakor, 1973-ban, elhatároztuk, hogy összegyűjtjük vidékünk mezőgazdasági múltjával kapcsolatos tárgyi anyagokat is. A gondolat a múzeumalapító idős Haszmann Pál érdeme, aki meghatározta ezen a téren a legsürgősebb teendőinket is.

Az 1970-es évek végére igen gazdag, értékes anyagot sikerült összegyűjteni és megmenteni a pusztulástól, elsőbbséget biztosítva Csernáton és vidéke hagyományos gazdálkodási eszközeinek. A kiállított tárgyak egyik érdekessége, hogy többet közülük helybeliek készítettek, gyártottak vagy tökéletesítettek.

Községünk a múltban is kiterjedt szántó, legelő, kaszáló és erdő területtel rendelkezett. Földműveseink már a múlt század közepén használták az általánosan ismert mezőgazdasági gépeket és eszközöket, esetenként pedig hozzá is járultak azok tökéletesítéséhez. Térségünk ezermesterei közül kiemelkedik alsócsernátoni Végh Antal és fia Végh Ignác, valamint az albisi Pánczél József.

Végh Antal (1811. márc. 21–1882. jan. 22) az 1848-as forradalom idején a legendás hírű kézdivásárhelyi ágyúgyár egyik főmunkatársa volt, ahol főleg öntömesterségbeli tudását kamatoztatta.¹ A szabadságharc leverése után, „a kardból ekét kovácsolt”, ismereteit a békés építőmunka szolgálatába állította. Vízimalmot, szélimalmot, gőzgépet, cséplőgépet szerkesztett. Legfontosabb találmánya azonban „a Végh-féle vaseke”, melyből 1973-ban sikerült egy példányt azonosítani és gyűjteményünk számára megszerezni. A híres ekékből a csernátoni műhelyben sok ezer darab készült. Ez a típus kiszorította vidékünkéről az addig használt faekét. Az 1860–1890-es években nagyon sok erdélyi, moldvai és havasalföldi gazda igényelte a könnyen igazvonható, kitűnően használható fagerendelyes, vaskormánylemezes ekét. Végh Antal elkészítette a váltóekét is, amely dombos területeken igen jól bevált. A csernátoni „gépgyárban” a mester 10–12 emberrel is dolgozott. Munkásságát fia, Végh Ignác folytatta, aki szintén mezőgazdasági gépek szerkesztésével, tökéletesítésével és gyártásával foglalkozott. Mindketten számos gazdasági kiállításon vettek részt, az általuk gyártott gépek és szerzők elnyerték a kortársak elismerését.

„A múlt év folyamán a szászok gazdasági egylete Czikmántoron kiállítást rendezett, hol a sok külföldi és belföldi vasekék mellett a Végh Antal féle székely ekét ítélték a legcélszerűbbnek a szászok[...] A gazdaközönség kedvéért megemlítem még, hogy Végh Antalnak egy fia, Ignác, szintén vaseke készítő ki épp oly tökéletes ekéket készít mint néhai édes atyja készített, és itt lakik Alsócsernátonban" – olvashatjuk a Nemere című újság 1882. január 29-i számában.²

A tanítvány és utód Végh Ignác sem hozott szégyent atyjára. Szakmai tudásáról tanúskodik az alábbi dicsérő oklevél is:³

„Az erdélyi gazdák Sepsiszentgyörgyön 1879. október hó 2-től 5-ig tartott vándorgyűlése és tárlata VÉGH IGNÁCZ részére kiállított ekéért nyert bronz érem mellé alólírt bíráló bizottság ezen dicsérő oklevelet állítja ki. Sepsiszentgyörgy, 1879. október 5-én“.

A bíráló bizottság nevében

HINCZ LAJOS,
elnök
TARCZALY ENDRE,
jegyző

A két Végh neve mellett az albsi ezermester Pánczél József nevét kell megemlíteni. Ő készítette el a múlt század végén a sortávolságra állítható kapálógépet.

* * *

Múzeumi gyűjteményünk legrégebbi darabjait a XVI–XVII. századi ekepapucskok, faásók, favillák, faboronák, fahengerek, díszített kapák, sarlók, lószerszámok, kengyelek, zablák, béklyók, csengettyűk, harangok alkotják.

1880–1890 között az angol, német, osztrák–magyar gyártmányú cséplőgépek eljutnak vidékünk földműveseihez is, kiszorítva ezáltal a cséphadarókat és a lovas cséplőszerkezetet. Kezdetben több gazda közös vagyonát képezi a cséplőgép, később egyéni tulajdonba megy át.

A cséplőgép és kellékei:

1. Gőzkazán (masina, gőzgép, tüzesgép). Két fajtája volt: vontatható és magánjáró;

2. Cséplőgép (cséplőszekrény) fa vagy vasvázra építve különböző dob-szélességgel, sík- vagy golyóscsapágsorral;

3. Szalmafelhordó (elevátor);

4. Vízszivattyú (pompa), mely tűz esetén oltásra volt alkalmas.

A kellékekhez tartoztak a rosták, szíjjak, dobkések, csapágyak, ékek, ponyvák, héber, kéziszerszámok stb.

Gyűjteményünkben jelenleg egy 1905-ben és egy 1910-ben gyártott gőzkazán van. Gyártási helyük:

M.K. ÁLLAMVASUTAK GÉPGYÁRA BUDAPEST

M.K. ÁLLAMI GÉPGYÁR BUDAPEST

Cséplőszekrényeink, az 1905-ben gyártott HOFHER-SCHRANTZ gép és az 1910-ben gyártott C3¹/₂ magyar állami gép.

Itt jegyezzük meg, hogy régen a cséplés egész műveletét masinálásnak, gépelésnek nevezték.

A nagyobb gépek csoportjába tartozó traktorok közül egy 1922-ben gyártott amerikai, petroleummal működő „FORDSON” és egy HOFHER-SCHRANTZ-CLAYTON-SHUTTLEWORTH H.S.C.S.R. 30–35 típust is találunk. A vetőgépek közül megemlíthetjük az EDELVEIS 12 soros század eleji gépet, a 13 soros KUHNE-MASON és az ORIGINAL MELICHAR BRANDYS N.L. kanalas típusút, a PRACNER-METEOR, a SOCIETATEA ANONIMA és a FECSKE-DRILL 12 soros vetőgépeket.

Kiállítási anyagunk érdekességei közé tartoznak még a különálló kerekekre szerelt herefejtő, a két világháború között használt műtrágyaszóró, hazai és külföldi gyárak magtisztítói, szelektorai. A háromkefejes és a „SACK” ekéket a SOCIETATEA BEHLES MASINE AGRICOLE BUCARESCI cég forgalmazta.

A múzeumlátogató gyűjteményünkben még vashengereket, perjetépőt, boronákat, küllős kapákat, kaszáló- és kapálógépeket, marokrakó aratógépet, arató-kötözőgépet (M. Cormock-félét), burgonyapergető ORIGINAL HARDER gépet, század eleji tárcsás boronát, ORIGINAL BRÜMMEL burgonyafüllesztőt, különböző lencse és csigarostát, szecsálógépet, szállítóeszközöket, kocsikat, szekereket, szánakat is láthat.

E rövid közlemény a vidékünkön eddig kallódó mezőgazdasági eszközanyag egy részét mutatja be, célja az érdeklődés felkeltése az országszerte is igen ritka, értékes gyűjtemény iránt.

IRODALOM

¹ NÁDASI JÁNOS: *Egy öreg székely gépész*. Nemere. Politikai, társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági lap, Sepsiszentgyörgy, XI. évf., 80. sz., 1881. szept. 25. 3. l.

² FEKETE ANDRÁS: *Végh Antal, székely naturalista, meghalt*. Nemere, XII. évf., 9. sz., 1882. jan. 29. 2–3 l.

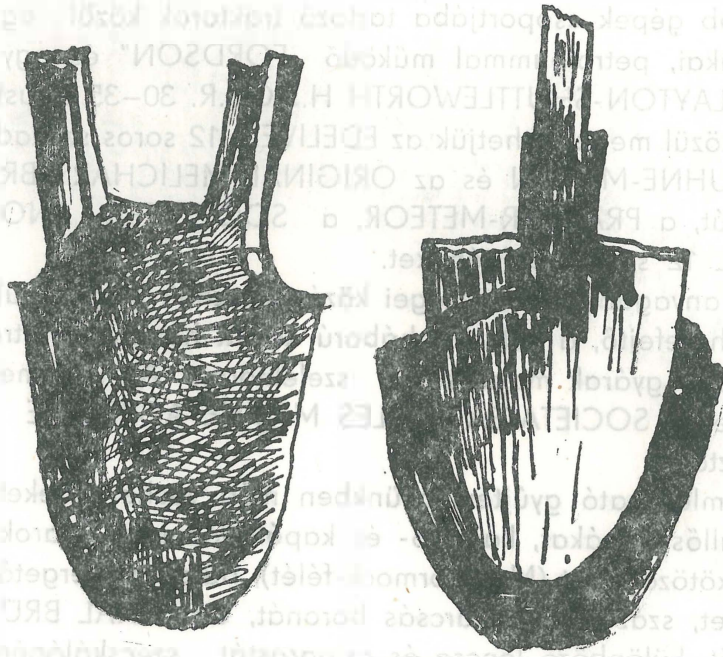
Ezen írással is emlékeztetni szeretnénk községünk neves fia halálának 100. évfordulójára.

³ A diploma a Csernátoni Múzeum tulajdonában van.

Rezumat

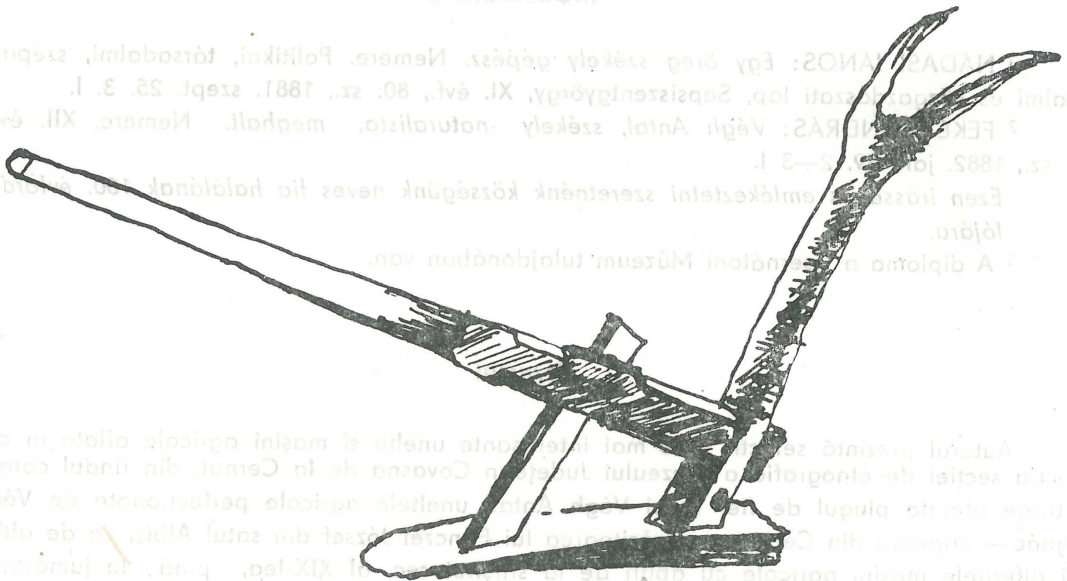
Autorul prezintă selectiv cele mai interesante unelte și mașini agricole aflate în colecția secției de etnografie a Muzeului Județean Covasna de la Cernat, din rîndul cărora atrage atenția plugul de fier a lui Végh Antal, unelte agricole perfecționate de Végh Ignác — originari din Cernat —, prășitoarea lui Pánczél József din satul Albiș, ca de altfel și diferitele mașini agricole cu abur de la sfîrșitul sec. al XIX-lea, pînă la jumătatea sec. XX.

PLANŞA 9

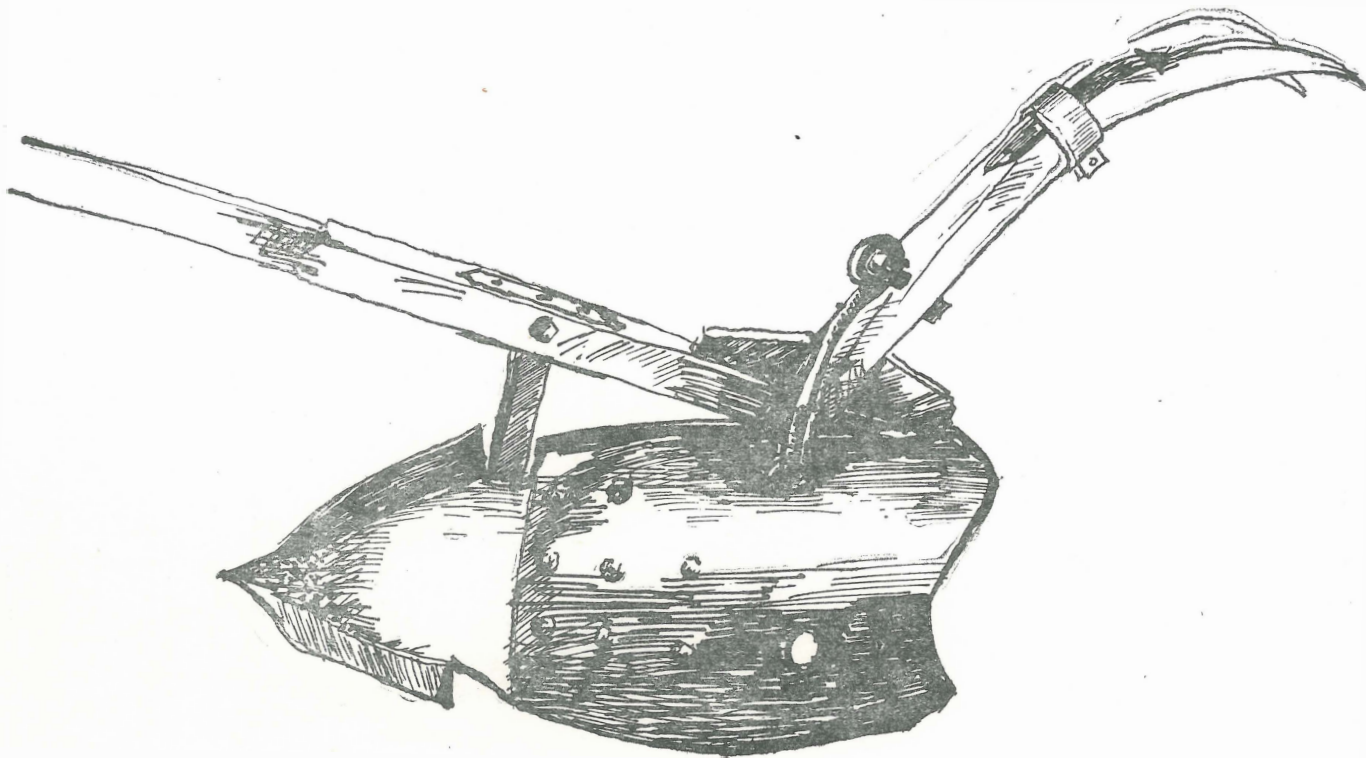
Ekepapucs XVII. sz.

Faásó vaspapuccsal XVIII. sz.

Faeke XVIII. sz.

PLANŠA 10

„Végh“ féle vaseke

Întreprinderea poligrafică Braşov — 1231